H. C. ARMSTRONG

Kadıköy 4. Sulh Ceza Mahkemesi'nin 31. 1. 1997 tarih ve 1997/23 müteferrik no'lu kararına göre 5816 sayılı kanuna aykırı bulunan kısımlar kitaptan çıkarılmıştır.

BOZKURT

Çeviri
Gül Çağalı Güven

H. C. ARMSTRONG

Kadıköy 4. Sulh Ceza Mahkemesi'nin 31. 1. 1997 tarih ve 1997/23 müteferrik no'lu kararına göre 5816 sayılı kanuna aykırı bulunan kısımlar kitaptan çıkarılmıştır.

BOZKURT

Çeviri
Gül Çağalı Güven

BOZKURT

H.C. ARMSTRONG

Çeviri
GÜL ÇAĞALI GÜVEN

NOKTAKİTAP

BOZKURT
H.C. ARMSTRONG

Genel Yayın Yönetmeni: Gül Duran
Editör: Mehmet Tarhan
Çeviri: Gül Çağalı Güven
Redaksiyon: Tarkan Tufan
Bilgisayar Uygulama: Nurhan Sezgin
Kapak Tasarımı: Sinan Önelge
Baskı-Cilt: Melisa Matbaası
Çifte Havuzlar Yolu Acar Sitesi No: 4
Davutpaşa/İstanbul Tel: 0 212 674 97 23

Sertifika No: 12088
2. Baskı Eylül 2012

ISBN : 975-8823-90-6

İletişim ve Pazarlama: Nail Yurtseven 0532 571 21 44

NOKTA KİTAP
Perpa Alışveriş Merkezi 11. Kat B Blok No: 1559 Okmeydanı-İstanbul
Tel: 0 212 221 73 96 - 97 Fax: 0 212 220 07 96
www.noktakitap.com.tr. / e-mail: info@noktakitap.com.tr

BOZKURT

H.C. ARMSTRONG

Çeviri
GÜL ÇAĞALI GÜVEN

NOKTAKİTAP

Burada kişisel bilgilerini hizmetime sunmaktan kaçınmayan, ancak, isimlerini veremeyeceğim kadar çok sayıdaki dostlarıma ve tanıdıklarıma olduğu kadar;

The Times

The Royal Institute of International Affairs
(Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)

The Oriental School of Languages
(Doğu Dilleri Okulu)

The Royal Central Asian Society
(Kraliyet Orta Asya Cemiyeti)’ne

verdikleri çok sayıdaki malzeme ve gösterdikleri sonsuz iyi niyetten ötürü teşekkür borçluyum.

H.C.A.

YAZARIN NOTU

Bana BOZKURT'ta yer alan dialogların gerçek mi, yoksa hayal ürünü mü olduğu sorusu defalarca soruldu.

BOZKURT'taki tüm alıntılar ve diyalogların -kanıtların çok kesin olmadığı ve fazla önem taşımayan iki istisna dışında- her biri ya Mustafa Kemal'in kendi ifadesinden ya da doğruluk ve değerlerinin titizlikle sınanıp dikkatle tartıldığı belgesel ya da sözel kaynaklardan elde edilmiştir.

Doğaldır ki, tüm çevirilerde olduğu gibi, sözcüklerin seçiminde bir parça serbestiye başvurulması olağan sayılmalıdır.

Bu kitabın çevirisi 3. Binyıl’ın şafağında, Bilgiye Erişme Hakkı ve Özgürlüğüne adanmıştır.

Sarışın bir kurda benziyordu.
Ve mavi gözleri çakmak çakmaktı.
Yürüdü uçurumun başına kadar,
eğildi, durdu.
Bıraksalar
ince, uzun bacaklarının üstünde yaylanarak
ve karanlıkta akan bir yıldız gibi kayarak
Kocatepe’den Afyon Ovası’na atlayacaktı.

Nazım Hikmet
Kurtuluş Savaşı Destanı’ndan.

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Bozkurt, daha Mustafa Kemal'in sağlığında yayınlanan ilk Atatürk biyografisidir. 1932'de yayınlandığında bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de büyük yankılar uyandırmış, İsmet inönü başkanlığındaki bakanlar kurulu kararıyla yurda girişi yasaklanmıştı. Menderes hükümeti döneminde 'Atatürk Aleyhine işlenen Suçlar Hakkında Kanun'un çıkarılmasından sonra (1951) bu yasak adeta katmerlendi. Bu yüzden olsa gerek, aradan geçen bunca zamana karşın Türkçeye çevrilmesi mümkün olmadı.[1]

Bütün bunlar kitabın ilgi odağı olmasını önleyemedi; ingilizce bilip de bir şekilde Bozkurt'a ulaşmayı başaranlar kitabı okudular. Aralarından bazıları Atatürk aleyhinde kulaktan kulağa yaygınlaştırmaya çalıştıkları propagandalarına onu basamak yaptılar. Böylece geçen yıllar içinde kitabın çevresindeki sır halesi genişledi, genişledi ve bugünkü boyutlarına vardı.

Çeviri faaliyetini bir sanat olmaktan öte, bir misyon olarak değerlendirdiğimden, Türkiye'nin hâlâ ilgi odağı olmayı sürdüren ölümsüz lideri hakkındaki bir biyografinin, toplumun yalnızca ayrıcalıklı kesimine özgü bir oyuncak gibi kalmasının haksızlık olacağı inancındaydım. Kimi zaman son derece tarafgir, öznel değerlendirmeleri barındırsa da Bozkurt'un çevresindeki gizem çemberinin kırılmasının, Mustafa Kemal imgesine hiçbir şekilde zarar vermeyeceği gibi, yazarın da teslim ettiği yeteneklerini bir kez daha sergileyeceğine inanıyordum.

Bu kitabı yayınlamak konusunda bizi teşvik eden bir başka etken, Kılıç Ali'nin anılarında Mustafa Kemal'in de bu kitabın yayınlanmasında bir sakınca görmediğine ilişkin şu paragraf oldu:

"Armstrong ismindeki meşhur bir Türk düşmanının yazdığı kitapta, Atatürk'ün aleyhinde bazı kısımlar vardı ve bunun için de hükümet tarafından memlekete sokulması menedilmişti.

Atatürk merak etti. Kitabı getirtti. Bir gece sofrada geç vakte kadar tercüme ettirerek okuttu, dinledi.

Armstrong, Atatürk'ün herkesçe malûm olan içkisinden bahsediyor ve bunlara garazkârâne mütalâalarını da ilave ediyordu. Fakat bunları sayıp dökerken de memleketin herhangi bir felâketi veyahut memleketini ve milletini alâkadar edecek herhangi mühim bir hadise zuhur etti mi, onun içkisini de eğlencesini de bir tarafa bırakıp pençesini hadiselerin üzerine atarak aslan gibi kükrediğini de belirtip yazmayı ihmal etmiyordu. Atatürk kitabı sonuna kadar dinledikten sonra;

'Bunun ithalini menetmekle hükümet hataya düşmüş. Adamcağız yaptığımız sefahati eksik yazmış, bu eksiklerini ben ikmal edeyim de kitaba müsaade edilsin ve memlekette okunsun!' diye latife etmişlerdi."[2]

Yalnızca bu sözler bile Bozkurt'un çevirisini haklı kılmaya yeter. Dahası, Mustafa Kemal'in sözünü tutup, kitaba ilişkin kimi düzeltmeleri yaptığı ve bunların Necmeddin Sadak'ın kaleminden Akşam gazetesinde yayınlandığı[3] göz önüne alındığında, bu "lâtife"nin adeta "vasiyet" e dönüştüğü söylenebilir. -Elinizdeki kitabın sonunda bu düzeltmeleri bulacaksınız.[4]

Son yıllarda toplumsal dönüşüm eksenin laiklik/şeriatçılık çatışmasında odaklanması, Milli Mücadele günlerinin ve Atatürk'ün yeni bir gözle değerlendirilmesi modasını da başlattı. Özünde olumlu bir gelişmeydi bu. Ancak, söz konusu çatışmanın aktörlerinden kimi çevreler, 12 Eylül döneminde doruğuna ulaşmış içi boş "Atatürkçülük" kampanyası sonucu oluşan toplumsal bezginliğin beslediği unutkanlıktan yararlanmaya giriştiler.

işte, kitabı yayınlama kararımızdaki bir başka etken de Mustafa Kemal Atatürk'ün, sözleri özdeyişleşip kitaplara yazılan, heykelleri okul bahçelerini, fotoğraşarı resmi dairelerin duvarlarını süsleyen siyasal bir kişilik olmaktan öte, etten kemikten yapılmış, zaafları ve hataları da olan bir

insan olduğunu anımsatmak. Dokunaklı ağıtlarla çocuk beyinlerine kazınmaya çalışılan sahte Atatürk sevgisinin yerini, inanılmaz azmi ve tartışılmaz cesaretiyle ülkesini içine düştüğü felâketten kurtarmayı başarmış, günahları ve sevaplarıyla canlı, gerçek bir Mustafa Kemal Atatürk'e duyulan akılcı bir sevginin alması, ancak bu şekilde mümkün olabilir. Bozkurt'un bu noktada işlevsel olacağı, yani ölümünden bu yana içi boşaltılan Atatürk imajının ete kemiğe bürünmesini sağlayarak, Türkiye'nin önemli dinamiklerinden birini oluşturan Kemalizm'i tazeleyeceği inancındayım.

Tam da bu nedenlerden dolayı, aslında Bozkurt'un eksiksiz yayınlanmasından yana olmakla birlikte, yazarın Atatürk'ün çok özel yaşamına ilişkin, kanıtlanması olanaksız kimi iddialarına yer verilmesinin, kitabı çevirmemdeki amacıma ters düşeceği kanısına vardığımdan, yayınevinin bunların çıkarılması yönündeki kararını onayladım. Nitekim, Bozkurt'un yayınlandığı günlerde Sunday Times, “Mr. Armstrong sanki elinde portatif bir mikrofon olduğu halde, Mustafa Kemal Paşa'yı otel odalarında takip etmiş, hususi mükâlemelerini bile dinlemiştir. Bu kitap müverrihler için mehaz diye kullanılamaz” diye eleştiriyordu.[5] Eksikliği pek bir boşluk yaratmasa da, çıkarılarak yerleri boş bırakılan kelimeler -toplamı bir paragrafı bulmamakla birlikte- için okuyucudan anlayış bekliyorum.

1 Kitabın yalnızca üçte birinin, kimi bölümleri atlanarak yapılan bir çevirisi de yayınlanmış durumdadır. Bkz. Bozkurt, çev. Peyami Safa. İstanbul, 1955

2 Kılıç Ali, Atatürk'ün Hususiyetleri. İstanbul, 1955. [3]Akşam, 7 Aralık 1932.

3 Armstrong'dan Bozkurt, Mustafa Kemal ve İftiralara Cevap, der. Sadi Borak. İstanbul, 1955.

4 a.g.e., s. 15.

BİLİRKİŞİ RAPORU

Hazırlık No: 1996/2149

Kadıköy Cumhuriyet Başsavcılığı Basın Bürosu'na,

... yayınevi tarafından Kadıköy ilçesi'nde yayınlanan, yazarı H. C. Armstrong, çevireni Gül Çağlalı Güven olan "BOZKURT" isimli kitap üzerinde inceleme yapmak amacıyla tarafınızdan re'sen bilirkişi olarak atanmış bulunmaktayız.

Görevimiz, anılan kitabı incelemek ve kitapta yer alan açıklamaların 5816 Sayılı "Atatürk Aleyhinde işlenen Suçlar Hakkında Kanun'un 1/1 maddesine aykırılık oluşturup oluşturmadığının belirlenmesinden ibarettir. Bu doğrultudaki incelememiz neticesinde ulaştığımız kanaat aşağıda yer almaktadır.

I. İRDELEME

... kitabın başında “Yazarın Notu” isimli bölümde yazar Armstrong tarafından, kanıtları kesin olmayan ve fazla önem taşımayan iki istisna dışında, kitapta yer alan tüm alıntıların ve diyalogların ya Atatürk’ün kendi anlatımlarına ya da doğruluk ve değerleri kesinlikle sınanmış belgesel ve sözel kaynaklara dayandığı açıklanmaktadır.

Kitabın “Çevirmenin Önsözü” bölümü ise Şair Nazım Hikmet’in “Kurtuluş Savaşı Destanı” isimli eserinden yapılan Atatürk’ü övücü nitelikteki bir şiir alıntısı ile başlamaktadır. Bu bölümde daha sonra: Kitabın bir Atatürk biyografisi olduğu, 1932 yılında yayınlandığında büyük yankılar uyandırdığı ve Bakanlar Kurulu kararı ile kitabın yurda girişinin yasaklandığı ve 1951 yılında 5816 Yasa’nın yürürlüğe girmesi üzerine yasağın adeta katmerlendiği, Türkiye’nin hala ilgi odağı olmayı sürdüren ölümsüz lideri hakkındaki biyografinin toplumun yalnızca ayrıcalıklı kesimine özgü bir oyuncak gibi kalmasının haksızlık olacağı, kitabın kimi zaman son derece tarafgir ve öznel değerlendirmeleri barındırmasına rağmen, çevresindeki gizem çemberinin kırılmasının Mustafa Kemal imgesine hiçbir şekilde zarar vermeyeceği hatta yazarın da teslim ettiği yeteneklerini bir kez daha sergileyeceği belirtilmekte; sonrasında ise çevirenin kitabın eksiksiz yayınlanmasından yana olmasına rağmen, yazarın Atatürk’ün çok özel yaşamına ilişkin kanıtlanması olanaksız kimi iddialarına yer verilmesinin çevirinin amacına ters düşeceğini kabul ettiğini

ve bu nedenle de yayınevinin bu bölümlerin kitaptan çıkarılması yönündeki kararını onayladığını ifade etmektedir.

I) Atatürk'ün Devlet Adamlığı, Liderliği ve Zekasının Övüldüğü Bölümler

II) Atatürk'e Yönelik olan ve İsnat Konusu Suç açısından Önem Taşıyan İfadeler:

... Bu başlık altında örnek olarak verilen olay ve düşüncelerin yanında kitabın diğer bölümlerinde Atatürk'ün cinsel yaşamı ve cinsel tercihlerine ilişkin olumsuz nitelikteki çarpıcı ifadeler ve Atatürk'ün gaddar ve zalim bir Devlet adamı olduğunu göstermeye yönelik açıklamalar bulunmaktadır.

II. DEĞERLENDİRME

... Bilindiği üzere kişilere ve korunması gerektiği düşünülen bazı kurum ve kuruluşlara yönelik hakaret teşkil edici eylemler, korunan hukuki yarar da dikkate alınmak sureti ile TCK'nun çeşitli hükümlerinde yaptırıma bağlanmış bulunmaktadır: Genel nitelikte şahıslara karşı işlenen suçlar olarak kabul edilmiş hakaret (m.480) ve sövme (m.482) genel olarak Devlet memurları ile sayma sureti ile belirtilmiş idare, temsil ve yargı yetkisini kullanan bazı kamu görevlilerine karşı yapılan hakaret (m.266); Cumhurbaşkanı'na hakaret (m.158) ve Devlet ile bazı kamu kuruluşlarına yapılan hakaret (m.159) suçlarını düzenleyen hükümlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu ve Önderi olan Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi anısına duyulması gereken saygı yükümü ile bağdaşmayan nitelikteki hakaret ve sövme cürümleri, ceza hükümleri içeren özel bir yasa olan 5816 sayılı ve 31.07.1951 tarihli "Atatürk Aleyhinde işlenen Suçlarla ilgili Kanun" ile yaptırıma bağlanmış bulunmaktadır.

SONUÇ

Yukarıda yapılan açıklamaların ışığı altında sonuç olarak: inceleme konusu kitabın, bu kitapta yer alan ifade ve düşünce açıklamaları dikkate alındığında 5816 Sayılı Yasa'nın 1/1. maddesinde düzenlenmiş bulunan "Atatürk'ün manevi anısını tahkir" suçunu oluşturduğu kanaatine ulaşmış bulunmaktayız. Olayda isnat suçun manevi unsurunun oluşup oluşmadığı yönündeki takdir ise bilirkişi heyetimizin görevinin kapsamını aşar bir nitelikte olduğundan, bu konunun takdirinin koğuşturma ya da yargılama makamlarına ait olduğunu belirtmekte yarar görmekteyiz.

Keyfiyeti oybirliği ile arzediyoruz. Saygılarımızla 29.01.1997

Yard. Doç. Dr. Adem SÖZÜER

Yard. Doç. Dr. F. Selami MAHMUTOĞLU

Araş. Gör. Mahmut KAŞIKÇI

GİRİŞ

İsa'dan sonra on üçüncü yüzyılda Büyük Kuraklık meydana geldi. Çin Seddi'nden Orta Asya'ya kadar bütün topraklar susuzluktan çatlayıp kavruldu ve bu topraklarda yaşayan kabileler, sürüleri için yeni topraklar aramak üzere yollara düştüler. Bunların arasında, sancaklarının üzerinde bir ***Bozkurt*** başı olan, Süleyman Şah önderliğindeki Osmanlı Türkleri de vardı.

Geniş Moğol suratlarındaki çekik gözleri ve hayvanca güçleriyle, bu Osmanlı Türkleri zalim ve ilkeldiler. En azından vahşi Orta Asya topraklarının uçsuz bucaksız steplerinde avlanan bozkurtlar kadar acımasız ve gaddardılar. Gene de göçebe yaşamlarının sunduğu tehlikeler ve risklere karşı, önderlerine kayıtsız şartsız boyun eğecek kadar disiplinliydiler.

Yüzyıllar boyu Gobi Çölü'ne değin tüm Sungaria (Cungarya, Zhungaerpendi: Bugünkü Sincan Özerk Bölgesi) ovalarında kara kıl çadırlarını kurdular. Su ve otlakların kıtlığının dayatmasıyla, Süleyman Şah halkını batıya göç ettirdi. Göç halindeki Tatar kabilelerinin kuzeyden bastırması sonucu güneye yöneldi ve Ermenistan üzerinden Küçük Asya'ya gelerek Çağdaş Tarih'in kapsamına girdi.

Süleyman öldü ve yerine Ertuğrul hükümdar oldu ve onun ardından Emir Osman ve Sultan Orhan geldi ve bundan sonra babadan oğula on sultan kuşağı birbirini izledi. Hemen hepsi gaddar ve kindar, çoğu da adaletsiz ve vahşi olan bu sultanlar hükümdardılar; halkın önderleri ve serdarlarıydılar.

Önlerinde can çekişmekte olan imparatorluklar buldular: Yozlaşmış Selçuklu imparatorluğu, Bağdat ve halifelerin yıpranmış Arap imparatorluğu ile köhnemiş Bizans. Bu imparatorlukları paramparça edip fethettiler.

Süleyman Şah'ın ölümünden sonraki üç yüzyıl içinde, onun onuncu halefi olan Kanuni Sultan Süleyman, Adriyatik kıyılarındaki Arnavutluk'tan, iran imparatorluğu şuurlarına ve Mısır'dan Kafkasya'ya dek uzanan koskoca bir imparatorluğu adalet ve dirayetle yönetmeye başlamıştı bile. Macaristan ve Kırım ona bağlı prensliklerdi. Avrupa hükümdarları getirdikleri değerli armağanlarla huzuruna çıkarak, aralarındaki anlaşmazlıklar konusunda onun hakemliğine başvuruyorlardı. Orduları, Doğu'ya giden yol üzerinde yerleşmişti. Filosu tüm Akdeniz'e egemendi. Kuzey Afrika, hükümranlığını tanımıştı. İstanbul onundu. Bütün bunlardan sonra dünya egemenliğini elde etmek için uğraştı. 1580'de Viyana kapılarına dayandı ve Hıristiyan alemini kıskıvrak yakalamaya çalıştı.

Başaramadı ve ölümünden sonra yozlaşma başladı. Halefi Ayyaş (ikinci) Selim'di. Selim'in bir Ermeni uşağın piçi olduğu ve saltanat kanının onunla değiştiği söylenir. Bir istisna dışında, ondan sonra gelen yirmi yedi padişahın her biri bir öncekinden daha da dejenere idi. Yönetimi, saray haremi, iç oğlanları ve hadım ağaları ele geçirdi. iyi bir önderden yoksun kalan Türkler, tüm insanlıkla aynı şuaya girdi. Yapılarındaki çelik doku yok olmuştu. Enerjilerinden ve canlılıklarından eser kalmamıştı. Soy ve ahlâk açısından çürümüşlerdi. Egemenlikleri altındaki bağımlı halklar, onlara başkaldırdılar. Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan birbiri ardına bağımsızlıklarını ilan etti.

Muhteşem Süleyman'ın görkemli saltanatından sonraki üç yüzyıl içinde, Osmanlı imparatorluğu müflis, mefluç ve çürümüş bir hale gelmişti.

Bu imparatorluğun artık dağıtılması gerektiğine kani olan Hıristiyan güçler, onu baskı altına alıp, cesaret edebildikleri parçalarına el koymaya başladılar. Kırım'ı ve Kafkasya'yı ele geçiren Rusya, İstanbul ve Akdeniz'e açılan yolu olan Boğazlar üzerinde hak iddia etmeye başladı; Fransa, Suriye ve Tunus'a el attı; ingiltere, Mısır ve Kıbrıs'ı işgal etti. Yeni ve genişlemekte olan Almanya, diğer rakiplerini saf dışı eder etmez ülkeyi

kendi başına ele geçirme ümidiyle, tüm Avrupa'ya karşı Sultan'ın, yani II. Abdülhamit'in yanında saf tuttu. Bu ulusların hepsi Osmanlı'dan özel haklar ve ekonomik ayrıcalıklar talep etmekteydi.

Birer akbaba kadar açgözlü olan Hıristiyan güçler, büyük bir iştahla imparatorluğun sonunu gözlemekteydiler. Birbirlerinden çekinerek de olsa, tohumlarını ektikleri akla ziyan Dünya Savaşı felaketi öncesinde, her birinin haset dolu gözleri, diğerlerinin üzerindeydi. Bu güçlerden hiçbiri ülkeyi işgale cesaret edemedi. Kızıl Sultan Abdülhamit Boğaziçi'ndeki sarayından kurnazca bir ulusu diğerine karşı kullanırken, can çekişmekte olan Osmanlı imparatorluğu da yaşamını böylece sürdürmekteydi.

1877'de bütün bunlara bir son vermek kararına varan Rusya, savaş ilan etti ve İstanbul'un on beş kilometre yakınına dek ilerledi. Disraeli'nin başkanlığındaki Berlin Kongresi'nde tüm Avrupa, Rusya'dan geri çekilmesini talep etti: Osmanlı imparatorluğu'nun toprak bütünlüğü korunmalıydı.

Dört yıl sonra Ege Denizi'nin kuzeyindeki Selanik kentinde bir Türk olan Ali Rıza ve karısı Zübeyde'nin Mustafa adını koydukları oğulları dünyaya geldi.

BİRİNCİ BÖLÜM

I

Ali Rıza ve Zübeyde, Osmanlı Türk'ünün yoksulluğa düşmüş, gene de onurlu olan basmakalıp yaşamını sürdürüyorlardı.

Evleri, Yahudilerle dolu küçük bir ticaret kenti ve Balkanlar'ın dış ticaretini sağlayan bir liman olan Selanik'e tepeden bakan Türk mahallesinin orta kesiminde, eski kale duvarlarının yanında yer alıyordu.

Ali Rıza hiçbir derin inancı ya da dikkat çekici yönü olmayan silik bir adamdı. Küçük bir çocukken Sırbistan sınırındaki Arnavutluk dağlarından gelmiş, sonraları Selanik limanındaki Osmanlı Düyunu Umumiye idaresi'nde katip olarak bir iş bulmuştu. Türk hükümetinin diğer bin katibi gibi, o da işini coşku duymaksızın ve özel bir yeteneği olmadan, öylesine sürdürüyordu. Ücreti yetersizdi ve ödemeler sık sık gecikiyor ya da yapılmıyordu. Bu yüzden yuva kurmak ve ailesinin geçimini sağlamak için boş zamanında ticaret yapmak zorunda kalmıştı.

Yaşadıkları sokak, asmaların bir çatı gibi üzerini örttüğü, Arnavut kaldırımlı bir ara sokaktı. Üst katı sokağa doğru çıkma yapmış olan ev, oldukça eskiydi. Türk mahallesindeki tüm evler, daima kapalı duran kapıları ve dikkatle kafeslenmiş pencereleriyle, kör ve sağır gibi dururdu. Ne bir hareket ne de bir yaşam belirtisi olurdu. Kimi zaman birkaç çocuk ağırbaşlı bir tavırla sokakta oynar, ya da birkaç erkek kahvenin önünde pinekleyip, kahve ve sigara içip laflayarak vakit geçirirlerdi. Bunun dışında, sokakta uyuşuk bir sessizlik hüküm sürerdi. Sık sık camiye giden bir hoca geçer ya

da şekilsiz siyah çarşafının içinde evinden çıkan bir kadın kapıyı dikkatle kapar, yalnızca tek gözünü açıkta bırakan siyah peçesiyle yüzünü örter ve güneş ışığı altında siyah bir hayalet gibi çeşmeye doğru süzülürdü.

Her ev, komşularına karşı demir parmaklıklar ve sürgülerle korunmuştu. Ahırdan biraz iyi durumdaki bu evlerde kadınlar, göz kamaştırıcı saraylarda yaşayan zengin paşaların ve hadımağalarınca korunan harem ve gözdelerin yaşadığı geçmiş ve ölü bir çağa ait, kapalı ve kasvetli bir hayat sürüyorlardı.

Zübeyde de diğerleri gibi kapalı yaşıyordu. Mustafa doğduğunda neredeyse otuzunda olmakla birlikte, ta yedi yaşında çarşafa girmişti. Çok seyrek ve ancak yanında biri olursa dışarı çıkardı. Ailesinden ve komşu evlerde oturan birkaç kadından başka kimseyle görüşmezdi. Oldukça eğitimsizdi, ne okuyabilir ne de yazabilirdi; ayrıca, evi dışındaki dünyada olup biten en sıradan olaylar konusunda bile tümüyle cahildi.

Bununla birlikte, ailesine hükmeden oydu. Tahrik olunduğunda, gazaba dönüşebilen buyurganlığıyla mütehakkim tavırlı bir kadındı. Tam bir köylüydü. Babası Arnavutluk'un güneyinden küçük bir çiftçi, annesi de bir Makedonyalı idi. Uzun boyu ve güçlü gövdesiyle, mavi gözleri ve lepiska gibi sarı saçlarıyla, gürbüz bir bedenin tüm hayatiyetine sahipti. içinden çıkmış olduğu verimli topraklar gibi, basit ve sağlam bir yaşam anlayışı vardı ve bir köylünün tüm erdemlerine sahipti. Derin dindarlığının yanı sıra vatanperver ve tutucuydu. Yaşamın basit gerçeklikleri karşısında keskin bir zekâya ve muhakemeye sahipti.

Bütün Türk kadınları gibi tüm yaşamını erkek çocuğuna hasretmişti; doğarken ölen bir erkek çocuğundan başka, ismi Makbule olan bir kız çocuğu vardı. Mustafa'yı sınırsızca şımartmasına karşın, o bundan pek az etkilendi. Açık mavi gözlü, kum rengi saçlı, zayıf, kemikli yapıda, sessiz ve vakur bir çocuktu. Annesinin okşamalarını doğal bir şey olarak karşılar, sözüne karşı gelir ve her türlü cezaya şiddetle karşı durarak, ona olan sevgisini pek ender gösterirdi. Daha çok kendi başına, ağır başlı oyunlar oynayan, başka çocuklarla pek ender arkadaşlık eden, anormal denebilecek derecede kendine yeterli olan bir çocuktu.

Ali Rıza, Düyun-u Umumiye'deki memuriyetinden ayrılmış ve kereste ticaretine başlamıştı. Mustafa'nın tüccar olmasını istiyordu. Zübeyde ise, onun bir din adamı olarak yetişmesinden yanaydı. Onu ilk olarak, Arap

harflerini öğrenmesi ve Kuran’dan pasajlar okuyabilmesi için mahalle mektebine, ardından da öğrenci olarak iyi bir gelişme göstereceği Şemsi Efendi Okulu’na gönderdiler.

Ali Rıza ansızın öldü. Kereste işinden de zaten pek para kazanamamıştı. Aile beş kuruşsuz vaziyetteydi. Zübeyde evini kapatıp, Selanik yakınlarındaki Lazasan adlı köyde çiftçilik yapan erkek kardeşinin yanına sığındı.

Burada Mustafa’ya ahırları temizlemek, inekleri otlatmak, kargaları kovalamak ve koyunlara göz kulak olmak gibi görevler verilmişti. Bu yaşamı sevmişe benziyordu. Açık havada yapılan bu ağır işler ona yaramış, güçlenmiş, sağlık ve dayanıklılık kazandırmıştı. Fakat büyüdükçe daha da çekingen, yalnız ve bağımsız biri oluyordu.

iki yılın sonunda, Mustafa on bir yaşına geldiğinde, Zübeyde kız kardeşlerinden birini oğlunun okul masraflarını karşılaması konusunda ikna etti. Tarlalarda çalıştığı bu aylar boyunca yabanıl ve dik başlı olan oğlu üzerindeki denetimini kaybetmiş, ona sözünü geçiremez olmuştu; oğlunun büyüdüğünde sıradan bir çoban ya da çiftlik işçisi olmasını da istemiyordu.

Böylece Mustafa, Selanik’teki bir okula gönderildi. Artık büyük bir sıkıntının pençesindeydi. Açık havada geçirdiği özgür günlerinden sonra yeniden disiplinli yaşama hapsedilmişti, öğretmenlerine karşı vahşice davranıyordu. Diğer çocuklarla olan ilişkilerindeyse inatçı ve kendini beğenmişçesine davrandığından, sevilmiyordu. Onların oyunlarına katılmayı reddediyor, kendisine karışmaya kalkanlarla da sürekli dövüşüyordu.

Günün birinde büyük bir kavgaya karıştı. Öğretmenlerinden biri, onu sürükleyerek kavgadan ayırırken tekmeler savurarak kurtulmaya çalıştığından, sıkı bir dayak yedi. Öfkeden çılgına dönen Mustafa, okuldan kaçtı ve bir daha oraya dönmeyi kesinlikle reddetti.

II

Bir kez daha Mustafa'nın sorumluluğu Zübeyde'nin omuzlarına yüklenmişti. Kız kardeşi, Mustafa'nın başka bir okula gitmesi için para vermiyor, Mustafa ise aynı okula dönmeyi reddediyordu. Zübeyde, onun aklını başına getirmeye çalıştıkça, o, gitgide inatçılaşıyordu. Öfkelenip oğluna bağırdıkça, o da annesine aynen karşılık veriyordu.

Dayısı da onu asker yapmayı önerdi: Geçimsiz bir çocuk olması ticarette başarılı olmasını engelleyecekti, en iyisi onu Selanik'teki Askeri Mektep'e göndermekti. Devlet okulu olması nedeniyle, para ödemek de gerekmeyecekti. Zekâsını ortaya koyabilirse subay çıkabilirdi; yok eğer koyamazsa da er olacaktı. Her iki şekilde, geleceği kurtulmuş oluyordu.

Zübeyde bunları dinlemek bile istemedi; ama Mustafa kararını vermişti. Dayısının önerisine aklı yatmıştı. Yan komşularının oğlu Ahmet daha yeni bir askeri mektebe girmişti ve gösterişli üniformasıyla herkese caka satıp duruyordu. Mustafa'nın hoca (din adamı) olmaya niyeti yoktu. Esnaflık ise bir Türk'e değil, Rumlar, Ermeniler, Hıristiyanlar, Yahudiler ve bunun gibi reayaya yaraşır bir işti. O asker olmak niyetindeydi; bir subay olmak, üniforma giymek ve adamlarına emir vermek istiyordu.

Hiç kimseye haber vermeden, babasının arkadaşlarından emekli bir subaya gidip askeri okul yöneticileri nezdinde kendisine kefil olmasını istedi. Annesinin kendisine engel olmasına fırsat vermeden sınava girdi ve başarılı oldu.

Askeri okulda kendi yerini bulmuştu. Başarılıydı, fakat hala sevilen bir çocuk olamamıştı.

Alıngan yaradılışta olduğundan, eleştirildiğinde veya kaba konuşmalara muhatap olduğunda hemen kırılıyor, ters davranıyordu. Bütün bunlar onun içine kapanmasına, kimseyle arkadaşlık kuramamasına yol açıyordu. Gene de, her zaman dikkat çekmek ve sıradışı biri olarak sivrilmek arzusundaydı.

Kavgaya hazır olması yüzünden hiçbir çocuk onunla dalaşmayı göze alamıyordu. Kendilerine katılması için uğraştıklarında ya da neden böyle davrandığını sorduklarında, hemen onları tersleyerek:

"Ben sizler gibi olmak niyetinde değilim, ben önemli biri olacağım" diyor ve kendi yoluna gidiyordu.

Matematik ve tüm askeri derslerde gösterdiği üstün zekâsı, geçit resmindeki yeteneği okulda başarılı olmasını sağladı.

Okuldaki ikinci yılında öğretmenlerinden Yüzbaşı Mustafa, ona sevgi ve yakınlık gösterdi. Onu yardımcı öğretmen yaparak, alt sınıfın sorumluluğunu Mustafa'ya verdi. Onu kendisinden ayırmak için de, ikinci bir isim olarak ona Kemal ismini yakıştırdı. Bu tarihten sonra, o artık Mustafa Kemal olarak tanınacaktı.

Askeri Rüştiye'de sınavlarda gösterdiği büyük başarılar ve hatta diğer çocuklara öğretmenlik yapması sonucu hızlı bir ilerleme gösterdi. Diğer çocuklara bir şeyler öğretmek, böylece üstünlüğünü onlara kabul ettirmekten çok hoşlanıyordu. Ayrıca kendisinden daha başarılı olan herhangi bir çocuğa karşı giderek haince bir nefrete dönüşebilen büyük bir kıskançlık da gösteriyordu. Hiç kimsenin karşısında gölgede kalmaktan hoşlanmıyordu. Herhangi biri onunla rekabete girişse, hemen kabalaşıyordu. O en dikkat çekici kişi olmalıydı; aksi halde o ortamda hiç bulunmamayı tercih ediyordu.

Yüzbaşı Mustafa'nın dostluğu ve koruması ona hiçbir şey sağlamadı. Bu dostluk sağlıksızdı. Bedenen çok gelişmişti. On dördünden önce çocukluk çağını arkasında bıraktı.

On yedisinde Askeri Rüştiye'yi başarıyla bitirdi ve Manastır'daki Askeri idadi'ye gönderildi.

İKİNCİ BÖLÜM

III

Manastır, yürüyen birliklerin tozları ve gürültüsü ile silahların gümbürtüsüyle sarsılıyordu. Yunanistan Girit'i ele geçirmişti. Türkiye savaş ilan etti ve askeri birlikler cepheye koştular.

Gün, büyük zorlukların ve mücadelelerin yaşandığı, savaşlar ve savaş söylentilerinin her yana yayıldığı günlerdi. Osmanlı imparatorluğu son nefesini vermek üzereydi. Onun kıvranan bedenine pençelerini geçirmiş olan ve birbirlerine hırlayan Hıristiyan güçlerin her biri ise, imparatorluğun iri bir parçasını koparabilmek için hazır bekliyorlardı.

imparatorluğu yiyip bitiren bir başka güç de hoşnutsuzluktu. Yönetsel örgütlenmesi, tıpkı Osmanlıların on altıncı yüzyıldaki parlak günlerindeki gibi Padişah'ın çevresinde toplanmıştı; fakat artık eli ayağı tutmaz, köhne bir hale gelmiş, çürümüştü. Her yerde yoksulluk ve yetersizlik ve bunlarla birlikte hoşnutsuzluk egemendi. Bütün genç insanlar reform yapılması için feryat etmekteydi.

Padişah, yani 'Kızıl Tilki' Abdülhamit, yabancılardan olduğu kadar uyruklarından da korkuyordu. Tüm yenilikçi düşünceleri yasaklamıştı; her türlü reformu reddediyordu. Bütün imparatorluğu bir hafiye ağıyla örmüştü; böylece nerede olursa olsun ne zaman üç kişi bir araya gelip konuşsa, konuştuklarını dinleyip, gizli polise rapor eden biri oluyordu. Ortada ne özgürlük, ne de can güvenliği kalmıştı. Hapishaneleri Türklerle doldurmuş, Hıristiyanları toplu kıyıma uğratmıştı.

Ülke ayaklanma ve devrim ruhuyla doluydu; özellikle de “fesat ateşinin” her zaman sıcaklığını koruduğu, tutuşmaya hazır olduğu Balkanlar’da ve Manastır’da. Yeni düşünceler burada ortalığa dökülmüştü.

Mustafa Kemal gençliğinin verdiği büyük tutkuyla bütün bunları özümsedi. Tüm Arnavutlar ya da Makedonyalılar gibi o da içgüdüsel olarak her türlü otoriteye başkaldırıyordu. Yürekten bir devrimciydi. Kendini bir devrime önderlik eder, despotun egemenliğine son verir, ülkeyi kurtarır ve temizlerken hayal ediyordu. Bu hayallerin hepsinde, kendisini daima herkesin baş eğdiği ve saygı duyduğu bir lider olarak, daima merkezde görüyordu.

Tatillerinde Selanik’e dönüyor, fakat annesinin evinden olabildiğince uzak duruyordu. Annesi, Rodoslu, hali vakti yerinde bir tüccarla evlenmişti. Mustafa Kemal bu evliliğe karşı olduğunu çok kaba bir dille annesine söylediğinde, aralarında büyük bir tartışma çıkmıştı. Bundan sonra da üvey babasını tanımayı ve onunla görüşmeyi reddetmişti.

Selanik’teyken zamanının çoğunu, ona Fransızca öğreten bir Dominiken keşişiyle geçiriyordu. O sıralar kendisi gibi Makedonyalı (Ohrili) hoş ve utangaç bir genç olan Fethi’yle arkadaşlık kurmuştu. Fethi[1], Fransızcayı gayet iyi biliyordu. Ele geçirebildikleri tüm devrimci literatürü birlikte, hırsla ve çabucak okudular. Bunlar Voltaire, Rousseau, tüm Fransız yazarları ve Hobbes’un ekonomi-politiği ile John Stuart Mill’in yapıtlarıydı. Hepsi de yasaklanmış yayınlardı. Bunlarla yakalanmaları hapse girmeleri anlamına gelecekti. Bu tehlike, bunları okumayı daha da keyifli hale getiriyordu.

Mustafa Kemal, hitabet sanatı alıştırmaları yapıyor, diğer askeri öğrencilere tumturaklı söylevler veriyordu. Bu söylevler Türkiye’nin, onların Türkiye’sinin yabancıların pençesinden ve Padişah’ın kokuşmuşluğundan kurtarılması gereğini dile getirmekteydi. Özgürlük üzerine makaleler ve denemeler kaleme alıyor, uzun ve ateşli şiirler yazıyordu.

Derslerinde, Manastır’da Selanik Askeri Rüştiyesi’nde olduğu kadar başarılıydı. Dosyasına “Zeki fakat asabi ve samimi olunması imkânsız bir genç” şeklinde bir not düşülmüştü. İstanbul’daki Genel Kurmay Okulu’na (Harbiye) seçildiği, resmi gazetede asteğmen oluşuyla birlikte duyuruldu ve oraya gönderildi.

1 Fethi Okyar.

IV

Yirmi yaşına gelmiş olan Mustafa Kemal sağlam yapılı, sağlam karakterli, sınırsız canlılığa sahip bir gençti.

Hiçbir yaşam deneyimi yoktu. Selanik yalnızca küçük bir liman kenti, Langaza bir köy, Manastır ise sıkıcı bir taşra kentiydi. Kendisini ayakta ve mazbut tutacak ilkelere ya da annesinin derin dinsel inançlarına sahip değildi.

Kadınların hiçbirine âşık olmadı. Onlarla ilişkileri duygusal ya da romantik düzeyde değildi. Vicdan azabı duymaksızın çabucak birinden öbürüne geçiyordu. iştahını doyuruyor ve bırakıyordu. Bu konuda tam bir doğulu gibi düşünüyordu: Cinsel iştahını doyurmak dışında, yaşamında kadının yeri yoktu. Böylece kentin şehevî yaşamına iyiden iyiye kendini kaptırdı.

Ansızın bütün bu sefahatten tiksindi ve aynı enerjiyle okuldaki çalışmaları üzerinde yoğunlaştı.

Başarısı tümüyle kendisine bağlıydı. Türkiye'de her insan en alt basamakta başlayarak kendi yeteneğiyle yükselmeliydi. Belirli bir hâkim sınıf, zengin ve soylu ailelerin çocuklarına özgü okullar olmadığı gibi, yalnızca babaları başarılı veya soylu olduğu için hiçbir çocuğa özel ayrıcalıklar verilmiyordu. Bu nedenle yeterli zekâ ve uygun karaktere sahip olduğu takdirde, köylü bir aileden gelmesi Mustafa Kemal için bir engel oluşturmamaktaydı.

Mustafa Kemal bütün sınavlarını parlak bir başarıyla verdi. Kurmay Okulu'na seçildi. Bu okuldaki dersleri de başarıyla tamamladı ve 1905'in ocak ayında hızlı bir terfi ile yüzbaşılığa yükseltildi.

Göreviyle politikayı iyice harman etmişti. Manastır'dayken diğer çocuklar arasından sivrilmişti. Kurmay Okulu'ndaysa kendisi gibi özel olarak seçilmiş, yetenekli genç subaylarla çevriliydi.

Bu gençlerin hepsinin de devrimci olduklarını gördü. Gerçekten değerli her genç subay, Padişah'ın manen çökerten bu despotizmine ve yabancı milletlerin açık müdahalelerine başkaldırıyordu. Onlar Osmanlı imparatorluğu'nun mirasçılarıydılar ve bu miras göz göre göre yok ediliyordu.

Öğretmenleri kadar, yüksek rütbeli subayların çoğu da onlara yakınlık duyuyordu. Genç meslektaşlarının yaptıkları işleri görmezlikten gelmelerine karşın, ne düşüncelerini açıkça ortaya koymaya ne de onlara önderlik etmeye cesaret gösterebiliyorlardı.

Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde, gizli toplantılarda siyasal tartışmalar yapan ve elden ele dolaşarak okunan el yazması tek yapraklık gazeteler dağıtan Vatan adlı devrimci bir cemiyet de bulunuyordu. Cemiyet, Türkiye'deki yaşamın tüm yerleşmiş kurumlarına, olgularına saldırıyordu. Eski rejime, yani Padişah'ın ehliyetsiz memurlarına, zorba yönetime ve tüm özgürlükçü düşünceleri bastırmasına karşı şiddetle hücum ediyordu. Hocalardan nefret ediyordu. islam'ın tüm yeniliklerini engelleyen yapışkan elini, halkın kanını emen camileri ve tekkeleri; akıl dışı ve köhnemiş yasaları barındıran, Kuran'a dayalı yasal sistemi lanetliyordu.

Üyeleri Padişah'ın zorba yönetimine son vermek ve yerine halk tarafından seçilmiş bir parlamentoya dayalı anayasal hükümeti getirmek; halkı hocaların elinden ve kadını peçe ve haremden kurtarmak için ant içerek cemiyete giriyorlardı. Türkiye, Padişah ve casuslarının elleriyle boğuluyordu; damarlarına yenilikçi düşünce kanı akıtılmazsa, Türkiye ölecekti.

Mustafa Kemal de Vatan*'a* katıldı. Cemiyetin broşürü için şiddetli makaleler, galeyana getiren ateşli şiirler yazmaya başladı. Tartışmalarda olağanüstü keskin bir dille konuşmalar yapıyordu.

Cemiyetin çalışmalarından Mektep Kumandanı haberdardı, fakat başını öbür tarafa çevirmeyi tercih ediyordu. Padişahın casusları da işin farkına

vardılar, hatta saraya jurnal ettiler. Sultan tedirgin olmuştu. Büyük bir olasılıkla bu cemiyet fazla gelişmemiş, havai gençlerin işiydi; ne ki, bu gençler gelecekte ordunun kurmay subayları ve generalleri olacaklardı. Bu yüzden Askeri Mektepler Müfettişi (Zülüflü) ismail Hakkı Paşa'ya [2]Vatan adlı bu cemiyete bir son vermesini emretti. ismail Hakkı, akademi müdürüne uluorta sövüp sayarak, cemiyetin okul içinde hiçbir şekilde faaliyet göstermemesini sağlamasını istedi.

Bunun üzerine öğrenciler Vatan 'ı okul dışına taşıdılar. Ne ki, bundan sonra cemiyet İstanbul'daki pek çok benzerleri gibi, tartışma yapmaktan öteye geçemeyen gizli cemiyetlerinden birine dönüştü.

Sınavlarını tamamlayan Mustafa Kemal'in tayininin yapılmasından evvel, birkaç hafta boş vakti kalmıştı. Annesi artık ona düzenli aylık gönderebildiği için mali durumu sıradan bir subayınkinden epeyce iyiydi. **Vatan**'ın yayınlanmasını üstlendi. Arka sokaklardan birinde gazeteyi hazırlarken büro olarak kullanabileceği bir oda kiraladı. Gizlice gelirken izlenmediklerinden emin olmak için sık sık dönüp arkalarına bakan üyelerin katıldığı toplantılar için, çeşitli evleri ve kahvelerin arka odalarını ayarlamayı üstlendi.

Gizlilik ve tehlike onu adeta canlandırıyordu. Devrimci örgütlenme teknikleri, hücre oluşturma, yeni üyelerin sadakatini sınama yöntemlerini, şifreler, parolalar, işaretler ve karşı işaretler ile antlar konusunda bilgi edinmeye başladı.

Polis suçüstü yakalamak için sürekli olarak onları gözetlemekteydi. Henüz bu işlere yeni başlamış kişiler olarak, bilgiden çok şevke sahip oldukları için, yakalanmaları hiç de güç olmadı. Bir ajan provokatör cemiyetin içine sızmayı başarmıştı. Bu kişi tarafından saptanan yeni bir üyenin kabul töreni için tüm üyelerin bir araya geldiği bir günde, polis eve baskın yapıp hepsini yakaladı.

Vatan'ın diğer üyeleriyle birlikte Mustafa Kemal de İstanbul'un ünlü Kızıl Zindan'ına[3] kapatıldı. Durumu çok ciddi görünüyordu. Polisin elinde ona karşı pek çok kanıt vardı. Diğerlerinden ayrılarak tek başına bir hücreye kapatıldı. Gelecek karanlık görünüyordu. Eğer Padişah onun tehlikeli olduğuna kanaat getirirse, ortadan kaldırılabilir, yıllarca hapislerde kalabilir

ya da sürgün edilebilirdi. Ondan önce birçok kişi Kızıl Zindan'dan arkalarında en ufak bir iz bile bırakmadan ortadan kaybolmuşlardı.

Zübeyde, kızıyla birlikte Selanik'ten onu görmeye geldi. Görüşme iznini alamadılarsa da, ona bir miktar para göndermeyi başardılar.

Haftalarca pis ve böceklerle dolu, dar bir hücrede kapalı kaldı. Tavana yakın bir yerdeki küçük demirli pencere, hücrenin tek ışık ve hava kaynağıydı. Hücre hapsi ruhunu karartmış ve onu adeta vahşileştirmişti.

Günün birinde hiçbir uyarıda bulunulmaksızın, hapishanenin arkasındaki Harbiye Nezareti'nde bulunan ismail Hakkı Paşa'nın bürosuna götürüldü. Kirli hücrede geçen haftalarına karşın, iki askeri polisin arasında dimdik bir vücutla hazırolda duruyordu.

Paşa bir süre oturup onu seyretti. Bu, eski rejimin bir paşasıydı; sakallı, giysileri bol ve biçimsiz, tavırları yavaş ve azametliydi. Padişahın güvendiği, yakın adamlarındandı.

Uzun süren suskunluğunun ardından, sonunda, "Şimdiye kadar büyük yeteneklere sahip olduğunu gösterdin" dedi, "eğer istersen, padişahımız efendimiz hazretlerinin hizmetinde olarak önünde güzel bir gelecek var. Ama öte yandan, kendinin ve üniformanın şerefini lekelemiş durumdasın. Şimdiye dek en kötü şöhretli kişilerle birlikte kumar oynayıp içki içtin, kötü kadınlarla düşüp kalktın. Siyasete ve padişahınıza karşı vatan hainlerinin yıkıcı propagandasına karıştın. Arkadaşlarını da aynı şeyi yapmaları için teşvik ettin.

Buna rağmen efendimiz merhamet göstermeye karar verdi. Genç ve akılsızsın. Gerçekten kötü olmaktan çok, dik başlı ve heyecanlısın.

Şam'daki bir süvari alayına gönderileceksin. Geleceğin tümüyle oradan senin hakkında gönderilecek raporlara bağlıdır. Artık bütün bu saçmalıkları ve aptallıkları bir yana bırakıp, askeri görevinizle meşgul olacaksın. Dikkat et; ikinci bir şansın olmayacak."

Aynı gece Mustafa Kemal, polis tarafından Suriye'ye giden bir vapura bindirildi. Annesini ya da arkadaşlarını görmesine izin verilmemişti.

Sekiz günlük zorlu bir yoluculuğun ardından Beyrut'a çıktı ve Lübnan dağlarını atla geçerek, Şam'daki alayına katıldı.

Alayını, Şam'ın güneyindeki dağlarda yaşayan ve devamlı isyan halindeki Dürzîlere karşı bir sefer hazırlığı içinde buldu. Bu sefer, Mustafa

Kemal’in faal askerlik yaşamının ilk deneyimi oldu. Ancak, aslında gerçek bir asker için pek de doyurucu bir görev değildi. Ülke, suyu ve yolu olmayan, dar ve derin derelerle bölünmüş, tümüyle çıplak kayalıklardan ibaret, kıraç bir araziden ibaretti. Dürzîler ise, arazinin her karışını çok iyi tanıyan, son derece vahşi, yola gelmez dağlılardı.

Türk birlikleri günlerden beri sarp kayalıklarda güçlükle ilerlemekteydi; ancak, ne düşmanı yakalayabiliyor, ne de ona yaklaşabiliyordu. Dürzîler kesinlikle çatışmaya girmiyor; tehlikeyi hisseder hissetmez hızla uzaklaşarak dağılıyor, ardından dik kayalıklarda pusuya yatarak, gece gündüz Türk birliklerini avlıyorlardı.

Dürzîlere bir ders vermek üzere Türklerin yapabildikleri tek şey, boş ve yoksul Dürzî köylerini ve ekinlerini yakmaktan ibaret kaldı. Bundan sonra kışı geçirmek üzere Şam’a döndüler.

2 Aslında ismail Paşa, ikinci Abdülhamit devri Mekatib-i Askeriyye nazırlanndandır. (ç.n.)

3 Bekirağa Bölüğü olmalı (ç.n.)

V

Seferden döner dönmez, Mustafa Kemal **Vatan**'ın bir şubesini kurmak için işe koyuldu. Hapishanede geçen haftaları ve Hakkı Paşa'nın tehditleri ne gözünü korkutmuş, ne de onu yılgınlığa düşürebilmişti. Ne Tanrı'dan, ne bir kişiden ne de kurumdan çekinmeyen, tam bir devrimciydi. Onun için resmi ya da kutsal olan hiçbir şey yoktu. Hâlâ gençlik ateşiyle yanmakla birlikte, artık şaşmaz bir sakınım ve soğukkanlı bir hesap yapma gücünü süreç içinde geliştirmişti. Şiir yazmayı ve edebiyatı bırakmıştı. Eylem ve edebiyatın bir arada yürüyemeyeceğine karar vermişti. Aslında edebiyat, irade ve kararlılığı zaafa uğratıyor, kişiyi yanlış alanlara sürüklüyor, eylem için gerekli olan zihniyetin kişide gelişmesini engelliyordu. Edebiyatı arkasında bıraktı ve bundan sonra ilgisini tümüyle somut devrimci örgütlenme ve pratik ayrıntılar üzerinde yoğunlaştırdı.

Toprağın tohumlanmaya elverişli olduğunu anladı. Tıpkı İstanbul'da olduğu gibi, buradaki genç subayların da hepsi hoşnutsuz ve daha üst rütbeliler ise, konuya yakınlık duyan kişilerdi. Aralarında Harbiye Mektebi'nden tanıdığı, eski bir arkadaşı olan Müfit Lütfi'nin ona[4] yardıma hazır olduğunu gördü. Kurdukları örgüt sayıca çabucak büyüdü ve bir anda Suriye'deki tüm karargâhlara yayıldı. Mustafa Kemal de önemli bir konuma gelmeye başlamıştı; ancak, kısa bir süre sonra boşuna bir çaba içinde olduğunu anladı. O, Şam'da bir devrim hazırlama çabası içindeydi, ama aslında bu mümkün de-

ğildi. Aslında küçük Türk karargâhlarındaki subaylar devrim için hazırdı, ne ki, yerel halk onlara düşmandı.

Arkadaşları ona devrim olayının merkezinin Balkanlar olduğuna dair malumat göndermiş ve kendisini Selanik'e naklettirmenin bir yolunu bulmasını tavsiye etmişlerdi.

izin verilse de, verilmese de, Selanik'e gitmekte, durumu kendi gözleriyle görmekte son derece kararlıydı. Suriye kıyılarındaki Yafa Limanı'nın kumandanı Ahmet Bey isminde bir subaydı. **Vatan**'ın üyelerinden olan Ahmet, ona yardım etmeye hazırdı. Gidişinde bir güçlük çıkmaması konusunda birlikte bir plan hazırladılar.

Birkaç günlüğüne izin alarak Yafa'ya gitti. Orada uydurma bir isim ve tüccar giysileriyle sahte kâğıtlar edindi ve Mısır'a giden bir gemiye binmeyi başardı. Buradan Atina'ya, ardından Selanik'e geçti.

Gittiği her yerde hoşnutsuzluğa, gizli cemiyetlere ve devrim hazırlıklarına tanık oldu.

Selanik'te doğrudan annesinin evine indi ve bir süre tümüyle sessiz kaldı. Düşüncelerinde haklı çıkmıştı. Selanik, olayların gerçek merkeziydi. En önemli alt rütbeli subaylar burada toplanmaya başlamıştı. Gerçekten büyük bir şey hazırlanmaktaydı. Annesi ve kız kardeşi aracılığıyla Erkan-ı Harbiye Mektebi'nden kimi arkadaşlarıyla temasa geçerek, onlardan kendisine bir nakil ayarlamalarını istedi.

Daha hiçbir şey yapmaya fırsat bulamadan evvel, Padişah'ın hafiyeleri onu tanımışlardı. İstanbul'dan hemen yakalanması için emir geldi. Polis Müdür muavini olan Cemil, **Vatan**'ın İstanbul'daki üyelerinden biriydi. Birini göndererek tutuklama emrini iki gün sumen altı edebileceğini, ancak elinden daha fazlasının gelemeyeceğini belirterek Mustafa Kemal'i uyardı; hemen kentten ayrılması gerekiyordu."

Böylece Mustafa Kemal sınırdan kaçak olarak Yunanistan'a geçerek, oradan da gemiyle Yafa'ya gitti; ne ki, tutuklama emri ondan önce Yafa'ya gelmişti bile. Gizli polis onu tehlikeli biri olarak mimlemişti. Bu kez ona merhamet göstermeyeceklerdi. Mustafa Kemal'in Kızıl Zindan'da ikinci bir şansı yoktu.

Görevi emirleri uygulamak olan Ahmet Bey, onu gemide karşıladı. Mustafa Kemal'e belgelerini ve üniformasını getirmişti. Hemen sonra onu

gizlice gemiden indirdi, kentin dışına çıkararak çok hızlı bir şekilde güneydeki Gazze'ye gönderdi. Bu sınır boyunda çatışma vardı ve bölgenin kumandanı Müfit Lütfi'ydi. Osmanlı imparatorluğu'nun içinde bulunduğu karmaşa ve düzensizlik böyle bir aldatmacayı mümkün kılmıştı.

Ardından Ahmet Bey İstanbul'a ortada bir yanlışlık olması gerektiğini, Mustafa Kemal'in bütün bu süre içinde Gazze'de olduğunu ve hiçbir zaman Suriye'den ayrılmadığını bildirerek bu konudaki yeni emirleri beklediğini yazdı.

Haftalar sonra gelen yanıttan sonra Müfit Lütfi de söz konusu süre içinde Mustafa Kemal'in kendisiyle birlikte olduğunu teyit etti. Bu şekilde her ikisi de tutuklama emirlerini hasıraltı ettiler.

Bir yıl boyunca Mustafa Kemal tümüyle sakin durdu. Padişahın polisleri onu bir kez ele geçirirlerse, gün ışığını artık bir daha göremeyeceğini gayet açık biliyordu. Kendisini işine verdi. Üsleri onun mükemmel ve kendini görevine adamış bir subay olduğuna ilişkin raporlar veriyorlardı, İstanbul'daki yetkililer sonunda Selanik'teki casusların büyük bir hata yapmış olduğuna ve bu genç subayın aptalca düşüncelerinden ve havailikten vazgeçip aklını başına aldığına kanaat getirdiler

Fakat Mustafa Kemal Selanik'e gitmekte en az eskisi kadar kararlıydı. Memleketinde büyük olaylar hazırlanmakta iken, onun Suriye'de, bir köşede kalması olanaksızdı. Harbiye Nezareti'ndekiler de dâhil olmak üzere, Vatan mensubu bütün kurmay subayları tanıyordu. Mümkün olan her çareye başvurdu. En sonunda Selanik'e nakline ilişkin emirleri aldığında, olabildiğince hızlı bir şekilde, devrimin merkezine koştu.

4 Lütfi Müfit Bey (sonradan Kırşehir mebusu). Mustafa Kemal onunla Şam'da Karşılaşmamış, oraya aynı zamanda tayin edilmiş ve birlikte gidip, ortak bir ev tutmuşlardı. Aslında, birkaç ay evvel Vatan olayından dolayı birlikte tutuklanmışlar ve Zülüflü ismail Paşa'nın önüne, ikisi birlikte çıkarılmışlardı. (ç.n.)

VI

Mustafa Kemal, Üçüncü Ordu Kurmay Heyeti'ne gönderildi. Görevi, kısmen Selanik'te kalmasını, kısmen de teftiş için demiryolu boyunca yolculuk yapmasını gerektiriyordu.

Selanik'teyken annesi ve kız kardeşiyle kalıyordu. Zübeyde'nin durumu şimdi gayet iyiydi; ikinci kocası, ona kentin merkezinde kocaman bir ev ve bir miktar para bırakarak bir süre önce ölmüştü.

Mustafa Kemal karargâhta Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden tanıdığı pek çok subayla karşılaştı. Bunlarla **Vatan**'ın yeni bir şubesini örgütlemeye çalıştıysa da, fazla bir başarı sağlayamadı. Onun anlattıklarını, tartışmaya ya da karşı olduklarını söylemeye kalkmaksızın dinlemekle yetiniyorlardı. Ondan kuşkulanıyor gibi bir halleri vardı. Bazen bunlardan birkaçı bir arada konuşarak yürürken, yanlarına gittiğinde sanki bir hafiye ya da ajanmış gibi, hemen susuyorlardı. Bir şeyler çevirdiklerinden emindi, ama onu aralarına almıyorlardı.

En sonunda içlerinden biri sıkı sıkıya gizlilik sözü verdirerek kapalı kapılar ardında, olanları ona da anlattı. Selanik'te büyük bir devrimci örgüt bulunuyordu; ismi de ittihat ve Terakki idi. Şehirde çok sayıda Yahudi vardı; bunların çoğu italyan uyruklu ve italyan Mason localarına bağlıydı. italyan uyruklu olarak, kapitülasyonlar ve imtiyaz antlaşmaları uyarınca, padişahın baskısına karşı korunmaktaydılar. Evleri polis tarafından

aranamıyor ve yalnızca kendi konsolosluk mahkemeleri önünde yargılanabiliyorlardı.

içlerinde Makedonyalı Fethi'nin de bulunduğu, Mustafa Kemal'in çoğunu tanıdığı bir grup subay Mason olmuştu. Mason localarının tüm yöntemlerini kullanarak ve koruması altına sığınarak ittihat ve Terakki'yi kurmuşlardı. Yahudilerin evlerinde güvenlik içinde toplanıyor ve planlar hazırlayabiliyorlardı. Hatırı sayılır bağışlar topluyorlardı. Padişahın ülkeden sürgün ettiği ve yabancı ülkelerde yaşayan önemli siyasal mültecilerle sıkı bir temas halindeydiler.

ittihat ve Terakki Cemiyeti bir süredir Mustafa Kemal' i izlemekte ve sınamaktaydı. Artık onu da kendilerine katılmaya davet etmişlerdi.

Mustafa Kemal Vedata Locası'nda bir birader olarak örgüte katıldı. Kendisini hoşlanmadığı bir atmosfer içinde bulmuştu. Katıldığı loca, uluslararası Nihilist örgütün bir parçasıydı. Üyeleri arasında Yahudilerin ezildiği Rusya hakkında son derece kötü, ama bol bol para kazanmalarına izin verilen Viyana hakkında iyi sözler söyleyen milliyetsiz kişiler vardı. Bunlar adeta gizli yaşayan, sağlıksız, üstü kapalı sözlerle konuşan, sırlarla dolu kişilerdi. Mustafa Kemal, uluslararası fınans ve uluslararası yıkıcı yeraltı örgütlerinin ağına yakalanmış olduğunun bilincindeydi; ama bunların tam olarak ne tür insanlar olduklarını tümüyle anlayabilmiş değildi.

Yahudilerin uluslararası amaçları ve sorunlarına karşı hiçbir ilgi duymuyordu. Masonların ritüellerine daha da az yakınlık duyuyor, bunlardan alayla söz ediyordu. O, bir Türk'tü; Türk olmaktan gurur duyuyor, Türkiye'yi Padişah'ın ehliyetsizliğinden ve despotizminden olduğu kadar, yabancıların pençelerinden kurtarmakla ilgileniyordu.

Daha kötüsü, bu işte sonradan gelenlerden olmasıydı. ittihat ve Terakki'yi kontrol eden kişiler, kendilerini Mason localarının karmaşık ritüellerinin perdesi ardına gizlemekteydiler. Henüz yenil başlamış bir "birader" olduğundan, ondan beklenen yalnızca emirleri uygulamasıydı. Oysa, onun yaradılışı, olayı kontrol etmek, bu olmazsa hiçbir şekilde olayın içinde yer almamaktı. Sakin sakin emirlere boyun eğecek biri olmak bir yana, her zaman son derece eleştirel bir kişilikteydi. Eleştirileri son derece şiddetli olduğu gibi, kişiliğe saygıdan da uzaktı. Fikirlerine karşı

çıkıldığında, hemen vahşileşiyordu. ittihat ve Terakki'yi yüzeysel ve etkisiz bir örgüt olarak görüyordu:

Çok fazla konuşuluyordu, eylem ise pek azdı. İstanbul Kurmay Okulu'ndaki som, dökme bir demir gibi sağlam, hevesli öğrenciden, artık çeliğe dönüşerek güçlenen bir devrimci çıkmıştı. Kuram değil, gerçek olaylar istiyordu. Titizlikle planlanmış eylem istiyordu. ittihat ve Terakki içinde ona ters gelen, hazmedilemeyecek kadar fazla teorisyenlik faaliyeti olmasıydı.

Liderlere saygı duymuyordu. Hepsiyle tartışıyordu: Enver aceleci ve savruk bir adamdı; Cavit Selanikli bir Yahudi, bir dönmeydi; Niyazi vahşi ve dengesiz bir Arnavut, bir tür Garibaldi'ydi; bir posta memuru olan Talat ise, hantal bir ayıydı. işte, liderler de bunlardı.

Mustafa Kemal onların hepsiyle tenezzülen konuşuyordu. Hepsine sanki onlar dershanedeki çocuklar, kendisi de öğretmenleriymişçesine davranıyordu. Bir keresinde Kafe Gnogno (Yonyo)'da oturmuş, Cemal'in yurtseverliğinden söz ediyorlardı. Mustafa Kemal alaycı bir tavırla sözlerini kesip, gerçek büyüklük hakkında bir söylev verdi. Ertesi sabah aynı trenle işe giderlerken karşılaştığı Cemal'e onu nasıl popülerlik peşinde koşan biri olarak gördüğünü söyleyip, büyüklük hakkındaki tatsız sözlerle dolu vaazını başından sonuna dek ona da tekrarladı.

Diğer "birader" subaylar onun fikirlerinde inatçı ve alaycı biri olduğunu düşünüyor, ondan hoşlanmıyorlardı. Eleştirileri daima acı ve keskindi; üstelik eleştirilerini çekilir kılacak mizah duygusundan da yoksundu. Yahudiler ise ona hiç güvenmiyorlardı. Hiçbir zaman Masonluğun üst derecelerine yükseltilmedi. Cemiyetin lider çevresinin de dışında bırakılmıştı.

Evde de aynı derecede sorunlar yaratıyordu. Eleştirilerine açık olduğu tek insan Zübeyde'ydi; ancak, bazen gururunu zedelediği anda ona karşı bile soğuk ve haşin olabiliyordu.

Hiç kimsenin, Zübeyde'nin bile kendi hareketlerine karışmasına izin vermiyordu. Bir keresinde örgüt arkadaşlarından birkaçını eve getirmişti. Hizmetçiler konuşmalarını işitmiş ve Zübeyde'ye haber vermişlerdi. Bunun üzerine sessizce Mustafa Kemal'in odasına sokulmuş, anahtar deliğinden konuşulanları dinlemişti.

Gittikleri zaman, oğluna şiddetle çıkıştı. Mustafa Kemal onu ikna etmeye çalıştıysa da, bu konuda hiçbir şekilde anlaşamadılar. O, yalınkat inançları ve değişmez sadakatiyle eski kuşağa mensup bir insandı; oğlu ise, çok az şeye inanan ve hiçbir şeye saygı duymayan genç kuşağa. ikisi de fazlasıyla öfkelenmişlerdi. Sonunda Zübeyde oğluna yardım etmeye karar verdi. Ne de olsa oğlu dünyayı tanıyan biri, evin reisiydi; hem kim bilir, belki de düşüncelerinde haklı olduğu yanlar vardı. Aslında onun haksız olduğuna inanıyor, fakat evi terk edeceğinden korkuyordu. Böylece kendi yargılarına aykırı olmasına karşın, ona yardım etti. Gene de tüm kadınlar gibi sürekli şikâyet ediyor, hem padişaha hem de dine karşı komplo kurmanın aptallık olduğunu söyleyip duruyordu.

Bu anlaşmazlık Mustafa Kemal’e kararını verdiren etken oldu. Ev yaşantısının kısıtlamaları canını sıkıyordu. Evle olan bağları, akrabaların gevezelikleri, kadınların sonu gelmez duaları, kaçınılmaz baskılar sinirine dokunuyordu. ilişkilerde karşılıklılığı gereksiz buluyordu; her şeyi almalı, ama hiçbir şey vermemeliydi. Özgürlüğü üzerinde en küçük bir kısıtlamaya bile gelemiyordu. Bedeli ne olursa olsun, daima kendi kendisinin efendisi olacaktı. Bir oda kiralayarak evden ayrıldı. Annesini sık sık ziyaret ediyordu; artık eskisi kadar birlikte olmadıkları için de onun sözlerini daha çok dinlemeye başlamıştı.

Gündüzleri askeri görevlerini görülmedik bir enerjiyle sürdürüyordu. Akşamları ise, yemek yemek ve diğer örgüt arkadaşlarıyla arka odalarda toplantı yapmak için Kafe Yonyo’ya ya da polis hafiyelerinin mütecessis gözlerine karşı panjurları sıkıca örtülü, kapıları kilitli bazı evlere gidiyordu. Burada mum ya da gaz lambası ışığı altında sigara ve içki içerek gece geç saatlere kadar oturuyor, yaklaşan devrim hakkında planlar kuruyorlardı.

Mustafa Kemal toplantılara katılıyor ve örgüt içinde kalmaya devam ediyordu. Ancak, zamanla gitgide daha az faal bir rol oynamaya başlamıştı. Liderler hala onu yakın çevrelerine yaklaştırmamaktaydılar. Hiçbir zaman alt düzeyde kalamazdı. Ya idare etmeli ya da her şeyden vazgeçmeliydi.

Eskisinden de yalnız ve az konuşan biri olmuştu.

VII

Bunca zamandır konuştukları devrim, hiçbir uyarı işareti vermeksizin, ansızın çevrelerinde patlayıverdi. Önceden hazırlanmış bir plan olmadan, eskisi kadar tez canlı ve yabanıl olan Niyazi, birkaç adamını toplayıp Resne dışına, Güney Makedonya dağlarına çıkarak hükümete meydan okudu. Enver de hemen bir devrim bildirisi yayınlayarak Doğu Makedonya'da aynı eylemi tekrarladı. Hiçbir şey hazırlanmış ya da örgütlenmiş değildi, ittihat ve Terakki'nin kendi içindeki faal üyelerin sayısı üç yüzü aşmıyordu bile. Askeri birliklerin alacağı tavır da kesin olarak bilinmiyordu.

Mustafa Kemal sakin kalıp, askeri görevlerini yerine getirmeyi sürdürdü. Böylesine çılgın ve planlanmamış bir serüvene girecek kadar gözü kara bir kumarbaz değildi. Eğer eyleme geçecek olsaydı, bu ancak belirli bir başarı şansı olan, dikkatle hazırlanmış bir planla gerçekleşirdi.

Ne ki, "çılgınca serüven" başarıya ulaştı. Bunu izleyen birkaç ayın tarihi, fantastik olduğu kadar karışık bir rüyayı andırıyordu. Başkaldıran birkaç yüz asker dağlardaydı. Bastırmak üzere yollanan birlikler de isyancılara katılıyorlardı. Askerler yıllardır ihmal edilmiş ve aylıkları ödenmemişti. Subayları tarafından yönlendirilen alaylar, birbiri ardına ayaklanmayı bastırmayı reddediyorlardı. Türkiye'nin içlerinden gönderilen özel birlikler de aynı şeyi yaptılar. Herkesin, en başta da cemiyetin şaşkın bakışları önünde, padişahın kudreti rüzgâr önünde sürüklenen yapraklar gibi yok olmuştu.

İstanbul'daki 'Yaşlı Tilki', aldığı seri bir kararla geri adım attı ve geçmişteki kötü yönetimin tüm suçunu çevresindekilere yükleyerek anayasal hükümeti ilan etti; hafiyeliği kaldırdı ve devrimcilere kucak açtı. Niyazi ve Enver, kazandıkları büyük zaferden duydukları büyük gururla dağlardan indiler. Türk ve Hıristiyanlardan oluşan coşkulu kalabalıklar sonunda kutsal kitapta sözü geçen bin yıllık huzur devrinin (millenium) geldiğine inanarak, sevinç içinde onları Selanik'te karşıladılar.

Devrimde kendisi gibi etkin bir rol oynamamış diğer cemiyet mensuplarıyla birlikte Mustafa Kemal de onları karşılayanlar arasındaydı. Enver, yeni anayasayı Selanik'in ana meydanında bulunan Olimpus Palas Oteli'nin balkonundan okudu. Arkasındaki subay grubu arasında, alt düzey ve önemsiz bir örgüt üyesi olarak sadece birkaç kişiden başka kimsenin tanımadığı ve fark etmediği Mustafa Kemal de vardı.

Abdülhamit'in son yirmi yıldır sürgüne göndermiş olduğu politikacılar, bulundukları yabancı ülkelerden akın akın dönmeye başlamışlardı. Bunlar arasında prensler, eski sadrazamlar, her düzeyden nazırlar vardı. Genç subayları dirsekleyip kenara iterek, ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin kontrolünü ele geçirdiler ve iktidardan pay kapmak ve entrikalar çevirmek üzere İstanbul'a doluştular. Niyazi, Arnavutluk'a döndü ve orada öldürüldü. Enver, askeri ataşe olarak Berlin'e gönderildi. Mustafa Kemal Trablusgarp'teki Türk karargâhlarını denetlemek ve haklarında rapor hazırlamak üzere Kuzey Afrika'ya gönderildi.

Kargaşalıkları kargaşalıklar izliyordu. Hiçbir şey yolunda gitmiyordu. Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etti; Yunanistan Girit'i ele geçirdi; Rusya tarafından desteklenen Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. içerde tepki başladı. Arnavutluk ve Arabistan'da ayaklanmalar baş gösterdi. Hıristiyanlarla Müslümanlar birbirlerine saldırmaya başladı.

Bütün bu karmaşanın ortasında yaşlı padişahı destekleyenler iş başına geldi. İstanbul'daki askerleri satın aldılar, hocaları halka gönderip yeni yöneticilerin Paris'ten getirdikleri yeni moda düşüncelerinin dinsizlik olduğunu, bunların Türk ve Müslüman değil, Yahudi ve Mason olduklarını, islam'ı ve hilafeti yıkmak için işbaşına geldiklerini söylettiler.

Din elden gidiyor kışkırtmasıyla taşkınlaşan İstanbul'daki asker ayaklandı. Subaylarını öldürüp ya da hapsedip islam dinine, padişaha ve

islam Halifesi'ne bağlılıklarını ilan ederek İstanbul'u ele geçirdiler. Cemiyet üyelerini yakalamaya başladılar.

Cemiyet, Makedonya'daki ordunun yardımına başvurdu. Eğer başarısız olurlarsa, Abdülhamit ve avenesi tüm kötülükleriyle yeniden iktidara geleceklerdi. Makedonya'daki ordunun kumandanı, bir Arap ve Abdülhamit'in gözdelerinden olan Mahmut Şevket Paşa'ydı. Bu, uzun boylu, kuru, hadımağası gibi kadavraya benzer biriydi. Asker olarak parlak bir subaydı, ancak, kumandan olarak mütereddittti.

Ne yapması gerektiği konusunda duraksadı. Kurmayları arasında Trablus'tan yeni dönmüş olan Mustafa Kemal de dâhil olmak üzere cemiyet mensubu pek çok subay vardı. Neredeyse kişisel isteğine karşı olarak, Mahmut Şevket'i harekete geçmeye zorladılar. Böylece ikinci ve üçüncü orduları İstanbul üzerine yürüttü: Öncü kuvvet Birinci Birleşik Fırka'dan oluşuyordu. Fırkada bir süvari birliğinin kumandanı olarak Berlin'den alelacele dönmüş olan Enver ve Kurmay Başkanı olarak Mustafa Kemal de yer almıştı.

Karşı devrimi ezip Abdülhamit'i tahttan indirdiler, Makedonyalı Fethi'yi gardiyanı yaparak Selanik'teki Alatini Köşkü'ne hapsettiler.[5] Abdülhamit'in eli ayağı tutmaz ihtiyar kuzenini[6] tahta çıkarıp cemiyetin iktidarını yeniden perçinlediler.

Kamuoyu, cemiyetin içinden en çok Enver'i tanıyordu. Böylece Enver bir halk kahramanına dönüştü. Makedonya'da isyan bayrağını açmıştı ve şimdi de işi tamamlamak üzere öncü kuvvetlere komutanlık ediyordu.'

Enver'de bir parıltı, canlılık, göz alıcı bir meydan okuyuş, ünlü olma yönünde doğal bir yetenek vardı ki, bunlar onun hemen göze batmasını sağlıyordu. Onun yanında asık suratlı, alaycı ve çekingen yapıdaki Mustafa Kemal son derece silik kalıyordu.

Böylece halk tarafından fark edilmeyen ve liderler tarafından da istenmeyen biri olarak kaldı. Cemiyet onu herkesi eleştiren fakat hiç kimseye boyun eğmeyen yetenekli, ancak, huysuz biri olarak mimlemişti: Hiç kimsenin sevmediği ve arkadaşsız, tek başına, kendini beğenmiş, huysuz bir adamdı. Böylece geri plana itildi ve askerlik görevine geri gönderildi.

5 Abdülhamit'in gözetim subaylığını Fethi (Okyar)den sonra, Salih (Bozok) yapmıştır. Salih, bu göreve Balkan Savaşı öncesinde Selanik'te, savaş sonucu bu kentin kaybıyla Abdülhamit'in ölümüne

dek de Dolmabahçe Sarayı’nda sürdürmüştür.(ç.n)

6 Sultan Beşinci Mehmet Reşat (1909-1918). Abdülhamit’in kuzeni değil, aynı anne ve babadan olma küçük kardeşidir. Yazar, hatalı bir bilgi vermiştir.(e.n.).

VIII

Mustafa Kemal görevine bütün enerjisiyle sarıldı. içgüdüsel olarak bir askerdi: Adamları için çevrede atlı tatbikatlar, seminerler düzenliyor, askeri tarih -Moltke ve Napolyon'un seferleri üzerinde- çalışıyordu. Bu, yeni bir heyecan ve yükselme dönemiydi. Otuzundan önce Makedonya'da Üçüncü Ordu Kurmay Başkan'ı oldu.

1910'da Ali Rıza Paşa'nın Fransa gezisinde yaveri olarak maiyetine atandı. Önce birkaç günlüğüne Paris'e gitti ve ardından yıllık manevraları izlemek için Picardie'ye geçti. Ali Rıza, onun hakkında dikkate değer yetenek ve muhakemeye sahip olan, "çağdaş yöntemleri uygulamada etkin ve açık görüşlü bir subay" olduğu raporunu verdi. Dönüşünde Selanik'teki subay okulunun başına getirildi.

Okulu büyük bir başarıyla yeniden düzenlediyse de düş kırıklığına uğramış ve hoşnutsuz bir ruh hali içindeydi. içgüdüsel olarak bir asker olmakla birlikte, Mustafa Kemal daima politikanın özlemini duymaktaydı; ne ki, politika içinde kendisine yer yoktu.

Devrim hiçbir şeyi düzeltmemişti. Selanik'te cemiyetin adamları olarak tanıdığı Enver, Talat ve Cemal artık yönetici konumuna gelmişlerdi. Dönme bir Yahudi olan Cavit, Maliye Nazırı'ydı. Mustafa Kemal hepsini kendinden aşağı görüyordu. Onlar aslında yöneticiliğe layık olmayan küçük adamlardı. Görüşlerini hiç kimseden gizlemiyordu da. Hatta bunları okulda ve topluluk arasında savunmaktan çekinmiyordu. Büyük Güçler'in [7] eskisinden de aç

gözlü olduklarını söylüyordu: Almanya'nın elleri Türkiye'nin gırtlağına sarılmış durumdaydı. Maliyecileri yeni yeni ayrıcalıklar ve haklar elde etmişlerdi; halen Bağdat Demiryolu onların kontrolü altındaydı; çünkü Cavit büyük bir ihanet içinde, demiryolunu onlara peşkeş çekmişti. En iyi Alman diplomatları İstanbul'da görev yapıyordu. Türkiye yabancılara, özellikle de Almanlara satılıyordu; Türkler kendi kendilerini dış yardım ve müdahale olmaksızın yönetmeliydiler. Türkiye'de her şey eskisi kadar kötüydü: Maaşlar, idari organizasyon ve genel koşullar Abdülhamit dönemindeki kadar kötüydü. Yoksulluk yaygındı; her yerde, özellikle ordu içinde hoşnutsuzluk vardı; bir şeyler yapılmalıydı, hem de derhal!

Mustafa Kemal, artık yüksek rütbeli bir subay olmuştu. Erkânı Harbiye'de çalışmaktaydı. Yetenekleri ve ehliyeti yönündeki şöhreti gittikçe büyüyordu. Karargâhta hoşnutsuz olan ve sorun çıkarmaya hazır durumda çok sayıda subay vardı. Bunlar Mustafa Kemal'i dinlemeye, onun çevresinde gruplaşmaya başladılar.

Artık hali tavrı bile değişmişti. Merkezde olmak, sözlerinin önemsenmesi, kendine güvenini artırmıştı. Her zamanki kadar katı ve ezici olmakla birlikte, onu destekleyenlere karşı daha anlayışlı, hatta güler yüzlü olmuştu. Artık önemli biri ve bir hareketin önderi haline gelmeye başlamıştı.

Durum, artık İstanbul'da Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa'ya bildirildi. Adamını gayet iyi tanıyordu ve Selanik'te, Balkanlar'daki huzursuzluğun nasıl bir tehlike arz ettiğinin farkındaydı. Mustafa Kemal'i oradan uzaklaştırması gerekiyordu. Böylece onu Selanik'teki 38. Süvari Alayı Kumandanlığı'na getirdi. Ancak, bu atama, durumda hiçbir değişiklik yaratmadı. Çünkü Mustafa Kemal, askeri görevlerini kusursuzca yerine getirmeye devam ediyordu ve artık eskisinden de çok sayıda subay onu desteklemeye başlamıştı.

Mustafa Kemal bir 'coup d'etat' (darbe) için eylem planı hazırlamaya koyuldu. Bir kez daha akşamlarını kapalı kapılar arkasında yapılan gizli toplantılarda geçirmeye başladı. Fakat bu kez denetim kendisindeydi; karşısındakiler ise artık iktidara gelmiş olan cemiyet mensubu eski devrimcilerdi. Siyasası, içerde daha etkin bir hükümet ile yabancıların kovulmasından oluşuyordu. "Türkiye Türklerindir!" onun savaş çığlığıydı.

Hükümet ajanları onun tehlikeli olduğuna ilişkin raporlar verdiler. Cemiyet de onun cezalandırılmasını istedi. Mahmur Şevket Paşa, onu askeri birlikleri hükümete karşı ayaklanmaları yolunda teşvik etmekle suçladı. Mustafa Kemal'in cevaplarını doyurucu bulmamakla birlikte, tutuklanması için yeterli kanıta sahip olmaması nedeniyle, onu alay kumandanlığından uzaklaştırmakla yetindi ve İstanbul'a getirtip Harbiye Nezareti'ne yerleştirdi.

Ona ne türlü muamele edilmesi gerektiğini hiç kimse kestiremiyordu. Mustafa Kemal'in korkusuzluğu karşısında uyarılar ve tehditler işe yaramıyordu. Son derece ihtiyatlı olduğu için ona karşı suçlama yapacak bir kanıt da bulunamıyordu.

Harbiye Nezareti'nde hiç değilse Balkanlar'ın fırtınalı havasından ve arkadaşlarından uzakta olacak ve gözetim altında tutulabilecekti.

İstanbul'da halen kargaşa hüküm sürüyordu: Politikacılar iktidar için birbirini yiyor ve dolaplar çeviriyordu; haftada bir nezaretler kuruluyor ve kaldırılıyor, sürekli nazırlar değişiyordu. Hâlâ her şeyi denetimi altına alacak kadar güçlü biri ortaya çıkmamıştı. Bu kişinin Mahmut Şevket Paşa olması pek muhtemeldi, ama o da son anda geri çekilmişti.

Cemiyette başını Cemal'in çektiği Almanlara şiddetle karşı olan bir grup vardı. Bunlar, orduda Alman danışmanlar bulunmasından son derece rahatsızdılar. Almanya Büyükelçisi ve Enver'in dostu olan von Wanghenheim'dan nefret ediyorlardı. Hantal ve kaba bir Prusyalı, küstah ve ağzı bozuk bir adam, ama becerikli ve titiz bir diplomat olan bu enerji makinesi, Türkiye'yi son derece etkin bir biçimde ve acımasızca Almanya'nın bir aracı haline getirmeye çalışıyordu.

Mustafa Kemal, bu gruptaki politikacıları görüşlerine yakın bulmuştu. Dostluklarını kazandı. Onlarla birlikte içki içip, oyun oynadı ve saatlerce konuştu; ama hiçbir zaman bundan ileri gitmedi. Zamanının çoğunu politikanın kıyılarında gezinerek geçiriyordu. Daima kısa zamanda değerinin farkına varılacağına inanıyor, egemen bir konuma gelebileceği şekilde iktidarın yakın çevresine çağırılacağını umut ediyordu.

Ancak, siyaset için ne zihniyeti uygundu, ne de deneyimi. Her ülkedeki bütün askerler gibi, o da politikaya dudak bükmekle beraber, politikada bir yere ulaşmayı arzu ediyordu.

Politikacılar onu alıngan ve geçinilmesi güç, patlamaya hazır bir bomba ve kaba bir insan olarak görüyorlardı. Ya sözcükleri sel gibi akıttığı uzun konuşmalarıyla, ya da inatçı ve huysuz sessizlikleriyle devamlı olarak onları sıkıyordu.

Onlara verecek hiçbir şeyi yoktu. Selanik'te taraftarları olabilirdi. Ama burada, İstanbul'da neredeyse hiç tanınmıyordu. Mevcut tablonun hiçbir yerine uymuyordu.

Onunla teması kesmeyip, hatta az da olsa teşvik ediyorlardı. Eldeki tüm bilgiler, onun az rastlanır mükemmeliyette bir kurmay subay olduğunu ortaya koymaktaydı. Prusyalı gibi hızlı konuşması, mavi gözleri ve donuk bakışlarıyla daha çok bir Alman subayına benziyor ve öyle davranıyordu. Günün birinde Enver'e ve von Wanghenheim'ın Almanlarına karşı işe yarayabilirdi. Mağrur Mustafa Kemal, neredeyse mütevazı denilebilecek bir tavırla, ikinci sınıf politikacıları ziyaret etmek için kapı kapı dolaşıyordu. Bekleme odalarındaki ayak takımı arasında bekletilirken, gittikçe büyüyen sabırsızlığını, uzun konçlu süvari çizmelerini döşemeye vurarak göstermekteydi. Bu politikacıları, bu korkak sıçanları son derece aşağı görüyor, ama gene de onların arasında olmayı istiyordu. Aralarından biri ona saldırsaydı, kendisini daha mutlu hissedebilirdi. Nefret onu daima güçlendirmişti: Kendisine gösterilen himayeyle karışık yüzeysel ilgi ya da umursamazlık, hem gururunu incitiyor, hem de onu çaresiz bırakıyordu.

Bu amaçsız arayışlar, kendi kendini yemesine neden oluyordu. Çaresizliğine panzehir olarak çılgınca içki içmeye başladı.

Tam bu sırada -1911 Ekimi'nde- italya hiçbir uyarıda bulunmaksızın Kuzey Afrika'daki Trablusgarp'e askeri sevkıyata başlayarak kenti ve kıyının bir bölümünü ele geçirdi.

7 Düvef-i Muazzama (ç.n.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IX

Mustafa Kemal politikayı bir yana itti. Artık yapılması gereken bir işi vardı. Kuzey Afrika'ya gidip italyanlarla savaşmalıydı.

Suriye ve Mısır'dan geçen uzun kara yolu dışında Türkiye'nin Kuzey Afrika'yla bağlantısı kesilmişti. italyanlar denizin denetimini ellerinde tutuyorlardı; filoları Çanakkale Boğazı'nın da çok yakınındaydı. Türk donanması; iki savaş gemisi ve birkaç kruvazörden ibaretti. Bunların da kazanları paslanmış durumdaydı; mürettebatı ortadan kaybolmuştu; gemiler yan yana Haliç'in çamurlu sularında öylece yatıyordu. Askeri birlikleri göndermek olanaksızdı. Gitmek isteyen subaylar Afrika'ya kendi olanaklarıyla gitmeliydi. Her genç subay gitmeyi planlıyordu. Enver derhal gitmişti bile. Paris'te askeri ataşe olan Fethi de, Marsilya'dan bindiği bir Fransız balıkçı teknesiyle oraya koşmuş ve Tunus'ta karaya çıkmıştı.

Mustafa Kemal diğer iki arkadaşıyla [1]birlikte kara yolunu seçti. Demiryolu olan yerlerde trene binip yolun kalan büyük bölümünü ise at sırtında ya da arabayla aşarak, Küçük Asya'dan aşağıya, Suriye ve Filistin'e gittiler. iskenderiye'ye vardıklarında ingilizlerin Mısır'ı tarafsız yer ilan edip, sınırı kapattıklarını gördüler.

Mustafa Kemal öfkeden köpürdü. Mısır, Türk egemenlik alanı içinde bulunan bir ülkeydi; ingilizlerin burada hiçbir hakkı olmadığı halde, sınırı kapatarak Türk subaylarının ve birliklerinin Türk topraklarında yaşayan

Türklerin yardımına koşmasını engellemek küstahlığını gösterebilmeleri tam bir rezaletti.

Ancak, yapılabilecek hiçbir şey yoktu. Devam etmek zorundaydılar. Üç arkadaş orada ayrılıp, her birinin kendi başının çaresine bakmasına karar verdi.

Mustafa Kemal bir Arap kılığına girerek batıya işleyen hafif raylı demiryolundaki bir trene bindi. Yalnızca birkaç kelime dışında Arapça bilmediği gibi, açık renk saçları ve mavi gözleriyle Arap'a benzemiyordu da. Sınır karakolundaki subay bir Mısırlıydı. iskenderiye'deki ingiliz kumandanından Mustafa Kemal'in eşkâlini ve onun tutuklanıp kendisine gönderilmesine ilişkin bir emir almıştı.

Mısırlı subay, bir Müslüman'dı ve tüm Hıristiyanlardan olduğu gibi ingiliz ve italyanlardan da -hiç ayrım yapmaksızın- nefret ediyordu. Tüm yakınlığı ve sevgisi Türklerden yanaydı. Gene de aldığı emirleri tümüyle gözden uzak tutması mümkün değildi. Mustafa Kemal'in bir Türk olduğundan emin olunca, mavi gözlü bir başka yolcuyu tutuklayarak, Mustafa Kemal'i dualarla uğurladı.[2]

Mustafa Kemal Derne Limanı'ndan 25 kilometre kadar içerde yer alan Ayn el-Mansur'daki Türk karargâhına doğru yola koyuldu.

Karargâhta çok iyi karşılandı. Büyük bir subay kıtlığı çekilmesinden başka, bir önceki yıl yaptığı incelemelerden ötürü bölgeyi ve halkını iyi tanıması onu daha değerli yapıyordu. Binbaşı rütbesine yükseltildi ve kendisine Derne yönündeki bölgenin kumandanlığı verildi. Karargâhı Ayn-el-Mansur'daydı. Burada tüm cephenin kumandanı olarak Enver de vardı.

Donanmayı arkalarına alan italyanlar, kıyı kentlerini ele geçirmiş ancak, içerilere sokulamamışlardı. Türkler, italyanların üzerine yürüdüler. Silahlanmış tüm Kuzey Afrika topyekûn Türklerin arkasındaydı. Kutsal Savaş, cihat, ilan edilmişti. Hocalar halkı heyecanlandıran vaazlar vermekteydi. Libya'nın her yanından, Sahra Çölü ve Kufrah Vahası'ndan kabileler Hıristiyan işgalcilere karşı Türklerin, Müslüman kardeşlerinin yanında yer almak üzere toplanmaktaydılar. Dinsel fanatiklikle tutuşarak, Enver'i görmek üzere karargâha koşuyorlardı.

Enver, ilgi odağı konumundaydı, İstanbul'daki Padişah ve tüm Müslümanların halifesinin temsilcisi olarak gelmişti. Sünusi Şeyhi, onu 'birader'

olarak çağırıyor ve savaşçılarını yolluyordu. Uzak bölgelerdeki Tuaregler ve Fessaniler bile gönüllülerini göndermekteydiler.

Ve Enver onlarla nasıl ilişki kurulması gerektiğini iyi biliyordu. Yerleri halılarla, çevresi ipek kumaşlarla süslenmiş büyük bir çadır kurdurdu. Burada büyük bir debdebe içinde şeyhlerle görüşmeler yapıyor ve yerde bağdaş kurmuş oturan vahşi Bedevileri dinliyordu. Dağınık durumdaki adamları kırk kişilik gruplar halinde çadırlara koydurup, onlara yemek pişirip işlerini görecek birer kadın tahsis etti. Her gruba üç Türk subayı verdi. Bedevilere iyi para veriyor, onları besliyor ve ölenlerin dul karılarına armağanlar yolluyordu.

Sonsuz bir sabır, şefkat ve tükenmez bir enerjiyle, onlara savaş esini vermeye çalışıyordu. Bütün bunların bir sonucu olarak italyanlar kıyıya çivilendiler ve bir adım bile ilerleyemediler.

Mustafa Kemal, Enver'le sürekli temas halindeydi. Enver'den bir yaş büyüktü; ama rütbe olarak onun astıydı.

iki adam bir türlü geçinemiyorlardı. Devamlı olarak kavgalıydılar. Her ikisinin damarlarında da kavgacı Arnavut kanı dolaşıyordu. ikisi de gururlu, alıngan ve irade gücüne sahip kişilerdi. ikisinin de muhalefete ya da eleştiriye tahammülleri yoktu. Ve her ikisi de zihinsel ve fiziksel olarak korkusuz ve düşündüğünü açıkça söyleyen kişilerdi. Ama aralarındaki ortak noktalar bundan ileri gitmiyordu.

Enver daima çok büyük projeler, son derece geniş ihtiraslardan esin alıyordu. Büyük düşünceler onu adeta büyülüyor, kendine çekiyordu. Ayrıntılar, somut gerçekler ya da rakamlar onu asla ilgilendirmiyordu.

Mustafa Kemal ise temkinliydi. Parlaklık onu ihtiyatlı olmaya sevk ediyordu. Büyük ve belirsiz düşünceler onu heyecanlandırmıyordu. Hedefleri sınırlıydı ve bunları ancak uzun ve dikkatli incelemeler ve hesaplamalardan sonra belirliyordu. Olguları ve rakamları kesin olarak saptıyordu. Ne Araplar ne de başka yabancılarla iyi ilişkiler kurma konusunda istekli olmadığı gibi, yeteneksizdi de. O bir Türk'tü, Türk olmaktan da gurur duyuyordu; dünyanın geri kalanını ise aşağı görmekteydi.

Selanik'teki ilk günlerinden beri Enver'den hoşlanmamıştı. Şimdiyse ona karşı nefret duymaya başlamıştı; bunu açıkça göstermekten de geri durmu-

yordu. Nefreti kıskançlıkla beslenmiş, acılaşmıştı. Mustafa Kemal her zaman en iyisi, en iyi asker olduğuna inandırılmışken, Enver'den daha büyük olmasına karşın, şimdi onun peşinden sürükleniyordu. Daima Enver kumandanken Mustafa Kemal onun astı konumundaydı.

Şık çadırında maiyetinde dalkavuklarla yaşayan, şevkle parıldayan, gösterişli, kibar ve çekici Enver'in gözünde, gri yüzü, alaycı tavırları, ters sözleriyle Mustafa Kemal, adeta ziyafetteki kafatası gibiydi. Bedevilerin cesaretini kırıyordu. Her planı eleştiriyordu. Her projeye dudak büküyordu. Tavrı daima kusur bulucu ve eleştireldi; ama hiçbir zaman işi itaatsizlik noktasına vardırmıyordu.

Zaman ilerledikçe ilişkileri daha da güçleşmeye başladı. Aşırı sıcak altında kayalarla çevrili arazide pusuya yatma ve atlı saldırılardan ibaret olan bu usanç verici çatışmalar, en güçlü karakteri bile yıpratabilirdi. Hepsinin sevimli ve hoş bulduğu Fethi, aralarındaki açıklığı kapatmaya çalıştıysa da başaramadı.

Mustafa Kemal kendi kampında kalmaktaydı. Küçük bir çadırda, adamları kadar zorlu koşullarda, basit bir biçimde yaşıyordu. Eğlencelere gitmeyi ya da Enver'in maiyetinin bir parçası olmayı kesinlikle reddetmekteydi.

Savaşın birinci yılının sonunda, pek az sonuç alınabilmişti. italyanlar kıyıya yeni birlikler çıkartmışlar, kumsalda kendilerine siperler kazmışlar; ama daha ileri gidememişlerdi. Türkler ve Araplar da onları siperlerinden söküp atamamışlardı.

Ansızın ve yine önceden uyarmaksızın 1912 Ekimi'nde Karadağ savaş ilan etti. Tüm Hıristiyan Balkan devletleri, tarihlerinde ilk kez olmak üzere, birleştiler ve Türkiye'ye saldırdılar. Türk hükümeti italya ile alelacele barış yaparak Trablusgarp'a acil emirler gönderdi: Türk birlikleri Mısır'a çekilmeliydi; ülke bağımsız ilan edilmişti. Subayların hepsi mümkün olduğu kadar çabuk eve dönmeliydi.

Düşman kapıdaydı. Türkiye kendini tümden yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulmuştu.

1 Diğer iki subay; her ikisi de yüzbaşı rütbesinde olan Fuat (Bulca) ile Nuri (Conker)'di. (ç.n.)

2 Bu Mısırlı zabitle geçen olayı Kılıç Ali (Atatürk'ün Hususiyetleri, İstanbul, 1955) şöyle aktarıyor:

“Hududa yakın ve demiryolunun sonu olan Ahar Terkip istasyonuna yaklaştıkları sırada kontrol memuru Mısırlı zabit bunları tevkif etmek istemiş. Mustafa Kemal Bey, zabitin hissiyatı diniyesini kışkırtacak sözlerle işi açıklamaya mecbur olmuş. Zabiti ikna etmiş. Fakat Mısırlı zabit gene de:

“Oraya bir an evvel gitmesi lazım gelenler gitsin. Fakat vaziyetiniz o kadar nazarı dikkat celbetti hiç olmazsa içinizden oraya gitmesine beis olmayanlardan birkaçını bize teslim ediniz,” diye işi pazarlık mevzuuna sokmuş. Bu görüşmeler neticesinde çarnaçar kafileye katılan Bingazili topçu zabiti ile tüfekçi ustasının ve bir de Kahire’den kendilerine yol göstermek için terfik edilen kılavuzu teslime mecbur olmuşlar. Fakat Mustafa Kemal bunların ne yapıp yapıp kendilerine iltihak ettirilmelerini Mısırlı zabitten rica etmiş, Mısırlı zabit de: “Müsterih olun kendi atım ile onları da mücahedenize yetiştireceğim,” cevabını vermiş. Hakikatten de bir müddet sonra arkadaşlarını tekrar serbest bırakıp kafileye kavuşturmuş.” (s.34)

X

Kumandayı devreder etmez Mustafa Kemal yola koyuldu. En kısa yol olduğunu düşündüğü için Fransa'ya geçtiyse de burada daha kısa yolun Avusturya ve Romanya'dan geçtiğine karar vererek yönünü değiştirdi ve Karadeniz'e indi. Sürekli yardım gördüğü içini daha Aralık'ın ilk haftasında İstanbul'a ulaşmıştı bile.

Her şeyi karmakarışık bir halde buldu. Türk orduları tüm sınırlarda ezilmişti. Kuzeyden Sırplar kontrolsüz bir biçimde ilerlemişlerdi. Güneyden saldıran Yunanlılar Selanik'i ele geçirmişler, yirmi beş bin tutsak almışlardı. Bulgarlar, İstanbul'a doğru ilerleyerek toplarıyla kentin sadece 25 kilometre dışındaki Çatalca'da bulunan istihkâmları dövmeye başlamışlardı. Başkentin birkaç kilometre dışı ve Bulgarlarca kuşatılmış olan büyük Edirne istihkâmları haricinde Türkler Avrupa'dan süpürülüp atılmışlardı.

Tüm bu felaket ortasında bir tek aydınlık nokta vardı. Rauf [3]isminde genç bir deniz subayı, kumandanı olduğu yaşlı *"Hamidiye"* kruvazörüyle Çanakkale Boğazı'nın hemen ağzındaki blokajı aşıp geçmişti. Düşman savaş gemileri peşindeyken, Ege Denizi'nde dolanıp şurada burada ortaya çıkarak bir limanı bombalıyor ya da bir nakliye gemisini batırıyordu. Ulusal bir kahraman haline gelmişti; ama bu yiğitlik gösterilerinin genel yenilgi üzerinde hiçbir etkisi olmuyordu.

İstanbul yaralılarla dolup taşmıştı: Hastaneler, kiliseler, camiler, evler hep onlarla doluydu. Ülke baştan aşağı düzensiz mülteci kalabalıklarının

oluşturduğu kamplarla dolmuştu. Yiyecek organizasyonu tamamen ortadan kalkmıştı. Binlerce insan kolera ve tifüsten ölüyordu; binlercesi de açlık ve soğuktan. Politikacılar hâlâ iktidarı kapmak için aralarında ağız dalaşı yapmakla meşguldüler. Kısacası ortada olayları denetim altına alabilecek ya da yönlendirebilecek istikrarlı bir hükümet kalmamıştı.

Mustafa Kemal büyük bir kaygıyla ailesinden haber almaya çalışıyordu. Selanik'ten gelen pek çok göçmeni buldu. Ona kentin büyük bir zorbalığa uğradığını anlattılar. Yunanlılar yakalayabildikleri tüm sivil Türkleri öldürmüşler çevredeki tüm köy ve kasabaları da yağmalamışlardı. Sonunda annesini ve kız kardeşi Makbule'yi mülteci kamplarından birinde buldu.

Bir oda kiralayarak onları İstanbul'a getirdi. Zübeyde altmışının üstündeydi. Geçen yıllarla şişmanlamıştı, gözleri de iyi görmüyordu. Selanik'ten kaçışları sırasında Makbule'yle birlikte açlık ve soğuktan çok acı çekmişlerdi. Yaşlı kadın bu süre içinde hızla kocamıştı. Oğlunu görmek onu fazlasıyla memnun etti. Onun kendilerini İstanbul'a götürmesine sessizce boyun eğdi; ama orada hiç huzur bulamadı. Bütün gün boyunca odadaki divana bağdaş kurup oturuyor, öne arkaya sallanarak Allah'a dua ediyordu. Selanik kâfir Yunanlıların elindeydi, akrabaları katledilmişti; evi elinden gitmişti; sahip olduğu her şeyi kaybetmişti. Tam anlamıyla mahvolmuştu.

Ailesini yerleştirir yerleştirmez Mustafa Kemal Harbiye Nezareti'ne durumunu bildiren bir yazıyla başvurdu. Gelibolu Yarımadası'nın daraldığı boğazda, Anadolu kıyısında yer alan Bolayır önlerindeki istihkâm hattını tutan tümenin kurmay başkanlığına atandı. Bu çok önemli bir mevkiiydi. Bulgarlar buradan hücum edecek olurlarsa Boğazların kontrolünü ele geçirerek Asya'daki topraklara giden yolu açabilir ve İstanbul'un dış dünyayla bağlantısını kesebilirlerdi.

HARİTA: Balkan Dev letleri'nin 1912-19l3'teki I. Balkan Harbi'ndeki hücum hatlarını gösteren harita.

NOT: AA ve BB olarak işaretlenen hatların arası Türkiye'nin Avrupa topraklarının 1911'deki konumunu göstermektedir. CC işaretiyle İstanbul arasındaki küçük alan ise, savaştan sonra bu topraklardan Türkiye'ye kalan kısmı göstermektedir.

Mustafa Kemal, General Sava Savof komutasındaki Bulgar birliklerinin saldırısından hemen önce Bolayır'a ulaşabildi.

Buradaki istihkâmlar elli yıl önceki Kırım Harbi sırasında ingiliz mühendislerin inşa ettiği hattın alelacele onarılan kalıntılarından ibaretti. Bulgarlar hatta hiç durmaksızın saldırıyorlar, Türklerse inatçı bir sabırla bu hattı tamir ediyorlardı. Çatışmalar son derece şiddetli cereyan eden bu çatışmayı, sadece tüm cephelerde geçerli bir ateşkes durdurabildi.

Bundan sonra olaylar hızla gelişti. Büyük Devletler bir barış konferansı yapılması çağrısında bulundular. Balkan Devletleri, İstanbul dışında Avrupa'daki tüm Türk topraklarının aralarında bölüşmeleri için kendilerine

verilmesini talep ettiler. Bulgarlar da Edirne'nin derhal kendilerine teslim edilmesinde ısrarlıydı.

Türkler kendi aralarında bölünmüşlerdi. Titrek bir ihtiyar olan Sadrazam Kâmil Paşa'nın önderliğindeki bir grup, her ne pahasına olursa olsun, barıştan yanaydı. Diğerleri, özellikle de genç subaylar hiçbir yerin teslim edilmemesini istiyorlardı. Ayaklanmalar, politikacıların entrikaları, kaos almış yürümüştü ve ortada olaylara yön verebilecek hiçbir güç bulunamıyordu.

Bütün bu kargaşanın ortasında Enver, Trablusgarp'tan döndü. Hiç zaman kaybetmedi. ittihat ve Terakki Cemiyeti'ni toplantıya çağırdı, genç subayları çevresine alarak bir heyet-i vükela toplantısı sürerken Bâb-ı Ali'ye girdi.[4] Kendisini durdurmaya çalışan Harbiye Nazırı Nazım'ı vurdu. Kâmil Paşa ve diğer nazırları revolveriyle kovalayarak Cemiyet'ten Talat ve Cemal'in yanı sıra Sadrazam yaptıkları Mahmut Şevket Paşa ile birlikte kontrolü ele geçirdi.

Hiçbir şekilde zaafa izin vermedi. Politikacıların bir kesimi ona muhalifti; onları astı. Ayaklanmaları bastırdı ve Balkan Devletleri'yle barış görüşmelerine girmeyi kesin şekilde reddetti. Ancak, Bulgarların kuşatması altındaki Edirne'yi kurtarmak önündeki temel sorun olarak hala duruyordu. Düşmana mevzi değiştirtmek için büyük bir manevra planladı. Bu, kendisine göre çok iyi bir plandı; Haliç'ten donanmayı çıkarıp Ege'ye gönderecek, donanmanın ateş gücünün desteğindeki Onuncu Ordu Birlikleri, Bolayır'ın biraz kuzeyindeki Şah Kuyu'ya [5] çıkacak; Bolayır Birlikleri düşmana hücum edince, Şarköy Birlikleri de düşmanı sağ cenahtan yakalayacaktı. Bundan sonra iki kol birleşerek kuzeye doğru en kısa yoldan geçerek Edirne'ye gidecekti. Bu harekât düşmanı şaşırtıp bozguna uğratacak ve onları Çatalca hatlarıyla Edirne'den vazgeçmeye zorlayacaktı.

Savaş gemilerinden birinde yapılan bir kurmay toplantısında Mustafa Kemal de hazır bulunuyordu. Eleştirilerinde çok acımasız davrandı. Askeri istihbarata göre Şarköy'e hâkim tepeler Bulgarlarca ele geçirilmişti ve bu koşullarda yapılacak bir çıkartma son derece tehlikeli olacaktı. Bolayır Birlikleri'nin Bulgarları sürüp çıkarması olanaksızdı. Bunu yapacak olurlarsa iç hatlara sahip olan düşman, karşılarına son derece üstün

kuvvetler çıkarabilirdi. Plan iyi gibi görünüyordu; ama ayrıntılar üzerinde iyi çalışılmamıştı; pratik geçerliliği yoktu.

Enver'in canı sıkıldı. Komutan kendisiydi. Mustafa Kemal'e daha az konuşmasını belirterek, sadece kendisinden isteneni yapmasını söyledi.

Harekât planlandığı şekilde yürütüldü. Bolayır Birlikleri'nden iki kolordu 8 Şubat'ta şafak vakti saldırıya geçti. Mustafa Kemal de bu saldırı birliğindeydi. Bir on kilometre kadar ilerlediler ve çok kalın bir sis tabakası karşısında durmak zorunda kaldılar. Bulgarlar sol yandan sokularak ateş açtılar, Kolordulardan biri yarıldı ve geri çekilmeye başladı. Mustafa Kemal'in kurmay başkanı olduğu ikincisi de savaşarak geri çekilirken güçlerinin yarısını kaybetti. Şarköy'e çıkartma yapmaya başlayan Onuncu Ordu, Bulgarlarca yakalandı ve altı bin asker kayıp verdirilmiş olarak yeniden gemilerine dönmek zorunda kaldı.

Harekât tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bir ay sonra Edirne düştü ve Enver'in önderliğindeki hükümet, Kâmil Paşa ve hükümetince önerilen barış şartlarının aynısını imzalamak zorunda kaldı.

Mustafa Kemal İstanbul'a döndü. Yenik ve bitkin düşen Türkiye, yaralarını sarmaya çalışıyordu. Düşmanları onun bıraktığı toprakların paylaşımı konusunda çekişiyorlardı. Ansızın aralarında savaş patlak verdi. Bulgaristan Sırbistan ve Yunanistan'a saldırdı; ancak, yenik düşerek sınırlarına dönmeye mecbur oldu. Eski müttefikler Türkleri unutmuş, çılgınca birbirlerinin boğazına sarılmışlardı.

Enver bu fırsatı kaçırmadı. Yerinde bir cesaretle ve savaş ilan etmeksizin, bulabildiği tüm kuvvetleri yola çıkarttı. Bunlar geride kalan birkaç küçük Bulgar birliğini ezerek ilerlediler ve doğru Edirne'ye girdiler. Öncü birliklerin süvari kumandanı olarak, bando çalınır, bayraklar dalgalanır ve yerli halk zeytin dallarıyla yolunu süslerken, Enver at üstünde Edirne'ye "Muzaffer" sıfatıyla girdi.

Kente giren asker kollarından birinin kurmay heyetinde Enver'in bu gösterisi yüzünden kapıldığı tiksinti ve öfke içinde, kendi kendine homurdanan, az tanınmış ve dikkat çekmeyen biri olarak, Mustafa Kemal de yer almaktaydı.

Zübeyde: Mustafa Kemal'in annesi

3 Rauf Orbay

4 23 Ocak 1913: Babıâli Baskını (ç.n.)

5 Şarköy olmalı; bundan sonraki yazımları böyle olacaktır. (ç.n.)

XI

Mustafa Kemal bir kez daha işsiz olarak, annesi ve kız kardeşiyle birlikte İstanbul'daydı. Edirne'nin alınışından sonra kaymakamlığa yükseltilmişti.

Tatmin olmamış, ancak, belirgin hedeflere sahip biri olarak aşağı gördüğü ikinci sınıf politikacılarla yeniden ahbaplığa başlamıştı. Fakat artık devir değişmişti. Yeni hükümet güçlü ve sağlamdı. Talat, Enver ve Cemal -Mahmut Şevket öldürülmüştü- üçlü bir yönetim kurmuşlardı ve ülkeyi son derece baskılı bir biçimde idare ediyorlardı. Eski çeteler ve hizipler tümüyle dağıtılmışlardı.

Politikacılar Mustafa Kemal'i aralarında görmeyi eskiden olduğundan da az istiyorlardı. Siyaset sahnesinin tümüyle dışında bırakılmıştı. Selanik'teki cemiyetten eski arkadaşları onun çok ilerisine geçmişlerdi. Talat ve Cemal kabinedeydi. Enver ise uluslar arası bir kişilik haline gelmişti. Harbiye Nazırı'ydı. Bir sultanla evlenmişti ve Boğaziçi'ndeki bir sarayda ihtişam içinde yaşıyordu. Tüm Müslümanları Halife-Sultan'ın bayrağı altında bütünleştirmek; Türkçe konuşan bütün halkları Türkiye çevresinde birleştirmek ve böylece Osmanlı imparatorluğu'nun büyük zaferlerini yeniden canlandırmak gibi son derece büyük projeleri vardı. Almanlar onu müttefikleri olarak görüyorlardı.

Mustafa Kemal ise devamlı homurdanan ve hoş olmayan tavırlar sergileyen alt rütbeli bir subaydan başka bir şey değildi. Üçlü yönetim ve ittihat ve

Terakki Cemiyeti'nce sevilmeyen biri olması dolayısıyla son derece kötü bir tanış olarak kabul ediliyordu.

Enver'le tartışmıştı. Sadece Cemal, onun hakkında iyi şeyler söylüyordu, bunun nedeniyse her ikisinin de Almanlara duyduğu ortak nefretti.

Büyük projelerini gerçekleştirmek için Enver ilk adım olarak ordunun yeniden düzenlenmesi gereğine karar verdi. Bu işi hayata geçirmek üzere Prusyalı General Liman von Sanders'i davet etti.

Haberi duyduğunda Mustafa Kemal, kapıldığı korkunç öfkeyle homurdanmaya başladı. Tüm politikacıların basma bela kesildi. Açıkça ya da gizli olarak, "birader" subaylarını yakalayıp konuşarak, gösterişli söylevler vererek, hepsinin durumu protesto etmek üzere birleşmeleri gerektiğine ikna etmeye çalıştı.

"Almanların orduyu, yaşamımızın temelini denetlemelerine izin vermek çılgınlık olur" diyordu; "Biz Türkler kendi işimizi kendimiz görmeliyiz. Bu iş için bu Prusyalının çağrılması milli bir hakarettir."

Cemal'le görüşüp konuyu onunla tartıştı. Enver, onu görmeyi reddettiğinde de ona acı bir mektup yazdı.

Üçlü yönetim onu bir baş belası olarak görüyordu. Tehlikeli değildi. Hiç kimse ona yardım etmediği gibi, onu dinleyen de yoktu; kimsenin onunla yapacak işi yoktu.

Gene de baş belasının biriydi. En iyisi yoldan çekilmesi olacaktı.

Fethi elçi olarak Sofya'ya gitmişti. Mustafa Kemal'le o, eskiden beri iyi arkadaştılar. Mustafa Kemal de Sofya'ya gitmeliydi. Askeri ataşe olarak atandı ve görevini tanımlayan belgeyi bir an evvel Fethi'ye götürme emrini aldı.

Mustafa Kemal, Sofya'daki görevini bir sürgün olarak kabul etti. İstanbul'daki yaşamla bağları koparılmıştı; askeri ataşelik mevkii profesyonel bir asker için gerçekten etkin görev yapabilme olanağını sağlamıyordu. Yapılacak ne iş varsa hepsini mükemmelen yapıyordu. Bulgar Başkumandanı Kitcheff ve Genelkurmayı'yla arkadaşlık ediyor, tören ve tatbikatlara katılıyor ve gözlemlerini Fethi'ye rapor ediyordu.

En iyi arkadaşının Bolayır'dan kendi kolordusunu püskürtmüş general olan Sava Savoff un olması, Mustafa Kemal'in kendine özgü bir yönünü göstermekteydi. Rakip "birader" subaylardan ve politikacılardan nefret

ediyordu; cesur bir düşmana ise saygı duyuyordu. Sava Savoff, Bolayır önlerinde eşine az rastlanır bir yiğitlik göstermişti. Bu yüzden Mustafa Kemal, Sofya'ya gidince onu arayıp bulmuş ve onunla yakın arkadaşlık kurmuştu.

Ancak, yapacak pek az işi vardı, bunlar da sevdiği şeyler değildi. Hiçbir şey yapmadan oturacak türden bir adam değildi. işte olsun, eğlencede olsun bir şeyle meşgul olmalı, yaptığı işe bütün güç ve dikkatini vermeliydi. Yapacak çok az iş varsa, bu kez ilgisini eğlencede yoğunlaştırıyordu. Askeri ataşelik konumu ona bir diplomatın ayrıcalık ve muafiyetlerinin yanı sıra bir askerin çapkınlıkları için de fırsatlar sağlamaktaydı. Görevinin avantajlarını her iki yönden de bol bol kullanmaktaydı.

Bir öğretmenden düzenli olarak aldığı derslerle balo dansı öğrendi ve bundan sonra nerede ve ne zaman fırsat bulursa, ama hep resmigeçitteymişçesine dimdik dans etmeye başladı. Kabul salonlarına girip çıkmaya da başlamış ve Sofya hanımefendileriyle flört ederek bir sosyete çapkını olmaya çalışmışsa da bu hanımefendiler onu fazlasıyla acemi bulmuşlardı. Mustafa Kemal, zeki ve yükse mevkie sahip bir subaydı, ama hepsi o kadar... Türklerden hiçbir zaman hoşlanmamış olmalarının yanı sıra, Mustafa Kemal ne yakışıldı ne de çekici bir erkekti. Tavırları çiğdi; ya kasvetli ve donmuş gibi bir yüz takınarak azametli bir tavırla dimdik yürüyor ya da ters türs konuşuyordu. Ne havadan sudan sohbet edebilme yeteneğine sahipti, ne hoş bir çapkındı ne de hanımefendilere dalkavukluk etmeyi beceriyordu. Küçük flört oyunlarının hazlarından pek bir şey anlamıyordu. Her hanımdan dobra dobra kendisiyle yatağa girmesini talep ediyordu; eğer reddedilecek olursa, ona olan ilgisini kaybediyor, fakat hemen ardından, yine dobra dobra, bir başka hanıma aynı soruyu soruyordu. Kısa bir süre için, ipek gibi yumuşak saçlı bir genç kıza, General Kovatçev'in kızına âşık olur gibi oldu; ama kız ona hiç yüz vermedi.

Çok geçmeden bu hanımlar onu, tatlı dilli, nazik, yumuşak başlı bir Türk olan Fethi'nin tam tersi olarak geleneksel Türk tipinde, kaba bir erkek olarak mimlediler. Dans edişine ve salon adabını öğrenme çabalarına gülüyorlardı. Onu müthiş bir baş ağrısı olarak kabul edip hemen unuttular.

Alıngan ve duyarlı biri olan Mustafa Kemal eskisinden de kibirli davranmaya, onlardan uzak durmaya başladı. Kendisini tüm kalbiyi sevmediği

halde arzusundan yararlanarak ona eziyet ve işkence eden, ona dudak büken ve onu kendi kahramanı olarak kabul etmeyecek olan bu sosyete hanımlarının nezaket kurallarından ve gevezeliklerinden nefret etmeye başladı.

Mustafa Kemal özellikle hürmetkâr davranan ve başkentin hafifmeşrep kadınlarıyla ilişkilerinde çok daha rahattı. Bunlarla birlikte kahvelerde ve evlerde içiyor, sabahlara kadar süren cümbüşler yapıyordu. Karşısına oturacak herhangi biriyle saatler boyunca oyun oynuyor, zar atıyordu. Bütün kötü alışkanlıkları üst üste yığmış, boğazına kadar bunlara batmıştı. Sefahatin her türlüsünü deniyordu. Bunların bedelini ilişkiyle bulaşan bir hastalığa yakalanarak ve sağlığını bozarak ödedi. Bütün bunlara tepki olarak tüm kadınlara karşı inancını kaybetti ve şimdilik kaydıyla kendi bağlı kaldı.

Bu arada ağır ağır akan zamanla birlikte Dünya Savaşı da yaklaşıyordu. Sırbistan sınırında Arşidük öldürüldü. Bütün büyük uluslar savaşa girmişti. Bulgaristan tarafsız kaldı ve Sofya bir çöl gibi ıssızlaştı.

Mustafa Kemal, Sofya’da kendi kendini yemekteydi. Pek çok Türk gibi o da Türkiye’nin hangi tarafın kazanacağını görene dek bekleyip daha sonra karar vermek üzere tarafsız kalmasının en akılcı tutum olacağını düşünüyordu.

Fakat karar verilmiş ve Türkiye savaşa girmişti. Bütün diğer subaylar gibi Mustafa Kemal de savaşın birkaç hafta içinde biteceği kanısındaydı. Bu haftalar da akıp geçmekteydi. Sabırsızlıktan deliye dönmüştü. Yıllardır bu işin eğitimini aldığı ve çalıştığı halde fırsatlar elinden kayıp gitmekteydi. Enver’e telgraf çekip bir kumandanlık istediyse de nazik fakat kesin bir dille kendisine ihtiyaç duyulduğu yerde, Sofya’da kalması gerektiği emrini aldı. Yine telgraf çekti, ancak, bu kez yanıt alamadı. Arkadaşlarına gönderdiği mektup ve mesajlardan da hiçbir sonuç çıkmıyordu; Fethi de ona yardım edemiyordu.

Haftalar aylara dönüştü. 1915 Şubatı’na gelinmişti bile. Mustafa Kemal, olayların dışında kalmaktansa izinsiz olarak Sofya’dan ayrılıp savaş içinde görev almaya karar verdi. İstanbul’dan onu göreve çağıran emir geldiğinde, eşyalarını toplamıştı ve yol planlarını hazırlamaktaydı.

XII

Enver, İstanbul'da değildi. Ruslara karşı savaşacak bir orduyu yönetmek üzere Kafkaslara gitmişti. Yerine vekâleten Topal Hakkı Paşa[6] bakıyordu. Enver'in özel çekişmeleri, onu hiçbir şekilde ilgilendirmiyordu. En iyi subaylara, hem de hemen ihtiyacı vardı. ingilizler iki kez savaş gemileriyle Boğazlardan geçmeye çalışmışlardı. Alınan tüm istihbarat, Gelibolu'ya çıkarma yapmak üzere Mısır'da büyük bir ordu hazırladıklarını göstermekteydi. Liman von Sanders de büyük bir hızla bu saldırıya karşı koyacak yeni bir ordu hazırlama çabasındaydı.

Hakkı Paşa, Mustafa Kemal'in politikadan uzak durduğu sürece çok yetenekli bir subay olduğu yolundaki sicilini biliyordu. Telgrafla onu çağırdı ve Liman von Sanders'e tavsiye etti. General de Mustafa Kemal'e Gelibolu Yarımadası'nın güney kesimindeki birliklerin kumandasını verdi.

Von Sanders'in ortalama Türk subayı konusunda oldukça olumsuz düşünceleri vardı; ama kısa sürede Mustafa Kemal'in ortalamanın üstünde olduğunu takdir etti. Hiç kuşku yok ki, geçinilmesi güç biriydi, sözünü sakınmıyordu; düşüncesini dile getirirken ters ve haşindi. Bir keresinde Alman generale Almanya'nın nihai başarısının hiçbir şekilde kesin olmadığına göre, Bulgaristan'ın tarafsız kalmakla son derece yerinde davranmış olduğunu söylemişti. Bir başka fırsatta da. Alman genelkurmayının canicesine ağır ve dikkatsiz olduğuna işaret etmişti. Fakat bir asker olarak

görevini çok iyi yapıyordu. Düşüncelerinde berrak ve kararlarında kesindi. Kanılarını daima somut gerçeklerle desteklemekteydi.

Her iki erkek de son derece kibirli olduğu için, von Sanders'le sık sık ve şiddetli fikir ayrılıklarına düşüyorlardı. Bununla birlikte, Mustafa Kemal bir Prusyalı bakış açısına ve tavırlarına sahip olduğu için, von Sanders onu gayet iyi anlıyordu. Katı, patavatsız ve mağrurdu; fakat hepsinin ötesinde, o birinci sınıf bir savaşçıydı.

Onu "Muhteşem bir asker bir önder" olarak değerlendiren von Sanders, Mustafa Kemal'e çok güveniyordu.

Mustafa Kemal de, yabancılara, özellikle de Enver'in getirdiği müdahaleci Almanlara karşı duyduğu nefrete rağmen, von Sanders'e saygı duymaktaydı. Alman'ın cesur ve becerikli bir asker olduğunu teslim etmişti.

Onun herhangi biri hakkında pek ender olarak olumlu sözler söylediği göz önüne alınırsa, kendisi için alışılmadık bir cömertlik anında; "Liman von Sanders'de üst düzey bir askerin bütün özellikleri var. Çoğu zaman anlaşamıyoruz; fakat bir kere emrini verdiği zaman, onları en uygun şekilde yerine getirebilmem için beni tümüyle serbest bırakıyor." demişti.

Kahire ve Atina'daki tüm haber kaynaklarından, ingilizlerin saldırmak üzere olduğu haberi gelmekteydi. Mısır'da seksen bin kişilik bir ordu hazırdı; büyük bir filo da harekete hazır bir şekilde emirlerini bekliyordu.

Von Sanders, çözümü çok güç bir sorunla karşı karşıyaydı. Gelibolu Yarımadası'nın kıyı şeridi yaklaşık seksen beş kilometre uzunluğundaydı. Arazi dağlıktı ve çevrede, tüm mevkie hâkim çok sayıda tepe vardı. ingilizler seksen bin askerini bu seksen beş kilometrelik kıyı şeridinin herhangi bir yerine çıkarabilir, hâkim tepelerden birini ele geçirip onu yarımadadan sürüp çıkarabilir, böylece İstanbul'a giden yolu açabilirlerdi.

Von Sanders'in altmış bin askeri vardı. Bunları yirmişer bin kişilik üç gruba ayırdı ve her bir grubu yarımada boyunca yerleştirdi. ingilizlerin ne zaman ve nereden geleceği tümüyle belirsiz olduğu için, oturup beklemekten başka çare yoktu. Hangi grup üstün düşman kuvvetlerinin saldırısına uğrayacak olursa, takviye kuvvetleri onlara yetişinceye dek, iki üç gün kadar dayanması gerekecekti.

Rusya cephesinden dönen Enver, hiç zaman kaybetmeden Mustafa Kemal'in yerine başkasını koymak üzere emirler göndermişti. Emirlere uymak

zorunda kalan von Sanders, duyduğu üzüntüyü Mustafa Kemal'e açıkça belirterek, onun Maydos'daki 19. ihtiyat Tümeni'nin kumandanlığına atandığını bildirdi. Bunun yanı sıra, asıl ingiliz hücumunun nereden geleceği belli oluncaya değin, tümenini yerleştireceği yer konusunda ihtiyatlı olması emrini verdi.[7]

Enver'in emirlerinden dolayı kızgın olmakla birlikte, Mustafa Kemal, von Sanders'in kendisine güvendiğini anlamıştı. Kendisine güvenen, onu destekleyen ve kendisinin de saygı duyduğu bir üstün nezdinde aldığı kumandanlık, Mustafa Kemal'e adeta yeni bir kişilik kazandırdı. Her zamanki şikâyetçi ve huzursuz halinden eser bile kalmamıştı. Kendini olanca gücüyle işine verdi. Potansiyel olarak içinde barındırdığı tüm güç ve yetenek kendilerini ortaya koyuyorlardı. Tümeni, biri iyi durumdaki Türk, kalanı da son derece zayıf durumdaki iki Arap alayından oluşmaktaydı. Birkaç hafta içinde askerlerini birinci sınıf bir askeri kuvvete dönüştürdü. Arazi üzerinde incelemeler yaparak, tümü olasılıklara karşı farklı planlar hazırladı.

25 Nisan Pazar günü, ingiliz saldırısı başladı. Hafif bir sis denizin üzerini kaplamıştı. Sisin ötesinde büyük bir dalga halinde -savaş gemileri, destroyerler ve nakliye gemilerinden oluşan- çelik bir filo kayıp gidiyordu. Bir kesimi yarımadanın kuzeyindeki Bolayır'a saldırdı. Bu aslında, asıl hücum noktasını saklamak için yapılan bir askeri hilesiydi; ancak, von Sanders'i yanıltmaya yetti. Bir başka hileli saldırı da güneye yapıldı.

İngilizlerin ilerleme sınırı, 1915 Gelibolu Seferi Haritası

Asıl hücum ise merkezden geldi. Saldırı birlikleri Avustralyalılardan oluşmaktaydı. Bu saldırının hedefi Kaba Tepe'ye çıkartma yapıp Maydos Vadisi'ne doğru ilerlemek ve ardından dönüp, tüm mevkie hâkim olan ve Mustafa Kemal'in kampının yakınlarındaki, Conk Bayırı adıyla tanınan tepeleri ele geçirmekti.

Güçlü bir akıntı, çıkarma gemilerini kuzeye doğru sürüklediğinden, Avustralyalılar, yanlışlıkla Arıburnu'na çıktıklarında, kendilerini Conkbayırı tepesinin sarp uçurumlarına varan eteklerindeki dar kıyı şeridinde buldular.

Mustafa Kemal'in bu olanlardan haberi yoktu. En iyi alayı olan 57. Alayı'na sabah saat 5:30'da günlük bir tatbikat manevrası yaptırmak üzere, Conkbayırı yokuşuna gitmesini emretti. Tepeye tırmandığı sırada, tepeden aşağı kaçarcasına inen Türk müfrezelerini gördü.

"Nereye gidiyorsunuz?" diye bağırdı.

"ingilizler çıkarma yaptı. Biz sahil boyunca yerleştirilen öncü kuvvetleriyiz. Çekilmek zorunda kaldık." "Nereye çıktılar?" "Arıburnu'na."

"Süngülerinizi takıp geri dönün!" emrini verdi.

Birkaç dakika sonra sağ yanındaki 9. Tümen'den düşman hakkındaki haberleri doğrulayan ve sol cenahlarını kapatmak için bir tabur isteyen bir haber geldi.

Mustafa Kemal hemen durumun muhasebesini yaptı. Von Sanders'in saldırının yarımadanın kuzey ucundaki Bolayır yakınlarına yapılacağına inandığını biliyordu. Fakat tüm mevkie hâkim olan asıl yer, Conkbayırı'ydı. Gelen haberler arttıkça, büyük bir kuvvetin tam önünde çıkartma yapmakta olduğu ve hedeflerinin de Conkbayırı'nı ele geçirmek olduğu açığa çıktı. Ansızın ve adeta içgüdüyle, Conkbayırı'nı kendisinin savunması ve derhal harekete geçmesi gerektiğini anladı. Emirleri bekleyemezdi; dakikalar sayılıydı. Napolyon'un "Vitesse, vitesse, toujours vitesse" (Sürat, sürat, daima sürat) şeklindeki düsturu onun her zaman kullanmaktan hoşlandığı bir deyiş olmuştu.

"Fişekleriniz kurşunlu mu yoksa boş mu?" diye sordu.

"Kurşunlu," diye cevap verdi, bir kurmay yüzbaşı.

"O halde derhal yola çıkın ve mümkün olduğu kadar çabuk Conkbayırı'na ulaşmaya bakın."

Elinin altında yalnızca küçük ölçekli bir harita vardı. Üzerinde Arıburnu bile gösterilmemişti. Bir elinde bu harita, diğerinde bir pergel ve kendisine kılavuzluk eden bir askerin eşliğinde, iki yüz adamıyla tepeye koştu. Zemin çamurluydu, bodur çalılarla kaplıydı ve derin dere yataklarıyla yarılmıştı. Adamları ona ayak uyduramıyorlardı. Tepeye vardığında, yanında sadece birkaç asker kalmıştı. Tam aşağısında, 400 metreden uzak olmayan son bayırın yarı yolunda Avusturyalıların öncü kollarının ilerlemekte olduğunu gördü.

Alay kumandanı adamlarını araziye dikkat etmeleri konusunda uyarmak için bir miktar arkada kalmıştı. Mustafa Kemal en yakınındaki üst rütbeli askere seslendi:

"Bulabildiğin kadar asker topla, ilerle ve düşmana saldır!" emrini verdi.

57. Alay Birlikleri rüzgârdan ve sürekli tırmanıştan tükenmiş bir halde tepeye ulaştıkça, hepsini bizzat yeniden düzenledi ve ileriye sürdü. Bir topçu bataryası yetişti. ilk topun yerleştirilmesi işini kendisi yaptı. Sürekli ateş altında çılgınca bir enerjiyle çalışmaktaydı. Emirler gelmeden, sorumluluğu kendisi üstlenerek ikinci alayı da çağırdı, ateş hattına gönderdi.

ihtiyatlı olması konusundaki emirleri hiçe saymıştı. Sorumluluğu kendi üzerine alarak, tüm ordu ihtiyatlarını doğrudan savaşın içine sürmüştü; elde bir tek yedek bile kalmamıştı. Asıl saldırıya karşı koyduğuna inanıyordu. Eğer yanılmışsa ve asıl hücum bir başka yerde yapılıyor idiyse, bu hatası büyük bir felakete yol açacaktı. Fakat yanılmamıştı. içgüdüsü onu haklı çıkaracaktı. Ama onun içgüdülerinden hiçbir zaman kuşkusu olmamıştı, zaten.

O gün çarpışmalar, bazen coşup taşarak, bazen azalarak bütün gün boyunca sürdü. Avusturyalılar dağ yolunun üçte ikisini kat etmiş durumdaydılar. Türkler hızla tükenmeye yüz tuttular; 57. Alay'ın büyük bir bölümü imha edilmişti. iki Arap alayı kargaşa halinde ve her an bozulma eğilimindeydi; ancak Avusturyalılar da bitap düşmüştü. Her iki taraf için de ekstra beş yüz asker, çatışmanın o anda kazanılmasını sağlayabilirdi.

Karanlık çöktüğünde, tepe hala Türklerin elindeydi; Avustralyalılar ise, hemen biraz aşağıda tepenin yamaçlarına tutunmuşlardı.

Ancak, Mustafa Kemal beklemedi. Karargâhını doruğun birkaç metre gerisindeki kayaların arkasına kurdurtarak bütün gece ve ertesi gün, Avustralyalıları tepeye iyice yerleşmelerine fırsat vermeden denize kadar sürebilmek için durmamacasına hücum üzerine hücum düzenledi. Başarısızlığa uğrayan her hücumun ardından, bir yenisini hazırladı. Adamlarına cesaret vermek üzere sürekli ateş hattında bulunuyordu. Onların dinlenmelerini ve sıcak yemek yiyebilmelerini bizzat kendisi ayarlıyor ve sarsılmaz enerjisiyle onlara örnek oluyordu. Ne ki Avustralyalıları durdurmayı başardığı halde, dağın eteğinden onları denize sürmeyi başarması mümkün olamıyordu.

Conkbayırı'nın doruk çizgisi İstanbul'a giden yol üzerinde Çanakkale Boğazı'na hâkim kilit bir mevkiiydi. Boğazlar ve İstanbul düştüğü takdirde Türkiye'nin Almanya'yla bağlantısı kesilecek ve barışa zorlanabilecekti. Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan büyük bir olasılıkla ingilizlere katılacaklardı. Bunların sağlayacağı psikolojik etki, dünya çapında olacaktı. Rusya yolu açılacak ve Rusya'ya silah ve yiyecek gönderilebilecekti.

Avustralyalıların saldırıları ile bu dehşet verici olasılıklar arasında asık yüzlü, kararlı hali ve yorgun Türklerini Conkbayırı'nın dar zirvesindeki

mevkilerinde sadece egemen kişiliğinin gücüyle tutabilen Mustafa Kemal duruyordu.

6 Levazım reisi.

7 Baalbek olmalı: a.g.e. s.66 (ç.n.)

XIII

Hiçbiri diğerini geriletememiş olan Avustralyalılar ve Türkler, siper kazmaya başladılar. Avustralyalılar ilerlemeyi başarıncaya değin, o zamana kadar ele geçirdiklerini tutmakta karalıydılar. Türkler ise düşmanı durdurmakta en az onlar kadar kararlıydılar.

Bundan sonraki birkaç hafta siper savaşının yol açtığı büyük sıkıntılar ve gerginliklerle dolu geçti. Siper kazma; düşman mevzilerine ulaşmak için “sıçan yolları” ve tüneller açma; tehlike karşısında, gergin bir durumda kalmasına yol açan koşullar; düşmanın kafayı patlatan sonu gelmez kurşun sesleri; patlayan şarapnellerin sinirleri bozan patırtıları; karanlıkta iki cephe arasında kalan sahipsiz mıntıkada dikenli telleri onarmanın getirdiği büyük korku; saldırmak için gruplar halinde bir tünelde beklemenin ıstırabı; düşmanın süngüler ve el bombalarıyla yapacağı ani dehşet verici saldırının daha da ıstırap verici bekleyişi; dar siperlerde ve yeraltında yabanıl, soğuk çelik ve ölüm; uygarlıktan uzak, acı çeken bedenler ve etrafa saçılan şarapnellerle gelen ölüm...

Ve bütün bunlarla birlikte kavurucu bir yaz sıcağı geldi. Su son derece kıttı. Güneş; kayalık, kıraç tepeleri yakıyor, hepsini sıcaktan kıpkırmızı kesilmiş bir toz yığınına dönüştürüyordu. Hatlar arasında ölü bedenler çürüyordu. Kocaman, mavi sinekler havayı doldurmuştu. On binlerce sinek ağır ve sakınımlı davranışlarla, bu yiyeceğe sokulmuştu. Ve sineklerin ardından dizanteri, barsak iltihabı hastalıkları ile birlikte milyonlarca bit

geldi. Her iki tarafın da dayanma gücü neredeyse tükenme noktasına gelmişti.

Bütün bunlar olurken, Mustafa Kemal bir an bile bırakmamıştı. Kendini güçlü ve mutlu hissediyordu. Tam yerini bulmuştu, savaşıyordu! Çok az uyuyordu, uyku ihtiyacı yokmuş gibi görünüyordu. Adamlarını acımasızca, hatta çılgınca ileri sürüyordu; bununla birlikte, son derece soğukkanlıydı. Kararlarını matematiksel bir kesinlikle alıyor, emirlerini kesin surette veriyordu.

Sağındaki 9. Tümen'in kumandanı Alman General Herr Kannengeiser, onun yeteneği karşısında şaşkına dönmüştü. Mustafa Kemal'i "berrak fikirli ve etkin" olarak tanımlıyordu. "Her şeye kendi başına karar veriyor. Ne istediğini gerçekten çok iyi biliyor." diyordu.

Sürekli olarak ateş hattındaki diğer subaylar ve askerlerle konuşuyor, böylece ilk elden bilgiye sahip oluyordu. Araziyi incelemek için sık sık siperlerden çıkıyor, hatta daha da tehlikeli olanı yapıp, öncü kolun da ötesine geçerek, tehlike bölgesine gidiyordu. Mayıs'ta yapılan bir ateşkeste ölülerin toplanması sırasında, bir çavuş kıyafetiyle toplayıcılar arasına karışmış, böylece Avustralyalıların siperlerini bizzat gözetleme imkânını elde etmişti. Hiç ara vermeksizin küçük saldırılar düzenlemeye devam ediyordu; hücum anında adamları harekete geçirmek üzere orada oluyordu; kimi zaman saldırıda bizzat en önde yer alıyordu. Kendisini bir an bırakmadığı gibi, birliklerinin moralinin gevşemesine de izin vermiyordu.

Tekrar tekrar ateş altına girmekten geri durmuyordu. Kendini hiç sakınmıyor, adamlarının karşı karşıya kaldığı tehlikeleri onlarla paylaşıyor; ama çevresindeki tüm adamlar öldüğü halde, ona hiçbir şey olmuyordu. Adamlarına örnek olacak şekilde, üzerinde ince ince çalışılmış bir atılganlıkla hareket ediyordu.

Bir keresinde, yeni kazılmış bir siperin dışında oturuyordu. Bir ingiliz bataryası sipere ateş açtı. Toplar menzili buldukça şarapneller gitgide daha yakınlara düşmeye başladı, vurulması matematiksel olarak kesindi. Kurmayları sipere girmesi için yalvarmaya başladılar.

"Hayır," dedi; "Saklanmak adamlarım için kötü bir örnek olacaktır." ilgisiz ve soğukkanlı bir tavırla kurmaylarıyla konuşurken, bir sigara yakıp gayet sakin onu içti. Bu arada aşağıda siperin güvenliği altında duran

adamları, büyülenmiş gibi onu seyrediyorlardı. Düşman topları bir başka hedefe yöneldiler. Patlayan şarapnellerin tozlarına bulanmış da olsa, Mustafa Kemal'e yine bir şey olmamıştı.

Bir başka olayda da Gelibolu'ya dönerken bir ingiliz uçağı, otomobilini baştan aşağı taradı. Bombalar arabanın önünde ve arkasındaki yolda patladı; bir tanesi de ön cama çarpıp şoförü öldürdü, fakat Mustafa Kemal'e hiçbir şey olmadı.

Zaman zaman eline bir tüfek alıp siperden dışarıya uzanıyor, Avustralya siperlerindeki belirli bir hedefe dikkatli ve telaşsız birkaç atış yapıyordu. Açık alanlarda adamlarına cesaret vermek için yavaş yavaş hareket ediyor, kısa menzilde bile, düşman avcıları onu vurmayı başaramıyorlardı.

Kesinlikle ve tümüyle hiçbir kurşunun ona rastlamayacağına inanmıştı. Bu inanç, ona olağanüstü bir korkusuzluk aşılamaktaydı.

Haziran'da düşman hatlarında zayıf bir nokta keşfetti. Eğer burayı aşmayı başarırsa, tüm Avustralya siperlerini tahrip edebilir ve onları tepeden geri çekilmeye zorlayabilirdi. 28 Haziran günü için bir saldırı planladı. Saldırıya, cepheye yeni gelen yaman bir birlik olan 18. Alay öncülük edecek ve tümenin geri kalanı onu destekleyecekti.

26 Haziran günü, artık Harbiye Nazırı ve Başkumandan yardımcısı olan Enver, Gelibolu cephesine bir ziyaret yaptı. Önerilen bu hücumu işitir işitmez derhal karşı çıktı. Bu saldırıyı akılsızca planlanmış bir hücum olarak değerlendiriyordu. Mustafa Kemal'in yüksek otoritenin onayını almış olması gerektiğini söyledi; çünkü o, adamlarını anlamsız hücumlarda harcamaya her zaman hazırdı. Mustafa Kemal, iki makineli tüfeğin ele geçirildiğini rapor etmişti; ama kendisi bu rapora inanmamıştı; bu yüzden önce makineli tüfekleri ve tutsakları görmek istedi.

Mustafa Kemal, büyük bir öfkeye kapıldı. Yine Enver! Ucuz Politika aracılığıyla iktidarı kapan, işe yaramaz küçük züppe Enver! Her şeye burnunu sokan ve her şeyi istismar eden Enver! Hemen istifasını gönderdi.

Liman von Sanders onu istifasını geri almaya ikna etti. Alman general en iyi tümen kumandanını kaybetmek istemiyordu. Mustafa Kemal'i beğeniyordu. Mustafa Kemal gibi, o da profesyonel bir askerdi ve Enver'in o pırıltılı yetersizliğine karşı derin bir tiksinti duyuyordu. Enver'in müdahalesinden o da hiç hoşlanmamıştı.

Gelibolu Seferi'nde Mustafa Kemal

Enver vetosunu geri aldı. Hücum başlatıldı. Sonuç tam bir başarısızlıktı. 18. Alay tümüyle imha olundu. Hazırlıklar tamamlanmamıştı ve kurmay heyetinin çalışmaları son derece kötü yapılmıştı.

Mustafa Kemal, suçu Enver'in müdahalesinde buluyordu. Enver, 19. Tümen'i ziyaret edip, askerlerini cesaretlerinden dolayı kutladı; ancak, başarısızlıktan Mustafa Kemal'i sorumlu tuttuğunu da açıkça belirtti.

Mustafa Kemal tekrar istifa etti. Liman von Sanders de tekrar istifasını geri aldırmaya çalıştıysa da bu kez kararından döndüremedi. Kurmay başkanı Kazım'dan Mustafa Kemal'i ikna etmesini istedi. Kazım, telefonla Mustafa Kemal'i aradı.

Kazım nazik bir dille "Durumu nasıl görüyorsunuz? Bu durumda ne yapmak gerek? Ne düşünüyorsunuz?" diye sordu.

"Size bundan önce durum hakkında ne düşündüğümü ve ne yapılması gerektiğini defalarca söylemiştim, fakat dinletemedim." diye sert bir şekilde cevapladı, Mustafa Kemal bu soruyu. "Şimdi geriye yapılacak bir tek şey kalıyor."

Bu cevaba kızan Kazım; "Peki, nedir o?" diye sordu.

"Elinizdeki tüm birlikleri benim kumandama verin."

"Hepsi bu kadar mı?" diye alaycı bir karşılık verdi, Kazım; "Fakat hepsi size çok gelmez mi?"

"Az gelir!" cevabını veren Mustafa Kemal, telefonu kapattı.

Sonunda Liman von Sanders -Enver de İstanbul’a dönmüş olduğundan- Mustafa Kemal’i kalmaya ikna edebildi.

XIV

Temmuz'un sonlarında ingilizlerin, bir başka büyük saldırıya hazırlandıkları öğrenildi. Yeni birlikler ve askerleri karaya çıkartan yeni bir tür çıkarma botu getiren pek çok nakliye gemisi, Mısır ve Yunan adalarındaki casuslar tarafından görülmüştü.

Türkler ellerindeki tüm kaynakları olabildiğince askeri yarımadayı takviye yapmak üzere bu cepheye gönderdiler. Ancak, Nisan'da olduğu gibi, Liman von Sanders yine saldırının tam olarak nereden ve ne zaman geleceğini bilemiyordu. Bu nedenle de birliklerini hareket halinde tutmak mecburiyetindeydi. Mevzilerini kesin bir şekilde oluşturamıyordu.

Saldırı 6 Ağustos gecesi başlatıldı. Hedef, Hocaçimen[8] olarak bilinen tepenin doruğuydu. Burası Conkbayırı'nın kuzeyinde ve onunla bağlantılı bir tepeydi. Mustafa Kemal'in elindeki siperlerin sağ cenahının biraz ötesindeydi. Tepenin etekleri ingiliz mevzileriyle doluydu; ama doruk alınmamıştı. ingilizler doruğu ele geçirecek olurlarsa, tüm Conkbayırı'nı ateş altında tutarak Türk savunmasını olduğu gibi çökertebilir ve bütün yarımadaya egemen olabilirlerdi.

ingilizlerin planı; Avustralyalılar hattının sol kolunun doğrudan Kocaçimen'e şiddetle saldırması, diğer yirmi beş bin kişilik kuvvetini Suvla Koyu kumsalının sekiz kilometre kadar yukarısından karaya çıkartılarak içerilere sokulması ve hepsinin bir arada yarımadayı ensesinden

yakalayarak Türkleri püskürtmek yoluyla Çanakkale Boğazı'nın ve dolayısıyla İstanbul yolunun açılması şeklindeydi.

Bir hafta öncesinden beri büyük bir gizlilik içinde, her gece Avustralyalılar hattının aşağısında, Mustafa Kemal'in mevzilerinin önünde yeni birlikler karaya çıkartılmakta ve büyük bir ustalıkla açılan derin hendeklerde gizlenmekteydi.

6 Ağustos gecesi mehtap yoktu. Derin karanlıkta Avustralyalıların arkasından hareket eden altı bin kişilik bir kuvvet, bir buçuk kilometre kadar sahilden ilerledikten sonra, içerilere doğru yöneldi ve kuru dere yataklarından yürüyerek, doğrudan Kocaçimen Tepesi'ne ilerledi. Şafakta, doruğa varmaları bekleniyordu.

Haberi alan von Sanders, derhal Mustafa Kemal'in tümeninin epeyi uzağında, sağ yanında mevzilenen Kannengeiser'e, kumandası altındaki 9. Tümen'le Kocaçimen'e yapılan saldırıyı durdurması emrini verdi.

Kannengeiser, güç arazi koşulları altında olabildiğince hızlı hareket ederek saat 04:30'da dağın tepesine ulaştı. Solgun sabah ışığında yaklaşık 300 metre aşağıda yavaş yavaş ve zorlukla tepeye tırmanmakta olan düşman kolunun başını gördü. Yanında yalnızca yirmi adam vardı. Onlara ateş açmaları emrini verdi. iyi hazırlanmış bir direniş karşısında olduklarını düşünen ingilizler, ilerlemekten vazgeçtiler. Yorgundular, Türk ileri kolları onlara karşı sağlam bir direnişe girişmişlerdi: Karanlıkta sendeleyerek yürümüş, kaymış ve son derece derin, sivri kayalarla, fundalıklar ve taşlarla dolu dere yataklarına yuvarlanmışlardı; bütün gece korkunç sıcakta, susuz yol almışlardı. Dinlenmek onları çok rahatlatacaktı.

Bütün gün dinlendiler. Bu arada Türkler de -Kannengeiser ağır yaralanmıştı- istihkâmlarını hazırlayıp siper kazarak mevzilerini sağlamlaştırdılar. Sol cenahtan da Mustafa Kemal elindeki kuvvetten mümkün olduğu kadar çok askeri takviye amacıyla oraya yetiştirmeye çalışıyordu.

Bu arada Suvla'daki pek büyük bir karşı koymayla karşılaşmadan karaya çıkartılmış ve çevreye dağıtılmış olan kol da dinlenmekteydi.

Liman von Sanders, düşman saldırı hattını görüp tehlikeyi anlamıştı. Maydos'daki iki yedek alayını doğru Kocaçimen'e gönderdi. Bolayır ve Anadolu kıyısındaki her askere Suvla'da ingilizlere karşı koyma emrini

verdi. O sırada Suvla'da yalnızca bin beş yüz kişilik bir jandarma taburu mevcuttu.

Ağustos'ta ingilizler bütün gün boyunca Suvla önünde dinlendiler. Oysa ilerlemiş olsalardı, hiçbir güçlükle karşılaşmadan, yolları üzerindeki pek küçük direniş birliklerini kolayca ezecek ve muharebeyi tümüyle kazanabileceklerdi.

Ağustos sabahı şafak vaktinde, ingilizler Kocaçimen eteklerine saldırdılar. ingiliz kuvvetlerinin bir kanadı Kocaçimen'e ve diğer kanadı da Conkbayırı'ndaki Mustafa Kemal'in siperlerine saldırırken, iki tepe arasındaki boğaz, saldırının odak noktasını oluşturmaktaydı. Çatışmalar son derece şiddetli oldu. Yeni Zelandalılar, Conkbayırı'nın doruğunda bir mevzide tutundular. Karşı saldırıya geçen Mustafa Kemal püskürtüldü. Kurmayları paniğe kapılmıştı; çekilmekten, mevzilerin kaybedildiğinden, yenilginin kaçınılmazlığından söz ediyorlardı.

Mustafa Kemal soğukkanlılığını korumaktaydı. Hiç telaşsız, ateş hattına girdi. Tutumu, sarsılmaz cesareti ve kararlılığıyla çevresindekilere ilham verdi. Adeta bir metanet anıtıydı. Adamları peşinden geldiler. ingilizler ne boğazda ne de Kocaçimen'de daha fazla ilerleyememişlerdi; fakat Conkbayırı'ndaki mevkilerini korumuşlardı.

O gece geç saatlerde von Sanders Mustafa Kemal'i çağırttı. Mustafa Kemal gelip Alman'la Anafarta Köyü'nün arkasında buluştu. General gitgide artan şiddetli bir öfke içersindeydi: Bolayır'dan gelmesini emrettiği birlikler henüz gelmemişti; kumandanları Fevzi uyuşuk ve yeteneksizdi; onu görevden almıştı. Suvla cephesi, tam anlamıyla savunmasız kalmıştı. O gün oraya bizzat gitmiş ve tükenmiş durumdaki bir tabur jandarmadan başka kuvvet olmadığını görmüştü. ingilizleri ilerlemekten ve yarımadanın ülkeyle bağlantısını kesmekten alıkoyacak hiçbir engel yoktu. Bütün gün boyunca kendi aracılığıyla yeni birliklerin gönderilmesi için telefon ve telgraf mesajları yollamış, ancak hiçbir sonuç alamamıştı. Suvla'daki ingilizlerin ilerlemeye başlayacakları yönünde işaretler vardı; birkaç saat içinde saldırıya geçmeleri muhtemeldi. Bunu şimdiye kadar neden yapmadıklarını yalnızca Tanrı bilirdi ya! Durum gerçekten kritikti.

"Bütün birlikleri bu cephede birleştirmeye karar verdim ve umarım bu yeni birliğin komutasını siz alırsınız," dedi.

Mustafa Kemal duraksamadığı gibi, soru da sormadı. Kendisine verilen bu sorumluluk ve eline geçen bu büyük fırsat, karakterinde yer alan tüm olumlu yönleri açığa çıkarmıştı. Görevi sükûnetle devraldı, dikkatle planlarını hazırladı ve hemen ardından müthiş bir enerjiyle görev yerine koştu.

Talih her zamanki gibi onunla birlikteydi. Bolayır'dan beklenen birlikler sonunda gelmişlerdi. iyi bir yürüyüşle 45 kilometre yol almışlardı. Fevzi'yi yenik düşüren; zaman ve mesafe olmuştu. Bu adamları hiç kimsenin daha hızlı getirmesi mümkün değildi; ama parsayı toplayan Mustafa Kemal olmuştu.

Yedek kuvvetler gelir gelmez Mustafa Kemal, çok kısa bir mola verdirip ardından saldırı için onları yeniden düzenledi. Bu saldırı, ingilizlerin durdurulabilmesinde tek umuttu; savunma mevzileri hazırlamak için hiç vakit kalmamıştı.

O gece ingilizler de hazırlık yapmaktaydı. ingiliz Başkumandanı Sir lan Hamilton oraya gelmiş ve derhal ilerlemeleri emrini vermişti. ilerleme, 9 Ağustos sabahı şafakla birlikte başlatılacaktı.

iki saldırı da aynı anda başlatıldı. iki taraf çarpışmaların durmasına değin boğaz boğaza dövüştüler; fakat Türkler mevzilerini korudular. ingilizler ilerleyemediler. Suvla önündeki mevkiler korunmuştu.

Bu arada Conkbayırı ve Kocaçimen Tepeleri'ndeki çarpışma da sürmekte ve şimdi bir taraf diğeri karşısında üstünken, az sonra diğer taraf avantajlı duruma geçmekteydi. Türkler Kocaçimen'de ingilizleri biraz tepenin aşağılarına doğru sürmüşlerdi. iki tepe arasındaki boğaza süngüleriyle koşan bir Hintli ve ingiliz kolu, Türkleri kovalayıp onları ötedeki tepenin eteğine sürerlerken, ingiliz filosu toplarının yanlışlıkla açtığı ateş sonucu, kendi adamlarına ağır kayıplar verdirmiş ve onları geri çekilmeye mecbur etmişti. Yeni Zelandalılar, Conkbayırı'nda ele geçirdikleri mevkii biraz daha genişletmişlerdi. Buradan Türk hatlarını ateş altında tutuyorlardı. Onları yerlerinden sökmek için yapılan tüm karşı saldırılar başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Türk 19. Tümeni'nin kurmayları bir kez daha panik olmuşlardı. Mustafa Kemal'i telefonla arayarak, adamlarının yorgun düştüğünü, onları bir kez daha saldırıya sevk edemeyeceklerini; düşmanın korkunç top ateşinin

hiçbirinde moral bırakmadığını ve panik çıkacağına dair belirtiler bulunduğunu bildirdiler.

“Endişe etmeyin,” cevabını veren Mustafa Kemal’in telefondaki sakin ve telaşsız sesi kurmay subaylarına cesaret verdi. “Sadece benim burada, Anafarta Cephesi’ndeki durumu düzene sokmam için yirmi dört saat dayanın, yeter. Kısa bir süre içinde yanınızda olacağım ve o zaman her şeyi yoluna koyarım.”

Akşam saat 8:00’de Mustafa Kemal, Conkbayırı’na dönmüştü. Keşif amacıyla çevrede bir gezi yaptı. iki kez pusudaki düşman askerleri, üzerine ateş açtı. Adamlarının dikkat etmesi yolundaki ricalarına karşın, hava kararınca Yeni Zelanda mevzilerine iyice yaklaşıp araziyi dikkatle kontrol etti ve yine hiç acele etmeksizin ve saklanmaya gerek duymadan sakin sakin yürüyerek geri döndü. Bu incelemeden Yeni Zelandalıların Conkbayırı’ndan atılmamaları halinde, savaşın kaybedileceğini anlamıştı.

Bütün geceyi hazırlıklarla geçirdi. Von Sanders ona Anadolu yakasındaki 8. Tümen’i göndermişti. Adamlarını siperlerin içine birbirlerine olabildiğince yakın durabilecekleri şekilde yerleştirdi. Yakın temasın onlara cesaret vereceğini düşünüyordu. Aralarında gülerek, neşeli bir şekilde dolaşıp, onlara moral verdi. Yine mutlulukla dolmuştu, savaşıyordu.

“Telaş etmeyin evlatlarım,” dedi, “Hiç acele etmeyin. En doğru anı seçeceğiz, o zaman ben en öne çıkacağım. Süngülerinizi takmış ve keskinleştirmiş olarak siz hazır beklerken elimi kaldırdığımı gördüğünüzde, peşimden gelin.”

Yalın Türk askerinin ruhunu yepyeni bir cesaretle ateşlemişti. Hepsi de onu cehenneme kadar izlemeye hazır durumdaydı.

Karşı tarafta, düşman mevzilerinde ise yeni ordunun iki acemi taburu, yani 6. North Lancashire ile 5. Wiltshire taburları yorgun; fakat deneyimli Yeni Zelandalıların yerini alıyordu.

Şafaktan önce kullanılabilecek durumdaki bütün Türk topları ateşlenerek düşman mevzileri yoğun bir ateş altına alındı. Sabaha karşı 3:00’de Mustafa Kemal siperlerden çıktı, yürüyerek ilerledi. ingilizler ateş açtı. Bir kurşun saatini parçaladı; fakat kendisine yine bir şey olmadı. Yaralanmış olsaydı, hücum asla gerçekleştirilemeyecekti. Adamları o takdirde parmaklarını bile oynatmayı reddedeceklerdi.

Top atışı kesildi. Bir an için Mustafa Kemal, adeta güçlü bir lider figürü olarak, tek başına, ayakta durdu. Hemen sonra bir elini kaldırıp ileriye atıldı. Yabanıl naralar atan Türk piyadesi, karşı durulmaz bir süngü denizi halinde dalga dalga onun ardından tırmanmaya başladı. iki ingiliz taburunu ezip geçtiler. North Lancashire taburu bozuldu ve kaçmaya başladı; Wiltshire taburu ise son askerine kadar süngüden geçirildi. Türkler tepenin eteklerinden aşağıya doğru, denize kadar her şeyi ezip geçtiler. ingiliz savaş filosu, üzerlerine bombalar yağdırdı. Dev şarapneller ve demir parçaları sağanağı, toprakta kocaman delikler açıyordu. Geri çekildiler ve siper kazdılar; ancak, Conkbayırı Tepesi'ni temizlemişlerdi. Çarpışma kazanılmıştı.

Artık paşalığa terfi etmiş olan Mustafa Kemal, sonraki üç ay boyunca, Anafarta Cephesi'ni kumanda etti. Çarpışmalar temelde siper savaşı olarak cereyan etmekteydi.

ingilizler sadece iki kez daha Suvla'dan saldırıya geçtiler. Her ikisinde de çarpışmalar son derece yoğun ve şiddetliydi. Her iki çarpışmada da Mustafa Kemal; elindeki son ihtiyatları, hatta atsız kalan süvarileri ve jandarmaları dahi savaşa sürmek zorunda kalmıştı. Her iki çarpışmada da Türklere zaferi kazandıran ve yarımada ile İstanbul'u kurtaran, eldeki bu bir avuç asker ile Mustafa Kemal'in olağanüstü kişiliği olmuştu.

Aralık 1915'te, ingilizler yarışı terk edip, yarımadayı boşalttılar. Türk kuvvetleri sadece devriye görevini yürütecek miktara indirildi ve Mustafa Kemal de İstanbul'a döndü.

8 Kocaçimen olmalı; metinde bundan sonra yer alan yanlış yazımların tümü düzeltildi (ç.n.)

XV

Mustafa Kemal kendi önemine duyduğu büyük bir inançla dopdolu olduğu halde İstanbul'a geldi. Artık o da hesaba katılacak biri olmuştu. Gazeteler onu "Boğazların ve Payitahtın Kurtarıcısı" olarak selamlamaktaydı. Askeri bir üne sahip olmuştu. Eskisi gibi görmezden gelinemezdi. Politikacılara artık kendisini dinletebilecekti. Bu aşağılık adamlara kendi görüşlerini benimsetecekti. iktidarda o da söz sahibi olacaktı. Hâlâ politikacıları aşağılık bulduğunu açıkça belirtiyordu; ancak, politika, karşı koyamadığı bir güçle kendisini çekmeye devam ediyordu.

Türkiye'yi yalnızca Türklerin kontrol etmesi gerektiğini ısrarla savunmuştu; göreve getirilseler bile Almanların sadece hizmet etmek üzere kullanılmalarını tavsiye etmişti; bütün o yetersizliğiyle Enver'in ulusal bir tehlike oluşturduğunu ve ülkeye zarar vereceğini söylemişti.

Döndüğünde kamuoyunu kendi görüşlerine doğru yönelmiş olarak buldu. Savaşa karşı duyulan coşku azalmaya yüz tutmuştu. Almanlara karşı ise aşırı düzeyde bir nefret belirmişti. Türkler ve Almanlar arasında sık sık yinelenen tartışmalar ve tatsız olaylar çıkıyordu. Türkiye, dev Alman makinesinin önemsiz bir parçası durumuna düşmüştü. Savaşı kim kazanırsa kazansın, faturasını Türkiye'nin ödeyeceği düşüncesi, yaygın bir kanı haline gelmişti. Bütün Alman subaylarını kaçırıp, ülke dışına sürmek gibi çılgınca bir komplo bile hazırlanmıştı.

Almanların yardımıyla Enver kendisini diktatör ilan etmişti. Ona karşı da büyük bir antipati akımı başlamıştı. Kendi yandaşları ve ittihat ve Terakki Cemiyeti ile kavgalıydı. Ona yönelik pek çok entrika çevriliyordu. Sürekli suikast tehlikesi altındaydı. Yanında güçlü bir eskort olmadan dışarı çıkmıyordu. Ya da arabasını son hızla sürdürüyordu.

Mustafa Kemal görüşlerini gizlemeye gerek görmüyordu. Arkadaşı olan Cemal, Suriye'deydi; bu yüzden artık Sadrazam konumuna gelmiş olan Talat'ı görmeye gitti. Mustafa Kemal'i güler yüzle karşılayan Talat, onun Harbiye Nazırı olmak için sahip olduğu niteliklerini sıralamasını dikkatle, hatta bu düşünceyi onaylıyormuşçasına dinledi. O gittikten sonraysa, onun bu olağanüstü kendini beğenmişliğine ve garip düşüncesine gürültülü kahkahalar atarak güldü. Birisi Mustafa Kemal'e Talat'ın ona güldüğünü söyledi. Bu, onun onurunu yaraladı ve çılgınca öfkelendirdi. Talat'ı hiçbir zaman bağışlamadı.

Bu kez Sofya'dayken birlikte olduğu[9] Hariciye Nazırı Vekili[10] Halil'e gitti. Halil ona, Almanlara karşı nefretiyle tanınan Hariciye Nazırı Nesim[11] ile bir görüşme ayarladı.

Mustafa Kemal görüşmeye gittiğinde, Nesim meşguldü ve işi bitene değin onu bekleme odasında bir hayli bekletti. Sonunda onu çağırttığında, Mustafa Kemal gerçekten oldukça öfkelenmiş bir haldeydi. Nazmı, Erkan-ı Harbiye'nin hazırladığı iyimser raporların gerçekçi olmadığını; her şeyin çok kötü durumda olduğunu, Türkiye'nin çöküşe doğru hızla ilerlediğini; Enver'in yetersiz olduğunu ve bütün bunları bildiği için nazırın kendisinin yaklaşmakta olan sonun sorumluluğunu bizzat alması gerektiğini dobra dobra söyledi.

Öfkelenen Nesim, en az onun kadar kaba bir tavırla Mustafa Kemal'in yanlış yere geldiğini belirtti. Bir subay olarak, bu türlü görüşleri varsa Harbiye Nezareti'ne gitmesi daha uygun olacaktı.

Mustafa Kemal, buna Harbiye Nezareti'ne gitmesinin Almanlara gitmek demek olacağı karşılığını verdi; her şeyi onlar kontrol ediyorlardı ve esasen bir süre önce kendisinden kurtulmaya çalışmışlardı. Ve büyük bir öfkeyle nazırın ofisinden çıkıp gitti.

Kendisini tıpkı eskisi gibi dışlanmış hissediyordu. Hiç kimse ondan hoşlanmıyordu. Öylesine köşeli ve sivriydi ki hiçbir resmin içine uymuyordu.

Her zaman kibirli ve vakurdu; hiç kimseyle uzlaşmaya yanaşmıyor, herkesin kendisine gelmesini, fikirlerini benimsemesini, kesinlikle ona boyun eğmesini bekliyordu. Hiç kimseyle uzlaşmak için en ufak bir çaba bile göstermiyordu.

Durumdan hoşnut olmayan ve rahatı kaçan Mustafa Kemal, görüşlerini her fırsatta sert bir dille savunmaktan kaçınmadı. İstanbul, küçük adamların yürüttüğü komplo ve entrikalarla çalkalanıyordu, Enver ve Almanların muhalifi olduğundan, ismi muhaliflerin çevirdiği işlerde anılmaya başladı.

Ne ki, Mustafa Kemal bu olaylarda görev almayacak kadar zeki ve ihtiyatlıydı.

Bu komplo hazırlıklarından biri iyiden iyiye olgunlaşmıştı bile. Gürültücü, geveze biri olan Yakup Cemal[12] adında bir adam, kişisel kininden dolayı Enver'i öldürmeyi planlamakta ve yerine Mustafa Kemal'i geçirmekten söz etmekteydi. Aslında alt rütbeli birkaç subayın düşüncesiz bir şekilde hazırlamış oldukları bayağı bir komploydu. Enver yeterince kanıt elde edinceye değin bekledi; ardından Mustafa Kemal'e ve diğerlerine bir uyarı olsun diye, Yakup ve arkadaşlarını astırdı. Ele geçirebilmiş olsaydı, Mustafa Kemal'i de astırmaktan, kaçınmayacağı kesindi; ancak, onun da bu komploya katıldığına ilişkin hiçbir kanıt yoktu.

Enver, Mustafa Kemal'i bir baş belası olarak görüyordu. Onun İstanbul dışında olması en iyisiydi. Böylece onu mümkün olduğu kadar uzaklara, Kafkaslardaki 16. Kolordu kumandanlığına ve ardından da merkezi Diyarbekir'de bulunan 2. Ordu kumandan vekilliğine atadı.

9 Halil Bey, 15.8.1914'te savaşın patlak vermesinden hemen önce, Bulgaristan'ın Mihver'e katılmasını, Romanya'nın tarafsız kalmasını sağlamak amacıyla, o sırada Dâhiliye Nazırı olan Talat Bey'le birlikte

10 Sofya ve Bükreş'e gitmiş, Sofya'da ancak birkaç gün kalmıştı. Bu anlamda, Halil Bey'le Mustafa Kemal'in Sofya'dayken birlikte olduğu ifadesi yerine "tanıştığı" sözcüğünü kullanmak daha yerinde olacaktır. (ç.n.) **Aslında Meclis-i Mebusan Reisi olan Halil Bey (Menteşe), bu görevi 24 Ekim 1915'te asaleten almıştı. Görevi daha önce ve vekâleten Sadrazam Sait Halim Paşa yürütmekteydi. (Bkz. Halil Menteşe'nin Anıları, s. 55) (ç.n.)

11 Giritli Ahmet Nesimi Bey, ittihat ve Terakki'nin hariciye nazırlarındandır. Burada yazar, Hariciye Nazın müsteşarı plan ve Atatürk'ün anılarında "terbiyeli ve haluk" biri olarak tanımladığı kişiyle Halil (Menteşe) Bey'le karıştırmış olmalı. Çünkü Mustafa Kemal'in görüştüğü nazır, Nesimi değil, Halil Bey'dir (ç.n.)

12 Aslında Yakup Cemil olmalı, ittihat ve Terakki'nin en namlı "silahşör" lerindendir.

XVI

İstanbul'dan Ankara'ya üç yüz kilometrelik tek hatlı bir demiryolu işliyordu. Buradan itibaren Mustafa Kemal Kafkaslara kadar bir altı yüz kilometre daha uzanan yoluna at üstünde ve otomobille devam etti.

Bu uzun ve son derece yorucu bir yolculuktu. Yollar bozulmuş ve yıllardır onarım görmemişti, pek çok yerde hanlar bile yok olmuştu.

Ankara'nın kendisi Anadolu'nun ortasında çıplak bir yaylanın üzerinde, küçük ve ilkel bir kır kasabasıydı. Ötesinde, doğuya doğru birkaç verimli vadi dışında hiç kimsenin yaşamadığı uçsuz bucaksız -kasvetli, kıraç ve yabanıl- bir arazi uzanıyordu. Yazın sıcaklık son derece yüksek, kışın ise soğuk çok daha acımasızdı.

Mustafa Kemal görev yerine ulaştığında, Türk birliklerini tümüyle darmadağınık bir halde buldu. Bir önceki yıl Enver ünlü dev hayallerinden biri olarak Rus ordusunun kanatlarını çevirerek çekilme yollarına saldırmayı ve onları Kafkaslardan geriye sürmeyi planlamıştı. Bunun için Erzurum'da büyük bir ordu toplayarak kendisi de kumandayı bizzat almak için İstanbul'dan gelmişti. Teorik olarak planı mükemmeldi; ancak, mesafe ve mevsimin pratikteki ayrıntılarını görmezlikten gelmişti. Böylece Türk birlikleri yüksek dağ geçitlerinde, ocak ayının şiddetli kar fırtınalarına yakalanmıştı. Birlikte yola çıkan yüz bin kişiden ancak on iki bini geri dönebilmişti. Yalnızca bir bölgede Rus devriye kolları biraz ısınabilmek için gruplar halinde birbirlerine sarılmış halde donarak ölmüş otuz bin

Türk'ün cesedini bulmuşlardı. Bunlar Anadolu alaylarının askerleri, Türk ordusunun gözdeleriydiler.

O zamandan beri de Kafkas cephesi göz ardı edilmişti. Her adam ve her silah Çanakkale Savaşı için gerekliydi. Ruslar kara ve demiryolları inşa etmek, kazançlarını sağlamlaştırmak ve ülkenin idaresini ele almak suretiyle yavaş da olsa hiç durmaksızın ilerlemişlerdi. Van, Bitlis ve Muş'la birlikte büyük Erzurum Kalesi'ni ele geçirmişlerdi. Ne ki, o zamana değin temel çabaları Alman cephesi üzerinde yoğunlaşmışken, artık Türkiye'nin kalbine yöneltecekleri büyük bir saldırının hazırlığına girişmişlerdi. Rus başkumandanı Grandük Nikola, hazırlıklarla; bizzat ilgileniyordu.

Mustafa Kemal, kumandası altındaki Türk birliklerinin pek zayıf bir direnme gücüne sahip olduğunu gördü. Yiyecek, mühimmat, tüfek ve top sıkıntısı içindeydiler. Yırtık pırtık üniformalar giyiyorlardı. Moralleri çok kötüydü. Tüm donanımları çalınıp çırpılmıştı. Ordu müteahhitleri sözleşmelerinden yararlanarak çalıp çırpmak ve zengin olmakta subaylarla işbirliği kurmuşlardı. Levazım hizmetleri gibi sağlık hizmetleri de tam anlamıyla durmuştu. Askerlerin uğradığı bu ihmal, binlercesinin dizanteri, tifüs ve açlıktan ölmesine yol açıyordu.

Mustafa Kemal; bütün bunları o türedi, kendini beğenmiş lafazanın, Enver'in tehlikeli yetersizliğinin bir başka kanıtı olarak değerlendirdi. Bütün bu pisliği temizleme işini kendi üstüne yıktığı için Enver'e lanet ederek, sarsılmaz enerjisiyle kendisini işine verdi.

Yitirilecek hiç zaman kalmamıştı. Rusların 1917 ilkbaharının sonlarına doğru saldıracağını hesaplıyor ve gerçekten kökten önlemler alınmayacak olursa, hiçbir güçlük çekmeksizin Türk mevzilerini aşacaklarını görüyordu.

Acilen İstanbul'daki Genel Kurmay'a durumu betimleyen ve daha fazla ihmalin yol açabileceği tehlikelere işaret eden bir telgraf çekerek, donanım, mermi, ilaç ve asker gönderilmesini istedi.

Hiçbir cevap alamayınca, doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne, Enver'e hem son derece kısa ve ters hem de rahatsız edecek derecede açık seçik bir biçimde durumu bildiren bir telgraf gönderdi. Buna da bir cevap alamamıştı. Kafkas cephesi çok uzaklardaydı; Enver ve Genel Kurmay ise başka planlarla meşguldüler. Mustafa Kemal'i ve telgraflarını görmezden geldiler.

Korkunç bir öfkeyle, Enver’e, onun yeteneksizliğine ve Alman yardımcılarına söverek Mustafa Kemal elindeki malzemeyi en iyi şekilde değerlendirebilmek için işe koyuldu.

Ordu müteahhitlerine ve hırsızlık eden subaylara karşı acımasızdı. Onun kişiliğini yanlış değerlendiren bir iki kişi, onu da yağmadan pay almaya davet etti. Cevabı, hırsızlık edenleri astırmak ya da falakaya yatırmak oldu. Tembel ve yetersiz olanlara karşı da, aynı şekilde acımasızdı. Alayları yeniden oluşturup, sağlık ve levazım hizmetlerini yeniden düzenledi ve hiç durmaksızın, birlikleri yeni bir ruhla canlandırma mücadelesi verdi.

Kurmay başkanı Albay İsmet[13] adında biriydi; kumandan muavini de General Kazım Karabekir’di.

İsmet yetenekli ve deneyimli bir kurmay subaydı; solgun yüzlü, kısa boylu, muntazam ve sağlam yapılı bir adamdı; küçük bir kafası ve kanca burnu vardı; biraz sağırdı ve bir sağırın durgun tavrına sahip bir adamdı. istikrarlı davranışları, sınırsız sabrı ve sınırsız dayanıklılığıyla büro işlerinde, rutin işlerde ve ayrıntılarla başa çıkmada bir uzmandı. Emirleri Mustafa Kemal’in her zaman talep ettiği gibi, tam bir etkinlikle yerine getirmekteydi.

Kazım Karabekir ise onun tam anlamıyla zıddıydı. Yavaş çalışan bir beyne sahip; fakat sadık, gayretli, yetenekli ve adamları tarafından sevilen, uzun boylu ve yapılı bir adamdı.

Her ikisi de çok dürüst insan, sert ve disiplinli birer amir ve enerjik kişilerdi; her ikisi de Mustafa Kemal’i reisleri olarak benimsemiş ve ona büyük bir hayranlıkla bağlanmışlardı.

Gene de kendisinin ve kurmaylarının bütün çabalarına karşın Mustafa Kemal, bahar yaklaştığında Rusların ilerlemesi halinde, onları durduramayacağını anlamış durumdaydı.

Fakat talih Mustafa Kemal’i bir kez daha kurtaracaktı. Her şey tersine dönmüştü. Rusya’da ihtilal yaklaşıyordu. Bu sinsice ilerleyiş, Rus ordularını kemirmekteydi. Ordu disiplini gevşemişti. Bozgunculuk ve firar yaygınlaşmıştı. Grandük Nikola, Moskova’ya çağrıldı ve bahar saldırısı ertelendi.

1917’nin ilkbahar ve yaz ayları boyunca Rus orduları kısım kısım dağıldı. Küçük parçalara ayrılıp, rüzgârın önündeki yaprak misali, yok olup gitti.

Mustafa Kemal, derhal ilerledi; ancak, birliklerinin durumunun hala çok zayıf olması ve Ruslar tarafından örgütlenmiş olan Ermeni ve Gürcülerin toprakları uğruna şiddetle çarpışmayı sürdürmeleri sonucu, çok ağır hareket edebiliyordu. Van, Bitlis ve Muş'u geri alıp Batum'a doğru yöneldi.

O bölgede tehlike geçmişti. Düşman gitmişti; fakat daha ötede, güneyde yeni bir tehlike doğmuştu, ingilizler, Suriye yolundan yeni bir saldırı hazırlamaktaydılar.

İstanbul'dan gönderilen acil emirler, Mustafa Kemal'in elindeki tüm asker ve silahlarıyla birlikte Suriye cephesine atandığını bildiriyordu.

Ermenilerle görüşmeler yapıp sorunları çözüme bağlaması ve sınırları belirlemesi emirlerini vererek, kumandayı Kazım Karabekir'e devreden Mustafa Kemal, Suriye'ye gitmeden önce aceleyle İstanbul'a geçti.

13 İsmet İnönü

XVII

Yeni tehlike kuşakları Mezopotamya ve Suriye'ydi. Hindistan'dan getirdikleri orduyla ingilizler Bağdat'ı ele geçirmişler, Musul'a doğru ilerliyorlardı. Filistin ve Suriye'ye saldırmak üzere Mısır'da bir ordu hazırlamaktaydılar. ilerlemeleri durdurulmalı, Bağdat geri alınmalıydı.

Alman Genel Kurmayı, Enver'in acil ricası üzerine, adına uygun düşecek "Yıldırım" gibi bir ordu kurmak üzere General von Falkenhein'ı yolladı. Yıldırım ordularının genel merkezi Halep'te olacaktı; bu ordular çok büyük ölçüde Alman subaylarıyla pekiştirilecekti. Mustafa Kemal, 7. Ordu'nun kumandanlığına atandı.

Fakat durumdan hoşnut değildi. Denetimin Almanlarda olmasını şiddetle protesto etti. Liman von Sanders'le çok iyi geçinmişti; fakat bu dik başlı, inatçı ama olağanüstü derecede yetenekli Türk'e nasıl davranacağını hiç bilemeyen von Falkenhein'le anlaşması olanaksızdı. Diğer yolları deneyip başarısız olan Alman, Mustafa Kemal'e armağan olarak altın paralarla dolu bir kutuyu gönderecek kadar budalaydı. Mustafa Kemal, kutu için resmi bir makbuz hazırlayıp gönderdikten sonra, altınları geri yollayıp makbuzunu da geri istedi.

Halep'teki ilk kurmay toplantısında Enver ve 4. Ordu kumandanı Cemal'le Mustafa Kemal, von Falkenhein ve birçok Alman subayı da hazır bulundu.

Mustafa Kemal eleştirel ve hırçın davranıyordu. Von Falkenhein'ın planlarını, özellikle de Bağdat'a yapılacak saldırı ile Süveyş Kanalı üzerine başlatılacak sefer hakkındaki planlarını hiç yerinde bulmuyordu. Her ikisinin de başarısızlığa uğrayacağına inanıyordu. Alman, Mustafa Kemal'in tutumu ve eleştirilerine içerlemişti. Almanlara düşman olan Cemal, burada Mustafa Kemal'e arka çıktı.

Anlaşmazlıklar öylesine sıklaştı ve derinleşti ki Mustafa Kemal kumandanlıktan istifa etti. Enver ve Falkenhein onu istifasını geri alması için ikna etmeye çalıştılar. Reddetti, hatta halefini belirleyerek, kumandasındaki orduya bu konuya ilişkin bir bildiri yayınlayacak kadar ileri gitti. Falkenhein, itaatsizliği yüzünden Mustafa Kemal'i cezalandırmak niyetindeydi; fakat Enver onu yeniden Diyarbekir'deki eski kumandanlığına atadı. Mustafa Kemal gitmeyi reddetti. Durumu kurtarmak ve disiplini korumak için, Enver, Mustafa Kemal'e süresiz hastalık izni verdi.[14] Mustafa Kemal'in parası yoktu; Cemal onun atlarını satın alınca Mustafa Kemal İstanbul'a dönmek üzere trene binebildi.

Enver ile Mustafa Kemal arasındaki çekişme doruğuna ulaşmıştı. Mustafa Kemal, güçlü bir konumda olduğunun farkındaydı. Enver ise hiçbir şekilde yerinden emin değildi, artık. Almanlara ve ona karşı duyulan genel düşmanlık havası her gün biraz daha ağırlaşıyordu. Mustafa Kemal ise artık büyük bir üne sahip, yüksek rütbeli bir subaydı. Eğer Enver -Almanlar tarafından hazırlanan planları uygulamayı ve bir Alman'a boyun eğmeyi reddetti diye-Mustafa Kemal'i cezalandırmaya kalkarsa, bu kamuoyunda bir fırtınaya yol açabilir ve Mustafa Kemal'i milli bir kahramana dönüştürebilirdi.

Mustafa Kemal, İstanbul'da bir süre annesi ve kız kardeşiyle kentin arkasındaki tepelerde bir banliyö olan Beşiktaş'taki Akaretler Caddesi 76 numaralı evde oturdu; fakat daha önce de olduğu gibi, aile yaşamı ona çekilmez gelmeye başlamıştı. Selanik'tekine benzer kaçınılmaz kısıtlamalar onu rahatsız ediyor, boğuyordu. Devamlı dır dır eden, öğüt veren, eleştiren, gevezelik eden; fakat daha da kötüsü, üzerine titreyip, çevreyi telaşa veren, bütün işlerine burnunu sokan kadınlarla çevrili olmaktan nefret ediyordu.

Her şeyde, yaşamın en küçük ayrıntılarında bile tümüyle özgür, prangasız olmalıydı.

Haliç'e ve Fatih yönüne bakan Pera Palas'ta bir oda tuttu. Burada günlerini daha çok kendi başına, abus bir çehreyle keyifsiz geçiriyordu. Bununla birlikte, eskisi gibi, her fırsatta Enver'i ve Alman deneti mini kötülemekten geri durmuyordu. Savaş ve Almanlara karşı nefret gitgide daha da arttıkça, Enver'e karşı olan bir dizi subay ve politikacı Mustafa Kemal'in çevresinde toplanmaya başladı. Başkentte ve işsiz olarak kalmak için korkunç ve tehlikeli biriydi. 1918 baharının başlarında, Türk Veliahtı Vahdettin'in Almanya'ya resmi bir ziyaret yapması planlanmıştı. Enver, Mustafa Kemal'e de bu heyette görev verdi. Bu onu başkentin dışında tutmanın iyi bir yolu gibi görünüyordu. Ayrıca büyük Alman makinesini işbaşında görmesi onu Almanya'nın büyüklüğü ve kaçınılmaz zaferi konusunda da ikna edebilirdi.

14 Mustafa Kemal'in izni süresiz değil, bir aylıktı. (Bkz: Kılıç Ali, Atatürk'ün Hususiyetleri, s.44) (ç.n.)

XVIII

Mustafa Kemal yapacak daha iyi bir şey bulamadığı için bu görevi kabul etti. Üç aydır görev dışı kalmıştı. Hiçbir şey yapmadan oturmak, onun için işkenceden farksızdı. Şimdilik hiçbir değişildik umudu da görünmüyordu. İstanbul, her zamanki entrikalar ve komplolarla kaynıyordu; fakat hepsi de ikinci sınıf küçük adamlar tarafından gerçekleştirilen değersiz şeylerdi. Onlardan uzak duruyordu. Savaş makinelerinin denetimini elinde tutan Enver, iktidarını sürdürüyordu. Kendi önünde açılacak bir ufka ilişkin ise, hiçbir belirti yoktu. Alman cephesini görmek ve Alman Genel Kurmayı'yla tanışmak ilginç olabilirdi.

Başlangıçta bu kararından dolayı pişman oldu. Heyetin hareketinden iki gün önce Mustafa Kemal, Veliaht Vahdettin'e, sarayında resmi olarak takdim edildi. Duvarlarına doğu kilimleri asılmış bir odada, çevresindeki fraklı saray hizmetkârları ayakta bekleşir ve fısıldaşırken, dik arkalıklı rahatsız bir sandalyede Veliahdı bekledi.

Vahdettin odaya girdi. Kendisine hiç yakışmamış bonjurunun [15]içinde, yorgun yüzlü ve uzun çeneli, kara kuru, sevimsiz bir adamdı. Brokar kumaşla kaplanmış bir kanepeye oturdu, hizmetkârlarının selamlarını kabul ettikten sonra, yorgun bir tavırla gözlerini kapadı. iki kez gözlerini büyük bir çabayla açıp boş boş baktıktan sonra, uyuklamaya başladı. Mustafa Kemal, onun yarım akıllı olduğu sonucuna varmıştı.

İstasyonda, sivil giysileri içinde gelen Veliaht, merasim kıtasını doğulu bir selamla ellerini alnına götürerek teftiş etti. Bütün askeri onur duyguları ayağa kalkan Mustafa Kemal, bu durumdan dolayı duyduğu kızgınlığı merasim görevlisine ilettiyse de kendi işine bakması uyarısını aldı. Rütbesinin geçici feriklikten mirlivalığa indirildiğini, arabasının trene en uzak bölümde bırakıldığını ve diğer kurmayların kişisel eşyaları ve bavullarıyla doldurulduğunu gördü.[16] Durumdan yakınacak olduğunda yine hakaret dolu terslemede yüz yüze geldi.

Kendisine adeta alt rütbeli bir subay muamelesi yapılıyordu. Üstlerine karşı yağcı, alt mevkidekilere karşı ise zorba olan saraydaki bütün o üçüncü sınıf parazitlerin sevimsiz halleri onu öfkeye boğuyordu. Veliahtın boş suratı ve alık gözleriyle, trenin penceresinin önünde durup, çevrede bulunan kalabalığın coşkun tezahüratına yorgun argın bir tavırla karşılık vermesine baktıkça, böyle bir görevi kabul etmek budalalığını gösterdiği için esef ediyordu. Bu durum, gururunu incitiyordu. O, bir Türk'tü ve bir Türk olmaktan gurur duyuyordu, Türkiye'nin Avrupa'da böyle sarsak bir veliahdın başkanlığındaki bir heyetle temsil edilmesinden utanç duyuyordu.

Bununla birlikte, bir yaver gelip Veliahtın onunla kendi vagonunda görüşmek istediğini bildirdiğinde, tren Türk sınırlarını henüz geçmişti.

Mustafa Kemal koridordan geçerken gergin ve sinirli idi. Veliahtın vagonuna girdiğinde, sarayda gördüğü bir ayağı çukurdaki sarsak ihtiyarın yok olduğunu görüp şaşaladı. Onun yerinde, kendisine cin gibi zeki gözlerle bakan gayet canlı bir adam oturuyordu.

Altmış yıl boyunca Vahdettin, Abdülhamit'in boyunduruğu altında, sarayda oturmuştu. Eski Padişah onu sevdiği ve eğitimini üstlendiği halde, Vahdettin'i de hafiyelerine sürekli olarak izletmekten geri kalmamıştı. Bütün bu yıllar boyunca sürekli bir baskı altında yaşamıştı. En küçük bir hatası, politikaya karşı en ufak bir ihtiras ya da ilgisinin olduğunun fark edilmesi halinde, tamamen ortadan kaldırılabilir ya da ömrü boyunca kilit altında tutulabilirdi. Böylece bir maske olarak miskin, bitkin bir hal-tavır benimsemişti. Bu maske altında, aslında zeki bir beyin ve ne istediğini gayet iyi bilen bir irade gizliyordu.

Tek bir düşüncesi vardı; padişah olabilmek. Enver, Talat ve Cemiyet onu atlayıp, kuzeni Abdülmecit'i padişah yapmak istiyorlardı. Enver ve

Talat'tan nefret etmesine karşın, eski padişaha karşı olduğu gibi, bu ikisine ve çevresine doldurdukları hafiyelere karşı da son derece ihtiyatlı davranıyordu. İstanbul'dayken Mustafa Kemal'e karşı hesaplı bir aldırışsızlık kisvesi takınmıştı.

Trendeyse onu içten bir tavırla kabul edip, daha önce yakından tanıma fırsatı bulamadığı için özür diledi ve kumandan olarak gösterdiği başarılardan ötürü onu kutladı. Söylediği bu hoş ve nazik sözlerle gururunu öylesine okşadı ki Mustafa Kemal derhal yumuşadı.

Çarçabuk yakın ve samimi bir dostluk geliştirdiler ve Mustafa Kemal, Veliahta güven duymaya başladı. Her ikisinin Enver ve Talat'a duydukları nefretten başka ortak noktaları da vardı. Bütün yolculuk boyunca süren içtenlikti konuşmaları onları birbirine yaklaştırmıştı.

Mustafa Kemal sonunda bir fırsat yakalamıştı. Tahttaki Padişah hasta bir adamdı ve çok yaşamayacağı kesindi. Vahdettin de zayıf bir adamdı. Kısa bir zaman içinde tahta çıkarak Padişah ve Başkumandan olacağı kuşkusuzdu.

Vahdettin'in üzerinde tesirini şimdiden kurmalıydı. Ancak bu şekilde tahtın arkasındaki güç olabilecek, en tepeye tırmanarak istediği iktidarı ele geçirebilecekti. ilk yapılacak iş, Vahdettin'e Almanya'nın savaşı kazanamayacağını, Alman ittifakının budalaca bir serüven olduğunu ve Enver'le Alman taraftarlarının defedilmesi gerektiğini kanıtlamaktı.

Bütün Almanya turu boyunca Mustafa Kemal çok dikkatli bir şekilde eleştiriler yaptı. Genel Karargâhta Hindenburg tarafından kabul edildiler. Yaşlı Feldmareşal, Suriye cephesi de dâhil olmak üzere bütün durumu son derece iyimser bir bakışla yorumladı. Sonradan Mustafa Kemal, Vahdettin'e bütün bunların boş laflardan ibaret olduğunu, çünkü Suriye cephesine ilişkin ayrıntıların doğru olmadığını kişisel olarak bildiğini anlattı.

Daha sonra, onlara özellikle büyük bahar taarruzu hazırlıklarına ilişkin daha ayrıntılı bilgiler verecek olan Ludendorff'u ziyaret ettiler. Mustafa Kemal onun sözünü keserek:

"Saldırı başarılı olduğu takdirde, ulaşmak istediğiniz hat neresidir?" diye birdenbire sordu.

Feldmareşal, bu genç subayın şaşırtmacalı sorusundan gafil avlanmış bir halde genel geçer bir cevap verdi:

“Biz genellikle bizim için kati olan bir noktayı hedefleriz. Bir sonraki adım, koşullara bağlıdır.”

“işte!”dedi Mustafa Kemal, askerlik konularına tamamen yabancı olan Vahdettin’e, “Alman Genel Kurmayı bile hedefini bilmiyor ve ilerleyebilmesini şansa bırakıyor. Burada temelden bir yanlışlık var.”

Kayzer tarafından verilen bir akşam yemeğinde şampanyayı oldukça fazla kaçırmıştı. Yemekten sonra bir ara Hindenburg’u yanında görünce, azametle ona döndü:

“Ekselans” dedi, “geçen gün Veliaht Vahdettin Efendi Hazretleri’ne Suriye cephesi hakkında arz ettiğiniz bilgiler oldukça yanlıştı.

Bunu biliyorum, çünkü oradaydım; o gün bahsettiğiniz süvari tümeni sadece kâğıt üzerinde var. Gene de aramızda kalmak üzere, tümen var imiş gibi kabul edersek, planladığınız bu büyük taarruzun hedefinin ne olduğunu söyleme nezaketinde bulunur musunuz?”

Hindenburg bir süre o iri kıyım vücuduyla bu küstah genç adamı aşağılayarak süzdü. Onu ve sorusunu duymazlıktan gelerek, Mustafa Kemal’i susturmak için ona bir sigara ikram etti.

Batı cephesinin sadece bir kesimini heyete göstermek için çok dikkatli bir tur hazırlanmıştı. Vahdettin’i bırakan Mustafa Kemal kendi başına bir grup Alman subayıyla birlikte siperleri geçip hattın önündeki bir ağaçta bulunan izleme mevkiine tırmandı. Geri döndüğünde Vahdettin’e bu çok dikkatli düzenlenen turdan, Almanların çok başarılı gibi görünmesine karşın, kişisel gözlemleri sonucu kötü bir durumda olduklarını anladığını söyledi.

Mustafa Kemal, Vahdettin’i her fırsatta, hatta Kayzer’in kendisine bile münasebetsiz sorular sormaya teşvik ediyordu. Amacı hep aynıydı; kendi sözlerini Vahdettin’e teyit ettirmek; Almanların başarısız olduklarını ona kanıtlamak onu Enver ve Alman yardakçılarını defederek, Mustafa Kemal’i sağ kolu olarak yanına alıp, idareyi bizzat ele geçirmek gerektiğine ikna etmek.

Almanlara duyduğu nefreti hiçbir şekilde gizlemiyordu. Her yanda Türk olmaktan duyduğu gururu ve Türkiye ile Türklere duyduğu inancı dile getiriyordu.

Bir keresinde, Türkiye aleyhine konuşan birinin sözlerine kulak misafiri olup çılgınca bir öfkeye kapılmıştı. Bir başka defa, bir akşam yemeğinde,

Alsas Valisi Türklerin Ermenilere karşı davranışlarını eleştiriyordu. Vahdettin eleştiriye cevap vermeyi Mustafa Kemal'e bıraktı. O da masada karşısında oturan valiye saldırdı.

Gelecekteki Türk padişahıyla bu şekilde konuşmaya nasıl cesaret edebilirdi? Ermeniler hakkında ne biliyordu ki? Türkiye, Almanya'yla ittifakında kendi çıkarlarından bile feragat etmişti; Ermeniler Türkiye'yi mahvetmek için komplolar kurarken, bir Alman vilayetinin valisi olarak, Almanya'nın müttefikine karşı Ermenileri nasıl savunabilirdi? Zor zapt ettiği çılgınca bir öfkeye kapılmıştı.

Bu ani hücumdan sersemleyen vali aceleyle özür diledi. Bununla tatmin olmayan Mustafa Kemal, bir bozkurt gibi tüylerini kabartarak hücumu sürdürdü.

Acı bir alaycılıkla, "Buraya Ermenileri tartışmaya değil, Almanya'nın gerçek durumu hakkında fikir edinmeye geldik" dedi. "Gördüklerimiz de bizi yeterince fikir sahibi etti."

15 Sabah giysileri (ç.n.)

16 Rütbesi indirilmiş olan Mustafa Kemal değil, Vahdettin'dir, esasen veliaht bu nedenle üniformasına giymeyi reddetmiştir. Bakınız Atatürk'ün Hatıraları (Falih Rıfkı Atay'ın derlemesiyle), s.39 (ç.n.)

XIX

Seyahatin sonlarına doğru yaklaşıldığında, Mustafa Kemal hedefine ulaşmak için gittikçe daha fazla baskı yapmaya başlamıştı. Sonunda bir gün, Berlin'deki Adlon Oteli'nde Vahdettin'den özellikle samimi olarak konuşmasına izin vermesini istedi.

"Eğer siz de uygun görürseniz," dedi Mustafa Kemal, "yaşamımı sizinkiyle birleştirecek bir şey önermek istiyorum."

Vahdettin sözüne devam etmesi için başını salladı.

"Bir ordunun kumandasını almayı talep edin. Bütün Alman prensleri ordulara kumanda ediyor. Türk Veliahtı da kumanda etmeli. Enver'in bunu önermemesi şerefinizi ayaklar altına alması anlamına gelen bir hakarettir. Sonra da beni haşmetmaabın kurmay başkanı yapın."

"Hangi ordunun kumandasını alayım?" diye sordu Vahdettin.

"Beşincinin" cevabını verdi Mustafa Kemal; bu ordunun İstanbul ve çevresindeki bölgelerin denetimini elinde bulundurduğunu ve herhangi bir siyasal bunalımda belirleyici bir etken olduğunu düşünüyordu.

"Beni reddedecekler" dedi Vahdettin.

"Hiç fark etmez! Onlara mücadele edecek bir kişiliğinizin olduğunu, görmezlikten gelinemeyeceğinizi göstermiş olursunuz" karşılığını verdi Mustafa Kemal.

"İstanbul"a döner dönmez," dedi Vahdettin, "bunu düşüneceğiz."

ihtiyat, Vahdettin'in en belirgin özelliğiydi. Altmış yıllık saray yaşamından sonra aşırı ihtiyatlı olmaktan doğan bir kas tembelliğinden muzdaripti. Mustafa Kemal'den ve onun şiddetli, ısrarcı kişiliğinden ürkmüştü. Enver'e karşı kullanmak için ondan yararlanabilirdi; ancak, kendisini bu tayfun gibi adamın ellerine bırakmayacaktı. Dahası, saray yaşamı Vahdettin'in iliğini kurutmuştu. Vahdettin bir korkaktı.

Dönüş yolculuğunda Mustafa Kemal geleceğe ilişkin planlar yapmaya başladı. Veliaht onu dikkatle dinlemişti. Ancak, İstanbul'a henüz varmışlardı ki Mustafa Kemal ciddi bir biçimde hastalandı.

Sofya'da karşılaştığı şarlatan bir hekimin kendisini tedavi etmesine izin vermiş ve henüz iyileşememişti. O zamandan beri de kendisine hiç dikkat etmemişti. Kendisini hiç esirgemeden fiziksel ve zihinsel çabaya sürmüş, etkin hizmette yorulmak bilmeden çalışmıştı. Bu süre içinde zaman zaman kendisini çok fazla içkiye ve çılgınca sefahate de vermişti.

Hastalık şimdi böbreklerine vurmuştu. Bir ay boyunca tarifsiz acılar içinde yatakta kıvrandı. Sonunda doktorlar onu önce Viyana'ya, ardından bir kür için Karslbad'a gönderdiler.

Yoğun acıyla birlikte gelen hastalık, içinde bulunduğu duygusal depresyonla el ele vermiş, böylece Mustafa Kemal'in umutsuzluğun gayya kuyularına batmasına yol açmıştı. Bütün bunlar geçtiğindeyse, artık ilgi ve enerjisini yitirmiş durumdaydı. Temmuzda Padişah'ın öldüğünü ve Vahdettin'in tahta çıkarıldığını duydu. Bu haber bile eyleme geçmesi yönünde onu güdüleyemedi.

İstanbul'dan geriye dönmesini öğütleyen çok sayıda mektup alıyordu. ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhaliflerinden olan izzet Paşa, Padişah'ın yaver-i ekremi olmuştu; Enver'den başkumandan vekili unvanı geri alınmıştı; Vahdettin dişlerini göstermeye başlıyordu.

Yeni Padişah'a bir kutlama telgrafı göndermek dışında, Mustafa Kemal herhangi bir eyleme girişmek için kendisini çok bitkin hissetmekteydi. Biri izzet Paşa'dan olmak üzere, arkadaşlarından daha acil mektuplar almaya başladı. Hâlâ çok hasta olduğu halde, olağanüstü bir çabayla geriye dönme kararı aldı ve İstanbul'a doğru yola çıktı. Yolda, o sıralarda çok yaygın bir bulaşıcı hastalık olarak bütün Avrupa'yı kasıp kavururken binlerce insanı

öldüren ispanyol gribine yakalandı. 1918 Temmuz'unun sonlarında İstanbul'a vardığında hâlâ bitkin ve hastaydı.

Mustafa Kemal cesaretini hiçbir zaman yitirmemiş; soğukkanlılığını ve metanetini korumuştu. Onun itici gücü, inanılmaz enerjisiydi. Tekrar İstanbul'a geldiğinde dostları ve düşmanlarının arasında kendisini toparladı. Süratle iyileşmeye başladı. Eski tutkularıyla birlikte kendisi de canlandı. Artık Padişah olduğuna göre, Vahdettin'le yapmış oldukları projeleri mutlaka hayata geçirmesinin gerekli olduğuna karar verdi.

Yeni Padişah onu büyük samimiyet gösterileriyle kabul etti. Vahdettin'in bu tavırda onun sigarasını yakacak kadar ki, bu Türk adetlerine göre neredeyse hürmetkarane bir nezaketin belirtisidir ileri gitmesi, Mustafa Kemal'i serbestçe konuşmaya teşvik etti.

Eski tasarısını etraflıca açtı. "Felâket tanı önümüzdedir," dedi. Padişah ordunun denetimini ete almalıydı; Enver ve Almanları iktidarda okluğu sürece. Padişah yalnızca bir ad, bir kukladan ibaret kalacaktı; Enver'i azletmeli ve Almanları ülkelerine göndermeli, Mustafa Kemal'i kurmay başkanı yapmalı ve Türkiye'yi yüz yüze olduğu yıkımdan kurtarmalıydı; Alman ittifakından çekilmeli ve -çok geç olmadan- bir an evvel ayrı bir barış anlaşması yapmalıydı.

"Sizinle aynı görüşleri paylaşan başka subaylar da var mı?" diye sordu, Vahdettin.

"Çok sayıda, efendim" cevabını verdi Mustafa Kemal; bununla birlikte Vahdettin hiçbir söz vermedi.

ikinci görüşmelerinde de Mustafa Kemal daha fazla bir şey elde edemedi. Üçüncü görüşmede ise görüşlerini daha da şiddetle savundu. Onun huzurundayken kendini bunca zamandır hedeflediği noktaya son derece yaklaşmış hissediyordu, Eğer Vahdettin'i ikna etmeyi başarırsa en tepeye ulaşacaktı; tutkuyla istediği güce kavuşacaktı; o zaman da Enver'i, o lanet olası Enver'le bütün avenesini kovacaktı.

Sultan'ı ikna etmek için konuştukça heyecanı büyüyor, tutkulu hatta meydan okuyan bir hal alıyordu. Vahdettin cevap vermeye başladı. Değil protokol, nezaket kurallarını bile bir tarafa bırakan Mustafa Kemal, konuşmasını sürdürüp Padişah'ın sesini bastırdı. Sözlerini tamamladığında

Vahdettin biraz öfkeli bir tonda, kelimelerin üzerine basarak, şunları söyledi:

"Ben bütün düzenlemeleri Enver ve Talat Paşa hazretleriyle yaptım." Sonra da onun huzurundan çıkmasına izin verdi.

Gerçek şuydu ki Enver, Padişah'ı tehdit etmişti. Vahdettin, eniştesi ve başdanışmanı olan Damat Ferit Paşa'yla görüşmüş, ondan akıl almıştı. Enver ve ittihat ve Terakki Cemiyeti'yle derhal mücadeleye girecek kadar güçlü olmadığına ve Mustafa Kemal'in bu konuda ona yardım edecek kadar taraftarı olmadığına karar vermişlerdi. Henüz hiçbir riski göze alamayacak kadar temkinliydi. Mustafa Kemal, dışarıda bırakılmalıydı.

Mustafa Kemal, o an delice bir öfkeyle sarsıldı. Enver yine onu yenmişti. Vahdettin onu terk etmiş, Enver'e dönmüştü; bütün o güzelim tasarıları boşa gitmişti; o an için yapabileceği hiçbir şey kalmamıştı artık; fakat rakiplerinden eninde sonunda öcünü alacaktı.

Enver de hiçbir riske girmiyordu. Mustafa Kemal'i mümkün olduğu kadar çabuk İstanbul dışına çıkarmaya karar verdi. iki hafta sonraki cuma günü selamlık merasiminden sonra, Padişah, Mustafa Kemal'i çağırttı. içlerinde birkaç Alman generalinin de bulunduğu adamlarıyla çevrili olarak, ona son derece sıcak bir tavırla kabul etti. Onu Almanlara "işte Mustafa Kemal Paşa" diye tanıttı, "kendisi üstün yetenekli ve güvenimi kazanmış bir subaydır."

Mustafa Kemal'e dönerek, "Zatıâlinizi Suriye'ye kumandan tayin ettim" dedi. "Bu cephe hayati önemi haizdir. Bir an önce oraya gitmenizi istiyorum ve sizi bu eyaletin düşman eline geçmemesini sağlamakla görevlendiriyorum. Size verdiğim bu görevi büyük bir başarıyla yapacağınızdan eminim." Ve huzurundan çıkması için ona izin verdi.

Bekleme odasında, içlerinde Almanların da bulunduğu bir subay kalabalığı vardı. Mustafa Kemal, odadan dışarı çıkarken Enver'le karşılaştı. Padişahın emirlerinin arkasında kimin olduğunu gayet iyi biliyordu.

Bir an için durdu, ona baktı.

"Bravo Enver" dedi sonunda. "Seni tebrik ederim. Sen kazandın. Benim bilgilerime göre, Suriye'deki ordu yalnızca ismen vardır. Beni oraya göndermekle benden mükemmel bir intikam almış oluyorsun."

iki rakip birbirlerini süzdüler. Neşeyle gülen Enver ufak tefek, çevik, göğsü nişanlarla donanmış, çocuk yüzlü, zarif ve küstahtı. Mustafa Kemal daha uzun ve olgun, yüzü asık ve esmer renkliydi, kaşları büyük bir öfkeyle dolu olan gözlerinin üzerinde çatılmıştı.

O sırada odanın bir köşesinde duran bir Alman generali yüksek sesle:

'Türk birlikleri hiçbir işe yaramaz. Bunlar sadece kaçmasını bilen hayvan sürüleridir. Doğrusu onlara kumanda eden hiç kimseye gıpta etmem." diyordu.

Mustafa Kemal şimşek gibi Alman'a doğru döndü, gözleri kızgınlıkla alevlenmişti, tüm vücudu bu öfkeyle titriyordu.

"Ben de bir askerim" dedi. '"Bu orduya kumanda ediyorum." Sesi Türklere olan tutkulu inancıyla titreyen bir trampet gibi tınlıyordu " Türk askeri asla kaçmaz. Geri çekilme sözünün ne demek olduğunu bile bilmez. Siz, generalim, eğer Türk askerlerinin koştuğunu görürseniz, bunu ancak kendiniz kaçarken görmüş olmalısınız. Kendi korkaklığınızın suçunu Türk askerine yüklemeye nasıl cesaret edersiniz!"

Tam bir ölüm sessizliğine bürünen bekleme odasında bulunan herkes onun sesindeki tutku ile sarsılmışken Mustafa Kemal dimdik yürüdü, Enver'in yanından geçerek çıktı, sarayı terk etti.

Mustafa Kemal, Suriye cephesine vardığında Ağustos'un sonu yaklaşmıştı. Nablus'daki[17] karargâhında bulunan yüksek kumandan Liman von Sanders'e -Falkenhein baharda Almanya'ya dönmüştü- görevi hakkında rapor sundu. Liman von Sanders onu tekrar gördüğüne memnun olmuştu. Sonra bütün cepheyi kapsayan bir inceleme gezisi yaptı.

Türklerin, Filistin'i boydan boya aşarak, Yafa'nın on beş kilometre kuzeyinde kalan bir noktadan, kıyı şeridindeki düzlükte bulunan kumsala kadar, Ürdün nehri ve Cüda Dağları'ndan Hicaz demiryolu ile Maan Çölü arasında kalan araziye dek uzanan büyük bir hat boyunca siper içine yerleştirildiklerini gördü. Bu hat, güneyden kuzeye, Suriye'ye uzanan belli başlı bütün yollan kapsıyordu. Hicaz demiryolu Medine'den başlayıp Maan Çölü'nden geçerek Deraa'daki kavşağa ve Şam'a gidiyordu. Rayak'ta yeni açılan bir hattan ikinci bir demiryolu kuzeye, Halep'e gidiyor ve Toros Dağları'nı aşarak Türkiye'ye dek ulaşıyordu.

Mustafa Kemal, 7. Ordu'nun kumandasını Fevzi Paşa'dan devraldı. Fevzi, Erkan-ı Harbiye reisliğine atandığı için İstanbul'a dönen güvenilir, yaşlı bir askerdi. 7. Ordu, Türk hattının merkezinde yer almaktaydı. Miralay İsmet ve Miralay Ali Fuat'ın kumandasındaki iki kolordusu vardı. Sağda, Miralay Refet'in kumandasında kıyıya kadar uzanan mevzileri tutan 22. Kolordu ile birlikte 8. Ordu yer alıyordu. 7 ve 8. Ordular arasında, bu orduya levazım sağlamak için Deraa Kavşağı'ndan batıdaki denize doğru bir yan demiryolu hattı kurulmuştu. Solda ise, 4. Ordu, Hicaz demiryolunu tutuyordu.

Mustafa Kemal, Kafkasya'daki birliklerin durumunu kötü bulmuştu. Buradakiler ise, acınacak haldeydiler. Alayların çoğu kâğıt üzerindeki mevcudunun yüzde onundan azına sahipti. Tümüyle ihmale uğramış, giysileri perişan, bitlenmiş, yiyecek, hatta sık sık olan su kıtlığıyla askerlerin binlercesi dizanteriden ve çölün kavurucu sıcağı altında açlık ve susuzluktan ölüyordu. Maneviyat diye bir şey kalmamıştı. Sadece zor kullanılarak siperlerinde tutulabiliyorlardı. Makineli tüfekler yerleştirilmiş kamyonlardaki muhafızlar asker kaçaklarını gördükleri anda vurmaları emrini almış, devamlı olarak hattın gerisinde devriye geziyorlardı; gene de kaçakların sayısı siperlerdeki askerlerin sayısından daha çoktu.

ingilizler, Türklerin tam karşısında bir siper hattı kurmuşlardı. Büyük bir saldırıya hazırlandıkları belliydi. Birlikleri taze, dinç ve istek dolu askerlerden oluşuyordu. Örgütlenmeleri, donanımları ve sıhhiye hizmetleri mükemmeldi. Bol miktarda kumanyaları, cephaneleri, toplarının yanı sıra mekanize nakliye imkânları ve çok sayıda uçakları vardı. Türklerdeyse hepsi hepsi sekiz uçak ve iki uçaksavar vardı.

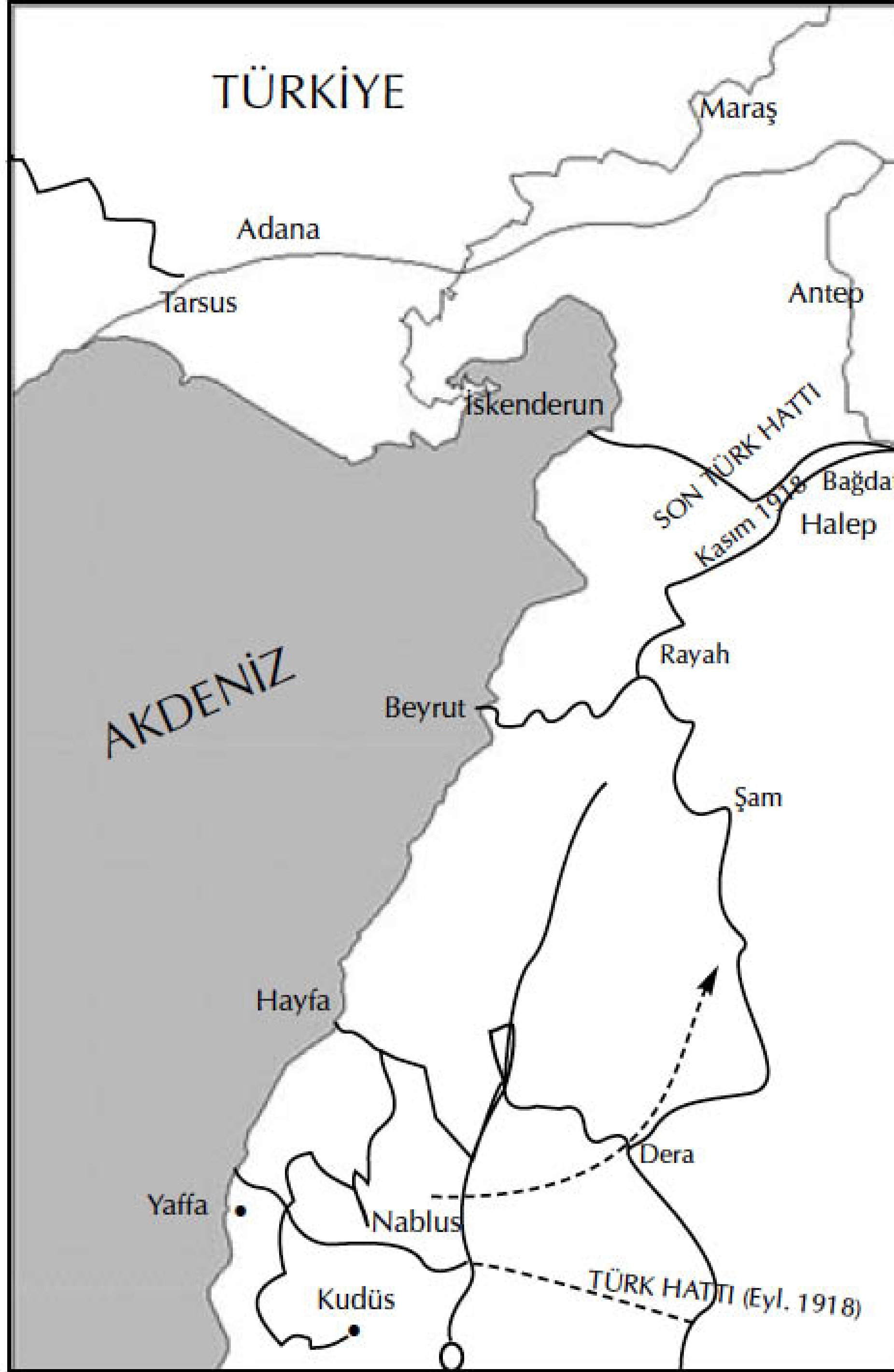
Mekke Emiri Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'a bağlı Araplar, ingilizlere katılmıştı. "ingiltereli"nin T.E.Lawrence'ın kumandası altında, çölden yaptıkları sürekli akınlarla demiryolu, telgraf ve telefon hatlarını kesiyor, köprüleri uçuruyor, Türk konvoylarını ele geçiriyor, iletişimi kesintiye uğratıyor ve bütün bu yaptıklarıyla Türk birliklerinde güvensizlik duygusunu yerleştiriyor ve yerel halkı da isyana kışkırtıyorlardı.

Mustafa Kemal, bu korkunç keşmekeşi bir tür örgütlenmeye dönüştürebilmek için bir kez daha çılgınca işe koyuldu; ama bu arada hastalandı. Böbrek rahatsızlığı nüksetmişti. Her raporun ingilizlerin taarruza

hazırlandığını gösterdiği eylülün ilk iki haftası boyunca Nablus'daki karargâhında çaresizce yatakta kalmaya mecbur oldu.

17 Eylül'de asker kaçağı bir Hintli çavuş 22. Kolordu hattına sığınarak, büyük taarruzun 19 Eylül günü kıyıdan başlatılacağını ihbar etti.

Refet, bu haberi Mustafa Kemal'e iletti. İsmet ve Ali Fuat çağrıldı. Refet bu ihbarın doğru olduğuna inanıyordu. Bu memlekette üç yıldır ingilizlerle çarpışmaktaydı; artık onların usullerini iyice öğrenmişti. Deneyimli bir subay olan Ali Fuat da aynı fikirdeydi. İsmet ve Mustafa Kemal de onlarla görüş birliğine varıp, haberi Liman von Sanders'e ilettiler.

Harita (S.83) 1918 Suriye Seferi Haritası

Not: Bu haritada baskıdaki bozukluk nedeniyle kısaltılmıştır.
Homs ve Hama'yı içeren Rayak ve Halep arasındaki bölge, haritada

gözükmemektedir. Bkz. Genel Harita

Ne var ki Alman, onların fikrine katılmadı. Hintlilerin bir hile olarak karşılarına yerleştirildiklerine, asıl saldırının batıdan, demiryolundan geleceğine inanmaktaydı ve en iyi birliklerini o yöne sürdü. Hintli ihbarının doğru olduğuna inanan Mustafa Kemal, güçlükle yatağından çıktı. Sancıları hala devam ettiği gibi ateşi de vardı, sıcak boğucuydu; fakat iradesi hastalıktan bile güçlüydü, sırf cesaretle ayakta durabiliyordu. Elindeki olanaklarla tüm hazırlıkları tamamladı ve bütün kumandanlarını da hazır olmaları için uyardı.

19 Eylül gece yarısı, İsmet düşmanın yoğun bombardımana başladığını haber vermek için telefonla onu aradı.

Şafakta İngilizler saldırıya geçti. 7. Ordu'yu güçlü bir cephe saldırısıyla oyalayıp, asıl taarruzlarını 8. Ordu üzerinde yoğunlaştırdılar. Türk hatlarının sağ kanadını aşıp, kıyıya doğru ilerlediler. 22. Kolordu'yu ve 8. Ordu'yu tümüyle temizlediler; az kalsın Liman von Sanders'i de yakalayacaklardı. Türklerin yan cenahını geriye püskürtüp, onların kuzeydeki çekilme hattının önünü kestiler.

Mustafa Kemal, ordusunu Ürdün Nehri'ni arkasına alıp çevirerek, bu şiddetli hücumdan kurtardı; ama adamları bitmişti. Paniğe kapılarak dağıldılar.

Beşinci Gün toplayabildiği tüm askerlerini kişisel idaresine alarak, Ürdün'e geçirmeye hazırlandı.

Bütün ayrıntılarla bizzat ilgileniyordu. Birliğin büyük bölümü nehri geçtiğinde, kendisi de onların izledi. Birkaç dakika sonra, artçılarını yakalayan 11. İngiliz süvari tugayı atlarıyla nehre indiklerinde, onu çok az zaman farkla ellerinden kaçırmışlardı. 4. Türk ordusu demiryolunun yukarısına doğru çekiliyordu. Güçlerinden arta kalanları Deraa İstasyonu'na ulaşmak üzere ıssız çöle doğru sürdü.

Arka ve yan cenahlardan düşman onların peşinden gelmekteydi. İki kez artçıları tek sıra halinde yürürken düşman tarafından yakalanıp çoğu imha edildi. Yürüyüş kollarını makineli tüfekle tarayan, nakliye araçlarıyla topları bombalayan İngiliz uçakları devamlı olarak üstlerinden geçiyordu. Her tarafta sonsuz bir kargaşa hâkimdi; silahlarını, cephanelerini, tüfeklerini, hayvanlarını ve vagonları terk edip çılgın bir şekilde kendini

güvenceye almaya çalışan askerler, sürüler halinde koşuşuyorlardı. Uçları tutan Lawrence'ın adamları, içlerindeki bütün o Arap canavarlığıyla, sürüden ayrılıp dağılan askerleri öldürüyor, üst başlarını soyup alıyor, askerlerin organlarını kesiyorlardı.

Bütün bu keşmekeş içinde, bir avuç adamını, kişiliğinin gücüyle bir arada tutan Mustafa Kemal, hemen çevresindeki askerlere cesaret vererek dimdik ilerlemekteydi.

Deraa'dan hiç beklemeksizin ayrılarak, Şam demiryoluna doğru öylesine hızlı bir şekilde çekildi ki İngilizler onlarla teması kaybetti.

Şam'da durdu. Liman von Sanders ona Rayak'ta yeni bir hat kurması emrini yerdi. İsmet'i Şam'da bırakıp Ali Fuat'ı yanına alarak işe koyuldu; ancak, hemen sonra kıyı kentleri halkının düşmandan yana oldukları, İngilizlerin Beyrut'a girdiği ve Rayak'ta kurulan bir hattın düşman tarafından çevrildiği haberleri geldi.

Mustafa Kemal, durumu çarçabuk muhakeme etti. Birliklerin maneviyatı tamamen çökmüştü. Yalnız Türk askerleri değil, yüksek rütbeli subaylar bile canlarını kurtarmak için kaçıyorlardı. Paniği durdurmak için tüm girişimleri boşa çıkmıştı. 4. Ordu'dan bir kolordu kumandanını kaçarken zor durdurmuştu.

Kumandanı karşısına alarak, "Kurşuna dizilmen gerekirdi" dedi, "fakat sana ikinci bir fırsat vermek istiyorum. Rayak'taki[18] Ali Fuat'ın kumandasında yerinizi alın ve elinden geleni yapın."

Kumandan selam verdi. Ertesi sabah gitmişti. Cepheden yine kaçmıştı.

Yüksek kumanda düzeyindeki bu duygusal çöküntüye tanık olduktan sonra, Mustafa Kemal erleri ya da alt rütbeli subayları kurşuna dizdirmeyi gereksiz gördü.

Yapılacak bir yeniden örgütlenme için zamana gereksinim olduğunu anlamıştı. İngilizler henüz biraz uzaktaydılar ve hemen gelecekleri de yoktu. Tüm Suriye'den vazgeçerek bir an evvel üç yüz kilometre ötedeki Halep'e kadar geri çekilmeli ve kuzeyde Türkiye'ye giden yolları kapsayan yeni bir savunma hattı oluşturulmalıydı.

Derhal Liman von Sanders'e gitti.

"Planınız gayet makul," dedi Alman, "ancak, bu emri ben veremem. Ben yalnızca bir misafirim. Büyük bir felaket olmaksızın Osmanlı

İmparatorluğu'nun en büyük dilimlerinden birini düşmana bırakmanın sorumluluğunu üstüme alamam. Bu kararı vermek, siz Türklere, memleketin sahiplerine kalmış bir meseledir."

"Bütün sorumluluğu ben üzerime alıyorum." Dedi, Mustafa Kemal. Ve düşmanla tüm çatışmaların durdurulup, Halep'e doğru genel çekilme emrini içeren bir bildiri yayınladı.

En önden gidip Halep'in on mil kuzeyindeki yeni hattı bizzat hazırlattı. Bu hat, büyük Toros dağlarının arasındaki tek sarp geçitten doğruca Türkiye'ye uzanan biricik yolun üzerindeydi. Yan tarafları güvenliydi. Ne asker kaçakları ne de düşman kolay kolay geçemezdi. Arabistan, Filistin, Suriye Türklerin sadece fatih ve idareci olarak ellerinde bulundurdukları Arap ülkeleriydi. Buralar kaybedilebilirdi. Ama burada, bu yeni hat üzerinde Türk çocuklarını arkalarını kayalara vererek, düşmanı kendi ülkelerinden, Türkiye'den uzak tutmaları için savaştıracaktı. Burada anavatan için son nefeslerini verinceye değin çarpışacaklardı.

Dağılmış birlikler hatta ulaştıkça bunları yeni alaylar halinde örgütlüyor ve askerlere yepyeni bir ruh aşılayarak onları düzene sokuyordu. Padişah'a Enver ve çetesinin uzaklaştırılması, yeni bir hükümetin kurulması ve kendisinin Harbiye Nazırı yapılması taleplerini içeren bir telgraf çekti.

Telgrafına hiçbir karşılık gelmediyse de Enver, Talat ve Cemal'in Karadeniz yoluyla yurtdışına kaçtıkları, Rauf ile Fevzi Paşa'nın da içinde yer aldığı yeni bir hükümet kurulduğu haberi ulaştı.[19]

Lawrence'dan, Araplar vasıtasıyla Mustafa Kemal'e ayrı bir barış anlaşmasının ön görüşmelerinin başlatılması için Türk hükümetine ağırlığını koyması yönünde bir öneri geldi. Mustafa Kemal bunu reddetti. Savaşacaktı. O tehdit altında kalır kalmaz, diğerleri gibi kaçacak bir korkak değildi. Mevzilerini iyice sağlamlaştırmak için hiç durmaksızın çalışıyordu.

Başlangıçta Halep halkı sakin ve sessizdi. Ama İngiliz öncü birlikleri yaklaştıkça düşmanca ve acımasızca davranmaya başladılar.

Mustafa Kemal, kentin merkezindeki Baron Oteli'nde kalıyordu. Bir keresinde yanında şoföründen başka kimse olmaksızın[20] otomobiliyle dairesinden dönerken çevresi bir sokak köpeği sürüsü gibi hırlayarak ona bağırıp çağıran bir güruh tarafından sarıldı. Elindeki kırbaçla onları

uzaklaştırdı; kendisini izlemeleri üzerine onlara para ve silah sözü vermek zorunda kaldı.

Ertesi sabah korkunç bir patırtı duyup oteldeki odasının balkonuna çıktı. Otelin önündeki sokaklar tehditkâr bir kalabalıkla dolmuştu. At üstünde doğudaki çölden gelen Araplar kente doluşmuşlardı.

Kaybedilecek hiç zaman kalmamıştı. Kenti boşlatarak Kitma'daki karargâhını kaldırıp, kurduğu yeni hattın gerisine nakletti ve yaklaşmakta olan taarruzu karşılamaya hazırlandı.

26 Ekim günü düşmanla temas kurmak üzere hızla ilerleyen ilk İngiliz öncü birlikleri göründüler. İki Hintli alayı olan Jodipore ve Mysore süvari birliği Hari Tan köyü yakınlarında Mustafa Kemal'in hattına saldırdılar.

Mustafa Kemal doğruca köye gidip ateş emrini bizzat verdi. Cesaretlerini yeniden kazanmış olan Türkler çok iyi savaştılar. Hintliler ağır kayıplara uğrayıp dağıldılar ve takviye istediler. Türkler yaklaşık on beş kilometre kadar kuzeyde önceden hazırlanmış mevzilerine çekildiler.

Her iki taraf da bekleyiş halindeyken, İstanbul'dan hükümetin Mondros'ta bir ateşkes imzaladığı haberi geldi.

Bütün Almanların derhal Almanya'ya dönmeleri talimatı verildi. Adana'daki bir otelde Mustafa Kemal, Liman von Sanders'den Güney Türkiye'deki tüm birliklerin kumandasını devraldı.

İki erkek bir masada karşılıklı oturmaktaydılar. Devir teslim merasiminin formalitelerini yerine getirmişlerdi. Mustafa Kemal artık ev sahibiydi; Liman von Sanders artık onun üstü olma konumunu yitirmişti. O, artık Mustafa Kemal'in konuğuydu.

Bu mutlak yenilgi saatinde, birbirlerine söyleyecek fazla bir şeyleri kalmamıştı. Her ikisi de cesur erkekler, metin ve deneyimli askerlerdi. Her ikisi de hassas ve mağrur kişilerdi. Birbirlerine karşı ifade etmekte güçlük çektikleri derin bir saygı beslemekteydiler.

Veda ederken "Ekselans," dedi Liman von Sanders sonunda, "Sizi Anafartalar'daki kumandanlığınızdan beri tanıyorum. Yeteneklerinizi en baştan beri fark edebildiğim için kendimle gurur duyuyorum. Bu süre içinde sık sık anlaşmazlığa düştüğümüz oldu, gene de iyi birer dost olduk Şu andaki tek avuntum, kumandayı sizin yetkin ellerinize bırakıyor olmamdır."

Türkiye yenilmişti; ancak, artık bu cephenin tek kumandanı ve eskisi kadar gözü pek ve hırçın olan Mustafa Kemal, düşmanı hattından ileriye geçilmiyordu. Düşmanla yapılan barış görüşmelerinde en ufak ayrıntıyı bile uzun uzun tartışıyordu. Her şeyi her fırsatta erteliyordu. İngilizler İskenderun'u işgal etmek isteyince buna karşı koydu ve oradaki karargâha direnme emrini vererek saldırı tehdidinde bulundu.

Sadrazam İzzet, gönderdiği telgraflarla ona önce emir sonra rica ederek İngilizlere yolu açmasını istediğinde, "Merhamet dilenmemeliyiz. Eğer bunu yaparsak, toptan yok olacağız." karşılığını verdi.

Kurduğu hattı güçlendirmeye devam etti. Subaylarını yanlarında silah ve cephaneleriyle birlikte adam toplayıp çeteler kurmaları için dağlara gönderdi. Düşmanın Türkiye'ye girmesini bir şekilde engelleyecekti: En kötü olasılıkları göz önüne alarak, gerektiği takdirde dağlarda gerilla savaşı vermek üzere hazırlıklar yapıyordu.

İstanbul'da yeni bir hükümet kurulmuştu. [21]Fethi, Rauf ve Fevzi Paşa, hepsi kabinedeydiler.[22] İsmet, Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na atanmak için İstanbul'a çağrıldı.[23] Mustafa Kemal terkedilmiş ve bir kenarda unutulmuştu. Buna çok kızıyor, ancak elinden hiçbir şey gelmiyordu.[24]

Ansızın İzzet telefonla aradı.[25]

Padişahla tartıştığını ve istifa etmeye karar verdiğini söyledi. Bir İngiliz dostu olan yaşlı Tevfik Paşa Sadrazam olmuştu. İzzet, Mustafa Kemal'in biran önce dönmesini istiyordu. Yardımına ihtiyacı vardı.

17 Baalbek olmalıydı: a.g.e. s.66 (ç.n.)

18 Baalbek olmalıydı: a.g.e. s.67 (ç.n.)

19 İzzet Paşa Hükümeti (14 Ekim 1918-11 Kasım 1918) Bahriye Kurmay Başkanı olan Rauf (Okyar) Bey. Bahriye Nazırı olarak kabinede yer alıyordu. Ancak, Fevzi Paşa kabinede değildir. Dâhiliye vekili olarak eski Sofya Sefiri Fethi Bey bulunmaktadır. Mütakere kabineleri için bkz. Sina Aksin, *İstanbul Hükümetleri* ve Milli *Mücadele.* 1976 (ç.n.)

20 Aslında yanında Tahsin Bey, Yaveri Cevat Abbas Bey de vardır. Yalnız denmesinden kasıt koruyacak askeri bir kuvvet bulunmadığı olmalıdır. Atatürk'ün Hatıraları, s.69 (ç.n.)

21 Birinci Tevfik Paşa Kabinesi (11 Kasım 1918-12 Ocak 1919). (ç.n.)

22 Yeni kabinede bu üç isim de yer almamıştı. Ilımlı Tevfik Paşa kabinesi, Abdülhamit dönemindeki Padişah kabinelerine benzer niteliktedir. Bu nedenle dirayetli askerlerin bu kabinede yer alması zaten mümkün değildi. Bu konuda ayrıntılı bilgiler için bkz. Sina Aksin, a.g.e. (ç.n.)

23 Böyle bir çağrının yapıldığını, İzzet Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde, Rauf Bey'e söylediği anlaşılıyor. Sözü geçen mevki. Genel Kurmay İkinci Başkanlığı idi: 3. Ordu kumandanı olan Miralay İsmet Bey, 24 Ekim'de Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na atandı. Aksin, a.g.e., s.75 (ç.n.)

24 İlk Müzakere Kabinesi'nin Bahriye Nazırı olarak Rauf, Mustafa Kemal'i İstanbul'a çağırması için İzzet Paşa'ya sürekli baskı yapıyor; ancak Paşa, büyük bir olasılıkla Vahdettin'in emriyle bahaneler bulup işi savsaklıyordu; Aksin, a.g.e., s. 74-75 (ç.n.)

25 Atatürk'ün Hatıraları adlı kitapta, İzzet Paşa'nın Mustafa Kemal'i "makine başına çağırdığı", yani telgraf aracılığıyla aradığı ifadesi yer alır. (ç.n.)

DÖRDÜNCÜBÖLÜM

XXI

Mustafa Kemal İstanbul'a vardığında, Mütareke birinci ayını doldurmuştu bile. [1]Bu süre içinde düşmanın her şeyi sahiplenmiş olduğunu gördü; İngiliz savaş gemileri Boğaz'daydı; payitaht Çanakkale Boğazı ve Türkiye'nin bütün elverişli mevkileri baştan aşağı İngiliz birliklerince ele geçirilmişti. Fransız birlikleri, kentin İstanbul yakasında, Fransa'nın Senegalli ve Afrikalı birlikleriyse Galata'daydılar. İtalyan birlikleri Pera'yı ve demiryollarını tutmuşlardı. Müttefik subayları polisi, jandarmayı, limanı denetliyor, kentlerdeki istihkâmların boşaltılıp silahtan arındırılmasına ve ordunun terhisine öncülük ediyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu un ufak edilmişti. Mısır, Suriye, Filistin, Arabistan gitmişti; Türkiye'nin kendisi de muzaffer ve kibirli düşmanın demir yumruğu altında çaresiz durumdaydı. Hükümet çarkı darmadağın edilmişti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti yok olmuştu. Enver, Talat ve Cemal başka ülkelere kaçmışlardı; Cavit ve diğerleri saklanmıştı. Abdülhamit saltanatının yaşlı paşalarından ve İngilizlerle dostluğuyla tanınan Tevfik önderliğinde kurulan zayıf hükümet, düşmanın emirlerini tevekkülle yerine getiriyordu.

Ne ki düşmanın güç gösterisi Mustafa Kemal'i korkutmamıştı. Düşmana direnmeye hazırdı, onunla her nokta hakkında tek tek münakaşa ve mücadele etmekte kararlıydı; ancak, hiç kimseden destek bulamadı. Her sınıftan Türk, artık tükenmiş, içlerinde direnme veya savaşma isteği kalmamacasına

yenik düşmüştü. Moral ve fiziksel açıdan çökkün, içlerinde direniş ya da canlılık kalmamış bir halde, muzaffer Müttefiklerce kendi kaderlerinin kararlaştırılmasını uysalca bekliyorlardı. Mevcudiyetlerine izin verilmesi için aciz bir halde yalvarıyorlardı.

Mustafa Kemal doğruca İzzet'e gitti. İzzet'i kızgın ve bunalmış bir halde buldu. Düşmanın gelmesinden önce Enver ve Talat bir gemiyle Karadeniz'e kaçmışlardı; onların gitmesine memnuniyetle izin vermişti. Padişah onu paylamış, onları yakalayıp İngilizlere teslim etmiş olması gerektiğini, İngilizlerle iyi geçinmek zorunda olduklarını söylemişti. Kendisi de Enver ve Talat'ın alçak kişiler olabileceğini, ancak, onların birer Türk olduğu cevabını vermişti; Türkleri yabancılara teslim etmeye, padişahın emri üzerine bile olsa, ortak olamazdı, bu yüzden de istifa etmişti.

Mustafa Kemal onu tekrar görevine dönmeye ikna etmeye çalıştı. Duygularını paylaşıyordu; ancak, onun bir kenarda kalmaya, yenilgiyi böyle korkakçasına kabul etme fırsatını bu kabineye vermeye hakkı yoktu. Bu, Türkiye'nin sonu anlamına gelirdi. İmparatorluğu canlandırmaya ya da Arabistan ve Suriye'deki kayıpların herhangi birini bile geri almaya çalışmanın anlamı yoktu. Osmanlı İmparatorluğu ölmüştü. Bunu böylece kabul etmek gerekiyordu. Şimdi asıl yapılması gereken, Türkiye'yi kurtarmaktı.

Güçlü bir hükümet kurmaları gerekiyordu. İzzet, o yaşlı sarsak Tevfik'i indirip yeniden Sadrazam olmalıydı. Onu, Mustafa Kemal'i de Harbiye Nazırı yapmalıydı. Beraberce düşmanın karşısına geçip, onurlu bir şekilde Türkiye'den geri kalanı kurtarmaya çalışmak gerekiyordu.

Mustafa Kemal, İzzet'le birlikte bir parti kurmak için çalışmaya koyuldu. Politikayla bir kez daha içli dışlı olmuştu. Siyaset sahnesinde, iktidara ulaşmayı uman orta düzey isimlerden oluşan bir düzine kadar grupla karşılaştı. İngiliz mandası yanlısı bir parti, Amerikan mandası yanlısı bir diğer parti, İngiliz Muhibleri (dostları) Cemiyeti, Fransız Muhibleri Cemiyeti, İtalyan Muhibleri Cemiyeti adlarını alan bu grupların hepsi de dış yardım olmaksızın hiçbir şey yapılamayacağı varsayımından yola çıkılarak kurulmuşlardı.

Çok kısa bir süre boyunca düşündüğü bir Amerikan işbirliği fikri dışında, Mustafa Kemal'in, hiçbir dış yardımın yararına inancı yoktu. Türkler ya

kendi kendilerini kurtaracaklar ya da yok olacaklardı.

Politikacılar ona kulak vermeye başlamıştı. Artık benzersiz bir konumdaydı. Enver'in gidişiyle rakipsiz kalmıştı. Türkiye'deki tek başarılı kumandan olarak tanınıyordu. İngilizleri Çanakkale'den sürüp atmış ve onların İskenderun'u almalarına karşı çıkmıştı. Padişahın bir yakını olarak tanınıyordu. Almanlara ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sürekli olarak muhalefet etmişti. Hepsinden de öte o, Enver, Talat, Cemal gibi, kendi başının çaresine bakmak için kaçmamıştı.

Günlerce politikacılara kendi düşüncelerini benimsetmek içini çabaladı. Meclis-i Meb'usan'da onlarla tartışarak uzun saatler harcadı. Çoğu onun görüşlerini benimsemiş gibi görünüyordu. Tevfik hükümetine karşı bir güven oylaması yapılması gündeme geldi. Tartışmadan önce Mustafa Kemal bir toplantı odasında, kalabalık bir milletvekili topluluğuna cesaretlerini göstermeye ve İngilizperver Tevfik kabinesini indirerek güçlü bir hükümet kurmaya zorlayan uyarıcı ve tehditkâr bir konuşma yaptı.

Güven oylamasının sonucunda başarılı olacağından emindi. Şimdiden kendini Harbiye Nazırı olarak farz ediyordu. Bundan sonra iktidarı ele geçirmesi oldukça kolay olacaktı.

Tartışmayı dinlemek üzere dinleyici locasına gitti. Oylamayı ezici bir çoğunlukla Tevfik kazandı. Mebuslar, Mustafa Kemal'den ve onun düşüncelerinden ürkmüşlerdi. Mütehakkim paşadan korkuyorlardı. Onun ihtiraslarından kuşkuları vardı. Direniş ve başarısızlık sonucu mahvolma konusundaki kararlılığı, onlara saçma görünüyordu.

Mustafa Kemal öfkeden bembeyaz bir halde politikacılara lanetler okuyarak telefona koştu ve Padişah'tan bir görüşme talep etti. Aslında döndüğünden bu yana saraydan uzak kalmaya dikkat etmişti. Bir görüşmenin ayarlanabileceği cevabını aldı. Bir haftayı bekleyerek geçirdi.

Sonunda Vahdettin haftalık resmi tören olan Cuma Selamlığı'ndan sonra, onu kabul etti. Onu görmekten dolayı memnuniyetini ifade ettiyse de tutumu samimi değildi. Bu tutum Mustafa Kemal'in gözünü korkutmadı ve doğrudan doğruya konuya girdi: Zat-ı şahane düşmanın karşısına çıkmak üzere güçlü bir hükümet oluşturmalı, onlara eşitmişçesine muamele etmeli ve yenilginin böyle korkak ve ürkekçe toptan kabulüne bir son vermeliydi; zat-ı şahanenin bir tek sözü bile milli cesareti güçlendirecekti.

“Güçlü bir hükümette beni Harbiye Nazırı yapın” dedi Mustafa Kemal, “O zaman Türkiye’yi kurtarabilirim. Fakat bu mebusan dağıtılmalı; mebusların yansı vatan haini, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, Enver’in dostlarıdır; kalanlarıysa korkaktır. Aralarında güçlü karakterde bir kişi bile yoktur.”

Vahdettin onun sözünü keserek, “Sizin ordu üzerinde büyük etkiniz var” dedi. Padişah olduğundan beri gittikçe daha cesur ve mütehakkim bir tutum geliştirmişti. “Ordu bana bağlı mı?”

“Döneli çok kısa bir süre oluyor efendim. Bilmiyorum” dedi Mustafa Kemal; bu soruya şaşmıştı.

Vahdettin sanki uyuyormuş gibi gözleri kapalı oturuyordu. Bu gerçek düşüncelerini Abdülhamit’ten gizlemek istediği zaman takındığı tavrın aynıydı.

“Zat-ı şahanenin elinde ordunun sadakatsizliğine dair deliller mi var?”

Kısa bir aradan sonra, sorusunu “Ordu bana bağlı mı ve gelecekte de bağlılığını sürdürecek mi?” diye bezginlikle tekrarladı Vahdettin.

“Bağlı olmadığına ve olmayacağına inanmak için hiçbir neden göremiyorum” dedi Mustafa Kemal ihtiyatla.

“O halde ordu üzerindeki etkinizi bana sadık kalması yönünde kullanacağınıza güveniyorum” dedi Vahdettin.

Mustafa Kemal hakkındaki kararını çok önceden vermişti: İşe yarar türden, tutkulu ve etkili, ama iktidar verilirse tehlikeli olabilecek ve idaresi zor bir adam. Enver’e karşı yararlı olabilirdi; şimdiyse ordu konusunda yararlı olacaktı.

Ağır göz kapaklarının altındaki ihtiyatlı bakışlarıyla, önündeki ince, esmer yüzlü kumandana bakıyor, bağlılığı ve desteğinden nereye kadar emin olabileceğini kestirmeye çalışıyordu.

Ertesi gün Vahdettin Meclis-i Meb’usan’ı feshetti ve eniştesi ve baş danışmanı olan Damat Ferit’i sadrazam yaparak idareyi bizzat eline aldı.[2] Bu yaptığı büyük bir fırtına kopardı. Herkes onu lanetliyordu. Bir gazete onun Abdülhamit’e yazdığı mektuplardan parçalar yayınladı. Bunlar, Abdülhamit’in hal’i sırasında sarayda bulunmuştu ve Vahdettin’in Kızıl Sultan hesabına nasıl alçakça işler ve hafiyelik yaptığını kanıtlamaktaydı.

Yeni hükümette Mustafa Kemal’e hiçbir mevki verilmemişti, ama Padişah’ın bu eyleminin sorumluluğu ona yükleniyordu. Padişah’ın arkasında onun olduğu söyleniyordu. Tevfik’in güven oylaması yoluyla Meclis-i Meb’usan’ın dağıtılmasını sağlamaya çalışmıştı. Vahdettin, hususi dairesinde kendisiyle bir saat boyunca özel görüşme yapmıştı. Mustafa Kemal sırf kendi çıkarı içini çalışıyordu. Önderlik için ona güvenenlerin bile, çoğu artık ondan uzaklaşmıştı. O, bir şüpheliydi.

Ve Vahdettin’in hükümetinde de yeri yoktu. Zayıf, korkak ve inatçı Vahdettin, bir sabit fikre saplanmıştı: Taht ve Türkiye bir ve aynı şeydi; yapılması gereken, tahtın ve kendisinin emniyetini sağlamak olmalıydı, böylece Türkiye’yi de kurtarmış olacaktı. Bunu yapmak için düşmanla ittifak yapmalı ve ona titizlikle itaat ederek iyi niyetlerini kazanmalıydı. Düşmana hâkim olan İngilizlerdi; Müslümanların Halife’sini, yani kendisini müttefikleri olarak kabul etmek için her türlü nedene sahip olan İngilizlerden destek almalıydı. Güçlü bir hükümet ya da herhangi bir direniş girişimi gibi düşüncelerin, çöküşü hızlandırmak anlamına geleceğine inandığından, akıldan geçirmenin bile yanlış olduğunu düşünüyordu. Eniştesi ve en çok güvendiği kişi olan Damat Ferit, bu siyasada onunla sonuna kadar hemfikirdi.

1 Mustafa Kemal’in İstanbul’a varış tarihi 13 Kasım 1918’dir. Mütareke üzerinden iki hafta geçmiştir.

2 Söz konusu fesih 21 Aralık 1918’de yapıldı; Damat Ferit’in sadrazam oluşu ise 4 Nisan 1919 tarihinde gerçekleşti.(ç.n.)

XXII

Mustafa Kemal için hiçbir yer kalmamıştı. Her taraftan dirseklenerek kenara itilmişti. Hiçbir taraftarı yoktu. Hiç kimseyle çalışamıyordu. Yine öylesine köşeliydi ki, hiçbir tertibin içine sığışamıyordu.

İstanbul'un banliyölerinden biri olan Şişli'de küçük bir ev kiraladı. Burada politikaya ya da toplumsal ilişkilere karışmaksızın, sakin bir hayat sürmeye başladı. Sık sık annesini ve kız kardeşini görmeye gidiyordu; ama onlarla birlikte oturmayı eskiden olduğu gibi reddediyordu. Kendi içine kapanmıştı.

Pek az dostu ve yalnız bir tane samimi arkadaşı vardı: Miralay Arif.

Arif Almanya'da eğitim görmüş, yetenekli bir kurmay subaydı. Mustafa Kemal'den daha gençti. Birbirlerini Selanik ve Manastır'daki okul günlerinden bu yana tanıyorlardı: Suriye'de, Balkanlar'da ve Gelibolu'da birlikte çarpışmışlardı. Mütareke'den sonra yakın bir dostluk geliştirmişlerdi. Ortak zevkleri vardı; her ikisi de askeri sorunlara kafa yormayı, eğlenceyi ve içkiyi seviyorlar, kadınlarla çılgınca geceler geçirmekten hoşlanıyorlardı.

Mustafa Kemal'in, kolunu omzuna atmak ve onu okşayıcı isimlerle çağırmak yoluyla, açıkça şefkat gösterdiği tek insan Arif'ti. Bu yakınlık, Mustafa Kemal'in düşmanlarının, ikisinin birer sevgili olduğunu iddia etmesine yol açmıştı. Kimileri de, Arif'in Mustafa Kemal'e neredeyse ikizi kadar benzemesi nedeniyle aralarında bir akrabalık olduğuna kanilerdi.

Gözleri, baş biçimi ve duruşu Mustafa Kemal'inkiyle aynıydı. Askeri olan her şeye karşı onunla aynı içgüdüye, aynı alaycı görüşe sahipti; ancak, onun alaycılığı daha az cesur ve hakaretamizdi. Dahası, Arif'te Mustafa Kemal'in irade gücünden hiçbir iz bulunmadığı gibi, Mustafa Kemal'e neredeyse köpekçe bir saygı ve bağlılık gösteriyordu.

O günlerde Mustafa Kemal mahrem duygu ve düşüncelerini yalnızca Arif'e açıyordu. Türkiye'nin alçaltılmasını seyretmek, onu çılgınca öfkelendiriyordu. Payitahtın sokaklarında İngiliz ve Fransızların âmirane tutumda dolaştığı, gayri Müslimlerin Türk kadınlarına sarkıntılık edebildiği bir Türkiye'ydi bu. Ne yazık ki, tümüyle çaresizdi. Hemen eyleme geçecekti geçmesine, ama nasıl bir eylemin gerçekleştirilebileceğine ilişkin hiçbir fikri yoktu. Bundan da öte, sürekli gözetim altındaydı. İngilizlerin her yerde casusları vardı. Mücadele ruhu gösteren herkesi tutukluyorlardı. Duygularını gizleyip içini kavuran nefretin korkunç ateşini göstermemesi gerekiyordu; aksi halde o da tutuklanabilirdi.

Ancak, haftalar geçip de, 1919'un ilk ayları geldiğinde bir değişiklik kendisini gösterdi. Düşmanın ülke üzerindeki baskısı gevşemeye başlamıştı. Orduları terhis edilmiş, geri çekilmeye başlamıştı. İtalya'da, Fransa'da ve İngiltere'de ciddi iç bunalımlar patlamıştı. Dünya Savaşı'nın olağanüstü gerginliğinden sonra, savaşın galibi olan ülkelerin hepsinde, tepki hareketlerinin ilk işaretleri ortaya çıkmıştı. Paris'te İtilaf devletlerinin temsilcileri Almanya'yla pazarlığa dalmışlardı; Türkiye'ye ayıracak hiç vakitleri yoktu. Barış anlaşmasının çerçevesi bile henüz çizilmemişti.

Danışmanları Lloyd George'a, "Türkiye'yi kendi haline bırakın" demişlerdi, "otomatikman parçalanacaktır. Biz de parçaları sonradan bölüşürüz."

İstanbul'da müttefik devletlerin temsilcileri sürekli olarak ve açıktan açığa kavgalaşıyor, her biri en gözde mevkii ya da ticari avantajı ele geçirmeyi tasarlayarak, Türklere yaltaklanıyordu.

Türkler arasında yeni bir umudun ilk zayıf kıpırdanışları yer yer kendini göstermişti. Bu zayıf umut ışığı, direnişin ve Türkiye'yi parçalanmaktan kurtarmanın belki de mümkün olduğu inancıydı.

İstanbul'un içinden bunu gerçekleştirmek olanaksızdı. Padişah'la ittifak halindeki İngilizler son derece şiddetli ve sağlam bir baskı oluşturmuşlardı;

fakat ülkenin iç bölgelerinde, Anadolu dağlarında bir şeyler yapmak mümkündü.

Başkentte, düşman denetimi altında bulunan depolardan silah ve cephane çalarak Anadolu'ya göndermek ve insanların toplanıp planların yapılabileceği gizli merkezler oluşturmak üzere bir sürü yeraltı örgütü kurulmaya başladı.

Yüksek yerlerdeki devlet memurları bunlara destek veriyorlardı. İsmet, Harbiye Nezareti Müsteşarı'ydı. Fevzi Erkan-ı Harbiye Reisi'ydi. Fethi, Dâhiliye Nazırı'ydı. Balkan Savaşı'nda Hamidiye'nin namlı kumandanı Rauf, Bahriye Nazırı idi[3] Hepsi de Mustafa Kemal'in arkadaşlarıydı ve aynı amaç için gizlice çalışmaktaydılar.

Anadolu'nun bir sürü yerinde, birkaç yiğit adam direnişi örgütleyecek komiteler kurdular. Mustafa Kemal'in kumandayı devretmesinden evvel, güneyde kurmuş olduğu örgüt biçimlenmeye başladı. Her yerde eski İttihat ve Terakki şubeleri tekrar örgütlenmeye başladı. Yukarda, Kafkasya sınırında, doğu illerinden çok uzakta, emrindeki altı, yenilgi görmemiş tümeniyle Kazım Karabekir, Müttefik denetim subaylarına engeller çıkarmaya başlamış, ordusunu dağıtmayı ya da terhis etmeyi reddediyordu.

Ne ki, bütün bunlar İngilizler' in kendilerini ezip yok edeceği beklentisiyle, çekingenlik içinde yapılan ilk zemin yoklamalarından ibaret kalıyordu.

Casuslar ve ajanlar -ki, her Osmanlı gayrimüslimi, Türk komşularından intikam almak istediği ve bilgi karşılığında para aldığı için, bunlardan çok sayıda vardı- tehlikeyi İngilizlere haber verdilerse de, onlar tehlikeli olduğuna inandıkları birkaç kişiyi yakalayıp Bekirağa'da hapsetmekten başka bir şey yapmadılar. Bunları kurtarmak için yapılan bir komplo açığa çıkarıldı ve durduruldu.

Bu komploda Mustafa Kemal'in de parmağı vardı, fakat açığa çıkarılamadı. İhtiyatlı ve sakin bir şekilde yeni gizli örgütlerin hepsiyle ilişki halinde olmakla birlikte, hiçbirine katılmadı. Başarılı olacaklarından emin değildi. Gereksiz hiçbir riske girmiyordu. Yüzeyden bakıldığında yenilgiyi kabullenmişş ve Padişah ile Damat Ferit'in siyasalarına razı olmuş gibi bir hali vardı.

Bununla birlikte, İngilizler ondan kuşkulanıyorlardı. İsmi, yakalanıp Malta'da bir tecrit kampına gönderilmesi gereken tehlikeli kimselerden oluşan bir listede yer alıyordu.

Şişli'deki evinden ayrılıp, Pera Palas'taki Haliç'e bakan eski odasına taşındı. Hâlâ hastaydı. Son derece meyustu. Yüzü çizgilerle dolmuş, solgun, pek az parası kalmış, üstü başı eskimiş, topukları aşınmış, Arif haricinde dostu kalmamış, İngilizler gibi Türklerin de kuşkulandığı bir kişi olarak somurtkan bir çehreyle, dermansız, umutsuz bir halde geleceğe yönelik planlar yapmaksızın, amaçsızca ya sokaklarda dolaşıyor ya da bir kahvede saatlerce oturup kalıyordu.

3 Bu nazırlar, Mütareke'nin ilk kabinesi olan İzzet Paşa'nın hükümetinde yer almışlar,bir daha aynı makama getirilmemişlerdi.(ç.n.)

BEŞİNCİ BÖLÜM

XXIII

Ansızın talih Mustafa Kemal'e bir kez daha güldü. Liman von Sanders'in de belirttiği gibi, büyük bir kumandanın en temel niteliğine sahipti: Talih ve yine talih. Büyük bir kumandanın ikinci önemli niteliği de vardı onda: Talihini yakalayıp kullanma yeteneği.

Padişah ve İngilizler, Anadolu'daki ilk direniş hareketlerinin bir an önce denetim altına alınması gerektiğine karar vermişlerdi. Padişah'ın temsilcisi olarak birinin gidip orduyu silahlarını bırakmaya birliklerini dağıtmaya ve yer yer harekete geçen yerel İttihat ve Terakki şubelerinin toplantılarını durdurmaya ikna etmek üzere durumu yerinde ele alması gerekiyordu.

Padişah Mustafa Kemal'i görevlendirmek istiyordu. İngiliz askeri yetkilileri buna karşı çıktılar. O, tehlikeli ve yetenekli biriydi. İskenderun konusundaki tutumunu unutmamışlardı. İngiliz Yüksek Komiseri de aynı fikirdeydi.

Ne var ki, Sadrazam Damat Ferit, ona kefil olmaya hazırdı. "Anadolu'daki tüm sorunların sebebi" diyordu, "hiçbir şekilde halkta kaynaklanan duygular değil, o mel'un İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Enver'in habis çetesinin kurnazca çevirdiği dolaplardır. Türkler barış istemektedirler. Mustafa Kemal, cemiyetin sadece ismen üyesidir; gerçekte onun en kararlı muhalifi olarak tanınır. Ülke çapında büyük bir şöhreti vardır. Efendi bir adamdır. Kendisine güvenilebilir. Gönderilecek en uygun kişi odur."

İngilizlerin onun hakkındaki kararı, tutuklanıp Malta'ya mı yoksa Padişah'ın temsilcisi olarak Anadolu'ya mı gönderileceği arasında günlerce gitti geldi. Sonunda Damat Ferit, İngilizleri ikna etti. Mustafa Kemal tutuklanacaklar listesinden çıkartıldı. Padişah'ın yaveri idi. Şimdi de Kuzey Bölgesi (9. Ordu) Umum Müfettişliği ile Doğu illeri Umum Valiliği'ne atanıyordu. İçinde bulunduğu tehlikenin farkında olmamakla birlikte, Mustafa Kemal öneriyi aldığı dakikada aradığı fırsatı yakaladığını fark etti. İçinde bulunduğu bunalımdan, yılanın deri değiştirmesi gibi kurtuldu; sağlığıyla birlikte eski canlılığına kavuştu. Amacını saklayarak ve Arif'inkinden başka kimsenin görüşlerine güvenmeksizin, Damat Ferit'in kendisine verdiği talimatı yürekten benimsemiş görünerek, plan yapmaya koyuldu. Padişah'ın temsilcisi olarak, Anadolu'daki Türkler arasında bir destek bulacağı kuşku götürmezdi. Onları İngilizlerden kurtarmak için gönderilmiş olduğunu söyleyerek direnişi örgütleyecekti; sonunda Türkiye'yi kurtarma fırsatı elindeydi.

Talimatnamesinin bir nüshasını alması, böylece daha geniş yetkiler elde etmesi sağlandı.[1]

Harbiye Nezareti'nde İsmet ve Fevzi'yle bir şifre hazırladılar ve ajanlar üzerinde karara vardılar.[2]

Bundan sonra hiç zaman kaybetmedi. Annesine veda etmek için Akaretler Caddesi'ndeki eve koştu. Zübeyde'nin gözleri neredeyse tamamen kör olmuştu. Yaşlı parmakları titreyerek oğlunun yüzünü okşadı, öptü, kendisinden her ayrılışında yaptığı gibi biraz ağladı ve onu dualarla uğurladı. Bu kez Zübeyde'ye bile tasarılarından ve umutlarından söz açmamıştı.[3]

Aynı akşam bir yolcu vapuruna bindi; artık Karadeniz sahiline gitmek için Boğaz'dan denize açılmaya hazırdı. Yanına Arif'i ve Üçüncü Kolordu Kumandanı olarak Sivas'a atanan Albay Refet'i almıştı.

Rauf onları yolcu etmek için vapura geldi ve Paris'teki Müttefik konferansında Yunanlıların İzmir'i işgal etmek üzere asker çıkarmasına yönelik bir karar aldıkları haberini verdi.[4]

Düşmanın Türkiye'yi ölüme mahkûm ettiği apaçık ortadaydı. Tek umut, düşmanla barış görüşmelerinde değil, direnmedeydi.

Aynı gün, gece yarısı Sadrazam, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin temsilcisinden acil bir görüşme talebinde bulundu. Padişah'ın fikrini değiştirdiğini söyledi: Mustafa Kemal'in Anadolu'da mesele çıkarmak niyetinde olduğunu gösteren yeni bir ihbar alınmıştı. Mustafa Kemal ne pahasına olursa olsun durdurulmalıydı.

Onun hemen durdurulması ve geriye getirilmesi yolunda bir talimat gönderildi; ancak, Müttefik işgal örgütü son derece karmaşık uluslararası kıskançlıklar yüzünden delik deşik bir haldeydi. Yolcu gemilerini İngilizler, Fransızlar ve İtalyanların her biri ayrı ayrı denetlemekteydiler: Kara ve deniz kuvvetlerinin görevleri son derece belirsizdi. Emirler önce ertelendi ve sonunda bir kenarda unutuldu, Mustafa Kemal sadece birkaç saat farkla kurtulmuştu.

Bu yolculukta Mustafa Kemal hiç çekinmeden duygu ve düşüncelerini ortaya koydu. Hiç durmaksızın konuşuyor, görüşlerini, tutkularını, planlarını anlatıyor, içini döküyordu. Refet ise dinlemekteydi.

Albay Refet Bele

Refet, Mustafa Kemal'in tam zıddıydı. Şık, zarif bir süvari zabitiydi. Cesaretiyle büyük bir ün yapmıştı. Selanik Devrimi'nde Makedonya jandarmasına önderlik etmiş ve İngilizlere karşı Gazze'yi uzun bir kuşatma süresince başarıyla savunmuştu. Kısa boylu, çevik, her zaman iyi giyimli, pahalı deriden yapılmış çizmeleri her zaman parlak cilalı, üniforması iyi kesimliydi. Genellikle konuşurken başını oynatıp ellerini sallar, gözlerinin içi güler, bu haliyle küçük bir erkek çocuğunu andırırdı.

Ama bu defa oturmuş dinliyordu. Bu çaresiz serüvende Mustafa Kemal'in göz alıcı yeteneklerinin, bir önder olarak niteliklerinin farkına varmıştı. Yabancılara karşı direnişi örgütlemek konusundaki kararlılığında tamamen beraberdi onunla. Ama dinledikçe hepsinin ardında Mustafa Kemal'in bencilliğinin ve ne pahasına olursa olsun iktidarı eline geçirme konusundaki kararlılığının da farkına varıyordu. Mustafa Kemal'in yanında yer almaya karar verdi, ancak; onu her zaman gözünün önünde bulunduracaktı.

Zorlu bir yolculuğun ardından, 19 Mayıs 1919'da fırtınalı bir havada Karadeniz'in Samsun limanına çıktılar.

1 Atama kararında şu ifade yer almaktadır, "dokuzuncu Ordu Kıtaati Müfettişliği'ne ait vezaif yalnız askeri olmayıp, müfettişliğin ihtiva eylediği mıntıka dâhilinde aynı zamanda da mülkidir." (a.b.ç) Mülki yetkilerinin Mustafa Kemal'in Erkan-ı Harbiye İkinci Reisi Kazım Paşa'dan bizzat istemiş ve elde etmiş olması nedeniyle vurgulanması gerekiyor.(ç.n.)

2 Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'nde İsmet'le değil, Fevzi ve onun yerine Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne tayin olunan Cevat Paşa ile görüşmüştü. İzmir'e Yunanlıların çıkarılacağı haberinin alınmasından az sonra gerçeklesen bu görüşmede, Mustafa Kemal yeni reisten bazı taleplerde bulunmuş ve aralarında özel bir şifre kararlaştırmışlardı. (Atatürk'ün Hatıraları, s. 120). İsmet'le ise bundan birkaç gün evvel onun evinde görüşmüştü.(ç.n.)

3 Kentten ayrılmadan önce yaptığı işlerden biri de, Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu arkadaşlarını ziyaret etmesinin yanı sıra Padişah'la da son bir görüşme yapmak olmuştu. (ç.n.)

4 Aslında, Rauf, Mustafa Kemal'i görmeye evine gitmiş, onun hareketine izin verilmeyeceği ya da vapurun batırılacağı haberini vermişti, İzmir'in işgalini Mustafa Kemal daha önce. Harbiye Nezareti'ndeki temasları sırasında Cevat ve Fevzi paşalardan öğrenmişti. (ç.n.)

XXIV

Samsun, İngiliz birliklerinin elindeydi. Bir İngiliz istihbarat subayı, Mustafa Kemal'in tüm yaptıklarını inceden inceye soruşturuyordu. Yerel Rum ve Ermeniler, onun her hareketini, temaslarını hatta telefon görüşmelerini bile rapor ediyorlardı. Türkler onunla konuşmaktan neredeyse korkuyorlardı.

Bir bahane bularak karargâhını Havza'ya, ardından da oldukça iç kesimde ve Türkiye'nin doğusuyla batısını birleştiren anayolun kavşak noktasında bulunan bir kasabaya, Amasya'ya taşıdı.

Burada hiç değilse o mel'un İngilizlerden kurtulmuştu. Mustafa Kemal derin bir nefes alıp işe koyuldu.

Altı aydan beri İstanbul, muzaffer müttefiklerin topukları altında inim inim inlerken, kendini tutmak, hiçbir şey yapmadan oturmak zorunda kalması onu son derece kızdırmıştı. Altı aydır, Padişah'ın ve Damat Ferit'in önderliğinde İngilizlerin ayakları dibinde sürünen ve onlara yaltaklanan politikacılar ve devlet adamlarını seyretmek zorunda kalmıştı. Bir Türk olmaktan duyduğu gurur, derinden örselenmişti. Dişlerini bileyerek, büyük nefretini biriktirerek, elinden hiçbir şey gelmeden oturmuştu.

Artık harekete geçecekti. Kasvetli eylemsizlik aylarından olağanüstü bir enerjiyle sıyrıldı. Düşmana ve menfur İngilizlere karşı direnmek! Evet, direnişi örgütlemesi gerekiyordu. İlk iş, ordunun desteğini sağlamaktı.

Amasya’dan bütün ülkedeki görev başındaki subaylara, rapor vermeleri için telefonlar edip telgraflar gönderdi.

Durum oldukça açıktı: Türkiye yenilmiş ve dermansız kalmıştı; askeri direniş için etkin bir gücü kalmamıştı. Anadolu’da dört, Avrupa’da, İstanbul’un karşı kıyısında bir kolordusu bulunuyordu. Bunlardan dördü yalnızca iskelet halindeydi: Karargâhların kurmayları kalmış, ama askerler dağıtılmış ve silahla depolarda toplanıp İngilizlere devredilmişti. Sadece doğuda, Diyarbekir’de Kazım Karabekir’in kumandası altındaki kolordu hala duruyordu. Fakat İzmir yakınlarındaki dağlar, istilacı Yunanlılara direnmek için yemin etmiş gerilla çeteleriyle doluydu. Rauf, Bahriye Nazırlığı’ndan istifa edip bu çeteleri örgütlemeye başladı.[5]

Mustafa Kemal kolordu kumandanlarının desteğini alması gerektiğini anlamıştı. Refet’i Sivas’tan geri çağırdı. Ankara’daki Yirminci Kolordu Kumandanı ise Ali Fuat’tı. Kendisiyle görüşmek üzere Ali Fuat’ı da Amasya’ya çağırdı. Ali Fuat gelirken Rauf’u da beraberinde getirdi.

Toplantı gizli oldu. Arif konuşulanları kaydetti. Mustafa Kemal görüşlerini açıkladı. Hepsi de tek umudun direnişte olduğunda anlaştılar. Ortaklaşa bir eylem planı tasarısı hazırladılar. İzmir civarında Yunanlıları durduracak ve oyalayacak daha fazla sayıda çete kurmaları gerekiyordu. Bunları da kullanarak, eski ordu çerçevesinde; bir milli ordu teşkil etmeliydiler. Ülkede boydan boya asker ve silah toplayacak yerel merkezler oluşturulmalıydı. Bütün bunlar çok güç olacaktı. Çok dikkatli davranmaları gerekiyordu, aksi halde İngilizler daha başlangıçta onları ezebilirlerdi. Padişah’tan ve merkezi hükümetten hiçbir şekilde yardım alamayacaklardı. Bütün ülkede halk bitip tükenmişti ve yeniden ayaklandırılmaları kolay olmayacaktı.

Direniş için kurulan tüm dağınık örgütler bir tek merkezin denetimi altında toplanmalıydı: Batıdakilerin hepsine Ali Fuat, doğudakilerin hepsine de Kazım Karabekir kumanda edecek, Mustafa Kemal de merkezde olacaktı.

“Bundan başka” dedi Mustafa Kemal, “Padişah ve merkez hükümet düşman elinde bulunduğu için, bizim burada, Anadolu’da geçici bir hükümet kurmamız gerekiyor.”

Mustafa Kemal siyasete değinir değinmez, diğerleri durakladı ondan kuşkulanmaya başladılar. Devrimci görüşlerinden haberdardılar. Rauf, Halife-

Padişah'a ya da İstanbul'daki merkezi hükümete zarar verebilecek her şeye karşıydı. Ali Fuat kurnaz ve ihtiyatlıydı, ayrıca Mustafa Kemal'i kendi üstü olarak görmeye henüz hazır değildi. Refet, Mustafa Kemal'den kuşku duyuyordu. Mustafa Kemal'in tutkularını, devrimci düşüncelerini, tüm geleneksel bağlılıklara karşı mutlak saygısızlığını açığa koyan gemideki konuşmalarını hatırlamıştı.

Mustafa Kemal onları kazanmak için tüm ikna gücünü kullandı. Onların desteğini alması hayati önem taşıyordu. Rauf ve Ali Fuat görüşlerini benimsedi. Refet hala duraksıyordu; Anadolu'da ayrı bir hükümet oluşturulmasında hiçbir yarar görmüyordu. Düşüncelerine aykırı olmakla birlikte, sonunda o da razı oldu.

Tüm Türkiye'yi temsil etmek üzere Sivas'a çağrılacak delegelerden oluşacak bir kongrenin mümkün olduğu kadar çabuk toplanmasına karar verdiler. Diyarbekir'den Kazım Karabekir, Edirne'den Cafer Tayyar ve Konya'daki kumandan çektikleri telgraflarla bu kararlara katıldıklarını bildirdiler. Mustafa Kemal, mücadelenin ilk raundunu kazanmıştı. Ordu liderleri artık yanındaydı[6].

Derhal ülkeyi harekete geçirmeye koyuldu. Köyleri gezdi, memurlara heyecanlı söylevler verdi, ordu dağıtıldığı için işsiz kalan subayları topladı. Her fırsatta ve her yerde mel'un İngilizlere karşı direnişi va'z etti: Düşman Türkiye'yi, onların memleketlerini, parçalara bölerek mahvedecekti. Samsun çevresinde bir Rum devleti kurmayı planlıyorlardı; çevredeki tüm köyler Rum Patrikliği'nin ajanlarıyla doluydu; İngilizlerin elinde tutsak olan Padişah çaresizdi. Padişah, Mustafa Kemal'i onları kurtarması için göndermişti: Fakat onlar, Türkler, kendi kendilerini kurtarmalıydılar; oturup dışarıdan yardım beklemenin hiçbir yararı yoktu. Yeni milli orduya silah ve gönüllü asker vermeleri, direnmeleri gerekiyordu; çünkü kendilerini yıkımdan kurtarmanın ve çoluk çocuklarının namusunu korumanın yegâne yolu buydu.

Köylerinde bir komite oluşturmaları ve direniş merkezi haline getirmeleri için her köyde temsilciler atadı.

Bu çok zor bir işti. Halk yorgun düşmüş, son derece ezilmiş bir haldeydi. Bütün umutlarından vazgeçmişlerdi. Direniş, hatta protesto düşüncesi bile tümüyle yok olmuştu. Yıkıcı savaşlar ve sürekli yenilgi yıllarından sonra

alıkça bir uyuşukluğa gömülmüşlerdi. Hepsinin tek istediği sakin yaşamlarını sürdürmek ve tarlalarını ekmek için ihtiyaç duydukları tek şey, barışın devamıydı.

Fakat Mustafa Kemal'i dinledikçe yavaş yavaş uyanmaya başladılar. İzmir'den Yunanlıların köyleri yaktıkları ve Türkleri toptan katlettikleri haberleri geliyordu. Mustafa Kemal, zavallı denebilecek kadar ölgün olan kızgınlık korlarını körükledikçe, adeta, yaşama döndüler. Bütün köylerde parlayan nefret alevi, halkı yeni bir enerjiyle harekete geçirdi. Memurlar son ferde kadar, onun yanında yer aldılar. Mustafa Kemal onların şevklerini derinleştirip, daha fazla köyü harekete geçirmeleri için çevreye gönderdi.

Amasya'dan ayrılıp doğuya, Erzurum'a gitti. Burada işi daha kolaydı. Kafkaslar'da, ülkelerindeki devrimden sonra Rusların boşaltmış olduğu topraklarda İngilizler, sınırları Türkiye'ninkiyle çakışan bir Ermeni Cumhuriyeti kurmuşlardı. Yeni cumhuriyete, barış antlaşması Türkiye'ye kabul ettirildiği zaman, Erzurum civarındaki doğu vilayetlerinin Ermeni Cumhuriyeti'nin bir parçası olacağına dair söz vermişlerdi.

Bölgenin Türk ahalisi için bu, yok edilmek anlamını taşıyordu. Ermeni egemenliği altında yaşamaktansa savaşmaya, yenilgi halinde ölmeye yemin etmişlerdi. Dahası Kazım Karabekir ve kumandasındaki düzenli ordunun el altında olması, onlara güven veriyordu; İngilizler ise çok uzaklardaydı.

Hevesle Mustafa Kemal'i dinliyorlardı. Gittiği her yerde halka umut ve eylem konusunda yeni bir heyecan aşılıyordu. Bayrak altında toplanan çeşit çeşit insanın oluşturduğu kalabalık, yırtık pırtık giysiler içindeki bir sefiller topluluğuydu. Bir onbaşı, Ankara dışındaki bir köyden üç yüz adam toplamış, onları eğiterek Ankara'daki kumandana götürüyordu. Birçok yerde İngiliz ve Fransızların elindeki depolara baskınlar yapılıyor, silahlar taşınarak kullanıma hazır halde dağlarda saklanıyordu.

Mustafa Kemal, Erzurum'dan ordu kumandanlarına silahların İngilizlere devrini geciktirmeleri ve adamlarını bayrak altına çağırmaları hususunda Padişah adına emirler gönderdi. Sivil yetkililere de gönüllülerin toplanması, İzmir'in işgaline karşı protesto toplantılarının düzenlenmesi, vergilerin toplanmasının geciktirilmesi ve hali vakti yerinde tüccarlardan müsadereler yapılması hususlarında talimatlar gönderdi.

Bu etkinliklerin haberi İstanbul'a çok çabuk ulaştı. İngilizler misilleme yapmakla tehdit ediyorlardı. Padişah büyük bir öfkeye kapılmıştı: Direniş budalalıktı; hiçbir yararı olmadığı gibi, yalnızca Müttefikler'in Türkiye'yi tümüyle ezmesine yola açacaktı. Kendisi, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya direnişi durdurması için göndermişti ve şimdi Mustafa Kemal onun ismini kullanarak direnişi körüklemeye başlamıştı. Böyle olacağından kuşkulanmıştı zaten. Hemen Mustafa Kemal'in durumu açıklayan bir rapor vermek üzere geri dönmesini emretti.

Mustafa Kemal, emirleri alır almaz telgrafhaneye gidip, Padişah'a uzun, acil ve kişisel bir telgraf çekti. Telgrafında hükümdar ve halkının önderi, Padişah olarak gelip, yabancı düşmana karşı halkına önderlik etmesi için ona yalvardı. Bütün gece boyunca cevap için makine başında bekledi.

Şafak vakti, dönmesi için tartışma kabul etmez bir emir geldi. Mustafa Kemal bunu kesinlikle reddetti.

Telgrafla, "Millet bağımsızlığını kazanmadığı sürece Anadolu'da kalacağım" cevabını verdi.

Padişah onu hizmetinden azletti ve ülkedeki tüm askeri ve sivil yetkililere, onun emirlerini uygulamayı reddettiğini bildirdi. Mustafa Kemal de ordudaki görevinden istifa etti.

Kendisini destekleyenleri ve ordu kumandanlarını yanına çağırdı.

"Artık yollarımız ayrılıyor," dedi. "Eğer daha ileriye gideceksek, bunu yalnızca kendimize güvenerek yapacağız. Merkezi hükümet bize karşı. Bu, iç savaş anlamına gelebilir. Büyük tehlikeleri göze almak ve büyük özverilerde bulunmak zorundayız. Bir kez başlayınca hiç kimse geri dönmemeli, hiç kimse geriye bakıp pişmanlık duymamalı.

"Kararınızı vermeniz ve bir lider seçmeniz gerekiyor. Başarı için bir şey çok önemli, başta bu hareketin önderi olacak bir tek kişi olmalı, tek bir lider."

"Eğer beni seçerseniz, benim yazgımı paylaşmak zorunda olacaksınız. Ben, artık bir sivilim. Beni bir asi olarak ilan edecekleri kesin. Tek şartım var, o da emirlerimi sizin askeri kumandanınızmışım gibi harfiyen uygulamanızdır."

Hepsi de yola devam kararı aldı. Önderleri olarak Mustafa Kemal'i seçtiler ve şartını kabul ettiler; kendileri de Padişah'a zarar verecek hiçbir şey

yapmama şartını koştular.

O da bunu kabul etti.

"Padişah düşmanın elindedir ve kötü kişiler tarafından yönlendirilmektedir," dedi. "Bizim Padişah efendimizin çevresindeki kişilerle ve düşmanla mücadele etmemiz gerekiyor."

Mustafa Kemal için, verdiği sözler, daima amaca ulaşmak kullanılan ve pek az yerine getirilen araçlar olmuştu.

Böylece eldivenini yabancı düşmanın ve Padişah'ın yüzünde şaklatmıştı.

Mustafa Kemal kongre için çağrıları göndermişti bile.

Tüm bölgelere telgrafla, "Ülke tehdit altındadır," demişti."Merkezi hükümet artık işlevlerini yerine getiremeyecek durumdadır. Vatanımızın bağımsızlığı, ancak milletin iradesi ve gücüyle korunabilir. Yolları ve araçları tartışmak üzere Sivas'ta bir kongre toplanması kararı verilmiştir. Her bölge üç temsilcisini gönderebilir. Tam bir gizlilik içinde hareket edilmelidir."

Bununla birlikte, kendi konumu tam olarak belirlenmemişti. Kongre toplanıncaya dek, hiçbir resmi görevi yoktu: O şimdi yetkisiz bir sivildi. Geleneklerin ezici ağırlığı ve yasal hükümet, onun karşısındaydı. Birçok kentteki sivil yetkililer emirlerini uygulamayı reddetti. Ancak, ordu kumandanları, genel olarak subaylar ve direnişi örgütlemekte olan tüm yeni merkezler onun yanında yer alıyordu.

Gene de, bir tür resmi dayanağa sahip olması gerekiyordu. Kazım Karabekir'e danışarak, askeri liderleri ve çevre bölgelerdeki delegeleri Erzurum'da bir konferansa davet etti.

Onu bekleyen görev çok güçtü. Gelenlerden birçoğu görüşlerine karşı olduğu gibi, onun sahip olduğunu varsaydığı yetkiye de karşı çıkıyordu. Yüzlerce küçük hesap yüzünden bölünmüş durumdaydılar. Sürekli bir sabırla onların eşitleriymiş gibi aralarına karışan Mustafa Kemal, onlara kendi görüşlerini benimsetmek için çabaladı; adım adım kişisel liderliğini kurumsallaştırmaya başladı, ancak hala kuşku ve kötü niyetle karşı karşıyaydı.

Tartışmaların ortasında, İstanbul'daki merkezi hükümetten Kazım Karabekir'e Mustafa Kemal'i tutuklaması ve konferansı durdurarak delegeleri evlerine göndermesi yolunda talimat geldi.

Gelecek, Kazım Karabekir'in ellerinde duruyordu. Türkiye'de tek düzenli askeri güç onun kumandasındaydı. 1917'de Mustafa Kemal'in Kafkas ordusunu ona teslim edişinden sonra, maneviyatı bozulmuş Rusları önüne katıp Kafkaslar'a dek sürerek ilerlemişti. Tüm diğer Türk orduları yenilirken, o başarısını aynı şekilde sürdürmüştü.

İri yapılı, zihinsel ve hareket yeteneği açısından yavaş, son derece disiplinli olmasına karşın; nazik, yalın ve dürüst, sözünün eri, içgüdüsel olarak tutucu ve bir gelenek aşığı olarak eski tip ve askerleri arasında olağanüstü popüler bir kumandandı, isteseydi liderliği ele alabilirdi, fakat bu tür bir hırsı yoktu.

Tereddüt etti. Daha önce Mustafa Kemal'e onu ve Rauf u destekleyeceğine söz vermişti. Padişah'a ve merkezi hükümete sadakatiyse, onu tutuklama konusundaki emirleri uygulamaya zorluyordu. Mustafa Kemal'den ne aldığı emirleri ne de ikilemini gizledi.

Artık mücadele iki kişilik arasındaydı. Metin ve dürüst Kazım ile zeki ve karşısında durulamaz Mustafa Kemal arasında. Kazım'ı ikna etmek için Mustafa Kemal tüm yüreğini ortaya koydu. Daha önce hiç yapmamış olduğu tatlı tatlı dil dökmek ve tartışmak yolunu seçti. Başarısız olduğu takdirde tümüyle silinecekti. Ne olursa olsun, yakalanıp Malta'ya sürülmek ya da belki asılmak üzere Padişah'a ve İngilizlere gönderilmemekte kararlıydı. Kızıl Zindan'daki o günlerinin anısı gönlünü bulandırıyordu. Ölmek, kuşkusuz bundan iyiydi. Kazım'ı ikna edemezse, kaçmak üzere Arif'le anlaşmıştı; eğer köşeye sıkıştırılırlarsa ölene dek çarpışacaklardı. Hiçbir zaman sağ ele geçirilemeyeceklerdi.

Sahip olduğu tüm ikna yeteneğini ortaya koydu ve Kazım'la diğer tarafın bakış açısını kullanarak tartıştı. Hepsinin sadık olması gerektiğini kabul etti; fakat bu sadakat Türkiye'ye yönelik olmalıydı. Padişah ve merkezi hükümet yabancı düşmanın elinde rehin durumdaydı. Bu yüzden iktidar halka geçmişti. Bütün güç halkın elindeydi ve halk kendi kendini kurtarmalıydı. İstanbul'dan gelen emirler aslında Padişah'tan değil, İngilizlerden geliyordu ve yasal değildi. Tek yasal güç, şu anda toplantı halindeki konferans delegelerinin yetkisindeydi ve toplanır toplanmaz Sivas'taki Kongre'ye devredilecekti.

Vasat zekâlı Kazım'ı felsefi ve siyasal bir labirentin içine soktu. Ardından bir yoldaş olarak ona yalvardı ve sonra da kendisine verdiği destek sözünü hatırlattı.

Kazım Karabekir kararını çok zor verdi, ama bir kez karar verdikten sonra da ne değiştirecek ne de dönecekti. Mustafa Kemal'in, Rauf'un ve halkın yanında yer almayı tercih etmişti.

Mustafa Kemal'in önderliğini kabul eden ve merkezi hükümetten kendilerine karşı gelen emirler yüzünden öfkelenen konferans delegeleri, "işgale ve yabancı müdahalesine karşı direnişi örgütlemek; merkezi hükümetin yetersizleşmesi ya da istenmemesi halinde devlet işlerini yürütmek üzere geçici bir hükümet kurmak" konusunda görüş birliğine vardılar.

Yaklaşmakta olan Sivas Kongresi'nden önce kararlarını uygulamak ve görüşlerini belirginleştirmek üzere bir yürütme kurulu seçtiler. Mustafa Kemal'i başkan ve Rauf'u da onun yardımcısı olarak belirlediler. Mustafa Kemal'i ayrıca Erzurum delegesi seçtiler.

5 Rauf, askerlikten 27 Şubat'ta istifa etmişti. Nazırlığı ise bundan da önce, 11 Kasım'daki kabine değişikliğiyle zaten sona ermişti.(ç.n.)

6 Cemal Paşa: Akşin, a.g.e. s.427.(ç.n.)

XXVI

Sivas'taki kongreye Türkiye'nin her bölgesinden temsilciler katıldı. Delegeler kılık değiştirmiş olarak, dağ yollarından ve gecenin örtüsü altında gizlice geldiler. Merkezi hükümet durdurulmaları konusunda emniyet kuvvetlerini uyarmıştı. Mustafa Kemal'in kendisi bile tutuklanmaktan birkaç saat farkla kurtulabilmişti. Düzenli birliklerin olduğu Erzurum'da ve Sivas'ta güvendeydi, ancak, bir grup jandarma tutuklamak üzere yolda onu bekliyordu. Zamanında uyarılması sonucu yolunu değiştirip dağlardan geçerek, güven içinde Sivas'a ulaşmıştı.

Delegelerin berrak bir hedefleri yoktu. Hiçbir sonuç vermeyen sonsuz tartışmalara giriyorlardı. Çoğu İngilizlere karşı silahlı mücadelenin imkânsız olduğunu düşünüyordu. Merkezi hükümete karşı koymak ya da iç savaş tehlikesini göze almak taraftarı olan pek az kişi vardı.

Mustafa Kemal hiç de karakterinin bir parçası olmayan sonsuz bir sabırla sürekli olarak onları ikna etmek için uğraş veriyordu. İstediği zaman karşısındakini çeken tatlı ve hoşsohbet biri olabiliyordu. Her şeyin bu kongredeki başarısına bağlı olduğunun farkındaydı. Delegelerin arasında oturup saatlerce onlarla tartıştı ve konuştu; kâh felsefi tartışmalar yaparak, kâh onları peşi sıra sürükleyen müthiş bir şevkle konuşarak, yorucu muhalefeti sözcüklerinin seli altında boğdu. Türkiye'yi kurtarmak onun göreviydi ve bu misyona duyduğu inanç, ona olağanüstü bir belagat kazandırmıştı.

Tıpkı Erzurum'da olduğu gibi, yavaş yavaş kişisel önderliğini herkese kabul ettirdi. Muhalefet mensupları teker teker onun görüşlerini benimsemeye başladı. Ne ki, büyük çoğunluk hâlâ ona karşı kuşkuyla bakıyordu. Onun fazlasıyla kendine oynadığını düşünen Rauf ve Kazım bile Kongre Başkanlığı'na adaylığını koymaması konusunda onu ikna etmeye çalışıyorlardı.

Bütün bunlar hiçbir şeyi değiştirmedi. Son derece kesin ve yumuşamak bilmez bir kararlılıkla kendi yoluna devam ediyordu. Berrak fikirlere sahip olduğu için, ne istediğini gayet iyi biliyor ve dolambaçsız şekilde hedefine yürüyordu. Kendisine güvenmeyenler bile büyüsüne kapılmıştı. Kişiliğiyle Kongre'ye egemen olmuştu.

Ve İstanbul'daki düşmanları yine ona yardım etmişlerdi. Oturumun ortasında Malatya Valisi Ali Galip'e gelen bir telgraf toplantıyı böldü. Malatya, Sivas'ın tam güneyinde, Kürtlerin yaşadığı bir bölgeydi. Gelen emir Ali Galip'e Kürt aşiretlerinden zorunlu olarak toplayacağı askerlerden oluşan bir kuvvetle Sivas'ı basıp Kongre delegelerini tutuklamasını bildiriyordu. Padişah Kürtlerin dinsel fanatizmine ve bağlılıklarına güvenebileceği kanısındaydı.

Kongre öfkeyle ayağa kalktı. Kürt aşiretlerine onları tutuklama emrini vermek, bardağı taşıran son saldırganlık örneğiydi! Mustafa Kemal'den Malatya'ya askeri kuvvet göndermesini istediler. Mustafa Kemal bir süvari alayını son süratle Malatya'ya gönderdi. Gönderilen kuvvet, Kürtleri hazırlıksız yakalayıp ezdi ve Ali Galip'i tutukladı.

Bundan sonra Mustafa Kemal herkesi önüne katıp sürükledi. Onda, küçük bir öfkeyi dev bir nefrete dönüştürebilen bir hatibin gücü vardı. Yakaladığı bu fırsatı çok iyi kullanmıştı. Delegeler, liderliğine olumlu tepki verdiler. Kongrenin halkın sesini dile getirdiğini bildirdiler. Yabancılara karşı direniş için tam ittifakla oy verdiler. Uğruna savaştıkları barış koşullarının taslağını hazırlayıp "Misak-ı milli" adıyla yasalaştırdılar. Misak-ı milli, düşman tarafından kabul edilmediği sürece, kesinlikle barış yapmayacaklarına dair ant içtiler.

İstanbul'daki merkezi hükümetten bağımsız olarak, geçici hükümet görevini yapması için aralarından bir yürütme kurulu seçtiler. Mustafa Kemal'i bu yürütme kurulunun başkanı yaptılar.

Ali Galip'le yapılan yazışmalar ele geçirilmiş ve Kürt hücumu emrini Damat Ferit'in verdiği kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kanıtlanmıştı. Kongre, İstanbul'a gönderdiği ültimatomla Damat Ferit'in azledilerek hiç vakit kaybedilmeksizin Meclis-i Meb'usan seçimlerinin yapılması gerektiğini bildirdi.

Hiçbir yanıt gelmeyince, Mustafa Kemal işi ele aldı. Askeri yetkililere telgrafhaneleri ele geçirip, İstanbul'un ülkenin geri kalan bölümüyle ilişkisini kesmelerini, vergilerle tüm yazışmaları kendisine iletmelerini ve gerekli olan yerlerde sivil memurları güvenilir kişilerle değiştirmelerini emretti.

Padişah, Damat Ferit'i azledip, yerine değersiz bir adam olan Ali Rıza'yı getirmek ve seçimlerin yapılmasını emretmek yoluyla geri adım attı. Yapılan seçimler, yeni Meclis-i Meb'usan'da kongre delegelerinin büyük bir çoğunluk elde etmesini sağladı.

Kongrenin kendisi de ülkenin daha merkezi bölgesinde yer alan Ankara kasabasına taşındı ve Mustafa Kemal Erzurum mebusu seçildi.

Yeni seçilen mebusların çoğu, bir ön görüşme için Ankara'ya geldiler. İlk toplantıda, Meclis İstanbul'da bulunduğuna göre, Kongre'nin artık kendisini feshetmesi gerektiği görüşü kendini gösterdi.

Mustafa Kemal, her iki düşünceye de şiddetle karşı çıktı. Kongre, Meclisi Meb'usan'ın ne halde olacağı iyice anlaşılana kadar varlığını sürdürmek zorundaydı. İstanbul'a gitmek düşüncesine gelince, bunu budalalık olarak değerlendiriyordu.

"Yabancıların baskısı altında olacaksınız" dedi. "İngilizler halen denetimi ellerinde tutuyorlar. Müdahaleler, hatta büyük ihtimalle tutuklamalarla yüz yüze kalacaksınız. Meclis burada, özgür ve bağımsız olabileceği Ankara'da kalmalı."

Bu kez yenilgiye uğradı. Mebusların hepsi de yasal olarak seçilmiş olmaktan mutlu, artık asi olarak değerlendirilmek yükünden kurtulmuş bir halde, yasal hükümdarın, Padişah'ın onayı altında payitahttaki görkemli Meclis binasında oturmakta kararlılardı.

İstediğini elde edemeyen Mustafa Kemal, mebusların görevleri ve eylem çizgilerini etkilemeye çalıştıysa da, onlar Mustafa Kemal'in müdahalesine

ve kendilerinin üstü olduğu yolundaki varsayımına karşı koydular. Eski kıskançlıklar ve hoşnutsuzluklar canlanmıştı.

Mustafa Kemal, başlarını Rauf'un çektiği mebusların büyük bir sevinç içinde İstanbul'a akın etmelerini alaycı bir gülümsemeyle seyrediyordu.

Konumunu olduğu gibi korumakta kararlıydı. Bu aptalca oyunun bir parçası olmayacaktı. Ankara'da hemen hemen yalnız başına kaldı. Eylem odağı Ankara'dan İstanbul'a, liderlik de Mustafa Kemal'den Rauf'a kaymıştı. Ülkenin her kesiminde, Ankara'da, hatta orduda Padişah'a ve merkezi hükümete karşı bir yakınlaşma, Türk'ün Türk'le savaşmasından kaçınma ve yasal hükümdarın vesayeti altında birleşik bir cephe gösterme arzusu kendini göstermişti. Sanki partiyi Padişah kazanmış, Mustafa Kemal'se kaybetmiş gibi görünüyordu.

Fakat Mustafa Kemal hareketsiz kaldı. Kararını vermişti. Bunu değiştirmediği gibi, ne duraksadı ne de tereddüde düştü. Bildiğinden şaşmayacaktı. Yabancılara karşı silahlı mücadele tek umuttu. Padişah'ı tanıyordu: Vahdettin İngilizlere karşı kuvvet kullanmak cesaretini asla bulamayacaktı; dahası, bunun İstanbul'dan başarılması hemen hemen imkânsızdı. İngilizler orada tüm denetimi ellerinde tutuyorlardı.

İstanbul'daki Meclis'in başarısızlığa uğrayacağına inanıyordu. Mebusların hepsinin dönüp geleceğinden öylesine emindi ki, onların yokluğunda kendisini Meclis Başkanı seçtirmeye çalıştı; böylece bunalım ortaya çıktığında onunla başa çıkma gücüne sahip olabilecekti. Başaramadı, ama sonsuz bir enerjiyle silahlı direnişi hazırlamak, asker ve silah toplamak, askeri eğitimi yönetmek ve örgütlemek yoluyla baskısını sürdürdü.

Mebuslar büyük bir keyif içinde İstanbul'da toplandılar. Padişah'a bir bağlılık mesajı yollayarak, 1920 Ocak başlarında işe koyuldular.

Fakat hiç de kadirbilir bir ruh hali içinde değillerdi. Onlar Türkiye'nin haklarını savunmak için oradaydılar. Eskisi kadar dürüst ve yürekli olan Rauf'un önderliğinde, Padişah'ın ya da İngilizlerin diktatörlük girişimlerini reddettiler. İngilizler tüm emirlere kayıtsız şartsız itaati talep ettiler; mebuslar bu talebi umursamadılar. Müttefik kumandanı Harbiye Nazırı'nın azlini talep etti; Padişah da bu talebe katılınca mebuslar durumu protesto ettiler ve bir tepki olmak üzere Erzurum Kongresi'nde hazırladıkları Misak-ı milliyi Meclis'ten geçirip yayınladılar. Bu belge onların kabul edecekleri

barış ilkelerini saptanan belirli sınırlar içerisinde özgür ve bağımsız bir Türkiye ortaya koyuyordu. Bu, muzaffer düşmana ve işgal ordusuna düpedüz bir meydan okuyuştu.

İngilizler hiçbir şey yapmayınca, olayların her yerde lehlerine gelişmekte olmasından cesaret alan mebuslar daha da dik başlı oldular. Kuzey Suriye'deki Türkler, Fransızlara saldırıp onları püskürtmüşlerdi; Antep ve Urfa'daki Fransız karargâhları kuşatılmıştı; İngilizler ordularını terhis ettikçe Kafkaslar'dan, Kırım'dan ve Anadolu'dan tümüyle çekilmeye başlamışlardı.

Bütün memlekette Türkler işgal ordusunun emirlerine boyun eğmeyi reddetmeye başlamıştı. Teftiş subayları sözlerinin dinlenmediği ve kimi yerde saldırıya uğradıklarına ilişkin raporlar yolluyorlardı; silahlar teslim edilmiyor, birlikler çağrılıp eğitime alınıyor, Mütareke şartlarına uyulmuyordu. Bir grup Türk, Çanakkale'deki[7] bir cephaneliğe baskın yapıp Fransız muhafızları ve silahları kapıp götürmüşler, ne ki yakalanıp cezalandırılmaları mümkün olmamıştı.

İngilizler cezalandırma konusunda şiddetli ve ibretlik bir eylem yapmaya karar verdiler; ancak, ülkenin iç kesimlerinden son İngiliz birlikleri de çekilmekte olduğundan, askerî eylem olanağı sadece İstanbul'da vardı. 16 Mart'ta İstanbul'u resmen işgal ettiler. Rauf, Fethi ve diğer önde gelen Milliciler -artık onlara bu ad veriliyordu- de dâhil olmak üzere, pek çok mebusu tutuklayıp Malta'daki bir tecrit kampına gönderdiler ve Meclis-i Meb'usan'ı kapattılar.

İstanbul'daki önde gelen bütün Türkler saklandılar ya da Anadolu'ya kaçtılar. Harbiye Nezareti'nde İsmet ve Fevzi, kadın yazar Halide ve kocası Adnan derhal kaçıp Ankara'ya koşanlar arasındaydı.

Padişah, darbesini ikinci kez indirdi. Asilerin işini bitirmeye kararlıydı. Mütareke şartları ve Müttefik kontrolü onun düzenli ordular kullanmasını yasaklıyordu. Harbiye Nazırı Süleyman Şevket Paşa'ya [8]"Hilafet Ordusu" adı altında, gayri resmi bir ordu kurmasını emretmişti. Artık bu orduyu dualarıyla kutsayarak asilerin üzerine göndermesinin zamanı gelmişti.

Bütün Türkiye'deki din adamlarını halka seslenmeye çağırdı. Uyruklarını Halife ve tahtın yanında olmaları için ikna etmek üzere, köylere bile hafiyelerini gönderdi.

Halk her tarafta bu çağrıya kulak verdi. Dağınık gruplar halinde Padişah adına ayaklandılar. Bir ucundan diğer ucuna bütün Türkiye, korkunç bir iç savaş karabasanına doğru çılgınca koşmaya başlamıştı. Kasabalar kasabalara, aileler ailelere, kardeş kardeşe, baba oğula düşmüştü. Hiçbir uyarı işareti vermeksizin ayaklanmalar kâh orada, kâh burada ansızın alevlenmeye başladı. Padişah'ın adamları da bunları körüklüyordu. Mustafa Kemal'in taraftarlarıysa ayaklanmaları acımasız bir gaddarlıkla bastırıyordu. Türk Türk'ü öldürüyor, taşlıyor, kamçılıyor, işkence ediyor, asıyor, hatta kardeş kavgasının çılgın nefretiyle birbirlerini çarmıha geriyorlardı.

Konya'da Padişah'ın adamları Mustafa Kemal'in göndermiş olduğu subayların ayak tırnaklarını söktüler, sonra da onları atların ayaklarının altında çiğnettiler. Mustafa Kemal'in adamları, Konya'daki olayda başı çekeni vurarak öçlerini aldılar.

Padişah, Millicilere yakınlık gösteren tüm memurlarını azlederek sadık uyruklarına Ankara'daki vatan hainlerine karşı koymaları için pek çok irade yayınlayarak ve son olarak da, dinsel bir törenle yayınladığı iradeyle Mustafa Kemal ve çevresindekileri yasa dışı ilan edip, onları öldüren kişinin kutsal bir görevi yerine getirmiş olacağını ve hem bu dünyada hem de öteki dünyada ödüllendirileceğini bildirerek, onları idama mahkûm etti.

Haber Ankara'ya kışın soğuğunun hâlâ hükmünü sürdürdüğü bir bahar akşamının geç saatlerinde ulaştı. Mustafa Kemal, kentin dışındaki tepelerden birinde kurulu, kasvetli bir bina olan Ziraat Mektebi'nin salonunda oturmaktaydı. Binanın ötesinde örnek bir çiftliğin kalıntıları uzanıyordu, ancak, uzun yılların ihmali sonucu çok bakımsız bir haldeydi.

Pencerenin kenarında oturuyordu. Yanında kocası Adnan'la birlikte Halide Edip ve Ali Fuat vardı. İsmet başka bir pencereye yaslanmış, dışarı bakıyordu.

Güneş batmıştı ve boz bir aydınlık, aşağıda uzanan muazzam, çıplak Anadolu ovasını yavaş yavaş örtmekteydi. Mangaldaki kömürlerin üstü küllerle kaplanmıştı ve hiç kimse onları karıştırmaya davranmıyordu. Salonun uzak köşeleri koyu bir karanlığa gömülmüştü.

Diğerleri alçak sesle haberlerden söz ediyorlardı. Bazen biri, bazen öteki sanki tehlike -Padişah'ın bir hafiyesi ya da kutsal bir katl amacıyla gelen fanatik bir dinci- orada duruyormuşçasına dönüp ansızın arkalarına bakıyor-

lardı. Onlar ölüme mahkûm edilmiş, toplum dışına atılmış kişilerdi. Bu düşünce üzerlerine büyük bir ağırlıkla çökmüştü.

Haberlerin hepsi de çok kötüydü. Yunanlılar geçtikleri yerleri yakarak, insanları katlederek ve ülkeyi ele geçirerek ilerlemekteydiler. Fransızlar da güneyde hatırı sayılır bir basarı elde etmişlerdi. Padişah'ın ajanları doğuda Kürtleri başkaldırmaya teşvik ediyorlardı. İç savaş her yanı kuşatmış, onlara doğru yaklaşmaktaydı. İçin için yanan bir ateş gibiydi: Hiçbir işaret vermeden yeni yeni yerlerde, bir şurada, bir burada hiç durmaksızın parlıyordu. Bolu'da yeni bir ayaklanma baş göstermişti. Çok hızlı bir şekilde yayılmıştı. Asiler Ankara'nın hemen birkaç kilometre dışında bulunuyorlardı. Merkez Kumandanlığı'ndaki telgraf bağlantıları sayısız kereler kesilmişti. Halkla görüşmeler yapmak üzere gönderilen iki subay taslanmış, hapse atılmış ve sonra da vatan hainleri gibi asılmak üzere İstanbul'a yollanmıştı. Ayaklanmayı bastırmak üzere gönderilen bir tümen dağıtılmıştı. Hendek'e gönderilen 24. Tümen pusuya düşürülmüş ve imha edilmişti.

Hilafet Ordusu başarıya ulaşmak üzereydi, İzmit'in denetimi elindeydi. Bursa kentinin önündeki Bighar (?) işgal edilmişti. Konya, Adapazarı ve birçok başka kent, Padişah'tan yana olduklarını ilan etmişlerdi. Kendi birlikleri ve taraftarları arasında bile muhalefet vardı. Samsun'daki 15. Tümen, Ankara'ya sadık kalmamıştı. Kazım Karabekir tedirgindi ve doğu vilayetleri bağımsız bir eylemden söz etmeye başlamıştı. İzmir önlerindeki tepelerde bulunan düzensiz çeteler de son derece gaddardı. Üstelik denetimden çıkmış durumdaydı. Bunların önderlerinden olan Çerkeş Ethem, bağımsız bir hükümdarmış gibi davranıyordu. Bir bozgunculuk dalgası her tarafa yayılmıştı. Daha o gün Ankaralı hanımlardan oluşan bir heyet mektebe, onu görmeye gelmişti.

"Erkeklerimiz öldürüldü" demişlerdi. "İngilizler İstanbul'da diye neden bu kez Ankara'da şehit edilelim. Bırakın İstanbul kendi başının çaresine baksın. Bu savaş, ümitsiz bir savaş. Bizim savaşa değil, barışa ihtiyacımız var."

Bir koltuğa gömülmüş olan Mustafa Kemal, kurşuni paltosunu omuzlarına sarmış, astragan kalpağını alnına eğmiş, çenesi göğsünde, yüzü kül renginde ve çizgili, bakışları ifadesiz, sessiz ve hareketsiz oturuyordu. O, ordu-

su olmayan bir kumandandı: Para, güç ya da iktidar araçlarından herhangi birine sahip olmayan bir geçici hükümetin başkanıydı. Oysa, Türkiye'yi yabancılardan kurtarıp bağımsız ve büyük bir ülke yapmak için ne güzel planlar yapmıştı. Ama ülke şimdi iç savaşla parçalanmıştı ve hâlâ yabancıların pençesindeydi. Uğruna mücadele ettiği her şey, bütün o güzel planları küle dönüşmüştü. Kendisi de, idama mahkûm edilmiş ve başına ödül konmuş bir asiden başka bir şey değildi.

Dışarıda karanlık bastırmıştı. Akasya ağaçlarının ötesinde, batıdaki dağların koyu gölgelerinin üzerinde uzanan gökyüzünde, çok alçakta yeni ayın gümüş hilali görünüyordu. Aşağıdaki çiftlikte, büyük boz kurt köpeği, Karabaş, aya doğru uluyordu.

Mustafa Kemal bu sesle kendine geldi, bir kurt gibi silkindi ve sert bir sesle konuştu. Ankara'nın Bozkurt'u homurdanmıştı.

Ayağa kalktı. Dövüşecekti. Çaresizliğin pençesinden kurtulmuştu. Capcanlıydı, içi coşkuyla titriyordu. Bu ruh hali bütün odayı sardı ve diğerlerini de yeni umutlarla doldurdu. Öncelikle derhal gölgeleri ortadan kaldıracak bir lamba getirilmesini istedi. Arif'in, kurmaylarının, emirlerini uygulayacak birilerinin çağırtılmasını emretti. Birinin de mangaldaki sönmüş ateşi canlandırmasını emretti. Dövüşecekti. Türkiye'yi her şeye rağmen kurtaracak, onu büyük ve özgür kılacaktı.

7 Aktaş. (ç.n.)

8 Süleyman Şefik Paşa. (ç.n.)

ALTINCI BÖLÜM

XVIII

Mustafa Kemal sırtını duvara vererek dövüştü. Sık sık hasta oluyordu: Böbreklerindeki sorun zaman zaman büyük acılar çekmesine, sık sık ateşlenmesine yol açıyordu. Yaşamı sürekli tehlike altındaydı. Ankara çevresindeki köyler birer birer Hilafet Ordusu’na katılmaya başlamıştı. Her an Ankara’da da ayaklanma başlaması ya da Mektep’e ansızın bir baskın verilmesi olasılığı vardı. Bu durumda kuşkusuz hepsi linç edileceklerdi. Bir nöbetçi, gece çevrede şüpheli birilerinin dolaştığını haber vermişti. Ertesi sabah, büyük bekçi köpeği Karabaş zehirlenmiş olarak bulunmuştu. Mustafa Kemal ve Arif, giysilerini çıkarmadan uyuyorlardı: Arif akşamları uyuyor ve Mustafa Kemal’in uyuduğu, sabahın erken saatlerinde nöbet bekliyordu. Aşağıdaki avluda, dizginleri hazır, eyerlenmiş ve sadece kolanlarının sıkıştırılmasını bekleyen atları, o an gelecek bir mahmuz darbesiyle Sivas’a doğru yola koyulmak üzere hazır bekliyorlardı. Halide revolver kullanmayı öğrenmişti; Adnan yanında zehir bulunduruyordu: Halifenin adamlarının yakaladıkları insanların tümüne yaptığı işkenceye maruz kalmaktansa zehri kullanmayı yeğleyecekti.

Bir an bile gevşeme fırsatı bulamadan olağanüstü bir gerilimle yaşayan yıpranmış, yorgun ve hasta durumdaki Mustafa Kemal, ana salonun bir köşesindeki masasında, bir lambanın sarı ışığı altında sorunları tartışarak, raporları dinleyerek ve emirler vererek bütün gün boyunca ve gecenin geç saatlerine dek çalışıyordu. Gelen telgraflar hep aynıydı: Kentlerin birbiri

ardına Hilafet Ordusu'nun eline geçtiği; her yanda yenilgiye uğrandığı bildiriliyordu. Sık sık koyu bir kahve istiyor ve ardından kül tablaları izmarit yığınlarıyla doluncaya dek sayısız sigaralarını birbiri ardına yakıp, hırsla içiyordu.

Mustafa Kemal'in arkasında siyahlar giyinmiş, elleri arkasında duran İsmet bütün gece boyunca bir aşağı bir yukarı geziniyor, kâh pencereden dışarı bakıyor, kâh bir konuda akıl danışmak üzere Mustafa Kemal'in masasına gidiyordu. Pek ender oturuyordu. Bir başka odada da Fevzi bütün ciddiyetiyle iş başındaydı.

Mustafa Kemal köşeye sıkıştırılmış soylu bir kurt gibi dövüşüyordu. Ne soru sordu, ne de merhamet gösterdi. Padişahın adamlarından her eline geçeni idama mahkûm etti. Milliciler başarısız olursa ne yapacağını soran bir Amerikalı generale sert bir tavırla şu cevabı vermişti:

"Yaşamı ve bağımsızlığı için en büyük fedakârlığı yapan bir millet başarısız olmaz. Yenilgi demek, milletin ölümü demektir."

Fakat millet ölmemişti, o, milletin hayatta olduğunu biliyordu. Millete duyduğu bu inanç onu sarıyor, sarsıyor, her kelimesinde, her emrinde ya da söylevlerinde canlı bir yürek gibi atıyordu. Milliyetçilerin ruhlarını yepyeni bir şevkle ayaklandırmıştı.

Onlara bu hareketi ya kazanacağız ya da yok olacağız, diyordu ve karşılık olarak önlerindeki tüm engelleri silip süpürmek için kollarını sıvayan milliyetçiler tarafından çılgınca alkışlanıyordu.

Yunanlıların ilerleyişini durdurdular. Padişah taraftarlarının birbiriyle bağlantısız başkaldırılarını acımasızca ezip, Ankara'yı tehlikeden kurtardılar. Maraş'a büyük bir saldırı yapıp Fransız karargâhındaki askerleri öldürdüler ve ellerine geçirdikleri Ermenileri yok ettiler. Kürtleri ezdiler. Konya yakınlarındaki demiryolu çevresindeki İtalyan müfrezelerini temizlediler. Eskişehir'deki ana demiryolu kavşağında bulunan İngiliz karargâhına saldırıp onları denize dökünceye değin kovaladılar. Anadolu'da ellerine geçirebildikleri tüm Müttefik subaylarını tutukladılar ve onları Malta'ya sürgün edilen mebusları kurtarmak için rehine olarak kullandılar.

İstanbul'un işgali, tutuklamalar, Meclis-i Meb'usan'ın zor yoluyla kapatılması, padişahın ve İstanbul hükümetinin İngilizlerin yanında yer almasına ilişkin haberler köylere dek ulaşmıştı. Padişah ve merkezi

hükümet yanlısı tepki ortadan kalktı; milli gurur kendini ortaya koydu; kamuoyu millicilerden yana kaydı; bozgunculuk eğilimi, yerini öfkeli bir şevk dalgasına bıraktı. Her Türk artık İngilizlerin denetimi altında olduğu sürece İstanbul'da hiçbir şey yapılamayacağını anlamıştı. Padişaha ya da merkezi hükümete güvenmek yararsızdı. Mustafa Kemal haklıydı: Kendilerini yalnızca kendileri koruyabilirlerdi. Silahlı direnişle Türkiye'yi yabancı düşmandan kendileri kurtarmalıydı.

Her sınıftan ve düzeyden kadın ve erkek gönüllü olarak cepheye koştu: Köylü kadınlar silah ve cephane taşıdılar; iyi ailelere mensup kadınlar hemşirelik yapıp üniforma diktiler. Her biri tek tek Mustafa Kemal'e saygı duyuyor ve güveniyordu.

Hilafet Ordusu'ndaki askerlerin çoğu firar etti; kalanları da savaşmayı ve kendi önderlerini öldürmeyi reddettiler. İstanbul'dan tutuklanmadan kaçmayı başarabilen mebuslar, kurmaylar, paşalar, nazırlar, zengin-yoksul siviller ellerinden geldiği kadar hızla kentin çevresindeki İngiliz inzibat hatlarından kılık değiştirerek gizli yollardan geçip, Ankara'ya koşuyorlardı.

Mustafa Kemal, Ankara'da yeni bir parlamentonun oluşturulmasına ilişkin bir bildiriyi yayımlamıştı bile.

Kaçmış olan mebuslar, meclis başkanıyla birlikte İstanbul'da kapatılan meclisi Ankara'da yeniden açtılar ve yayımlanan bildiriyi teyit ettiler.

Bu yeni seçimde mebus olan kişiler Ankara'ya savaş ruhuyla dopdolu bir halde koştular. Kendilerine Büyük Millet Meclisi adını verdiler ve kendilerinin Türkiye'nin yasal olarak kurulmuş hükümeti olduğunu ilan edip, Mustafa Kemal'i tam ittifakla Meclis Başkanı seçtiler.

Daha dün yalnız ve terkedilmiş olan Mustafa Kemal artık taraftarlarla çevrelenmiş, kabul gören bir lidere dönüşmüştü.

Meclis başkanı olarak, Fransa Cumhurbaşkanı'ndan gelen bir mesaja gururla şu cevabı verdi:

"Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, payitaht yabancıların eline kaldığı sürece Türkiye'nin kaderine hükmedecektir.

Meclis, ülkenin yönetimini ele alacak olan bir Yürütme Kurulu atamıştır.

Padişah ve hükümet düşmanın elinde olduğundan, oradan gelecek tüm emirler geçersiz ve hükümsüzdür. Milletin haklarına tecavüz edilmiştir.

Türk milleti sakin olmakla birlikte, bağımsız egemen bir devlet olma hakkını yeniden kazanmakta kararlıdır. Dürüst ve onurlu bir barış yapmayı arzu etmektedir, fakat bunu yalnızca kendi güvenilir temsilcileri aracılığıyla yapacaktır."

Bunlar, savaşın daha yeni paramparça ettiği, iç savaşın hâlâ yıpratmakta olduğu, düşman tarafından işgal edilmiş bir ülkenin geçici hükümetinin yeni seçilmiş başkanının berrak bir şekilde dile getirdiği küstah ifadeleriydi. Bu küstah sözlerin tek dayanağı büyük bir inançtı.

Ve bu büyük inançla birlikte, Mustafa Kemal'de olağanüstü bir gurur, Türkiye'den ve Türk olmaktan duyduğu gurur -geçmişindeki muazzam tarihiyle hükmedici bir ırktan duyduğu gurur- vardı. Almanya'da yapıldığı gibi Türklerin küçümsendiğini duymak onu müthiş öfkelendiriyordu. Lord Grey'in Türkler hakkında üstün bir varlığın, yüksek hoşgörülü korumacılığıyla kaleme alınmış söylevi ona okunduğunda çılgınca bir öfkeyle patlamış; sesi infialle sertleşmiş ve yükselmişti.

"Onlar, o İngilizler bizim onlar kadar güçlü olduğumuzu yakında öğrenecekler! Bize kendi eşitleri olarak davranacaklar! Onlara asla boyun eğmeyeceğiz. Uygarlıklarını başlarına geçirinceye dek, son ferdimize kadar onlara karşı koyacağız!"

XXIX

Paris dışında, Barış Konferansı masasında memurlarıyla çevrilmiş olarak debdebeyle oturan ve beş yüz gazetecinin günbegün izlediği Müttefik devlet adamları -Başkan Wilson, Lloyd George, Clemenceau- dünyanın geleceğini kararlaştırıyorlar, ağır talimatlarını sanki birer tanrı imişler gibi tüm dünyaya bildiriyorlardı.

Gene de, huzurları kaçmıştı. Türkiye'de alışılmadık bir şeyler oluyordu.

"Neler oluyor?" diye soruyorlardı birbirlerine tedirgin bir halde. "Türkiye, Dünya Savaşı'nda yenildi. Türkiye artık bitti."

Mustafa Kemal'in Çanakkale'de biraz varlık göstermiş bir generalken, artık Türkiye'nin içerlerinde bir yerde, dağlarda yaşayan, padişaha başkaldıran bir asi, tatsız bir serüvenci olduğunu işitmişlerdi.

Danışmanlarının baskısıyla, Sevr Antlaşması adı altında bir barış antlaşması hazırlayıp koşullarını ilan ettiler.

Sevr Antlaşması şartlarının ilanı ani bir etki yarattı. Kabul edilecek olursa bu antlaşma, Türkiye'yi ölüme mahkûm edecekti.

İzmir hariç, Anadolu Türklere bırakılmıştı, ancak, yaşamlarının her ayrıntısı kayıt altına alınmıştı. Gelirleri sıkı bir şekilde denetlenecekti. Türk ordusunu dağıtmak ve yeni gönüllü kuvvet ve jandarmayı kontrol etmek, vergileri toplamak, gümrükleri, orman korucularını, polisi denetlemek işlerini üstlenecek komisyonlar kurulacaktı. Sözde egemenlik hakları

kendilerinde bırakıldığı halde, bu kayıtlarla Türklerin elleri ayakları bağlanmış olacaktı.

Helal süt emmiş her Türk derhal milliyetçilerin safına geçti. Beş yüz yıldan beri onlar egemen bir halk olmuşlardı; hiçbir zaman köle olmamışlardı, eski kıskançlıklarını unuttular, saflarını sıklaştırdılar ve bir bütün halinde Mustafa Kemal'in peşine düştüler. Yıllardır hayal ettiği şeyler sonunda gerçek olmuştu.

Mustafa Kemal hazırdı. Bir savaş hükümeti kurdu. Bekir Sami, Adnan, Fevzi başta cephane ve levazımı örgütlemek üzere milli müdafaayı organize edeceklerdi. İsmet ise Erkan-ı Harbiye Reisi olmuştu. Rauf, Fethi ve diğer önde gelenler Malta'daki İngiliz hapishanesinde sıkışıp kalmış durumdaydı.

Güneydeki yerel halk Pozantı'ya saldırmış ve Fransızları çekilmeye ve bir ateşkes imzalamaya mecbur etmişlerdi.

Doğuda Kazım Karabekir sınırı Ermenilerden temizleyip güvenli hale getirmişti.

O sırada Mustafa Kemal İstanbul'a yaklaşıp çevresini ablukaya alma emrini verdi. İzmir önlerindeki Yunanlılar ile İstanbul içi ve çevresindeki Müttefik güçler dışında, Türkiye'de artık düşman ordusu kalmamıştı.

Avrupa yakasından Cafer Tayyar, emrindeki Türk birliklerine ilerleme emri verdi. Anadolu yakasındaki Ali Fuat, İzmit'e hücum edip, Padişah taraftarlarının ileri karakollarını önüne katıp kovaladı ve İngilizlerle karşılaştı.

Sadece güney sahilini tutmuş olduklarını gören Ali Fuat, düzensiz süvarilerini dosdoğru onların Boğaz cenahını sarmaya gönderdi. Süvariler hücum edip Müttefik Başkumandanı'nın karargâhından yalnızca bir buçuk kilometre uzakta, suyun öte yakasındaki köyleri yaktılar. İstanbul ve Müttefik İşgal ordusu olarak adlandırılan kuvvet ve muzaffer büyük devletleri temsil eden Müttefik Yüksek Komiserliği saldırıya tamamen açık kaldı. İzmit önlerindeki İngiliz birlikleri Türk kuvvetlerinin önünü almak için çok zayıftı.

Müttefikler acz içindeydiler. Paris'teki devlet adamları eski zorlu kararlarını uygulamak için ellerinde hiçbir güç kalmadığını anlamışlardı. Her biri, tüm Avrupa ülkeleri, büyük bir savaşın ertesinde kendini gösteren tepki hareketlerinin seline kapılmış, sürükleniyorlardı. Hepsi ordularını terhis

etmişti. İtalya bir Bolşevik devrimi kasırgasına sürüklenmişti; Fransa'nın Suriye sorunundan kafasını kaldıracak hali kalmamıştı ve halâ Almanya'dan fazlasıyla çekiniyordu; büyük darbeler yemiş olan Britanya İmparatorluğu İrlanda'daki iç savaş, Mezopotamya ve Hindistan'daki ayaklanmalar ve Afganistan'la savaş yüzünden temellerinden sarsılıyordu. Amerika bu işe karışmayı reddetmişti. Müttefiklerin Türkiye'ye gönderecek bir tek askeri bile kalmamıştı. Savaşmalı veya kaçmalıydılar ve savaşacak ne istekleri ne de güçleri kalmıştı.

İstanbul'daki müttefik ordusu birkaç bin askere indirilmişti. Kent, okları dökülmüş bir kirpi kadar korunmasızdı. Müttefik kumandanı kaçış sırasında gerekli tahliye için tüm hazırlıkları yapmıştı: Belgeler yakılmış, depolar ve cephaneler tahrip edilmiş, köprüler atılmaya hazır halde mayınlanmış, nakliye araçları her an harekete hazır şekilde Haliç'te bekletiliyordu.

Mustafa Kemal zaferi kazanmıştı. O ve Türk milleti galip müttefikleri pılı pırtılarıyla birlikte Türkiye'den kapı dışarı etmeyi başarmanın çok yakınındaydılar.

Eldeki bütün adamların toplanması emrini verdi. İngiliz savaş filosu İzmit önlerinde toplanan Türk birliklerine ateş açtı. Bu onları durdurmak için yeterli olmadı. Zayıf savunma hattını dağıtıp İstanbul'a yürümeleri ve Müttefik ordusunun önünü kesmeleri yalnızca bir gün meselesiydi.

Paris'teki konferans masasında Başkan Wilson, Lloyd George ve Clemanceau çaresizlikle çevrelerine bakınıyorlardı. Sonunda ne olduğunu anlayabilmişlerdi: O asi liderin, o tatsız serüvencinin, Mustafa Kemal'in önderliği altındaki Türkler, müttefikleri Türkiye'nin dışına atmak üzereydiler.

Bir avuç pejmürde kılıklı Türk, muzaffer müttefikleri kovalıyordu!

Her ne pahasına olursa olsun, buna bir son verilmeliydi! Böylesine bir felaket her şeyi karıştırabilir, başka yerlerde de ayaklanmaları kışkırtabilir, dünyanın yeni düzenine ilişkin bütün o güzel planlarını bozabilirdi. Her ne pahasına olursa olsun, durdurulması gerekiyordu! Ama nasıl?

Konferans masasının muhteşem dekoru içinde çaresizlikle birbirlerine bakıyorlardı.

Yanlarında sessiz, makul, her zamanki sevimliliği içinde Yunan Başbakanı Venizelos oturmaktaydı. Yaşamında bir tek temel amacı vardı: Yunanistan'ı

Anadolu’nun zengin sahil şeridini de kapsayan ve başkenti Konstantinopolis olan bir imparatorluğa dönüştürmek.

Bir Giritliydi ve bir Giritlinin inatçılığıyla bu tek amaç uğruna yirmi yıldır uğraşıp duruyordu. Sırbistan ve Bulgaristan’la birlikte 1913’te Türkiye’ye saldırarak Balkan Birliği’ni kurmuştu. Dünya Savaşı’nda Yunanistan’ı muzaffer müttefiklerin yanında yer almaya zorlamıştı.

Sevimli tavırları, halim selim yüzü, gözlükleri, hepsi ona çocuksu bir yalınlık havası veriyordu, ama o her şeyi kurnazca hesaplayıp yargılıyor ve öylece ilerliyordu.

İzmir’de en iyi Yunan birliklerinden oluşan büyük bir ordu toplamıştı. İngiliz ve Fransızlardan savaştan arta kalan cephane ve levazımları satın alıp Yunanlıları silahlar, toplar, kamyonlar, en iyi nakliye araçları ve sıhhi malzemeyle donatmıştı. En iyi subayları İzmir’e göndermiş ve birlikleri kendi imparatorluk düşlerinin peşine düşmeleri yolunda esinlemişti.

Akılcı bir ödüle karşılık -Yunalıların, Türkiye’nin Asya ve Avrupa topraklarından daha fazla pay alması gibi- Yunan ordusunu Müttefikler’in tasarrufuna vermişti. Şimdi Yunanlılara ilerleme emri verecek ve Türkleri barış antlaşmasını imzalamaya zorlayacaktı.

Wilson, Lloyd George ve Clemenceau, hiç düşünmeksizin bu öneriyi kabul ettiler; ona adamlarını çabucak eyleme geçirmesi ve kendilerini Türklerden kurtarmasını tembih ettiler.

Mustafa Kemal adamlarını çağırıp İstanbul’a hücum etmeleri için topladığında Yunanlılar ilerlemeye başlamıştı. 23 Haziran 1920’de ileri harekât başladı. Bütün cephelerde kolay zaferler kazandılar. Gerçekte Mustafa Kemal’in yalnızca birkaç düzenli birliği vardı; birkaç alayı yeniden düzenleyecek zamanı ancak bulabilmişti ve bunlar da son derece zayıf donanımlı, top ve nakliye araçlarından yoksun, gıdasız kalmış askerlerden oluşmaktaydı. Elindeki kuvvetlerin geri kalanı düzensiz çete kuvvetlerinden ibaretti. Gayet iyi durumdaki Yunan ordusuna karşı direnmeleri mümkün değildi.

Bir Yunan ordusu Trakya’ya yürüdü, Birinci Kolordu’yu, kumandanı Cafer Tayyar’la birlikte kuşatıp ele geçirdikten sonra Edirne’ye girdi ve İstanbul’un Avrupa yakasındaki tüm bölgeyi Türk birliklerinden temizledi.

Bir diğer ordu, İzmir’in kuzeyinden ilerleyip Türkleri İzmit’in gerisine püskürttüler ve İstanbul’a Anadolu yakasından yaklaşabilecek tüm birlikleri

uzaklaştırdılar.

Ana kuvvet ise, Anadolu'yu kuzeyden güneye keserek ilerleyen demiryolu ile Eskişehir ve Afyon'daki ana kavşak noktalarını ele geçirmek hedefiyle, iki koldan ilerlemekteydi. Demiryoluna giden yolun yarısında durup siper kazmalarına ilişkin emir aldılar: Müttefikler onların daha fazla ilerlemelerini istememişti. Dağların tepesinde, bağlantı sağlayacak hiçbir yol yokken yeni bir hat kurmak zorunda bırakıldılar. Burada altı ay boyunca kalıp, konumlarını pekiştirdiler.

1920 sonbaharı başlarında durum artık belirginleşmişti. İstanbul'da Padişah ve merkezi hükümet hâlâ asilere karşı tehditler savuruyorsa da oldukça etkisizdi. Müttefikler de kentteki bir avuç birlikle neredeyse eşit düzeyde etkisizdi. Çevrelerindeyse, onları koruyan, her tarafta tek korunma çareleri olarak Yunan birliklerinden oluşan bariyer duruyordu.

Düzensiz birliklerden siper hizmeti görecek bir bölük bırakan Mustafa Kemal, tüm düzenli birliklerini İç Anadolu'nun gerisindeki dağlara çekti.

YEDİNCİ BÖLÜM

XXXI

Utanılacak bir yenilgiye uğrayıp geriye çekilen Türkler hüzünlü bir düş kırıklığına kapılmışlardı. Düzenli ordudaki askerler firar etmeye başladı. Köylerde o bilinen barış çığlıkları yükseliyordu. Ankara'da politikacılar sorumluların, yani Batı cephesi kumandanlığındaki Ali Fuat ile bütün sorunların sebebi olarak Mustafa Kemal'in başını istiyorlardı. Bir karamsarlık dalgası ülkeyi baştan aşağı kaplamıştı. Kederli, bezgin ve cesaretleri kırılmış Türkler, yine her ne pahasına olursa olsun barışı ve kadere karşı bu işe yaramaz mücadeleye bir son vermeyi istiyorlardı.

Mustafa Kemal bu yenilgi ve karamsarlığın karşısında bile soğukkanlılığını ve metanetini kaybetmedi. Kendisi de devamlı olarak büyük bir şevkle yer değiştiren büyük karamsarlığın arasındaki mücadeleyle yüz yüzeydi; fakat kendisindeki duygu kasırgaları dış olaylardan kaynaklanmıyordu: Bunlar onun içinden gelen duygulardı. Sık sık yolunda giden olaylara bile tepki gösteriyor ve böylece başarısızlık ona yeni bir güç kazandırıyordu. Şimdiyse yenilgi ona, daha büyük bir çaba için gerekli olan cesareti vermişti.

Büyük Millet Meclisi toplantılarını döküntü haldeki Ziraat Mektebi'nin dershanelerinden birinde yapmaktaydı. Mustafa Kemal hiç duraksamaksızın onun kanını içmek için bağrışan gürültücü mebusların karşısına dikildi.

Önlerinde durduğu sırada, bakmak için hiç de etkileyici biri değildi; bir kalabalık içinde dikkati çekmiyordu. Mavi gözleri ve donuk ifadesiyle orta

boylu bir adamdı; yüzü yorgun ve kırışıklarla dolu duygularını belli etmediği zamanlarda oldukça saf ifadeliydi.

Ancak, konuşmaya başlar başlamaz şamata kesildi. Onun kişiliği kendini kabul ettirmişti. Gündelik konuşmalarda bir parça boğuk ve kısık olan sesi, çınlayan ve berrak bir nitelik kazanmıştı, tutku ve güçle, görevine ve kendisine olan inancıyla dolmuştu.

Mebuslarla durumu tartıştı. Onları tehdit etti. Mantıksız olduklarını söyledi: Türk ordusunun henüz Yunanlılara karşı hazır olmadığını düşünemiyorlardı; yenilgiden Padişah taraftarlarının suçlanması gerekiyordu; onlar eski ordunun dağıtılmasına, silah ve mühimmatın düşmana teslim edilmesine göz yummuşlardı; iç savaşı başlatmışlardı; mebuslar mantıklı ve sabırlı olmalı, ona yeniden düzenleme yapması için zaman tanımalıydılar.

Böylece içlerindeki gururu uyandırarak onlara yeni bir umut aşıladı. Artık dava belirginleşmişti: Yunanlılarla yapılacak topyekûn bir savaş. Doğru, Yunanlıların arkasında İngilizler vardı, ama bu destek sadece manevi düzeydeydi. İngilizler bu savaşta etkin bir rol oynamayacaklardı.

“Sizler” diye haykırdı, “Sizler Türksünüz! Daha dün uyruğunuz ve köleniz olan bu Yunanlıların karşısında boyun mu eğeceksiniz? Buna inanamam! Birleşin ve hazırlanın; o zaman zafer bizim olacaktır.”

Muhalefet yavaş yavaş yok oldu. Büyük Millet Meclisi, son mebusuna kadar onun yanındaydı.

Ülkenin her yerine aynı mesajı gönderdi. Dinmek bilmez bir sabırla ordu kumandanlarını daha fazla asker ve silah toplamaya ve düzenli orduyu genişletmeye sevk etti.

Bunlardan kendisine çok geç olmadan barış yapmasını tavsiye edenlere dudak büktü: Onlar birer korkaktı.

Fransız hükümetinin bir temsilcisine oldukça küstah bir tavırla, “Suriye ve Arabistan’ı alabilirsiniz” diyordu, “Ancak, Türkiye’den uzak durun. Biz her ulus gibi kendi sınırlarımızdan bir karış fazlasını istemiyoruz, ama bu sınırlardan bir karış azına da razı olmayız.”

Kollarını kavuşturmuş bezginlikle kaderlerine boyun eğmeye hazır bekleyen Türkleri sarsılmaz bir inatla yeniden direnişe doğru şahlandırdı.

XXXII

Şimdi de içerden yeni bir tehlike baş göstermişti. O zamana dek İzmir civarında Yunanlılarla yapılan mücadele, eldeki pek az düzenli ordu ihtiyatlarıyla birlikte (Kuvva-i Seyyare denilen- ç.n.) düzensiz çeteler tarafından yürütülmüştü.

Bu çeteler her tür toplumsal tabakadan gelen insanlardan -Yunanlılarca evlerinden sürülüp çıkarılmış köylüler, eşkıya, sabıkalılar, asker kaçakları, yurtseverler- oluşmaktaydı. Disiplinden, üniformadan ya da düzenden yoksun bu kuvvetler, yalnızca belirli kişileri önderleri olarak kabul ediyordu. Ani baskınlar vermek ve dağlardaki karargâhlarına aynı derecede aniden geri çekilmek şeklinde özetlenebilecek, düşmanı tedirgin eden fakat kalıcı bir askeri zafer sağlamayan bir gerilla savaşı veriyorlardı.

Çete liderlerinin başı Çerkeş Ethem'di. Ethem, hafif top ve makineli tüfeklerle donanmış büyük bir kuvveti bir araya getirmişti. Bu kuvvete "Yeşil Ordu" adını vermişti. Karargâhını Kütahya'da kurmuş, hatta yarı yarıya kavrayabildiği bir Bolşevizm düşüncesinin ifade edildiği makaleleriyle dolu bir gazete bile yayımlamaya başlamıştı.

Yunan saldırılarına karşı koyan, iç savaşı ezen, Ankara'yı asilerden kurtaran ve Ankara hükümetini kabul ettiren hep bu Yeşil Ordu idi.

Ethem etkisini Kütahya'dan baştan aşağı bütün ülkeye yaygınlaştırmıştı. Ankara'dan bağımsız davranarak vergileri toplamaya, erzak ve at istemeye, sivil memurlara emirler vermeye ve bunlara uyulmayınca muhatapları ceza-

landırmaya başladı, insanları ölüme mahkûm ettiği bile oldu ve vatan haini olarak kabul ettiği kimselere kent dışındaki dağlarda işkence ettirdi. Köylülere insafsızca baskı yaptı. Hesap vermek üzere Ankara'ya çağrıldığında, kendisinin bağımsız eylemde bulunma hakkına sahip olduğunu ileri sürdü. Kısa zamanda tıpkı ortaçağdaki kimi feodal baronlar gibi, bir haydut diktatör haline gelmişti.

Düzensiz kuvvetler, bölgedeki tek kuvvet olduğu sürece yapılacak hiçbir şey yoktu; Ethem gitgide daha kibirli ve dik kafalı oldu.

Ancak, yeni düzenli ordu İsmet ve Fevzi'nin hünerli ellerinde hızla gelişiyordu. Düzensiz kuvvetlerle her noktada çelişki ortaya çıkmıştı: Subaylar çete reisleriyle anlaşamıyordu; sürekli bir çekişme halindeydiler. Düzenli birimlerdeki askerlere hem az maaş ödeniyordu, hem de katı bir disiplin uygulanıyordu. Bunlar sürekli olarak Ethem'in iyi para ödenen ve yağmaya izin verilen hasbelkader oluşturulmuş ordusuna katılmak üzere birliklerinden kaçıyorlardı. Düzenli birliklerin subayları bunların geri gönderilmesini talep ettiğinde çete reisleri onları bırakmayı reddediyorlardı. Düzenli ordu önderleri çeteleri kendi içlerinde eritmekte ne denli kararlıysalar, çeteler de bağımsız kalmakta o kadar kararlıydılar.

Bu çelişki artık hızla doruğuna çıkmaya başlamıştı: Ali Fuat, Batı cephesinin kumandanıydı. Tüm planları ve düzenlemeleri çetelerin varlığına dayanmaktaydı. Emrindeki düzenli birlikler ancak zayıf bir birleştirici güç olarak kullanılabilirdi. Askeri bakış açısı, bir gerilla savaşçısı, bir çete reisininkine dönüşmüştü. Hatta bir çeteci gibi giyiniyor ve omzuna asılı tüfekle dolaşıyordu. Ethem'le çok yakın bir ilişki halinde çalışıyordu, ama aralarında karakteri güçlü olan ve asıl kumandan Ethem 'di.

Ekim'de, Erkan-ı Harbiye Reisi olan İsmet'in tavsiyesine karşı Ethem'in tavsiyesine uyan Ali Fuat, Yunanlılara karşı bir hücum başlattı ve şiddetli bir yenilgiye uğradı.

Mustafa Kemal radikal bir değişiklik için en uygun zamanın geldiği kararına varmıştı. Çeteler ezilmeli ve düzenli ordu idareyi ele almalıydı. Ali Fuat'ın yanlış zamanlanmış hücumunu bir bahane olarak kullanarak, yerine İsmet ve Refet'i geçirdi. Ethem'e de İsmet'in kumandası altına girdiğini bildirdi.

Ethem reddetti. İsmet'i üstü olarak kabul etmeyecekti. Kendisine karışılmasına izin vermeyecekti. Adamlarına Ankara'ya gidecek olursa, "Mustafa Kemal'i Meclis'in kapısının önünde asacağını" söyleyip övünecek kadar ileri gitti.

Mustafa Kemal, Ethem'i Ankara'ya davet etti. Mustafa Kemal'in otomobiliyle -kentteki tek otomobil- kente girdi ve bir dövüş horozu gibi kabararak Mustafa Kemal'in dairesine çıktı.

Ankara sokakları gibi, dairenin bekleme odası da Ethem'in göğüsleri ve belleri çapraz fişekliklerle kaplanmış, feslerinin üzerine sarık sarmış ve tüfeklerini ellerinde, ateşe hazır tutan vahşi suratlı çetecileriyle dolmuştu. Ayaklarında yemenileri, kentin sokaklarındaki kaldırım taşlarında yürüyüşleri tıpkı vahşi hayvanların yumuşak pençelerinin sessiz yürüyüşüne andırıyordu.

Mustafa Kemal ve Ethem birbirlerini süzdüler. Ethem iri kıyım, dev gibi bir adamdı. Onun önünde Mustafa Kemal ufak tefek hatta naif görünüyordu; fakat aslında birçok benzerlikleri de vardı. Her ikisi de aynı solgun beyaz simaya, gün ışığında griye dönüşen aynı soğuk, açık renkli gözlere ve aynı sabit ifadeye sahipti. Her ikisi de yüreklerinin derinlerinden tereddüt ve acıma nedir bilmez birer asiydi. Her ikisi de buyurgan, itaat edilmeye alışkın, iktidar sahibi olmak ve kumanda etmekte kararlı kişilerdi.

Konuğu için kahve ve sigara emreden Mustafa Kemal, oldukça okşayıcı bir muameleyle Ethem'i Türkiye için en iyisinin düzenli ordunun kontrolü ele alması olacağına ikna etmeye çalıştı. Ethem uzlaşmayı reddetti. O ve adamları mücadelenin en ağır yükünü taşımışlar, Yunanlılara cesaretle karşı koymuşlar, İngilizleri yıldırmışlardı. Bu süre boyunca rahat rahat İstanbul'da oturmuş ve şimdi son dakikada mücadeleye katılmış olan İsmet'in ya da Fevzi'nin öne çıkmasına izin vermeyecekti. Dahası, bu Türkiye'nin yararına da olmazdı: En iyisi çetecilerin savaşmasıydı. İngilizlerin desteklediği Yunanlılara karşı durabilecek bir düzenli ordunun kurulabilmesi imkânsızdı.

Konuştuğu sürece Mustafa Kemal'i seyretmişti; ondan kuşkulanıyordu. Tehlikeyi sezinlemede bir vahşi hayvan kadar atik, bir tuzağa düşürülüp düşürülmediğini anlamaya çalışıyordu. Kabzasında öldürdüğü her adam için bir çentik attığı, gümüş kakmalı en sevdiği tabancası, tetiği çekilmiş,

kullanmaya hazır halde elinin altında duruyordu. Mustafa Kemal tabancanın üzerindeki elin kıpırdanışını gördü ve hiç hareket etmeden bekledi. İki adam saldırı anını kollayan iki bozkurta benziyordu.

“Gelin, trene binelim” dedi Mustafa Kemal. “Eskişehir’e gidip İsmet’le konuşalım. Hepimiz için uygun olan bir çözüm bulabiliriz.”

Önemli bir güçlükle karşı karşıyaydı. Ethem’in elinin altında duran tabancanın tehdidi, onu hiç mi hiç etkilemiyordu, ancak, Padişah’ın İzzet Paşa başkanlığında gönderdiği heyetin Yunanlılara karşı tüm Türklerin birleşmesi için İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında ateşkes görüşmeleri yapılması konusunda getirdiği öneri kafasını karıştırmıştı. Meclis öneriye olumlu bakıyordu ve Padişah lehinde bir akımın canlanması söz konusuydu.

Mebuslar, pek çoğunun desteğini almış olan Ethem’e de çok olumlu bakıyorlardı. Yaptığı her şey için onu övüyorlar, çete savaşının tek çözüm yolu olduğuna inanıyorlardı. Mustafa Kemal’in “kurmay subaylarına ve askeri hükümetine” içerlemekteydiler. Ankara’da çok sık kullanılan bir söz vardı: “Mustafa Kemal hepimizin düğmelerini ilikletecek. Ama biz bunu kabul etmeyeceğiz. Biz, Ethem’in üniformasını giyeceğiz.” Mustafa Kemal’in kendisini askeri bir diktatör olarak benimsetmekte kararlı olduğunu, buna engel olacak tek kişinin ise Ethem olduğunu açık açık söylüyorlardı.

Mustafa Kemal çeteleri üzmenin hoşnutlukla karşılanmayacağını anlamıştı. O ve Ethem, İsmet’le buluşmak üzere Eskişehir’e gittikleri takdirde, İsmet sorumluluğu omuzlayabilirdi; ayrıca Ethem’in siyasal taraftarlarından uzakta olması daha yerinde olacaktı.

Yolculuk sırasında Ethem daha çok kuşkulanmaya başlamıştı. Eskişehir’de düzenli birliklerle sarılacaktı. Üzerine kapanmakta olan tuzağın çelikten dişlerini hissetti. Kimseye sezdirmeden trenden atlayıp adamlarına katıldı.

Artık bir muhalif olmuştu. Ne şekilde olursa olsun, gücünü muhafaza edecekti. Eğer Ankara hükümeti onu istemiyorsa, o da başka yere giderdi. Önce Padişah’la ardından da Yunan kumandanlarıyla görüşmeler yapmaya başladı. Kütahya’daki düzenli orduya mensup Türk birliklerinin çevresini sarıp onları dağıttı ve evlerine yolladı. Ankara’dan gönderilen memurları

azletti ve gelen emirlere uymayı reddetti. Son olarak kendisini Umumi Milli Kuvvetler Kumandanı olarak ilan ederek Büyük Millet Meclisi'ne şu mesajı gönderdi:

"Ülkenin savaşı sürdürecek hali kalmamıştır ... İzzet Paşa başkanlığındaki heyete barış görüşmelerini sürdürmeleri için gereken şartlar sağlanmalıdır ... Ben milletin ve askerlerin arzusunu dile getirmekteyim."[1]

Mustafa Kemal cevaben ona şu mesajı gönderdi:

"Şimdiye dek sizinle hep eski bir dost olarak konuştum. Şimdiden sonraysa bir devlet başkanı olarak davranacağım."

İsmet'e gezici birlikleri ezme emrini verdi. Refet'in kumandasındaki düzenli ordu Kütahya'yı ele geçirip Ethem'i püskürttü. Çetelerin boyunduruğu altında yaşadıkları kâbustan kurtulmak için bütün köylüler gezici birliklerin imhasına katılıp yardım ettiler.

Mustafa Kemal'den öç almaya yemin eden Ethem, adamlarından bazılarıyla birlikte Yunanlılara katıldı. Türklerin kendi aralarında dövüştüklerini gören Yunanlılar hazırlıksız olmalarına karşın taarruz ettiler. Afyon'u ve hemen önlerindeki demiryolunun bir bölümünü ele geçirdiler. İsmet, kumandası altındaki düzenli birlikleriyle, İnönü'de karşı hücuma geçti ve Yunanlıları geri püskürttü. Bu yeni direniş karşısında şaşalayan Yunanlılar, eski hatlarına çekildiler ve 1921 bahar aylarının tamamı ve yazın ilk ayları boyunca büyük bir taarruzun hazırlıklarını tamamlamak üzere burada hareketsiz kaldılar.

*

İnönü Meydan Savaşı'nda Kemalistler ilk askeri zaferlerini kazanmışlardı. Umutları yeniden dirilmeye başlamıştı.

Haberler iyiydi: Kazım Karabekir Ermenistan'ı işgal etmiş, Kars'ı alarak güçlerini Bolşeviklerle birleştirmişti. Rusya para ve silah gönderiyordu. İngiltere, Rusya ve Türkiye'nin ortak düşmanıydı. Yunanistan hızla orduya sıçramakta olan kıyasıya siyasal tartışmalar yüzünden yıpranmaktaydı. Venizelos ve yandaşları Atina'dan çıkarılmışlardı.

İngiltere, Fransa ve İtalya, Türk-Yunan Savaşı'na son vermek niyetindeydi. Yunanistan ve Türkiye'ye arabuluculuk yapmayı önerdiler ama Yunanistan'ın bu öneriyi reddetmesi üzerine Müttefikler de bu savaşta tarafsız

olduklarını ilan ettiler. Bu savaş doğrudan doğruya Yunanistan'la Türkiye arasında bir meseleydi. Fransa, Ankara'ya yardım sözleri getiren gizli haberciler gönderiyordu. İtalya da onlara silah satmaya başlamıştı. Afganistan ve İran'dan delegeler ittifak önerileriyle gelmişti. Hindistan ve Mısır'da Türkiye'ye yardım konusunda büyük bir Müslüman propaganda faaliyeti başlatılmıştı.

Türkler de birleştiler. İç savaş sona erdi: Hilafet ve Yeşil orduların her ikisi de ortadan kaldırıldı. İstanbul'da Padişah'ın çevresindeki birkaç yaşlı politikacı dışında, Türklerin hepsi işgalci Yunanlılarla savaşmak üzere Ankara'da, Mustafa Kemal'in önderliği altında birleştiler.

Mustafa Kemal kaybedecek zamanı olmadığını açıkça görüyordu: Yunanlılar büyük bir taarruza hazırlanmaktaydı. Onlara karşı koyacak bir askeri güç oluşturması gerekiyordu.

Son hızla çalışmaya başladı. Olağanüstü bir konsantrasyon gücü, ayrıntıları son hızla kavrama ve istediği an onları anımsayıp yerinde kullanabilme yeteneği, temel olgular üzerine de berrak bir muhakemeye sahipti. Birlikte çalıştığı kimseler yorgunluktan tükeninceye değin, hiç dinlenmeden ve uyku uyumadan saatlerce durmaksızın çalışıyor, gene de yorulmuyordu.

Okumadığı, mektup ya da kurye göndermediği ya da bildiriler hazırlamadığı zamanlar, yeni ordunun örgütlenmesi konusunda çalışmak üzere Fevzi'nin yanında oluyordu, iki adam tam birbirlerinin zıttı idi. Mustafa Kemal olağanüstü yoğunlaşmış enerjisiyle herkesi eyleme geçiren, kâh çok neşeli, kâh bunalımlı bir ruh halindeydi. Fevzi ise durgun ve katı, az konuşan, arka planda kalan, genellikle kötümser, mert ve güvenilir ve diğerinin üzerinde oldukça büyük etkisi olan bir kişiliğe sahipti.

Ellerindeki malzeme oldukça zayıf, ikinci sınıf nitelikteydi: Savaş tutsaklığından dönmüş isteksiz askerler, eski top ve tüfekler, nakliye imkânları olarak da kağnı arabaları ve köylü kadınlar vardı. Bütün bunlardan birinci sınıf bir savaş gücü yaratmak zorundaydılar. Bu olağanüstü güçlükler karşısında Mustafa Kemal'in gevşemesi, bir an için bile olsa mümkün değildi.

Bundan başka politikacılarla da başa çıkması gerekiyordu. Yeni seçilmiş mebuslar, kendi hak ve yetkileri konusunda son derece kıskançtılar. Kuramsal olarak, asıl yönetici onlardı. Mustafa Kemal, onlara tekrar tekrar

şunu söylüyordu: “Büyük Millet Meclisi, halkın vücut bulmuş halidir. Bütün yetkiler yalnızca ve kesinlikle halka aittir.” Ne ki, onlar gene de aslında kendilerine ait olan yetkileri Mustafa Kemal’in sık sık gasp ettiğini düşünüyorlardı. Ona karşı kuşkuluydular. Onların kuşkularını gidermek için Mustafa Kemal’in elinde kurumsallaşmış bir devletin içinde yüksek bir konum gibi, yüzyıllık gelenek ve adetlerin sağlayabileceği imtiyazlı bir mevkii de yoktu. Ankara’da her şey henüz çok yeni ve hamdı. Mustafa Kemal’in elindeki tek koz, kendi yeteneği ve kişiliğinden ibaretti.

En küçük bir şeyi elde edebilmek için bile toplantılarına katılması, onlarla tartışması ve onları ikna etmesi gerekiyordu. Toplantıları sırasında sabır ve kontrolünü muhafaza ediyordu; yakınlarına ise zaman zaman önemsiz düzeyde de olsa bu aralıksız muhalefet ve eleştiri selinin onu nasıl çılgınca öfkelendirdiğini yansıtacak şekilde sık sık patlıyordu.

Bir akşam Meclis oturumundan sonra geç saatte örnek çiftliğe döndü; mebuslar o gün her zamankinden de fazla güçlük çıkarmışlardı. Kurmayları holde ateşin yanında toplanmışlardı, içeri girer girmez Mustafa Kemal politikacıların fesatlığı yüzünden kasırga gibi patladı: Demokrasi çok kişinin, ama zihni karmakarışık, aptal kişilerin yönetimiydi; tek sağlıklı hükümet tarzı tek adamın mutlak hükümranlığıydı.

Ansızın Halide Edip’e dönüp, “Siz ne düşünüyorsunuz?” diye bağırdı. Onun kuramsal düzeyde bir demokrat olduğunu, tüm diktatörlere karşı olduğunu biliyordu.

“Ne demek istediğinizi tam anlayamadım” cevabını verdi Halide Edip.

“Ne demek istediğimi size açıklayacağım” diyen Mustafa Kemal’in kızgınlıktan gözleri kurşunileşmiş, kaşları aşağı sarkmış, çenesi sıkılmıştı; tavırları tehdit edici bir hal almıştı. “Demek istiyorum ki, herkese ne diyorsam yaptıracağım, herkes emirlerimi yerine getirecek. Hiçbir şekilde eleştiri ya da öğüt almayacağım. Kendi yolumu çizeceğim. Herkes, tabii siz de, ben nasıl istersem, hiç soru sormadan, kesinlikle yerine getireceksiniz.”

Yapacak iş olduğu sürece, bu Mustafa Kemal’in her anını alıyordu; hiçbir şey onu işinden alıkoyamıyordu. İş biraz hafiflediği zaman tedirginliği ve huzursuzluğu büyüyor ve astlarıyla uğraşmaya başlıyordu.

İşte o zamanlar, Arif ve bir iki diğer arkadaşıyla birlikte, kâğıt oynuyor, sabahlara dek sürecek içki nöbetine girmek üzere ortadan kayboluyor; ka-

dınlarla eğleniyordu.

Bu gibi eğlencelere İsmet ve Fevzi asla katılmıyorlardı. Onlar Mustafa Kemal'in yaşamının bu parçasına ait değillerdi. Her ikisi de ahlaki açıdan ağırbaşlı ve gelenekçi aile babalarıydılar. Özellikle Fevzi'nin güçlü, eski moda görüşleri vardı. Karısına çarşaf giydiriyor ve ailesindeki kadınlara kaç-göç uygulatıyordu. Oldukça sofuydu ve ağzına kesinlikle içki koymazdı. İsmet de, o da Mustafa Kemal'in içine gömüldüğü bu sefahat âlemlerini olduğu kadar, âlem arkadaşlarını da onaylamıyorlardı.

Özellikle bu dönem, Mustafa Kemal'in şaşırtıcı konuşma kapasitesini gösterdiği dönemlerdi. Günlerce kelimeleri yutulmuş, kesik konuşmalarla sessiz kalıyordu. Ardından hiçbir uyarıda bulunmaksızın, sonu gelmez bir sözcük seliyle hiç aralıksız saatlerce konuşuyordu.

Kimi zaman kafasında, çözülmekte olan mineraller gibi müphem ve muğlâk fikirler oluşuyordu. Konuşmak bu müphem düşünceleri somut gerçeklere dönüştürüyordu. Dinleyicilerini amaçsızca karmaşık kavramsallaştırmalarla ve saçma sapan sözlerle saatlerce sıkar, onlardan görüşlerini söylemelerini ister, ama daha ağızlarını açar açmaz sözlerini kesip, kendisi devam ederdi.

Kimi zamansa, karşıtlarını ikna etmek isterdi. Karşıtlarını pes ettirip bunaltıncaya değin hiç durmamacasına konuşurdu. Böylesi bir konuşmaya akşam yemeğinden hemen sonra saat dokuz gibi başlardı. Sabah saat beşte karşıtları bezgin bir kabullenişe kendilerini terk etmişken o hâlâ dinç ve tartışma heyecanıyla dolu olarak sözünü sürdürüyor olurdu.

Zaman zaman eğlenmek için konuşurdu. Bir elinde kehribar tespihiyle oynardı. Ara sıra ama, pek ender olarak bir ağız dolusu altın dolgusu dişi göstererek alçak sesle kahkahâlâr atardı. Genellikle bu ruh hali içindeyken yüzünde alaycı bir gülümseyişle konuşurdu. Karakterlerin iç yüzünü kavramadaki garip yeteneğiyle, dostlarını olduğu kadar düşmanlarını da didik didik eder, onları bütün o gösterişli elbiselerinden soyup, eksiklerini bayağı çıplaklıkları içinde ortaya serinceye değin bırakmazdı.

Bu didiklemeden kimse kurtulamamıştı: Kurumlu kozmopolitan Refet'in kendini beğenmişliği; Halide Edip'in iradeden yoksun, laçka duygusallığı; Adnan'ın aşırı titizliği; bir asker olduğunu sanan Bekir Sami'nin bir kâtip masasına daha uygun olacağı; büyük bir adamı oynamaya kalkışan Kazım

Karabekir'in sadece keman -onu da ancak kötü düzeyde- çalabileceği[2] hiçbiri elinden kaçamamıştı. Bütün bu kişiler, devrimin en zor ilk günlerinden beri onun yanında yer alan dostlarıydı.

O kabul gören bütün ideallere ve ahlâk kurallarına hakaretle dudak büküyor ve bunları ayaklar altına alıyordu: Ahlâk kuralları ona göre, ikiyüzlülerin maskesinden veya budalaların çılgınlığından başka bir şey değildi; ideallerse ağızdaki çöplerden ibaretti.

Bu, parlak ama onu yumuşatacak ılımlı bir mizah unsurundan yoksun olduğu için fazlasıyla keskin bir hiciv yeteneğiydi. Onu iyi duygular hissedebilirle ve insanlara, ideallere ya da kurumlara sadık kalma yeteneğinden yoksun biri olarak gösteriyordu. Onu insandan çok hayvana benzetiyordu: Güçlü, duygu ya da vicdandan yoksun, kendi hayvani arzuları dışında tüm ahlak kurallarına veya kılavuz ilkelere boş veren bir kurt!..

Mustafa Kemal ilk başta bütün kurmaylarıyla birlikte örnek çiftlikte kalmıştı. Sonradan telgrafhaneye yakın olmak için istasyon müdürünün evinde bir odada kalmaya başladı.

Diğer insanlar mektup ya da mülakatı nasıl kullanıyorsa, o da telgraftan o şekilde yararlanıyordu. İstanbul'daki sadrazama gönderdiği protesto telgrafında olduğu gibi, Sivas'taki bir kolordu kumandanına gönderdiği emirlerini içeren telgrafının da üç yüz kelime uzunluğunda olması onun için son derece sıradan bir şeydi. Aldığı cevap kâğıdının arkasına yine üç yüz kelimelik bir başka telgraf yazması da olağandı.

Bu evde, Karadeniz kıyısının güneyindeki dağlardan gelen Lazlar tarafından korunuyordu. Bunlar uzun bıyıklı ve bir kedi kadar çevik, yabanıl, gözü kara adamlardı. Görev esnasında kasılarak evin önünde bir aşağı bir yukarı yürürlerdi. Görevleri bitince Mustafa Kemal'in onlara vermiş olduğu koyunlara bakmak için dağlara giderlerdi.

Onlara iyi para veriyor, özel ayrıcalıklar sağlıyordu. Kazakların giydiklerine benzeyen yırtmaçlı siyah üstlük ve uzun çizmelerden oluşan giysilerini almış ve onları Osman Ağa adında, tanınmış bir Laz eşkıyasının kumandası altına vermişti. Onların kesin sadakatine güveniyordu; ayrıca bunlar Mustafa Kemal'in teatral zevklerini de tatmin ediyorlardı.

Bununla birlikte aslında gözler önünde, aleni bir şekilde, hiç merasimsiz yaşıyordu. Evin içinde çalışmıyorsa, ellerini cebine sokup karşılaştığı sivil

ya da asker herkesle konuşarak yürümek, onun için vazgeçilmez bir alışkanlıktı. Meclis'e gittiği zaman Başkan koltuğunda oturduğu pek enderdi, bunun yerine diğer mebusların arasında bir sırada oturmayı tercih ederdi.

Çevresindeki kişilere sık sık ve genellikle haksız yere homurdanır ya da yakınırdı. Astlarına minnettarlığını pek ender olarak, o da istemeye istemeye gösterirdi. İçinde bulunduğu ruh hali, bakış açısını belirlediği için uzak durulması gereken bir insandı; nazik olmaktan çok kırıcıydı ve eğer sinirliyse olağanüstü kırıcı ve çekilmez olurdu. Görünüşü de son derece değişkendi. Bir gün genç ve yaşam dolu iken, ertesi gün on yaş ihtiyarlamış, kırışmış ve yorgun göründüğü olurdu.

Sonraları yazın sıcak ve tozlu, kışın çamurlu ve ıslak olan Ankara'yı yaşanmaz bulup, kentin yaklaşık altı kilometre dışındaki çıplak bir yokuşun üzerinde bir köy olan Çankaya'da kâgir bir bağ evi tuttu. Evin arkasında Osman Ağa ve Laz muhafızları için bir baraka yaptırdı. Burada eşyadan ve düzenli yemekten yoksun olan bekâr bir askerin her türlü konfordan uzak yaşamını sürüyordu.

Doktoru ona sakin yaşamasını, çalışmayı ve içkiyi azaltmasını ve birinin bakımı altında düzenli bir yaşam sürmesi gerektiğini durmaksızın yineliyordu. Sadece metaneti sayesinde ayakta durabiliyordu: Enerjisi ve temiz bir yaşam sürmüş ailesinden tevarüs ettiği sağlam bünyesi bile bu sonsuz zorlanmaya dayanamazdı. Eski böbrek rahatsızlığı onu sürekli yokluyordu. Ankara çevresindeki bataklıklardan kaynaklanan sıtmaya yakalanmıştı.

Bedenini tam bir iflastan kurtaran şey, Fikriye Hanım'ın gelişi oldu. Gönüllü hemşire olarak orduya katılıp Ankara'ya gelen Fikriye, İstanbul'dan uzak bir akrabasıydı. Mustafa Kemal onu görür görmez hemen kendi evine yerleştirdi.

Uzun, ihtizazlı kirpikleri; derin kahverengi gözleri ve beyaz, oval yüzüyle bu narin, kırılgan, sessiz ve kibar genç kız, haşin dünya görüşü ve çılgınca süren içki âlemleriyle bu çetin adam için oldukça garip bir ev arkadaşı olacaktı.

Fakat genç kız ona konforu getirdi. Evin çevresindeki tepelerden bir bahçe ayırtıp ağaçlar diktirdi ve bir uca da eski zaman paşalarının yazları Boğa-

ziçi'nde yaşadıklarına benzer bir köşk inşa ettirdi. Köşkün dört bir yanında aşağıda uçsuz bucaksız uzanan yeşil ovalara bakan pencereleri vardı.

Çatısı olan bir bahçeye benzeyen ortadaki salona, ovaların tozla kaplandığı ve keskin ışığın gözleri kamaştırdığı sıcak yaz aylarında, fıskiye çalıştırılan mermerden bir havuz yaptırdı.

Mustafa Kemal de, pencerelerinden antik çağlardan kalan kalenin aşağısında çıplak bir tepede toplaşmış Ankara'yı uzaktan görebildiği bir odayı kendisine çalışma odası yaptı.

Genç kız, çalışma odasını Türk ve İran halılarıyla döşedi. Mustafa Kemal'e Sünusi Şeyhi'nin gönderdiği değerli kılıç ile kamaları duvarlara astı. Mustafa Kemal, bir gün Türkiye'ye hükmedeceğinden neredeyse emin olarak, İslam tarihi ve toplumsal sorunlar hakkında kitaplar okumaktaydı. Fikriye, çalışma masasının hemen üzerine astığı kare şeklindeki yeşil çuhadan bir bezi, birtakım mistik işaretlerle kaplamıştı. Hiçbir inancı olmayan Mustafa Kemal, bu işaretlerin değeri konusunda son derece katı bir batıl inanca kapılmıştı.

Fikriye onun tüm ihtiyaçlarını gözetiyordu. Hasta olduğu zamanlarda ona bakıyordu. Türk ve doğulu olduğu için, onun hem metresi hem de kölesiydi. Kendinden tam bir vazgeçişle her şeyi veriyor, karşılığında hiçbir şey talep etmiyor, sadece onun dizinin dibinde oturmak ve ayağının altında çiğnenmek hakkını istiyordu.

Bir süre için Mustafa Kemal'i adeta zapt etti. Onu tahrik etmişti. Ama Mustafa Kemal çok kısa bir zaman içinde ondan da bıktı. Eski kadınlarına, içki meclisine ve iskambil kartlarına gittikçe daha sık koşar oldukça, Fikriye ıstırap veren bir kıskançlıkla kendi kendini yemeye başladı. Kendisine karşı soğuk davrandıkça, Mustafa Kemal'i daha da çok seviyordu.

1 Telgrafın aslı şöyledir: Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisliğine Birer kopyası İcra Vekilleri Heyetine, Afyon'da 12'nci Kolordu Kumandanlığına Eskişehir'de Garp Cephesi Kumandanlığına Konya'da Cenup Cephesi Kumandanlığına: Bu israf ve ihtiraslarla dolu şartlar altında millet ve devletin artık harbe tahammülü kalmamıştır. İstanbul'dan gelen ve tevkif edilen Sulh Tavassut Hey'etinin muvafık ve müsait şartlar altında geldikleri muhakkak olduğuna göre, bu heyetin serbest bırakılarak sulh konuşmalarının çabuklaştırılmasını bütün asker ve millet efradına tercüman olarak bildiririm.

Ankara'da toplanan Meclis'in ne şekilde toplandığını tabii hepimiz biliyoruz. İlk icraati de bu fakir milletin sırtından kendilerine senede üç yüz bin küsur lira tahsisat yapmaları olmuştur ki, senede

içlerinde yüz lirayı bir arada gören pek azdır. Şimdi bol bol dalkavuklukla meşguldürler. Gelen yüksek heyetin hemen İstanbul'a iadesi maruzdur.

Seyyar Kuvvetler Kütahya ve Havalisi Kumandanı Ethem

Bkz. Yunus Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, Sel Yay., Atatürk Kütüphanesi, İstanbul, 1955, s. 91 (ç.n.).

2 Yazar burada İngilizce'deki "play" kelimesi ile bir söz oyunu yapmış (ç.n.)

XXXV

Mustafa Kemal ve Fevzi, Ankara’da çalışırken, uzakta, cephede olan İsmet, Yunanlıları durdurabilmek için gücünü son sınırlarına dek zorlayarak Afyon ve Eskişehir önlerinde istihkâmlar kurduruyordu. Yunanlılar birlikler toplamakta, top ve uçak sayısını artırmakta, sürekli baskın ve keşif uçuşlarıyla onun hattını incelemekteydiler; çok daha iyi donanımlara ve açık bir sayısal üstünlüğe sahip oldukları kesindi.

Temmuzun ilk haftasında, İsmet hazırlıklarını daha tamamlayamadan saldırıya geçtiler. Hepsini önlerine katarak püskürtüp Kütahya ve Afyon’a değin her yeri zapt ettiler ve Eskişehir’e doğru ilerlemeye başladılar. Burada onlara tüm Batı Anadolu’nun anahtarını verecek olan demiryolu kavşağı vardı.

Karargâhından epece uzakta, Eskişehir’in ardındaki Karacabey köyünde İsmet onları bekliyordu. Çalışma odası, duvarları kirli, döşemesi delik küçük bir odaydı. Bir köşede portatif yatağı duruyordu. Pencerenin kenarında hasır örgülü bir sandalye ile üstü haritayla örtülmüş bir masa duruyordu.

İsmet genellikle ve bir sağır sükûneti içinde, sessiz tavırlarıyla düzgün ve istikrarlı davranırdı. Şimdi içinde bulunduğu gerilimse asıl kişiliğini ele veriyordu. Yüzü gergin ve karışmıştı. Her zamanki gibi bir er üniforması giymişti, sanki kuruyup da çekmiş gibi, daha da ufak tefek görünüyordu. Günlerdir deliler gibi çalıştığı için son derece yorgundu. Mustafa

Kemal'deki olağanüstü canlılık birikimi onda yoktu, dolayısıyla bir raporu okurken ya da bir harita üzerinde çakşırken yorgunluktan sık sık uykuya yenik düşüyordu.

Hayati bir kararın alınması gerekiyordu. Yunan birlikleri üç koldan Eskişehir'e doğru ilerlemekteydi. Hedefleri kenti ve Türk ordusunun ana bölümünü kuşatmaktı. Yapılmasını emrettiği tüm karşı taarruzlar başarısızlığa uğramıştı. Kenti boşaltıp genel bir ricat emri mi vermeliydi, yoksa mevkiinde mi tutunmalıydı?

Bir türlü karar veremiyordu. Sinirli sinirli elleri arkasında bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu. Ara sıra bir kurmayını çağırıp öfkeyle haşlıyordu.

Bu bir Herkül çabasıyla toplanıp bir araya getirilebilmiş büyük silah ve mühimmatın çöpe atılması demekti; bu sivil halkı Yunanlıların gaddarlığına terk ederek hayati önemdeki stratejik bir noktanın düşmana bırakılması anlamına geliyordu; bu, onun birinci sınıf bir yenilgiyi kabullenmesi demekti.

Kendi başına karar veremiyordu. Mustafa Kemal'i bekliyordu. Ankara'dan derhal gelmesi için telgraf çekmişti. Kararı, Mustafa Kemal vermeliydi. İsmet'in bir zamanlar söylemiş olduğu şu sözler doğruydu:

"Asıl patron Mustafa Kemal'dir. Bizler yalnızca onun yardımcılarıyız."

Mustafa Kemal hiç vakit kaybetmedi. Aceleyle oraya geldi. Sorumluluk karşısında ne duraksadı ne de yan çizdi. Derhal idareyi ele aldı. Olağanüstü bir akıl ve kişilik sahibiydi, İsmet omuzlarından ağır bir yükün kalktığını hissetti. İsmet'in sahip olmayıp, Mustafa Kemal'de olan, işler ister iyi ister kötü gitsin, adamlarına cesarete ve eylem yeteneği aşılama ve kendilerine güvenmelerini sağlama özelliği nedeniyle, hava yepyeni bir cesaret ruhuyla canlanmıştı.

Raporları dinledi, haritayı inceledi, üzerindeki bayrakların yerlerini değiştirdi, hesap yaptı. Yüzü sertleşmişti; ifadesizleşen gözlerinden ne düşündüğü belli olmuyordu. Tamamen önündeki sorun üzerinde yoğunlaşmıştı. Liman von Sanders Suriye'den genel ricat kararını ona bıraktığı zaman Suriyeli Arapların yaşadığı, Türk olmayan bu topraklardan vazgeçmişti. Şimdi geri çekilme emrini verirse, Türk topraklarını ve burada yaşayan kadın-erkek Türk nüfusu, oraları yakıp yıkacak, tecavüz edecek olan milli düşmana bırakmış olacaktı. Fakat bunların onun kararı üzerinde etkisi

olmadı. O, bunu askeri bir mesele olarak değerlendiriyordu. Eğer Eskişehir'de kalıp savaşacak olurlarsa Türk ordusunun ana kuvvetleri yok olabilirdi.

Ansızın gayet kısa bir şekilde, "Eskişehir'i boşaltın" dedi. "Genel bir geri çekilme emri ver. Üç yüz kilometre geriye, Sakarya nehrine değin çekil ve oradan Ankara'ya uzanan yeni bir cephe hazırla. Bu, düşmanın iletişim hattının uzamasına, pek çok yeni güçlükle karşılaşmasına yol açacak, bize de toparlanmamız için zaman kazandıracaktır." Kararlarını birkaç bayrağın yardımıyla harita üzerinde açıkladı.

Yeni bunalımla mücadele etmek üzere derhal Ankara'ya koştu. Kent halkını doğudaki dağlara kaçmak üzere toplanırlarken buldu. Mebuslar da gene büyük bir kargaşalık içinde bağrışıyor, sorumluların kellesini istiyorlardı.

Bir kez daha onların karşısına dikildi. Bu kez onlardan kendisini bir diktatörün bütün yetkileriyle Başkumandan yapmalarını istedi. Ondan kuşku duyan Meclis, duraksadı. Mustafa Kemal pazarlık etmeyi reddetti. Eğer Türkiye'yi kurtaracaksa, yönetimi tümüyle ele almalıydı. Meclis nihai egemenliğini korumak üzere belli bazı kayıtlar koyarak, bu talebi kabul etti.

Mustafa Kemal derhal tüm yönetimi ele aldı. Korkunç bir enerjiyle yeni savunma hattını oluşturmak ve ilerlemekte olan Yunanlıları karşılamak üzere tüm hazırlıklarını tamamladı. Bu sırada attan düşmesi sonucu kaburga kemiklerinin kırılması, iki gün yatakta kalmasına neden oldu. Eski böbrek sorunu onu kaygılandırıyordu; Temmuz sıcağı son derece etkiliydi; fakat onu hiçbir şey durduramazdı. Büyük bir enerjiyle coşmuş olarak herkesi savaşa sürdü, ardından da Sakarya Irmağı'nın gerisinde hazırlıkları yapılan cepheye yollandı.

XXXVI

Sakarya Irmağı, tıpkı bir karşı akıntı yüzünden sahilde kırılan ve karışan büyük dalgalar gibi kırılarak karmakarışık düşmüşe benzeyen birbiri üstüne dizilmiş bir dağ silsilesinin bulunduğu dağlık bir bölge arasından akıyordu.

Yunanlılar, 24 Ağustos 1921 günü şafak vakti, Ankara yolunun iki tarafında yer alan Türklerin son savunma hattının tam üstünde bulunan bu tepelere ağır bir top ateşiyle ilk hücumu başlattılar.

Türkler gibi Yunanlılar da, kendilerini mutlak bir çılgınlığın coşkusuna kaptırmış bir halde süngüleri ellerinde, pervasız bir cesaretle birbirlerinin üstüne atıldılar. Bu saldırıda, tarafların hiçbirinde ahlaki üstünlüğün izi bile yoktu. İki taraf da kalıtsal bir nefretin kiniyle dopdoluydu. Türkler vatanları uğruna savaşıyorlardı. Yunan ordusunun yarısı ise, yerel Rumlardan, yani vatan hainleri olarak idama mahkûm edilmiş Türk uyruklarından oluşmaktaydı. Aynı şekilde onlar da, yenildikleri takdirde bütün umutlarını yitireceklerinden, yaşamları ve ülküleri uğruna tüm yürekleriyle çarpışıyorlardı. Siperlere girmeyi reddeden bir Yunan alayı, kendilerine yetişen tümen kurmaylarıyla birlikte makineli tüfek ateşi altında kalıp yok edildiler. Bir Türk taburu savaş alanında kararsızlık gösterince, liva kumandanı siperden çıkmış, tabancasını çekip miralayın kafasını uçurup, kaçmakta olan taburu durdurmuştu, ancak, bu arada kendisi de Yunan kurşunlarıyla paramparça olmuştu. Bir tümen askerlerinin dörtte üçünü

kaybederken, bir diğeri tümüyle yok olmuştu. Sekiz tümen kumandanı, süngü savaşında öldürülmüştü.

Birbirini izleyen on dört gün boyunca Ağustos güneşinin kavurucu sıcağı altında, levazım hizmetlerinin de çökmesiyle su kıtlığı başlamış ve asker tayını bir avuç darıya düşmüş olmasına karşın, Yunanlılar hâlâ pervasız bir taşkınlıkla saldırmayı, Türkler de çetin bir savunmayla mevkilerine tutunmayı sürdürmüşlerdi.

Alagöz Köyü'nün az ötesindeki Türk hattının gerisinde bulunan karargâhtaki odasında Mustafa Kemal tedirgin bir tavırla bir aşağı bir yukarı yürüyordu. Kurşuni kaputu omuzlarında, yüzü kül renginde ve gergindi. Kaburga kemikleri ona hâlâ acı verdiği için hafifçe topallıyordu.

Giysilerinde üzerinde olarak çok az uyuyordu; ara sıra yemek yiyordu. Aralıksız seller halinde akan raporları dinliyor, masaya iliştirilmiş haritaya dalarak derin derin düşünüyor, gelen son haberleri değerlendirip planlar yapıyordu.

Geceleri bir gaz lambasının ışığı altında, Yunanlıların nereden ve nasıl saldıracakları ve kendisinin nasıl daha evvel harekete geçip onları durduracağına ilişkin tüm olasılıkları yüksek sesle düşünerek haritadaki bayrakları hareket ettiriyor, böylece savaşın gidişini yeniden gözden geçiriyordu. Ara sıra Arif'i çağırtıyor ve ona ayrıntılarla ilgili bazı sorular soruyordu. Arif, kumandanların çoğunu ve araziyi çok iyi tanıyordu. Mustafa Kemal'e ikiz kardeşi kadar benzeyen yüzünü onun omzunun üstünden eğerek, örneğin "X köyü mü? On kilometre kuzeyde. Solunda iki tepecik var" diyordu.

"O alayın kumandanı mı? Aptal ama tam bir asker, adamları da deneyimli askerler. Top tüfek eksikliğinden korkuları da yok. Cephaneleri bittiği zaman kumandan da erler de süngüleriyle savaşacaklardır."

Sonra Mustafa Kemal yeniden tüm olasılıktan yüksek sesli düşünerek hazırlanırken bir aşağı bir yukarı gezinmeye başlıyordu.

Durum kritikti. Sakarya'da yenilecek olursa, uzaklara, doğudaki dağlara kadar geri çekilmesi ve Ankara'dan vazgeçmesi gerekecekti. Bu, Türkiye'nin sonu demekti. Bu savaş, elde kalan son umuttu. Yunanlılar bir kanat harekâtına girişmiş bulunuyorlardı; onları çevirmeyi başarmaları tehlikesi vardı. Yunanlılara arkadan saldırmalı mıydı, yoksa geri çekilmesi daha mı iyi olacaktı? Kendisine derhal on bin askerin gönderilmesini

emredebildiği Gelibolu'daki günlerini özlemle hatırlıyordu. Şimdiyse, her bir askeri çok dikkatli kullanması gerekiyordu. Hiçbir riski göze alamazdı.

Dahası, savaşın gerçek yönetimi ondan taburların, hatta müfrezelerin kumandanlarına geçmişti. Yedekteki birkaç birlik dışında, şimdilik savaşın sonuçları üzerinde hiçbir etkide bulunamıyordu. Tümüyle parçalanmış haldeki arazide, vadilerin köşelerinde, tepelerde, dağ geçitlerinde bazen bütün bir alay, bazen sadece bir onbaşıyla birkaç askerden ibaret birimler, kâh yenerek, kâh yenilerek bireysel savaşlarını sürdürmekteydiler. Karar verme yetkisi yüzbaşıların, astsubayların, hatta çavuş ve onbaşıların elinde kalmıştı.

Gene de, elinde kalan bir avuç ihtiyatiyle de olsa, muharebeye hâlâ Mustafa Kemal hükmediyordu. O uyaran ve coşku veren kişiliğiyle, Türk ordusuna dişini sıkma ve mevkiini bırakmama cesareti aşılıyordu. Zaman zaman mevkiye hâkim bir tepe kaybediliyor, yenilgi kesin görünüyor, Türk hattı bozuluyor, çatlıyor, fakat her defasında en kritik anda ve en kritik noktada Mustafa Kemal yardıma koştuğu için kırılmıyordu. Arazinin her santimetre karesini öğrenmişti; birliklerinin her birinin değerini, hatta her tabur kumandanının kapasitesini biliyordu. Alagöz'deki odadan muharebeyi yürüten ve egemen olan, Mustafa Kemal'di.

Sürekli dövüşmekle geçen on dört günün ardından, muharebenin sonucu hâlâ belirsizdi. Fakat Mustafa Kemal, kritik anın çok yakın olduğunun bilincindeydi. Bir taraf ya da diğer taraf tükenecekti. Üzerindeki baskı çok ağırdı.

Odasında topallayarak bir aşağı bir yukarı geziniyordu. Herkese ve her şeye küfrediyor, lanetler yağdırıyordu. Yüksek sesle durumu tekrar tekrar gözden geçiriyordu. Çok geç kalmadan geri çekilmeyi mi emretmeliydi? Yoksa mevkide tutunmayı mı?

Gece yavaş yavaş çöküyordu. Saat iki olmuştu. Telefon acı acı çaldı. Bir subay içeri girdi, topuklarını hızla vurdu, onu selamladı: "Fevzi Paşa sizinle görüşmek istiyor, efendim" dedi ve çıktı.

Telefon odasında ahizeyi kulağına koyan Mustafa Kemal oturdu. Laz muhafızları ve kurmayları çevresinde toplanmaya başlamış, cesaret edebildikleri kadar yanına sokulmuşlar, kaygıdan beyazlaşmış yüzlerle konuşulanları dinlemeye çalışıyorlardı.

Mustafa Kemal sesini yükseltmiş, “Ne diyorsun?” diye soruyordu. “Durum bizim lehimize mi, dedin? Yunanlılar güçlerinin sonundalar. Genel bir ricat hazırlığındalar.”

Büyük bir keyifle gülerek ahizeyi yerine koydu ve dönüp odasına gitti. Bir süre oturup bayrakların yerlerini değiştirip, yeni baştan düzenleyerek oturdu. Lambanın ışığı altında yüzü son birkaç günün gerginliğini ortaya koyuyordu: Yanakları çekilmişti, gözlerinin çevresinde kocaman koyu halkalar oluşmuştu.

Sonra emirlerini bildirdi. “Yunan saldırısı duraklıyor, geri çekilecekler. İnisiyatifi ben alacağım. Bütün yedek birlikler buradan kuzeye sürülecek” dedi; bahsettiği yeri harita üzerinde göstererek “ve burada düşmanın çekilme hattı sıkıştırılacak.”

Sonra döndü ve kahve getirmeleri için seslendi. Köşeye kıstırılmışlık duygularının yarattığı gerilimle yine -kahveyi getiren çavuş, Lazlar, kurmayları dâhil- herkese küfretti ama sesine yeni, yumuşak bir ton yerleşmişti.

Yunanlılar bir hafta daha dayandılar, fakat artık hızları kesilmişti.

Mustafa Kemal cephedeydi. Bir kere daha tam yerini bulmuştu: Savaşıyordu. Eskisi gibi askerlerin arasında, siperlerdeki zorlu yaşamı sürüyor, hiçbir önlem almadan, dışarı, ateş hattına çıkıyor, çevresindeki bütün askerler öldüğü zaman bile yaralanmadan kurtulmayı başarıyordu.

Yirmi ikinci gün, Yunanlılar Sakarya Irmağı’nın karşı kıyısına çekilip dinlenmek için durdular, ilerledikleri hat boyunca önlerine çıkan her yeri sistemli bir şekilde yakıp yıkıyorlardı. Böylece arkalarında iki yüz elli kilometrelik bir çöl bırakmışlardı.

Arkalarından son hızla Mustafa Kemal geliyordu, ancak, kısa sürede durmak zorunda kaldı. Türk ordusu yıpranmış ve bitmiş bir haldeydi. Etkili bir güç olmaktan çıkmıştı. İnsanüstü bir çabayla birkaç alay toplayıp yeniden düzenledi. Günlerce düşmanla teması kesmemek için yol aldı. Yunanlıları temmuzda yola çıkıp ilerledikleri ve Eskişehir’le demiryolu hattını kuşatan siperlerinde yakalamayı başardı. Onların karşısında bir hat oluşturup siper kazılması ve burasının korunması emrini verdi ve kendisi Ankara’ya koştu.

Sakarya Seferi sırasında Mustafa Kemal

SEKİZİNCİ BÖLÜM

XXXVII

Ankara'da halk sevinçten çılgına dönmüştü. Ev eşyalarını toplamış, doğudaki dağlara kaçmaya hazır bir vaziyette, top seslerini dinlemişlerdi. Artık güvendeydiler. Mustafa Kemal'i törenlerle karşıladılar. Ona bir Müslüman için en büyük onur olan Gazi unvanını verdiler. Onun mutlak egemenliğini tanıdılar.

Bu alkış tufanına yabancı ülkeler de katıldılar. Rusya ve Afganistan'dan, Hindistan ve Amerika'dan, hatta Fransa ve İtalya'dan kutlama telgrafları geldi.

Ancak, Mustafa Kemal asla hayallere kapılmadı. Evet, alkışlanmayı seviyordu. Kamuoyunun önünde gösterişle geçit yapmaktan, hayranlık odağı olmaktan, halkın kahramanı haline gelmekten çok hoşlanıyordu. Egemen ve buyurucu olmakta kararlıydı; ancak, gene de muhakemelerinde soğukkanlı, pratik, sağlamdı. Gerçeklerin farkındaydı. Yunanlıların ilerleyişi durdurulmuştu. Türkler, ilk gerçek zaferlerini kazanmışlardı. Muhtemelen askeri üstünlük tersine dönmüştü; ancak, Sakarya, kati zafer değildi. Sırtlarını duvara dayamış haldeki Türkler, yok edilmekten kıl payı kurtulmuşlardı. Birazcık daha direnebilselerdi, Yunanlılar galip geleceklerdi. Yunan askeri, Türk askeri kadar cesur ve yürekli olduğunu göstermişti. Taarruzu hemen başlatmak hiç de akılcı olmayacaktı. Türk ordusu bunun için fazlasıyla hırpalanmış durumdaydı. Kendisi levazım hizmetlerini, ağır zayiatı telafi etmek, yeni top ve tüfekler bulmak yoluyla bir bütün olarak orduyu en

temelden düzeltinceye değin, Yunanlıların hücumunu önlemek zorundaydı. Bütün bu işler haftalar, belki de aylar alacak ve zafer, askeri örgütlenme ve savaşa olduğu kadar sivil halkın yiğitliği ve dayanma gücüne de bağlı olarak kazanılabilecekti.

Derhal işe koyuldu. Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi'nin desteği ve şaşırtıcı bir enerji ve ustalıkla, gece gündüz ordudaki yeniden düzenlemeyi sürdürdü. Silahlar, toplar, cephane ve makineler bulmalıydı. Fransa'yla uzlaştı ve Fransız temsilcisi Franklin-Bouillon'la gizli bir antlaşma imzaladı. Antlaşma uyarınca Fransa, Suriye cephesindeki seksen bin Türk tutsağı serbest bıraktı ve kırk bin askerlik donanım verdi. Fakat bu bile yeterli değildi. Moskova'dan ödünç aldığı parayla İtalya ve Amerika'dan silah satın aldı. Askere ihtiyacı vardı, daha, daha da çok askere! Daha geniş halk tabakalarını askere çağırdı; adam bulmak için bütün kasaba ve köyleri taradı.

Bu ağır, sıkıcı, çetin bir işti. Hazırlık ayları birbirini kovaladıkça inanılmaz çabaları ve sevinç patlamasını kaçınılmaz bir tepki izledi. Halk baştan aşağı savaş yorgunuydu. Köylüler topraklarını işlemek ve sakin yaşamak uğruna barış için yeniden feryat etmeye başlamışlardı. Yunanlılar görüş menzilinden çıkmıştı ya! Artık kaygılanmaya ne gerek vardı? Savaşa son vermenin zamanı gelmişti. Artık yorulmuşlardı.

Muhalefet de kendini göstermişti. Sakarya önlerindeki tehlike anında, Büyük Millet Meclisi'ndeki politikacılar Mustafa Kemal'e diktatör yetkilerini vermişlerdi. Şimdi, başarı anındaysa, iktidarlarını geri istiyorlardı. Her tarafta karışık oyunlar oynanıyordu. Subaylar hizipler oluşturmaya ve siyaset tartışmaya başlamışlardı. Kendisini Buhara Emiri ilan etmiş olan Enver, Türkiye'ye dönmeyi umut ediyordu. Emir'in danışmanı olarak Afganistan'da bulunan Cemal de geri dönmek niyetindeydi. Mustafa Kemal'e ittifak önerisinde bulunduğu bir mektup göndermişti. Bunlarla bağlantı halindeki İttihat ve Terakki Fırkası yeraltından örgütlenmeye başlamıştı. Yunanlılara karşı bir kış taarruzu isteyen orduda huzursuzluk başlamış, hoşnutsuzluk mırıltıları homurtulara dönüşmeye başlamıştı.

En dengeli muhakemeye sahip olan kimseler bile Mustafa Kemal'e, henüz şansı varken, elde edebildiği en iyi koşullarla derhal barış yapmasını sa-

lık veriyordu.

Ne ki, Mustafa Kemal hiçbirine kulak asmadı. Haklı olduğuna kani olarak, korkusuzca bildiği yolda devam etti. Yunanlıları savaş alanında yenecekti. Hiç duraksamadı. Canlanması için halkı dürtükleyerek, ülkenin her yerinde çılgınca bir öfkeyle çabaladı. Kişiliğindeki gizli kıvılcımın gücüyle, halkı dermansızlığından ve düştüğü derin cansızlıktan kurtarıp ateşledi. Enver ve Cemal'le ilgili olarak yapacağı hiçbir şey yoktu. Subaylar arasındaki hizipleri ve siyaseti ezdi: Bir darbe girişimi nedeniyle yirmi beş kişiyi astırdı. Orduyu pençesine aldı; efendisini derhal tanıyan ordu, itaat etti.

Malta'da tutsak olan diğer mebuslarla birlikte Rauf ve Fethi de İngilizlerce serbest bırakılıp Ankara'ya dönmüşlerdi. Başlangıçta tüm kalpleriyle Mustafa Kemal'i desteklediler, fakat Mustafa Kemal gittikçe daha fazla sertleştikçe, onların hoşnutsuzluğu da arttı. Politikacılar Rauf 'un önderliğinde Mustafa Kemal'e muhalefet etmeye başladılar. Onun kinciliğinden ve mutlak iktidar konusundaki tutkusundan ürkmekteydiler. Kendilerine karşı takındığı alaycı tutuma ve açıkça yaptığı tersliklerine içerliyorlardı. Acımasız olduğunu ve eğer fırsat bulursa içlerinden herhangi birini tereddütsüz asacağını düşünüyorlardı. Bu yüzden onun iktidarını kısıtlamak peşindeydiler.

Onlarla uzlaşmaya yanaşmaksızın, şiddetli bir mücadeleye girişti. Bu müdahaleye duyduğu kızgınlık içindeki müstebidi büsbütün ayaklandırmıştı. Hâkim olan kendisiydi ve öyle de kalacaktı.

Bu gerilim altında sinirleri yıpranmış ve hırçınlığı artmıştı. Evde de huzur bulamıyordu. Annesi İstanbul'dan gelmiş ve Çankaya'da onunla birlikte yaşamaya başlamıştı. Çok yaşlı ve hırçındı. Artık gözleri neredeyse tamamen görmüyor, bütün gün boyunca bir köşedeki divana köylü usulü bağdaş kurup oturuyordu. En büyük zevki ona Arnavutluk'un güneyindeki, doğduğu köyden yeni haberler verebilen Yunan tutsaklarla konuşmasına izin verilmesiydi. Aksi takdirde, düşünceleri Selanik'e ve Mustafa Kemal'in küçük bir çocuk olduğu günlere doğru kayıyor, dalıp gidiyordu.

Fikriye hâlâ Mustafa Kemal için evi çekip çevirmeye devam ediyordu, ama bir süredir oldukça hasta ve sinirliydi. Doktorlar onun vereme yakalanmış olmasından kaygılanıyorlardı.

Bir zamanlar Fikriye onu yatıştırabilirdi, fakat artık onun uşaklar, yemekler, saçma sapan konulardaki amaçsızca gevezeliklerinden iyice gına getirmişti. Bir kadın olarak da onu artık heyecanlandırmıyordu. Zayıf ve çaresiz olması, onu öfkelendiriyordu. Sık sık hiç nedensiz şikâyetlere başlıyor ve gözyaşlarına boğuluyordu. Onunsa bu tür şeylere harcayacak ne zamanı ne de duygusu vardı. Çankaya'daki evi Fikriye'nin sonu gelmez yorucu öksürükleri ve ondan nefret eden annesinin tiz ve mütehakkim haykırışlarıyla dolmuştu. Mustafa Kemal'in evlenmesini, hem de iyi bir izdivaç yapmasını istiyordu. Yaşlı kadın, Fikriye'nin hatalarını bulup onu eleştirmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu.

Dahası, en az oğlu kadar mütehakkim ve kibirli olan Zübeyde, Mustafa Kemal kendisine muhalefetin sözünü ettikçe öfkeden kıpkırmızı kesiliyordu. Onun oğlu seçilmiş kişi değil miydi? Ona muhalefet eden bu domuzlar da kim oluyordu? Oğlunu yatıştırmak yerine, onu fişekliyor ve karşıtlarına saldırmaya geçmesi yönünde kışkırtıyordu.

Mustafa Kemal çok fazla içiyordu. İçki onu kamçılıyor, enerji veriyor fakat asabiyetini de artırıyordu. Hem özel hem de sosyal yaşantısında alaycı, acımasız ve haşindi. En küçük bir eleştiri karşısında bile alevleniyordu. Onu ikna etme yönündeki tüm çabaları en başından kesip atıyordu. En küçük bir muhalefetle karşılaşsa bile büyük bir hırsa kapılıyordu. Ne hiçbirine güveniyor ne de onlarla işbirliğine yanaşıyordu. Bir keresinde, bir politikacı ona zararsız bir tavsiyede bulunduğu zaman, onu kabaca kovmuştu. Hükümetin saygı değer bir üyesi, ona Türk hanımlarının topluluk içinde dans etmelerinin görülmemiş olduğunu söyleyince, Kuran'ı suratına fırlatıp elinde bir sopayla onu odasından kovalamıştı. Bununla birlikte, bütün bunlar ona büyük bir askeri taarruz hazırlamak, Yunanlıları ezmek ve ardından barış koşullarını Müttefikler'e dikte ettirmek olan en belirgin hedefini unutturmuyordu. Bunda başarısızlığa uğrarsa, Türkiye'nin ve kendisinin sonunun geleceği muhakkaktı.

Diğerlerinin barışçıl ve diplomatik araçları denemesine karşı değildi, fakat sonuç alabileceklerine hiç inanmıyordu. Fethi'nin Paris ve Londra'ya gitmesine izin verdi. Başaramadığı, hatta terbiyesizce muameleye maruz kaldığı zaman, Mustafa Kemal bu başarısızlığa bıyık altından gülmüştü.

Bu arada insafsızca, bir çelik kadar güçlü olarak hazırlanırken, 1921 kışı, yerini 1922 baharına bırakmış ve yine yaz gelmişti.

XXXVIII

Sonunda, Anadolu yaylasının ovalarında sıcağın hâlâ bunaltıcılığını sürdürdüğü ve her sokağı ve patikayı tozlara bulamaya devam ettiği ağustos sonlarında, Mustafa Kemal hücum etmeye karar verdi. Ayın 26'sını taarruz tarihi olarak belirledi.

İlk hafta, kurmay başkanı olarak Fevzi ve muharebe kumandanı olarak İsmet'le birlikte savaş alanındaki ordunun yönetimini doğrudan ele aldı ve derhal safları sıklaştırarak en basit erin bile kendi kişiliğini hissetmesi ve bir şeylerin çok yakında olduğunun bilincine varmasını sağladı. Sınırsız bir özen ve ustalıkla, gizlilik ve bu anlamda başarı için her ayrıntıyı tek tek hazırladı. Bir futbol turnuvasının düzenlenmesini emretti. Finali seyretmek için birlikleri ziyaret etti, oradaki tüm kumandanlarla tanıştı, emirlerini bildirip kuşku uyandırmadan Ankara'ya döndü.

Belirlediği tarihten bir hafta evvel, Türkiye'nin tüm dünya ile ilişkisi kesilmiş ve bir devrim olduğu söylentisi yayılmıştı.

Ayın 24'ünde, 26 Ağustos gecesi yapılacak bir çay partisi için davetiye bastırdı, evinin çevresindekilere meşgul olduğunu bildirip, yeni emirlere değin hiç kimsenin eve yaklaşmasına izin verilmemesini emretti. Gecenin tam ortasında, kurmaylarıyla birlikte cephe hattının gerisindeki karargâha doğru hareket etti. Fikriye'yle annesi bile gidişinden haberdar olmamışlardı.

Türk taarruz kuvvetleri, bir süredir Afyon önünde toplanmışlardı. Yunanlıları kuzeye çekmek için birkaç seyyar birlik Eskişehir'e şaşırtma saldırısı

yapmak üzere hazır bekliyordu. Yunan kumandanları yaklaşmakta olanın niteliğine dair en ufak bir kuşku bile duymuyorlardı. Kendi aralarında çekişmekle meşguldüler. Londra'da görüşmeler ilerliyordu ve Yunan hükümeti, İngiltere'nin yardımıyla savaşmaya gerek kalmadan barışa ulaşılacağını umut etmekteydi. Yunan Başkumandanı General Hacianestes'ti. Bu adam, bir takım garip kuruntulara kapılmıştı. Kendisinin aslında ölü olduğunu ya da camdan yapıldığını, bu yüzden de kolayca kırılabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle bir sabah bacaklarının kırılabileceği korkusuyla yataktan kalkmayı reddetmişti. Bir zamanlar iyi bir asker olmakla birlikte, artık dengesiz ve kısmen deli olmuştu. Bütün zamanını birliklerinden uzakta, İzmir kahvelerinde acıklı bir durumda, bomboş oturarak geçiriyordu. Kumandanlık ona, Atina'da iktidar için çekişen ve cepheye ayıracak zamanları olmayan politikacıların entrikalarının bir sonucu olarak verilmişti. Memurlar ve subaylar sürekli olarak değiştirilmişti; gelen her yeni grup, bir öncekinden daha da yoz ve işe yaramaz çıkıyordu! Yönetsel hizmetler tümüyle bozulmuştu. Siperlerdeki Yunan askerleri yiyecek, para, üniforma ve mühimmat sıkıntısı içindeydiler. Tıpkı ulustaki gibi, Yunan askerlerindeki savaş coşkusu da tümüyle sönüp gitmişti.

Sonunda Mustafa Kemal -biri hariç- tüm ayrıntıları planlamış, hazırlanmıştı.bütün inançlara, bütün tanrılara karşı alaycı olan Mustafa Kemal'in batıl inançları son derece güçlüydü. Kaderden ve talihten korkuyordu. Maskotu olarak Halide Edip'i yanına almalıydı; daha önce de sonuç vermişti. Halide Edip şimdi Konya'daydı. Ona telgrafla derhal gelmesini bildirdi. Son zamanlarda pasifist sözleriyle ve savaşın kötülüğüne ilişkin sonu gelmez tartışmalarıyla onu kızdırmıştı. Yine de onun yakınında olmasını istiyordu. Bilinmeyeni kızdıracak en ufak bir ihmal ya da hata riskini göze alamazdı. Halide Edip karargâha ulaştığında, artık başarısından emindi.

Muharebe saati yaklaşırken, bir savaş bildirisi yayımladı:

"Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!"

26 Ağustos sabahı saat dörtte, Türkler Afyon'a ve Yunan mevzilerinin anahtarı konumundaki Dumlupınar'a saldırdılar. Akşam olduğunda, Yunan

ordusunu yarıya bölerek ve gerideki güçleriyle irtibatını keserek, büyük bir şiddetle düşmanı yarıp geçmişlerdi bile.

XXXIX

Yunan ordusu bozulmuştu. Subayların her biri kendi canının derdine düşmüş, canını kurtarmaya bakıyordu. Yiyeceğe ve cephaneye aç, hoşnutsuz, evini özlemiş, gönülsüz savaşan Yunan askerleri ellerinden geldiği kadar hızla İzmir'e ve denize doğru kaçmaya başladı. Tümenler yok olmuş, alaylar bölünmüş ve tüm ordu düzensiz bir sürüye dönüşmüştü. Türk süvarilerinin sürekli saldırılarıyla engellenen bu geri çekiliş, tam bir bozgun ve korkunç bir kâbus haline gelmişti.

Disiplinsiz silahlı yığınlar, yaylanın kayalık ovalarını aşarak, peşlerinde siperler ve dikenli teller, tüfekler, cephane, üniformalar, toplar, mühimmat ve teçhizat, çadırlar -ve her yerde gözleri gökyüzüne dikilmiş fantastik görünümlü ölü bedenler- bırakarak kaçtılar. Sinekler, akbabalar ve sokak köpekleri, ölüleri bulmuşlardı bile. Yakıcı güneşin altında, büyük toz bulutları içinde ilerleyen askerlerin üzerinde, onları izleyen süvarilerin üzerinde, ölü bedenlerin üzerinde -hareket eden ya da duran her şeyin üzerinde- kırmızı bir toz kümesi birikiyor, boğazları yakıyordu.

Bozguna uğramış silahlı sürü, yerli Hıristiyanlarla birlik olmuş, kimi zaman geri çekilişini ört bas etmek, daha çok da kayıtsız bir öç alma duygusu ve yabanıl, yıkıcı bir nefretin etkisiyle, önlerine çıkan bütün Türkleri yaşlı, erkek, kadın, çocuk demeden öldürüyor, köyleri yakıyordu.

Türk birlikleri onlarla teması kaybetti. Kimi Yunan birlikleri birleşip döndükleri ve şiddetle hücuma geçtikleri için Türkler daha ihtiyatlı ilerlemek

zorunda kalıyorlardı. Onlara tek yaklaşabilen kuvvet, süvarilerdi. Kâh asker sürülerinin arasına dalarak, kâh yığının çevresini kuşatıp onu önüne katıp sürerek, hiç tutsak almadan, bütün o katliamların ve yakıp yıkmaların öcünü almak üzere, düşmanı acımasızca öldürüyorlardı. Süvarileri durduran tek etken, atlarıyla kendilerinin kan ter içinde bitkin düşmesi sonucu mola verip dinlenmek zorunda kalmaları oluyordu.

On gün içinde Yunanlılar denize doğru üç yüz kilometrelik yolu aşarak gemilerine binip gittiler. Ve Türkler muzafferane, kıyıya ulaştılar. Fakat düşman ile aralarına deniz girmişti.

Anadolu düşmandan temizlenmişti. Bu bir mucizeydi, ama Yunan ordusu gene kaçmıştı.

XL

Düşmanın peşindeki Türklerin ardından başkumandanlık karargâhı ve düşmanı kaçırmamaları için askerlerini uyaran, planlar yapan Mustafa Kemal geliyordu. Anadolu yaylasının bittiği ve İzmir'e dek ulaşan yumuşak, verimli ovalar ile kıyı boyunca uzanan zengin toprakların başladığı yerde durup bekledi.

Burası Yunan ordusunun gelmesinden önce gür ağaçlarla çayırların, şen ırmakların toprağıydı; üzüm ve incirlerin yetiştiği ve mutlu köylerin bulunduğu bir bolluk toprağıydı. Artık her yerde dehşet egemendi; bir zamanlar köylerin olduğu yerlerde şimdi evlerin yapışkan külleri, bağlardaysa çocuklarla tecavüz edilmiş kadınların bedenleri; Türk kadınlarının intikam ateşiyle öldürdüğü, birliğinden uzak düşmüş Yunan askerlerinin cesetleri; yanıp kül olmuş cesetlerin dayanılmaz kokusu; meyve bahçelerinde gömülmeden kalmış ölülerden yayılan pis kokular vardı.

Fakat bütün bu dehşet verici görüntülerin karşısında Mustafa Kemal tümüyle kör, sağır ve hissiz gibiydi. Ne canlarını kurtarmak için yalvaran Yunanlılar, ne ellerinde zalimlerin listesiyle gelen ya da hakkını almak için ağlaşan Türkler ondan yakınlık bulabiliyordu.

Ona bir köyün ardından gelen toz bulutunun, Yunan ordusunda fahişelik eden bir Türk kızını taşlayarak öldüren Türk kadınlarının neden olduğu ya da bir Yunanlının çarmıha gerildiği ve bir başkasının parça parça edildiği

söylendiği zaman, yabanıl bir hazla homurdanıyordu. Kesinlikle kendini ne acıma ne de herhangi bir duyguya kaptırıyordu. Bunlar savaşın, onun sanatının olağan, kaçınılmaz sonuçlarıydı. Onun sözlüğünde et, kan ve acı ya da duygular ve insanlar değil; gerçekler, coğrafi olgular, haritalar, hücum saatleri, yürüyüşe geçen kolların sayısı, asker ve tüfeklerin miktarı vardı.

Bütün bunların arasında o, kendini olağanüstü derecede seçkinleşmiş olarak görüyordu. Birlikleri artık İzmir'deydi. Telgraflar bütün dünyaya onun zaferini, Yunan ordusunu denize döktüğünü ve onu göndermiş olan büyük devletlerin önlerine attığını duyuruyordu. Artık onun olağanüstü zaferinin saati gelmişti. Dünyanın gözleri onun üzerinde odaklanmıştı. İzmir'e 'Muhteşem Zaferin Kahramanı' olarak girecekti. Şimdi durmuş, sahnenin hazırlandığına dair işareti gelecek bekliyordu.

Uşak'tan Yunan orduları kumandanı General Tricoupis -Hacianestes bir süre önce görevden alınmıştı- ile yardımcısı Dionis'in ele geçirildikleri haberi geldi. Mustafa Kemal onların kentin belediye dairesindeki karargâhına getirilmesini emretti.

Onları ayakta, bir yanında İsmet, diğer yarında Fevzi olduğu halde, saygıyla karşıladı. Ellerini sıktı, sigara ve kahve ikram etti ve tüm gereksinimlerinin karşılanıp karşılanmadığını sordu. Bu adamların bütün o kitlesel yıkımların ve gaddarlıkların yapılmasını emretmiş olmaları hiç önemli değildi; onlar askerdiler, onun askeri rakipleriydiler ve bu yüzden de saygı görmeleri gerekiyordu.

Soğuk, açık mavi gözleriyle sürekli olarak onları izliyordu. Onları tanımak ve mücadele ettiği bu adamları anlamak ve değerlendirmek istiyordu.

Gördüklerinden düş kırıklığına uğradı. Karşısındaki adamlar hasta görünüşlüydü; giyinişleri görgüsüz bir gösterişi ele veriyordu. Yazgılarından dolayı söylenip duruyorlardı. Her şeyden yakınıyorlardı. Hatta bir ara birbirleriyle gürültülü bir ağız dalaşına girişmişlerdi.

Onlarla muharebeyi tartıştı. Tricoupis bir hücumu anlatırken, Mustafa Kemal onu karşılamak üzere ne yapmayı düşündüğünü gösterdi. Fakat Yunan generallerin işlerini, bir asker olarak yeterince bilmedikleri anlaşılıyordu. Kendi standardında olmayan adamlarla savaşmış olduğunu görmesi de onu düş kırıklığına uğratmıştı.

“Her neyse” dedi onlardan ayrılırken, “savaş bir şans oyunudur. Siz elinizden geleni yaptınız. Sorumluluk Talih’e aittir. Kendinizi üzüntüye kaptırmayın.”

Onlar gittikten sonra, alaycı bir gülüşle İsmet’e bakıp omuzlarını silkti. Kötü kumaştan dokunmuşlardı.

İzmir’den her şeyin hazırlandığına ilişkin daha ayrıntılı haberler geldi. Son birkaç kilometreyi, defne dallarıyla süslemiş bir dizi arabanın en başında olduğu halde geçti. Bütün cadde ve sokakların kenarları sevinçle haykıran, gözyaşı döken, dua eden, dizleri üzerinde Yunanlıların korkusundan onları kurtardığı için Tanrı’ya şükreden insanlarla doluydu.

İzmir’in kapılarında bir süvari alayı kılıçlarını çekerek onun çevresini aldılar. Kendisine eşlik eden süvarilerin atları sıçrayıp oynar ve kaldırım taşlarında kıvılcımlar çıkarırken, belleri kılıçlı adamların tezahüratıyla birlikte dar sokaklardan, kapalı çarşının sarsılan kemerlerinin altından geçerek ağır ağır kente girdi.

Düşman! Rıhtımdan bir taş atımı kadar bile uzakta olmayan cehennemi toplarıyla dev gibi yükselen fakat hiçbir şey yapamadan çaresizce demir atmış bekleyen Müttefik savaş gemileri işte oradaydılar.

Karargâh olarak seçilen eve giden Mustafa Kemal’in yüzünde alaycı bir ifade vardı. Onların güçsüzlüğünde kendi gücünün büyüklüğünü görüyor olmalıydı.

XLI

Karargâh binasında büyük bir telaş başlamıştı bile. Kurmaylar bir içeri bir dışarı koşuşturuyor, emir erleri, mesajlar, telgraflar gidiyor geliyordu. Yunanlılar Anadolu'dan kovulmuşlardı gerçi, ama Avrupa'nın güneyinde, denizden İstanbul'a saldırmak üzere hazırlanıyorlardı. Türk ordusu derhal yeniden düzenlenerek kuzeydeki tehlike noktasına gönderilmeliydi. Düşmanın elinden yeni kurtarılmış, harabe halindeki bölge bir düzene sokulmalı ve gereksinimleri karşılanmalıydı. Yabancı güçlerin -İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya-temsilcilerinin de icabına bakmak gerekiyordu. Bin bir dert, onun acil kararlarını bekliyordu.

Mustafa Kemal kendini derhal bu işlere verdi. Amansız bir coşkuyla, şafaktan gece geç vakitlere dek, çalışma odasının üstündeki bir odada sadece birkaç saatlik uykuyla yetinip, emirler verip bildiriler hazırlayarak çalıştı.

Üçüncü gün, görevli emir subayı gelip Gazi'ye bir hanımın kendisini görmek istediğini bildirdi. Bu, genç bir hanımdı; hiçbir açıklama yapmıyor, onu görmek konusunda ısrar ediyordu. Emir subayının konuştuğu sırada hanım içeri girdi. Kendisini tanıttı; ismi Latife Hanım'dı.

Mustafa Kemal oturduğu yerde bir an dondu. Kızmıştı. Çalışma odasına izin almaksızın girilmesine alışkın değildi. Sonra, gelen hanımı şöyle bir süzüp emir subayını bir işaretle gönderdi ve hanımdan oturmasını rica etti. Bu hanımda, onu yerli kadınların ve Anadolu köylü kadınlarının hepsinden farklı kılan bir yön vardı.

Onu dikkatle inceledi. Son birkaç gündür yaşadığı onca güçlükten sonra, bu hanım gözüne pek hoş görünmüştü. Yüzünün şirin yuvarlaklığını belirginleştiren Türk usulü baş tuvaleti istisna edilirse, üstünde çok şık ve zarif Avrupa tarzı giysiler vardı. Peçesizdi, koyu renk gözlü; genç ve taze ciltli olan bu kızın kesinlikle ucuz bir kadın olmadığı, iyi bir aileye mensup olduğu apaçıktı. Belirgin bir otoriter havası vardı, emir vermeye alışkın olduğu anlaşılıyordu. Mustafa Kemal'in alıştığı gibi, kadınların gizli bir cinsellik çağrıştıran bakışlarıyla değil, bir erkeğin diğerine bakışına benzer şekilde, ona dosdoğru bakıyordu. İyi aileye mensup bir Türk kızının bu kadar özgürce hareket etmesi ve konuşması son derece olağan dışıydı. Hâlâ ondan bir şeyler istiyordu. Mustafa Kemal'in kafası karışmıştı. Bu kız kendisinden ne istiyordu? Onun için ne yapabilirdi?

Sıcak eylül sabahında çalışma odasının camlan açık duruyordu. Ara sıra silah sesleri, adam öldüren askerlerin boğuk, acımasız haykırışları ve kurbanlarının canhıraş feryatları duyuluyordu. Dışarıda, Türk askerlerinin sokaklarda ve rıhtımda gizlenmiş Yunanlıları aradıkları, tıpkı Yunanlıların kendi işgal günlerinde yaptıklarına benzer bir sürek avı tüm hızıyla devam ediyordu.

Mustafa Kemal bir an dinledi. Sonra omuzlarını silkti; Yunanlıların gitmesi gerekiyordu; artık Türkiye'de bir tane bile Hıristiyan vatan haini kalmamalıydı. Bir yol diğeri kadar doğruydu; ölüler sorun yaratamazdı ve eğer İngilizler, Fransızlar ve Amerikalılar savaş gemilerinden olan biteni görebiliyorlarsa, güzel! Ne fark ederdi? Efendi kendisiydi. Artık onlar Türkiye'ye karışamazlardı. Bir kurmay, kentin Hıristiyan kesiminin çeşitli yerlerinde yangınların başladığını bildirmek üzere içeri girdi; görünüşe göre bu yangınlar kundakçıların işiydi. İtfaiyeye ait bütün su boruları parça parça edilmişti; kiliselerin mahzenlerinde gizlenmiş çok miktarda cephane vardı; bu yüzden infilak ve yangının yayılması tehlikesi söz konusuydu.

Kurmay çıktı ve Mustafa Kemal dönüp kıza baktı. Ricası, çok yalındı. Babası İzmir'in en tanınmış armatörüydü. Paris ve Biarritz'den anne ve babasını orada bırakarak henüz dönmüştü. İzmir'in güneyindeki Bornova tepelerinde, hizmetçileri de olan büyük bir evi vardı. Kendisine büro olarak seçtiği kent içindeki bu ev çok gürültülü ve konforsuzdu. O ve kurmayları,

konukları olarak onun evine gelirlerse, kendilerine iyi bakıldığından emin olabilecekti.

Mustafa Kemal kabul etti ve onun evine taşındı. Bu ev onun için çok uygundu. Her taraf sessizdi. Kentin pis kokusundan, gürültü patırtısından uzaktı. Bornova tepelerinin en üstünde, bağlar ve bahçelerle çevrili olarak İzmir'e, liman ve denizden oluşan olağanüstü panoramaya tepeden bakıyordu.

Kişisel konforu için her şey sağlanmıştı. Ev bakımlı, hizmetçiler ve yemekler iyiydi. Hepsinden iyisi de, kızın varlığıydı. Çok becerikliydi, emirleri kısa ve kesindi ama bütün otoritesine karşın, o gene de zarif ve kadınsı kalabiliyordu. Onu cezp etmişti. Mustafa Kemal bu kızı arzuluyordu. Bir iki gün içinde ona âşık oldu -siyah saçları, gülen siyah gözleriyle, ufak tefek ve narin, kâh çok neşeli, kâh mağrur, müzikal bir Türkçe konuşuyormuşçasına yumuşak sesiyle Latife'ye çılgınca, tutkuyla âşık olmuştu. Kızı olacak yaştaydı, buna karşın akıllı ve bilgiliydi de.

Son yıllarda, yaşamının gerektirdiği meşakkatlerle iyice yorulmuş olduğundan, kendini yaşlı hissetmeye başlamıştı. Son birkaç haftadır sinirlerini yatıştırmak için eskisinden çok daha fazla içki içmişti. Artık bırakmıştı. İçkiye gerek duymuyordu. Gençliği tekrar geri gelmişti. Kan, gene damarlarında delice akmaya başlamıştı. Canlı ve yaşama sevinciyle dopdoluydu.

Ve Latife de bu duygulara karşılık verdi. Ona duyduğu hayranlık apaçıktı. O bir kahramandı, ülkesinin kurtarıcısıydı.

Hiç vakit kaybetmedi. Kendi anladığı biçimde dolaysız, şiddetli ve vahşice seviştiler. Son derece yumuşak ve baştan çıkarıcı davranan Latife, onun okşamalarına karşılık veriyor ama kendisini tümüyle teslim etmiyor, daima Mustafa Kemal'i tatminsiz ve onun aşkından kuşkulu bir halde bırakıp kaçıyordu. Mustafa Kemal onun iradesini kırmaya çalıştı. Deneyimlerinin kendisine kazandırdığı tüm kurnazlıkları kullanarak Latife'nin yurtseverliği ve kahramanı hakkındaki fikirlerinden yararlanmaya çalışıyor, ancak, deneyimleri yanlış olduğu için bu çaba boşa gidiyordu.

Şimdiyse yepyeni bir şeyle karşı karşıyaydı: Terbiyeli, özgür, kendine hâkim, Batı'da öğrenim görmüş, Batılı düşünceleri özümsemiş, entelektüel düzeyde ilişki kurabilecek yetenekte, geçici bir cinsel ilginin ötesinde onu

çeken, bir eş ve yardımcı olacak kapasitede bir kız vardı karşısında. Ve bütün bunların yanı sıra yumuşacık ve mis kokulu, arzu uyandırıcı, güzel ve baştan çıkarıcıydı. Onu çıldırtmış, ayaklarını yerden kesmişti. Tutuşmuştu adeta, ilk kez âşık oluyordu.

Fikriye'nin İzmir'e gelmek üzere yola çıktığı haberini aldı. Bu haber onu öfkelendirmişti; evet, onun bir zamanlar kendisi için önemli olduğu doğruydu; ama niye hâlâ ona yapışıp kalmıştı? Ondan bıktığını anlaması gerekirdi. Kendisi, ondan nefret ettiğini çok iyi biliyordu; o, yolunun üstünde bir engeldi; ne Fikriye'nin ne de bir başkasının yolunun üzerine çıkmasına izin vermeyecekti. Eğer huysuz ve sadakatsiz bir kadın olsaydı onu kovması çok daha kolay olurdu, ne ki, o her zaman sadık ve iyi huyluydu; ama gene de gitmesi gerekiyordu.

Ona çok iyi hizmet etmişti; yakınmayacağını biliyordu; onu bol parayla Paris ya da Münih'e gönderecekti; orada tedavi olması, iyi vakit geçirmesi ve iyileşmesini sağlayacaktı.

Onu kafasından uzaklaştırdı ve çarçabuk Bornova'daki eve, Latife'ye döndü. O, kendisine aitti. Daha fazla beklemeyecekti. Bütün bu kaçışları, bir kadının kurnazca oyunlarından ibaretti. Onu derhal, o gece elde edecekti.

Akşam yemeğinden sonra, üst kattaki salonun verandasında yan yana durmuşlar manzarayı seyrediyorlardı. Her biri taşlarla çevrili setler halinde küçük bahçelere bölünmüş tepeler altlarındaki denize doğru dik bir yokuş halinde uzanıyordu. Zeytin ağaçlarıyla bağlar arasında yakılan kamp ateşlerinin ışıkları yıldızlar gibi parlamaya başlamıştı.

Aşağılarında İzmir kenti uzanıyordu. Hıristiyan semtlerindeki yangın yayılmıştı, alevleriyle evleri yalayarak kentin bir ucunu silip süpürmekle meşguldü. Akşam karanlığında, kent kıpkırmızı bir kor gibi yanıyordu. Kâh cephane depolarının havaya uçması sonucu infilaklar oluyor, kâh rüzgârın alevleri üflemesiyle ahşap bir ev tutuşuyor, yanıyor ve az sonra da çöküyordu. Yangının gözleri kamaştıran parlak ışığında, limandaki kıtaların dalgalar halinde akışı ve bunların ötesinde de, yine göz kamaştırıcı ışıkta kıpkırmızı görünen Avrupalıların savaş gemileri göze çarpıyordu.

"Bu bir işaret" dedi, Mustafa Kemal yangını göstererek; "Türkiye'nin vatan hainlerinden, Hıristiyanlardan ve yabancılardan temizlenişinin, Türki-

ye’nin Türklere ait oluşunun bir işareti.”

Bahçeden gecenin bütün o yumuşak, tatlı sesleri işitiliyor, ılık bir rüzgâr güllerin ve yaseminlerin baygın kokularını taşıyordu.

Latife’yi kendisine çekti ve öptü. Yüzünü öpüşleriyle örtüp onu neredeyse kucağında taşıyarak, yaverinin yatağını hazırlamış olduğu odaya getirdi.

Kız buna cevaben aniden ondan uzaklaştı. “Anlamıyorsunuz,” dedi. “Sizi seviyorum, ama metresiniz olamam. Evlenin benimle, o zaman sizin olacağım.”

“Evlilik nedir ki” diye cevapladı Mustafa Kemal onu, “Sakallı bir hocanın söylediği birkaç boş söz! Bu çok şey değiştirir mi? Ayrıca Türkiye için yapacaklarımı bitirmeden evlenmemeye yemin etmiştim. Sana ihtiyacım var. Sana şimdi ihtiyacım var.”

“Ben de yeminliyim” dedi genç kız, “Evlenmeden kendimi kimseye vermeyeceğim. Benim şartım bu. Ben de yeminime sizin kadar sadığım.”

Aşağıdaki büyük yangının pencereleri ve tavanı kırmızıya boyadığı odada, karşı karşıya durmuş birbirlerine bakıyorlardı. Erkeğin parmaklan ona sarılmak üzere uzanmıştı, kız ise mağrur ve mütehakkim öylece dikiliyordu. Böylesine reddedilmeyeli çok uzun zaman geçmişti. Gene de, kızda onu zorla almasını engelleyen bir şey yardı. Buyurgan, inatçı, kendini arzularının heyecanına terk etmeye alışkın biri olarak, ret cevabıyla kız onu çıldırtmıştı. Büyük bir öfkeyle kendisini dışarı attı, çıkıp gitti. Sabahleyin odası boştu. Kentteki karargâhına geri dönmüştü.

DOKUZUNCU BÖLÜM

XLII

Latife'nin heyecanlı bekleyişine karşın, haftalarca bir haber çıkmadı. O, Mustafa Kemal'e tapıyordu. Onu en küçük bir derdinden kurtarmak uğruna gözlerini, hatta yaşamını verebilirdi; ancak, İngiltere ve Fransa'da öğrenim gördüğü için Batılı dünya görüşünü öğrenmişti: Erkeğinin, onun sahip olduklarına saygı göstermesi gerekiyordu. Gene de yeterince akıllıca davranıp davranmadığından emin olamıyordu. Yanlış davranmış ve onu sonsuza dek kaybetmiş de olabilirdi. Zaman geçip de hiçbir haber çıkmayınca, eski ilgi alanları olan hukuk çalışmaları ve Fransız edebiyatı incelemelerine geri döndü ve İzmir çevresinde sayıları binleri aşan göçmenlere yardım etmeye başladı.

Mustafa Kemal de çok sıkı çalışıyordu. Bornova tepelerindeki evi kafasından silip atmıştı. Korkunç bir baskı altında yaşıyordu. Kâh Bursa'daydı, kâh hayati önemde kararlar almak üzere Ankara'ya gidiyordu. Az uyuyordu; sinirlerini gevşetmek için gene aşırı içki içmeye başlamıştı.

Ülke, askeri bir bunalımın eşiğindeydi ve o, yaşamının en önemli kararını almak zorundaydı. Yenilmiş olmakla birlikte, Yunan ordusu İzmir'den deniz yoluyla savuşmayı başarmıştı. Atina'dan gönderilen taze kuvvetlerle İstanbul'un az ötesinde, Trakya'da yeni bir ordu kuruluyordu.

Mustafa Kemal'in donanması yoktu. Düşmanla karadan temasa geçmeliydi. Birliklerini onları yakalamak ve yeniden biçimlendirilmelerine fırsat vermeden ezmek üzere acilen kuzeye göndermişti. Yol, Çanakkale

Boğazı'ndan geçiyordu. Çanakkale'de birliklerini Avrupa yakasına bırakmayan ve Yunanlılarla aralarında bir engel olarak duran bir İngiliz kuvvetiyle karşı karşıya gelmişti. Sorun ortadaydı: Yunan ordusu Trakya'da tahkimat yapıyordu; İngiliz İşgal ordusu yolu tutuyor ve aralarında bir duvar gibi dikiliyordu.

Ankara'ya dönen Mustafa Kemal her zaman yaptığı gibi, kararını vermeden önce bütün olasılıkları tartarak durumu gözden geçirmekteydi. Artık bekleyemezdi. Zamanın hayati önemi vardı. Yunanlılar birliklerini düzene koymadan ve siperlerini kazmadan evvel, onları ezmesi gerekiyordu.

Yunanlılar! Onları dövüp hamura dönüştürebilirdi; ama İngilizler! Bu bir başka meseleydi.

Zafer sarhoşluğu ve guruyla dolu olmalarına karşın, Türk birlikleri yorgun, paçavraya dönmüş giysileriyle ve cephane sıkıntısı içinde, büyük silahlardan ve mekanize savaş imkânlarından yoksun durumdaydı.

İngiliz birlikleri ülkeye alışmıştı, subayları deneyimli, mevzileriyse güçlü ve iyi tahkim edilmiş durumdaydı. Arkalarında büyük toplarla donanmış savaş gemilerinden oluşan muazzam bir armada ve uçaklar, onların da arkasında bütün kudreti ve ihtişamıyla Britanya İmparatorluğu duruyordu.

İngilizler savaşmaya niyetlenecek olurlarsa, Türklerin yenilgisi kesindi. Fakat acaba savaşmak niyetinde miydiler? Yoksa blöf mü yapıyorlardı. Bütün sorun bunun anlaşılmamasındaydı.

Fransız ve İtalyanlar, İngilizlerin blöf yaptığını söylüyorlardı. Ruslar da öyle; fakat onlara pek güvenilmezdi. İngiliz gazeteleri savaşa, Lloyd George'a karşı feryat ediyorlardı. Lloyd George savaşmakta kararlıydı, ama pek çok kişi artık onun sonunun geldiğini ve İngilizlerin onun peşinden gitmeyeceğini ileri sürmekteydi. Burada durumu belirleyecek etken, İngiliz kumandanı Sir Charles Harrington'ın tutumu olacaktı. Söz konusu olan, onunla kendisi arasındaki zekâ savaşıydı. Uzaklarda, Anadolu dağlarındaki Türk, tam bir diktatördü; elinde kazandığı zaferden çılgına dönmüş, vatanı ve varlığını sürdürmek için savaşan bir ulus vardı. İstanbul'daki İrlandalı ise, durumundan pek emin değildi; ismen bir Müttefik ordusunun kumandanıydı; kumandası altındaki İngiliz birlikleri de oldukça iyiydi, ancak, Fransız ve İtalyanlar onu desteklemeyeceklerdi. Ayrıca İngiltere'nin de onu destekleyeceğinden emin değildi. Hiçbir büyük ülkü uğruna

savaşmıyordu; tek amacı, kendisini ve askerlerini mümkün olan en az adam ve prestij kaybıyla içinde bulundukları korkunç ve hatalı çıkmazdan çıkarabilmekti.

İki kumandanın karakteri de, oynamak zorunda oldukları rollere son derece uygun düşüyordu. Türk, çelik iradeli ve azimliydi. Bu savaşta ya Türkiye ve kendisini kurtaracak ya da yok olacaktı. Rakibini incelemişti. Londra'ya gönderirken Türk istihbaratının yakalayabildiği çok sayıda telgrafını okumuştu; İstanbul'daki Türk gözlemcilerden, gönderdiği mektupları ve hakkındaki raporları almıştı. Harrington'ın bir askerden çok, bir diplomat olduğunu anlamıştı. Birliklerini savaşa razı edebilirdi ancak onların cesaretini pekiştiremezdi. İyi bir kurmay subaydı; zeki, sağlam görüşlü ve nazikti; fakat ne bir kumarbaz, ne de bir bunalım dönemi önderi olamazdı. Hiçbir zaman büyük risk gerektiren o büyük kararı alması mümkün değildi.

Mustafa Kemal kararını verdi. Danışmanlarından kimisi, yenilgi riskine girmeden, derhal barış yapmasını istediler. Çoğunluksa, şiddetle derhal saldırıya geçip İngilizleri bir kenara itmesinden, Yunanlılara yetişip, onları Atina'ya dek kovalamasından yanaydı. Mustafa Kemal, en belirgin değerlerinden biri olan soğukkanlı muhakemesi sayesinde, birinin boş övüngenliğini ve diğerinin iradesizliğini dikkatle tarttı.

Kararı barış aleyhinde oldu. Bu durumda, istediği koşulları elde etmesi kesinlikle olanaksızdı. Koşulları görüşmek değil, onları kabul ettirmek istiyordu. Yunanlıları şimdi yakalayacaktı. Harrington'ın son dakikada metanetinin tükeneceğine ve onun geçmesine izin vereceğine inanıyordu.

Bir "yetenek testi" uygulamaya karar verdi. İki bin kişilik bir süvari birliğinin İngiliz hatlarına doğru ilerlemesini emretti. Süvariler sert bir şekilde durduruldular; durum ciddi görünüyordu.

Şans yıldızına güvenip kumar oynaması gerekiyordu. Zayıf iradeli bir rakibe karşı işe yaraması mümkün olan bir hile, bir '*ruse de guerre*' [1] uygulamayı deneyecekti. Piyadesinin silahları ters çevrilmiş halde ve dostça, barışçıl davranarak İngiliz mevzilerine doğru ilerlemelerini; eğer mümkün olursa yürüyüp geçerek İngiliz müstahkem mevkilerini işlevsiz bırakmalarını emretti.

Tehlike büyüktü. Her iki tarafta da birliklerde sinirler gergindi. Bir kurşun, bir yanlış anlama, verilecek fevri bir emir savaşı başlatacak ve Türkiye İngiltere'yle savaşa girmiş olacaktı.

Ancak, bir tek kurşun bile atılmadı. Siperlerdeki İngiliz askerleri ne yapacağını bilmez bir halde şaşkın, kalakalmıştı: Aldıkları emirler oldukça müphemdi: Ateş etmeksizin ya da güç kullanmaksızın Türkleri durdurmaları istenmişti. Türklerse ne duruyor ne de savaşıyorlar; sadece ilerleyişlerini sürdürüyorlardı. Durum oldukça kritik bir noktaya gelmişti: Türkler dikenli tele yaklaşmışlardı; İngiliz kumandana "Dur" emri geldiği zaman, teli aşmaya başlamışlardı bile: Bir ateşkes yapılmıştı.

Fransızlar doğruca Mustafa Kemal'e bir temsilci, Mösyö Franklin Bouillon'u göndermişlerdi: Fransa, İngiltere'yle çıkacak bir savaşın, Bolşevik Rusya'nın da Türkiye'ye katılmasıyla yeni bir dünya savaşı felaketini alevlendirebileceğinden korkmuştu. Franklin Bouillon, savaşa yol açabilecek tüm olasılıklara son vermek niyetiyle gelmişti: Müttefikler ve İngilizler adına her sözü vermeye hazırdı. Müttefikler, Yunan ordusunun Trakya'dan çıkarılması ve Türkiye'nin Avrupa topraklarının geri verilmesi konusunda tüm sorumluluğu üstleneceklerdi: Savaştan değil, savaş tehdidinden bile kaçınabilmek için her şeyi, Mustafa Kemal'in tüm isteklerini yapmaya hazırdılar.

Ve Mustafa Kemal lütfen, onunla bir anlaşması yaptı. Gerçekte, tüm istediklerini elde etmişti. Bu tam bir zaferdi. Bu sonucu elde edebilmek ona belki elli bin askere ve aylarca sürecek bir savaşa mal olacaktı. Ve eğer yenilirse, çok daha kötü şeylere mal olabilirdi. İngilizlerin blöfü başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Birliklerine durmalarını emretti ve İsmet'i General Harrington'la görüşmek üzere Mudanya adlı köye gönderdi.

Mudanya'da Müttefikler, Yunanlıların Trakya'dan geri döndürülmeleri ve zamanı geldiğinde İstanbul'dan ve tüm Türkiye'den ayrılmaları konusunda anlaşmaya vardılar.

Mustafa Kemal galip gelmişti. Sakarya dönüm noktası olmuştu: İzmir, gösterişli bir başarıydı: Bu ise, gerçek zaferdi. Onun zaferiydi, onun cesareti, kararlılığı, hüneri ve muhakemesiyle bu, gıdadan, donanımdan

yoksun, perişan ordu Yunanlıları kovalamış, Britanya İmparatorluğu'na kendi koşullarını kabul ettirmiş ve tüm Avrupa'nın gözünü korkutmuştu.

Artık içeride ve dışarıda, kendi koşullarını dikte edecekti.

Sonunda huzur bulunca, düşünceleri Latife'ye ve onun İzmir'in üzerinde, Bornova tepelerindeki bahçelerle çevrili evine kaydı. Her zaman ağzı sıkı ve gizliliğe eğilimli biri olduğundan bu başarısızlığından hiç kimseye söz etmemişti. Ankara'daki samimi dostları ve sofra arkadaşları, birbirlerini dürterek kıkırdıyor ve bu konuda kaba şakalar yapıyorlardı; Gazi'nin kadınlar üzerindeki başarısını bir kez daha yinelediğini söylüyorlardı.

Çankaya'daki ev sessizdi. Fikriye gitmişti. Bir kür için Münih'e gitmesi gerektiğini söylediği zaman ağlamış, yalvarmış, gitmemek için direnmişti. Ona karşı nazik davranmış, onu teskin etmiş, ona para vermiş, gitmesi için ne mümkünse yapmıştı. Kendisine bir mesaj gönderen genç kadına cevap vermemişti. Yaşamının bu sayfasını artık kapatmak niyetindeydi. Geri dönmesini istemiyordu; ancak, gene de onu özlüyordu.

Annesi artık yatağa düşmüştü. Onunla konuşmaya karar verdi. Yaşlı kadının Latife'yi nasıl karşılayacağını merak ediyordu. Fikriye ile olan ilişkisine şiddetle karşı koymuştu. Mustafa Kemal, sağlam bir evlilik ve bir aile kurmak için Latife'yi çok uygun buluyordu.

Her zamanki gibi, kararını tüm olasılıkları tartarak yavaş yavaş verdi ve ardından bir kasırganın hızı ve şiddetiyle, geriye bakmaksızın ve pişmanlık duymaksızın harekete geçti. Hiç kimseye nereye gideceğini söylemeden otomobilini çağırdı, ülkenin yarısın boydan boya aşarak, paldır küldür İzmir'e gelip hemen Bornova'ya çıktı. Latife üst kattaki salondaydı. Merdivenleri koşarak tırmandı.

"Evleneceğiz" dedi, "Hemen, şimdi!". Geldiğinin bildirilmesini beklememiş, herhangi bir açıklama ya da giriş yapmayı gerekli görmemişti. "Derhal, hiç gecikmeden, tören ya da davet yapmadan."

Bir despot olarak emirler vermişti. Genç kız onu evvelce reddetmişti. O zaman istediğini elde etmeyi başaramamıştı. Genç kız evlilik hakkındaki duygularını, çekingenliğini kendisine zorla kabul ettirmişti; ama artık istediğini elde edecek ve iradesini ona kabul ettirecekti.

Onun bu ani gelişi ve ani önerisi yüzünden, genç kız bir an şaşkın kaldı. Birkaç saate ihtiyaç vardı. Mustafa Kemal sabırsızlıkla razı oldu.

Şafaktan hemen sonra hazırlanması için uyarmak üzere geri geldi. Onu alelacele sokağa çıkardı, yol üstünde rastladığı ilk sakallı hocayı yakalayarak onları hiç gecikmeden, formaliteye gerek kalmadan, hemen orda, sokakta evlendirmesini istedi.

Bundan sonra bile, durumu kimseye açmadı. İzmir çevresindeki harap olmuş bölgeleri Latife'yle birlikte dolaştı. Arkadaşları ve yakın dostları, ancak resmi bir görüşmeye giderken Latife'yi de yanında götürmesinden sonradır ki, Gazi'nin bir zevce aldığını anladılar.

Kimisi alayla dudak büktü. Kimisi bu izdivacın başarısızlıkla sonuçlanacağı kehanetinde bulundu. Diğerleri, evliliğini bir hanedan kurarak bir kral ya da padişah olma arzusuna yordular. Sadece annesi ve Türkiye'nin basit köylü halkı bu evliliğe sevinmişti.

1 Savaş hilesi. (ç.n)

ONUNCU BÖLÜM

XLIV

Olağanüstü saygınlığının yarattığı ışık huzmesinin ortasında, ününün doruğunda, tek başına Mustafa Kemal duruyordu. Burası kibirli yaradılışta bir insan için oldukça tehlikeli bir yerdi.

Türkler galip gelmişti. Düşmanın -yani İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlıların- artık onlarla savaşacak gücü tükenmişti. Kendi aralarında kapışmakla meşguldüler. Aralarındaki ittifak, düşmanlığa dönüşmüştü. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan halklarından hiçbiri Türkiye'de neler olduğunu bir nebze bile umursamıyordu. Türklerle savaşmak için artık bir adam ya da bir at, hatta bir kuruş bile harcamaya niyetleri yoktu. Bedeli ne olursa olsun, barış istiyorlardı.

Mustafa Kemal yaklaşan barış görüşmelerinde tek etkili silah olarak, yüz bin perişan, ancak kazanıncaya ve aksi halde ölünceye değin savaşmakta kararlı Türk askerinden ibaret küçük ordusunu görüyordu.

Evet, İstanbul'da hala birkaç düşman birliği olduğu doğruydu, ama onların kalmasına şimdilik tahammül edebilirdi. Tedirgin edici de olsalar, aslında tümüyle etkisizdiler. Sadece göz yumulduğu için orada kalabiliyorlardı. Trakya da elinde olduğuna göre -Refet'i, Yunanlılardan teslim alması için acilen bölgeye göndermişti bile- rehine olarak kullanılmaları bile mümkündü. Uygun bir fırsat bulduğu anda onları kuşatabilir veya sıkıştırabilirdi.

Artık Türkiye'nin kabul edebileceği barış şartlarını bildirmesinin zamanı gelmişti. Bu koşullar, Misak-ı Milli'dekilerle aynıydı. Türkiye, yabancı müdahalesi olmaksızın, kendi sınırları içinde bağımsız bir egemen devlet olmalıydı.

Daha küçük çaplı bir adam olsaydı, taleplerini rahatça genişletebilir, yeni tutkularla körüklenebilir, fetih rüyaları görmeye başlayabilirdi. Çünkü tüm İslam ülkelerinden, Hindistan, Afrika, Malay Devletleri, Rusya, Afganistan, İran ve Çin, hatta Hıristiyan Macaristan'dan bile kutlama mesajları, onur kılıçları, övgü telgrafları yağıyordu: Her insanın başını döndürmeye yetecek kadar aşırı övgüler birbirini izliyordu. Dünyadaki tüm bağımlı uluslar yeni bir umutla kıpırdanmaya başlamıştı. Batı'ya karşı düşmanlığın kümeleştiği her yerde insanlar kendilerine yeni bir savunucu bulduklarına inanarak, yepyeni bir umutla Mustafa Kemal'i görmeye geliyorlardı. Avrupa'nın tüm kudretine galip gelmiş olan bu Müslüman kumandanı, kendilerinin beyaz adamdan ve Hıristiyan'dan kurtuluşa doğru ilerleyişlerinin öncüsü olarak görüyorlardı. Sovyetler onu sıkıştırıyordu. Afganistan, askeri ittifak öneriyordu. Hintliler, Suriyeliler ve Mısırlılar yardımını istiyorlardı. Her taraftan Batı'ya karşı Doğu'nun şampiyonluğunu yapması için davetler geliyordu.

Fakat her ne kadar övgüye bayılıyor, bütün bu dalkavukluğu kana kana içiyor, sahnenin en ortasında kurumla geziniyor olsa da, Mustafa Kemal her zamanki akılcılığını, sağduyusunu ve berrak hedefler saptama alışkanlığını korudu. Hiçbir hayale kapılmadı. Türklerin neler yapabileceğini tam olarak biliyordu. İmparatorluk ya da yeni topraklar fethetmek rüyalarını gerçekleştirmek gibi bir serüvene girmeyecekti. Osmanlı İmparatorluğu ölmüş ve gömülmüştü. İyi ki de ondan kurtulmuşlardı, çünkü gerçek Türklerin kemiğindeki iliği emiyordu. Beş yüz yıldır Türkler Irak'ta, Arabistan'da ve Afrika'da dövüşmüşler ve ölmüşlerdi; hiçbir kazançları olmaksızın Padişah tarafından arsızca sömürülmüşlerdi: Artık yetmişti! Osmanlı İmparatorluğu'nu diriltmeye filan kalkışmayacaktı.

Ona gelenlerden bazılarına, "Hepimiz, bütün Müslüman kardeşlerimizin özgür olmasını dileriz. Ancak, dileklerimizin ötesinde onlara hiçbir şekilde yardım edemeyiz" cevabını verdi.

Meclis'te de şunları söyledi: "Ben ne bütün İslam milletlerinin birliğine, hatta ne de Türk halklarının birliğine inanıyorum. Her birimiz kendi ideallerine sahip olma hakkına sahibiz, ancak, hükümetimiz gerçeklere dayanan belirli bir politika izlemeli ve bir tek amaçla, doğal şuurları içindeki milletinin bağımsızlığını ve yaşamını koruma amacıyla çalışmalıdır. Ne duygusallık ne de yanılsama, siyasamızı etkilememelidir. Düşleri ve hayaletleri bir yana bırakılım! Geçmişte bunlar bize çok pahalıya mal olmuştu."

Bolşeviklere daha da açıkça ret cevabı verdi. Moskova'dan Ukraynalı General Frunze'nin başkanlığında bir heyet gelmişti. Azerbaycan Elçisi, heyet onuruna bir akşam yemeği verdi. Yemekten sonra General, Bolşevizm'in Batı'nın baskıcı milletleri ve ezilmiş bağımlı milletler temasını işleyen ve Türkiye'yi kurtuluş mücadelesine katılmaya çağıran uzun bir konuşma yaptı.

Mustafa Kemal ayağa kalktı. Sözleri kısa, hatta sertti: "Artık ne ezen, ne de ezilen var" dedi. "Sadece kendilerinin ezilmesine izin verenler var. Türkler bunların arasında değildir. Türkler kendi kendilerini koruyabilirler, bırakın diğerleri de aynını yapsın."

Ne Türkiye'yi bu saçmalıklara sürükleyecek, ne de kendisinin Batı karşısında Doğu'nun, Hıristiyanlık karşısında Müslümanlığın, efendilerin karşısında ezilen milletlerin şampiyonu yapılmasına izin verecekti.

"Bizim bir tek ilkemiz var: Tüm sorunları Türkiye'nin bakış açısından değerlendirmek ve Türk çıkarlarını korumak."

Türkiye'yi kendi milli sınırları içinde, küçük, kaynaşmış bir millete ve müreffeh bir devlete kavuşturacaktı.

Fakat bu sınırlar içinde tek söz sahibi, kendisi olacaktı. Bu yeni Türkiye'yi yaratacak ve düzene koyacak, ona başarı ve gönenci getirecek tek kişinin kendisi olduğuna inanıyordu.

XLV

Büyük askeri başarısı, övgüler ve ordunun alkışları bile Mustafa Kemal'i İsmet ve Fevzi ile birkaç yakın dostu dışında, onu çevreleyen kumandanların, politikacıların ve eski düşmanlarının onu bir türlü kendi üstleri olarak benimsemeyişleri gerçeğine kör etmemişti. Pek çoğu ona karşı kişisel bir nefret duyuyordu. Yabancı düşman yenildikten sonra artık hiçbirinin egemen konumunun sürmesine izin vermeyecekti. İktidar için mücadele etmesi gerekiyordu, onlar da kuşkusuz karşı koyacaklardı. Meclis onu yaklaşan Barışş Konferansı'na ilişkin durumu ve düzenlemeleri tartışmak üzere iki kez Ankara'ya çağırmıştı. Onu gözlerinin önünde bulundurmak istediklerinin farkındaydı. Onu, askeri tehlikeyi savuşturmak için geçici olarak diktatör yapmışlardı. Muzaffer kumandanın sürekli diktatöre dönüşmesine izin vermemekte kararlıydılar.

Onlara karşı hazırlıklıydı. Bir akşam her zamanki sakin tavrı içinde Halide Edip ona dedi ki: "Barıştan sonra dinleneceksiniz Paşam; çok zor bir mücadeleden çıktınız."

"Dinlenmek mi, ne dinlenmesi?" dedi Mustafa Kemal yırtıcı bir tavırla. "Yunanlılardan sonra birbirimizle dövüşeceğiz; birbirimizi yiyeceğiz."

"Bu, gerçekten gerekiyor mu?"

"Muhaliflerime ne buyrulur?" diye bağırdı Mustafa Kemal. Gözlerini kızgın olduğu zamanlardaki gibi kısmış, bakışlarına meşum bir parıltı yerleşmişti. "Onları halka linç ettireceğim. Hayır! Dinlenmeyeceğiz,

birbirimizi öldüreceğiz" diye sözüne devam etti, sesi hafiflemişti, "Dahası, bu mücadele sona erdiği zaman, her şey çok sıkıcı olacak. Yeni bir heyecan bulmamız gerekecek."

Ankara'ya hemen dönmesinin imkânsız olduğu haberini gönderdi; askeri görevleri onun İzmir'de bulunmasını gerektiriyordu.

Başvekil Rauf ile bir dizi politikacı onun peşinden gitti. Onun görüşlerini öğrenmek niyetindeydiler. Yeni Türkiye'de hükümet ne olmalıydı? Ankara'da iktidar sahibi geçici bir hükümet vardı. İstanbul'daysa, sadrazamları ve nazırlarıyla Halife-Sultan; ama bu hükümetin sadece ismi kalmıştı. Çoğunluk Padişahın anayasal bir hükümdar olarak Mustafa Kemal'in de ilk sadrazam olarak birbirine kaynaştırılması görüşünden yanaydı. Bu konuda Mustafa Kemal'in görüşleri neydi acaba?

Fakat o, düşüncesini bir sır olarak kendisine sakladı. Anayasal Padişah'ın sadrazamı olmak gibi bir niyeti yoktu. Kendi görüşleri son derece kesin ve devrimci nitelikteydi. Yabancı düşmanlar gider gitmez, Saltanat, Hilafet, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün fazlalıkları gibi, onların peşinden gitmeliydiler. Bütün o eski yararsız debdebesiyle modası geçmiş saçmalıklarıyla tarihin derinliklerine gömülmeliydiler. O, cumhuriyeti ilan edecek ve bu değişiklik kılıfı altında kendisi tam yetkili yönetici olacaktı. Bundan sonra da Türkiye'yi bütün ayrıntılarıyla yeniden biçimlendirecekti. Fakat şimdilik ihtiyatla hareket etmek ve niyetlerini gizlemek zorundaydı. Muhalefetin gücünden henüz emin değildi. Türklerin hepsi tutucu ve dindardı. Ordu ona bağlıydı gerçi, ama Padişah ya da Halife'ye hücum etmesi halinde, askerler bile ona karşı direnebilirdi. Ordusuz, o bir hiçti.

Rauf kuşkuluydu. Sorularında ısrar ediyor, Barış Konferansı'nın ayrıntılarında konunun saptırılmasına engel oluyordu. Mustafa Kemal zaman kazanmak için, onunla Ankara'da görüşmeyi ve düşüncelerini ona orada aktarmayı kabul etti.

Ankara'da bir içki sofrasının çevresinde bir araya geldiler. Refet eskisi kadar konuşkandı, her zamanki gibi diliyle olduğu kadar kafası ve elleriyle de devamlı gevezelik ediyordu. Moskova'daki bir diplomatik görevden henüz dönmüş olan Ali Fuat ve Rauf da oradaydılar. 1919'da Amasya'daki ilk toplantıda Mustafa Kemal'le birlikte olan aynı kişilerdi. O zaman

kendilerinden destek istemişti. Her üçü de önemli şeyler yapmış olan önemli adamlardı.

Karşılarında gücünün ve prestijinin fazlasıyla farkında, başarısından emin, iradesini zayıflatacak pişmanlık ya da herhangi başka duyguya, kararlarını karmaşıklaştıracak hiçbir bağlantıya yer vermediği için sert ve güçlü olarak, meşum ve kurşuni bakışlarıyla Mustafa Kemal oturmuştu. Kendi muhakemesine, yeteneğine ve talihine duyduğu olağanüstü inancı da çok güçlüydü. Hiçbir tereddüdü yoktu: Planlarını gizlemek için onlara kaçamak cevaplar verecekti. Fakat hiçbir kuşkuya kapılmadan ve acımasızca, ne kadar uzun süre beklemesi, hangi silahı kullanması gerekirse gereksin ve bedeli ne olursa olsun, istediğini elde etmekte son derece kararlıydı. Mustafa Kemal artık Amasya'da desteklerini rica eden kişiden çok farklı biriydi.

Rauf ve Refet, Mustafa Kemal'in düşüncelerinden haberdardılar. Onun tüm bu devrimci görüşlerini işitmişlerdi. Ne ki, geçmişte bütün bunlar köşeye sıkışmış bir halde savaşan bir adamın teorileri iken, artık Mustafa Kemal bunları gerçeğe dönüştürebilecek kudrete sahip durumdaydı. Bunu yapacak mıydı? Yoksa çoğu zaman görüldüğü gibi, ateşli devrimci iktidara geldiği zaman, temkinli bir yöneticiye mi dönüşecekti?

Bunu öğrenmeliydiler; bütün gelecek buna bağlıydı. Rauf hiç zaman kaybetmedi, hiçbir kurnazlığa başvurmaksızın doğrudan doğruya konuya girdi.

"Bazıları sizin saltanat ve hilafeti ilga etmeye niyetlendiğinizi söylüyorlar. Bu doğru mu Paşam?" diye sordu.

Mustafa Kemal ihtiyatla, "Öncelikle bu konuda sizin görüşlerinizi öğrenmek isterdim" dedi.

Her ikisi de sağlam karakterli, her ikisi de tutkularınca yönlendirilen bu iki kişi arasında, ortak düşmanları olan Yunanlıların gidişiyle, kaçınılmaz olan rekabet artık başlamıştı. Hiçbir şeye bağlı olmayan devrimciye karşı tutucunun; sözde diktatöre karşı anayasal hükümet yanlısının, her şeyi kökünden söküp atmak ve yok etmekte kararlı kişiye karşı, geleneğe ve istikrarlı gelişme yanlısı arasındaki çekişmeydi bu.

Mustafa Kemal Rauf Orbay ile birlikte.

“Babam ve ben” dedi Rauf, “Padişah’ın ekmeğini yedik. Şu anda Padişah tahtında oturan vatan haininden, Vahdettin’den söz etmiyorum elbette. O gitmelidir ve yerini yeni Padişah almalıdır. Fakat benim gibi her gerçek Türk, Halife Padişah’a bağlıdır. Biz, hükümdara arka çıkmalıyız. Bundan başka, devlet içinde hiçbir uyruğun göz dikemeyeceği kadar yüksek ve ulu bir makamın bulunması da zorunludur. O dakikada, bütün Türk halkının duygularını ifade ediyordu. Refet bu görüşe katıldı. Ali Fuat, Moskova’dan henüz döndüğü ve durumu yeterince bilmediği mazeretini beyan ederek çekimser kaldı. Mustafa Kemal kaçamak cevap verdi. Eylem zamanının henüz gelmediğini anlamıştı. Beklemesi gerekiyordu.

“Bunu tartışmak için bir neden göremiyorum” dedi; Rauf belirgin bir cevap için baskı yapınca da: “İleri sürdüğünüze benzer bir niyetim yok. Esasen yarın Meclis’te bu konuya ilişkin bir açıklama yapacağım.”

Diğer üçü tatmin olmuş bir halde konuyu kapattılar ve şafak sökünceye dek keyifle içki içtiler. Ertesi gün Mustafa Kemal söz verdiği gibi, Meclis’te konuşma yaptı.

Mustafa Kemal, işleri biraz ağırdan alması gerektiğini fark etmişti. Muhalefet, beklediğinden de güçlüydü. Ya fırsatı yakalamak için beklemeli ya da

bu fırsatı kendisi yaratmalıydı. Bunun için beklerken, olaylar, tam da onun istediği doğrultuda gelişti.

Refet'in evindeki toplantıdan bir hafta sonra İngilizler, Padişah'ı barış şartlarını tartışmak üzere Lozan'a bir heyet göndermeye ve aynı çağrıyı Ankara'daki Meclis'e de iletmeye çağırdılar. Bu, çok düşüncesizce yapılmış bir hataydı.

Sonuçta büyük bir infial yarattı. Birkaç kişisel yandaşı dışında, artık her gerçek Türk Vahdettin'den nefret ediyordu. O, Türkiye'yi mahvetmek isteyen İngilizler ve Yunanlıların yanında yer almış olan bir vatan hainiydi. Vahidendin ve Lloyd George, işte gerçek ulusal düşmanları bu iki kişiydi. Ve bir vatan haini olması dolayısıyla, Vahidettin'e olan nefretleri iki kat şiddetliydi.

Çağrı gelir gelmez büyük bir öfke çığlığı yükseldi. İstanbul'da Padişah'ın adamları dövüldü. Padişah'ı desteklemiş olan gazeteci Ali Kemal, müttefik polis gücünün gözleri önünde güpegündüz kentin belli başlı kulüplerinin birinden sürüklenerek çıkarıldı, İzmit'e götürüldü ve taşlanarak öldürüldü. Padişah'ın hizmetlileri, nazırları, hatta sadrazamı sokağa adım atmaktan çekinir oldular.

Ankara'da Meclis toplanmış, mebuslar pürhiddet bakışıyorlardı. Bu İstanbul hükümeti de neydi? Türkiye'yi kurtarmak için ne yapmıştı? O modası geçmiş yaşlı budala, Sadrazam Tevfik Paşa, çağrıyı imzalama hakkını nereden almıştı? O ve tüm kabinesi köpeklerden, düşmüş insanlardan, vatan hainlerinden ve İstanbul'daki dalkavuk padişahın çanak yalayıcılarından oluşuyordu. Türkiye'de yalnızca bir tek hükümet vardı, o da kendilerinin Büyük Millet Meclisi hükümetiydi.

Mustafa Kemal, zamanın geldiğini, hemen harekete geçmesi gerektiğini, aksi takdirde hiçbir zaman başaramayacağını anladı. Mebusları Vahdettin'i yurtdışına sürmeye, hatta belki Saltanat'ı kaldırmaya ikna edebileceğini gördü. Hilafete saldırma riskini göze almayacaktı: Bu en yoksul köylüye varıncaya değin tüm halkın dinsel duygularını incitebilirdi ve bu konuda destek bulacağını da hiçbir şekilde sanmıyordu.

Bütün mebusların öfkeli çığlıklar atarak tartıştıkları bir sırada, Meclis'teki hengâmenin ortasında Mustafa Kemal içeri girdi ve Meclis'ten

kendisini dinlemesini istedi; Saltanat'la Hilafet'in birbirinden ayrılmasını ve saltanatın ilga edilerek Vahdettin'in yurtdışına sürülmesini teklif etti.

Bütün öfkesine rağmen, Meclis son derece hayati bir karara doğru sürüklendiğini anladı. Mebusların heyecanı bir anda söndü, teklifi tartışmaya başladılar.

Mustafa Kemal, elindeki kartlarının bir kısmını göstermişti. Henüz başarısızlığı kaldırabilecek kadar güçlü değildi. Kişisel taraftarlarından seksen kişinin de desteğiyle, derhal bir oylama yapılmasında ısrar etti. Meclis, teklifi Özel Adalet Komisyonu'na havale etti.

Özel komisyon ertesi gün toplandı. Hukukçularla din adamlarından oluşmuştu. Saatlerce tekdüze bir havada, Saltanat'ın Hilafet'ten ayrılması konusunu tartıştılar. Başkan, uçuşan cübbesi ve uzun sakallarıyla, mağrur bir din adamıydı. Sakallı hocayı bir diğer sakallı hoca, uzun ve can sıkıcı konuşmalarıyla bir hukukçuyu diğeri izliyordu. Eski belgelerden, Kur'an ve Şeraitin çok derin tefsirlerini yapıyorlardı. Bağdat ve Kahire halifelerinin geçmişe gömülmüş tarihlerinden yüzlerce örnek gösterdiler. Arapça kelimelerin anlamlarındaki her bir nüansı tartışarak uzayıp giden saatler boyunca bu minvalde konuştular, konuştular. Her nokta üzerinde kılı kırk yararcasına durup yalın cümleleri karmaşık savlarla dağıttılar ve tartışmanın iyice tadını kaçırdılar.

Kurşuni üniforması içindeki Mustafa Kemal, bir köşede, sinirleri bozulmuş fakat ses çıkarmadan onları seyrediyor, atılmak üzere olan yabanıl bir bozkurt gibi gergin oturuyordu.

Komisyon teklifin karşısındaydı. Bir üyesi bile teklifin lehine konuşmamıştı. Kaybedecekti.

Ne ki, daha ilk rauntta kaybetmeyi göze alamazdı. Önemsiz şeyler hakkında yapılan bu amaçsız, sonu gelmez tartışma onu kızdırmıştı. Sinirleri iyice bozulmaya başladı. Bu malumatfuruş budalalar sürüsü, ölü bir kurumun yozlaşmış yapısını destekleyecek materyal bulmak için kelimelerle oynarken, Gazi, egemen olarak kendisi bütün gün oturup bekleyecek miydi?

Ansızın bütün kontrolünü kaybetti. Öfkeden titreyerek, homurdanarak bir masanın üzerine sıçradı ve toplantıyı durdurdu."Efendiler, Osmanlı Sultanı egemenliği halktan zorla almıştır," dedi "ve halk şimdi zorla onu geriye

alıyor. Saltanat Hilafet'ten ayrılmalı ve kaldırılmalıdır. Bu görüşe katılır ya da katılmazsınız, bu sizin bileceğiniz iş. Ama ne olursa olsun bu gerçekleşecektir, bu arada bazılarının kafaları kesilse dahi."

Diktatör emirlerini vermişti. Saygıdeğer başkan ayağa kalktı ve konuştu: "Efendiler," dedi, "Gazi bize meseleyi bizim ele aldığımızdan çok farklı bir bakış açısından izah etti."

Mebuslar tehlikeden kurtulmak için aceleden birbirlerini ite kaka Meclis'e bu önerinin yasalaştırılmasını tavsiye etmeye koştular; Saltanat kesinlikle Hilafet'ten ayrılmalıydı; Saltanat'ın kesinlikle ilga edilmesi ve Vahdettin'in ülkeden çıkarılması şarttı. Uzun giysilerinin eteklerini kavuşturarak, bu zincirsiz bozkurt üzerlerine atlamadan önce savuşabilmek için kaçıştılar.

Meclis, tasarıyı görüşmek için hemen oturuma geçti. Tartışmaya başladılar. Mustafa Kemal, Meclis'in genel havasının kendisine karşı olduğunu anlamıştı. Bir an evvel oylamaya geçilmesini sağlamalıydı. Her ne pahasına olursa olsun kazanması şarttı. Kişisel taraftarlarını toplantı salonunun bir tarafına topladı ve derhal açık oylamaya geçilmesini istedi. Kimi mebuslar tasarının ad okunarak oylanmasını talep etti. Mustafa Kemal buna karşı çıktı. Taraftarları silahlıydı; içlerinden bazıları her şeyi yapabilecek karakterdeydi; emir alırlarsa silahlarını hiç duraksamadan kullanacakları kesindi.

"Meclis'in oybirliğiyle kabul edeceğinden eminim" dedi. Sesinden bir tür tehdit seziliyordu ve taraftarları da ellerini bellerine atmışlardı. "Ellerin kaldırılması yeterlidir."

Başkan bir gözü Mustafa Kemal'de, tasarıyı oylamaya koydu. Birkaç el yükseldi.

"Oybirliğiyle kabul edildi" dedi Başkan.

Bir düzine kadar mebus protesto etmek için sıraların üstüne fırladılar. "Bu doğru değil, ben karşıyım!" Diğerleriyse, "Otur yerine! Kes sesini! Domuz!" diye bağırıp ıslık çaldılar, birbirlerine sövüp saydılar.

Tam bir velvele çıkmıştı. Mustafa Kemal'den gelen işaret üzerine, Başkan bütün bu gürültüyü bastırmak için bağırarak kararını tekrar etti.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oybirliğiyle aldığı karar sonucu, Saltanat ilga edilmiştir"[1] diyerek oturumu kapattı. Mustafa Kemal, taraftarlarıyla çevrilmiş olarak Meclis'ten ayrıldı.

Bunun arkası çabucak geldi. Beş gün sonra Refet, Harrington'ın burnunun dibinde yapılan bir darbe ile İstanbul'un denetimini ele geçirdi ve Padişah hükümetini feshetti.

Padişah birkaç gün dayandı. Sonra Harrington'a bir haberci gönderdi. Bu adam, Vahdettin'in maiyetinden hâlâ güven duyduğu tek kişi olan Saray orkestrasının şefiydi.

Şef, yaşlı ve sarsak biriydi, İngiliz ordusu karargâhına büyük bir gizlilik içinde gelmişti. Vahdettin herhangi bir yazılı belge vermeyi reddettiği için, elinde hiçbir şey yoktu ve Başkumandan'dan başka hiç kimseyle görüşmeyeceğini söylüyordu.

Sonunda Harrington onu kabul etti. Korkudan titreyen ve kekeleyen yaşlı şef, getirdiği mesajı güç bela aktarabildi: Zat-ı Şahane, Padişah hazretleri iyi kalpli İngiliz generalinin ve İngiliz hükümetinin korumasını büyük bir arzuyla istirham etmekteydi: Zat-ı Şahaneleri, yaşamının tehlikede olduğundan emindi: Zat-ı Şahaneleri mümkün olduğu kadar çabuk kaçmaya karar vermişti.

İki gün sonra İngilizlere ait bir ambulans, sarayın arka kapılarından birinin önünde durdu. Yanında oğlu, bir bavul ve bir çanta taşıyan bir harem ağası olduğu halde, Vahdettin dışarıya çıktı.

O sabah hava oldukça kapalıydı ve hafif yağmur çiseliyordu.

Bir İngiliz emir subayı ambulansın arkasındaki ahşap merdiveni indirdi. Bir elinde sıkıca kavradığı şemsiyesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuncu Padişahı, tüm Türklerin hükümdarı, 'Grand Seigneur' (Büyük Efendi), 'Dünyanın Dehşeti' olan adam, ahşap merdivenleri tırmanmaya çalıştı. Şemsiye kapıya takılmış, içeri girmemekte direniyordu. İhtiyar adam zayıfça şemsiyeyle mücadeleye girişmişti, gittikçe hırçınlaşıyor ve huzursuzlanıyordu: Islanacağı için şemsiyeyi kapamak ve onu bırakmak istemiyordu. Bir İngiliz subayı şemsiyeyi elinden çekip aldı ve yaşlı adamı merdivenlerden çıkarıp kapıyı üstüne kapattı. Ambulans hareket etti.

İskelelerden birinden bir motor son hızla yola çıktı. Bir İngiliz savaş gemisinde, İngiliz Filosu Başkumandanı olan Amiral, Padişah'ı hükümdarlara yaraşır bir törenle karşıladı.[2]

Ansızın bir feryat işitildi: Vahdettin telaşla güverteye dönmüştü; kendisine bir genç kızınki gibi tiz sesiyle çığlıklar atarak bir şeyler söyleyen harem

ağasına küfrediyordu; harem ağasının taşıdığı valiz ortadan kaybolmuştu; neredeydi?

Sonunda valiz motorda bulundu. Vahdettin içini kontrol etti. Her şey yerli yerindeydi; rahat bir nefes alarak kamarasına döndü; valizde muhteşem altın kahve takımlarıyla toplama fırsatı bulabildiği mücevherleri bulunuyordu.

Bir saat sonra Vahdettin bir İngiliz savaş gemisinin içinde, iradesiz, gevşek ve dehşete kapılmış yaşlı bir adamın sonuna ulaşmak üzere, Türkiye'den uzaklaşmış bulunuyordu.

Yeğeni Abdülmecit, onun yerine bütün Müminlerin Halifesi oldu, ne var ki elinde hiçbir dünyevi güç ya da makam bırakılmamıştı.

1 1 Kasım 1922 (ç.n.)

2 17 Kasım 1922. (ç.n.)

XLVII

Mustafa Kemal kazanmıştı, fakat yalnızca dar sınırlar içinde bir kazançtı bu. Muzaffer kumandan olarak prestiji ve Vahdettin'e karşı duyulan genel nefret, onu daha yükseklere taşımıştı. Padişah ve Saltanat ortadan kalkmıştı.

Fakat bu arada dersini de almıştı. İktidarı elinde tutabilmesinin tek yolu, onun her santimetresi için mücadele etmesinden geçiyordu. Asker ya da politikacı olsunlar, mebuslar ona karşıydılar. Çoğu ona güvenmiyor ve ondan çekiniyordu. Pek çoğu da ondan kişisel olarak hoşlanmıyordu.

Yabancı işgalcilere karşı savaşta, yanında yer almışlardı. Şimdiyse onu yöneten, hatta önder olarak pek azı kabul ediyordu. Padişah'ın yurt dışına çıkarılmasıyla ülkede yasal bir hükümdar kalmamıştı. Yeni Türkiye'nin hükümet biçimine bundan sonraki birkaç hafta içinde karar verilecekti. Halk, yüreğinin derinliğinde tutucuydu. Meclis bir tür anayasal monarşiden yanaydı. Diktatör olmak girişiminde bulunduğu dakikada ona karşı çıkacaklardı. Devrimci reformlarının en ılımlısı bile bir fırtına koparacaktı.

Kararını ağır ağır verip hazırlandıktan sonra, darbesini ancak emin olduğu zaman indirmek, onun alışkanlığıydı. Padişah'a karşı eyleme geçmekte acele etmiş ve henüz hazır olmadan elini göstermişti. Artık oturmalı ve bu kez planı iyice düşünerek hazırlamalıydı. Rauf la ittifak yapabilirdi; ne ki, bu en iyi ihtimalle sadece anayasal hükümetin ismen başkanı olması anlamına gelecekti. Bunu denemeye hiç niyeti yoktu. O, diktatör olacaktı.

O sırada onları zorlayabilmişti; ama bunun pek bir anlamı yoktu. Ordu şimdilik kendisine sadıktı, fakat kısa bir süre sonra, ilerdeki barış ve yoksulluk günlerinde zaferleri unutulacaktı. Bir avuç yandaşı revolverleriyle yanında hazır bekliyorlardı; ama Meclis'i ve milleti sonsuza dek korkutarak durdurması mümkün değildi.

Zordan başka bir şeye sahip olması gerekiyordu. Silah olarak siyasal bir savaş makinesi yaratmalıydı; böyle bir makine elinde hazır bekliyordu zaten.

Rauf ve Refet'le birlikte 1919'da yarattığı yerel direniş komiteleri (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri) zamanla tüm ülkeyi saran büyük bir örgütlenmeye dönüşmüştü. Bu cemiyetler, Yunanlıları ve İngilizleri sürüp çıkaran ve Türkiye'yi zafere götüren milliyetçi örgütün belkemiğini oluşturmuştu.

Cemiyet hâlâ varlığını koruyordu. Bu askeri bir örgüttü. Hâlâ ateşli bir yurtseverlikten esinleniyordu. Cemiyet, Başkumandan olarak doğrudan onun emri altındaydı.

Bu örgütü sıkı disiplinli ve doğrudan kendi denetimine bağlı bulunacak ve Türkiye'nin gerçek yöneticisi olacak bir partiye dönüştürmeye karar verdi. Ona "Halk Fırkası"[3] adını verecekti. Parti yöneticilerinin maaşlarından ayrı bir gelirleri olması, kendi alanlarında güç ve memuriyete atama hakkı bulunması gibi özel ayrıcalıkları olacaktı. Bir kasaba ya da köydeki Halk Fırkası komitesi, resmi dairelerde görev yapmak üzere kimin belediye başkanı, muhtar, imam, mal müdürü, polis, postacı, çöpçü, gündelikçi kadın olarak çalıştırılması gerektiğine karar verecekti. Böylelikle komiteler kişisel olarak kendisine bağlanmış olacaklardı; kendi başarısı ya da başarısızlığı onları da doğrudan etkileyecekti.

Planlarını yaptı ve bir yurt gezisine çıktı. Her yerde alkışlarla karşılanıyordu: Gazi, Vatanın Kurtarıcısı olarak selamlanıyordu. Kahramanlarını görmekten dolayı halk sevinçten çılgın gibi onu selamlıyordu. Bir yönetici olarak idealdi: Güçlü bir erkek ve başarılı bir kumandan; kaba olması ve sefih bir yaşam sürmesi durumu değiştirmiyordu, halkı onu anlayışla karşılıyordu.

Ülkede dolaştıkça, tasarladığı örgütün kalıntılarını da bir araya getiriyordu. Her yerde duruyor, direniş komitesini çağırtıyor ve onlara büyük bir

saygıyla davranıyor, fikirlerini ve dileklerini dikkatle dinliyordu.

Onlara “Cemiyetinizi dağıtmayın. Yabancı düşman gitti, fakat savaş henüz sona ermedi. Ülke vatan hainleriyle dolu. Cemiyetinizi genişletin; beni destekleyin, bana itaat edin. Birlikte olursak, yeni Türkiye’yi -kanınız pahasına geri aldığınız Türkiye’nizi- içerideki ve dışarıdaki tüm düşmanların saldırılarına dayanabilecek kadar sağlam temeller üzerine kurabiliriz. Sizler, Halk Fırkası’nı oluşturacaksınız. Bütün sadık Türkleri cemiyetinizin çatısı altında toplayın. Türkiye’yi yönetecek olan sizler, yani halk, yani Halk Fırkası’dır” şeklinde açıklamalar yaptı.

Kafasındaki devrimci dönüşümlerden söz etmekten özenle kaçındı: Bu yalın, sadık, tutucu köy halkını, özellikle dine yapılacak bir hücumdan söz etmesi, fazlasıyla ürkütebilirdi. Zaman ve fırsat elverdiği sürece, bu insanları kamçılayacak konuşmalar yapmaktan geri durmadı.

Cemiyetler, onun isteklerini memnuniyetle kabul ettiler. Köylüler son ferdine kadar onun yanındaydı. Ona bağlılık yemini ettiler. Halk Fırkası’na[4] katıldılar ve köylülerin bağlılığı, makul bir ücret ödenmesi şartıyla sadık bir ordunun varlığı anlamına geliyordu.

Böylece kişisel nüfuzunu yerleştiren Mustafa Kemal, halkın duygularını sezerek, cemiyetin sağlam desteğini almış ve temsilcilerini de atamış olarak düşmanlarıyla hesaplaşmak üzere Ankara’ya döndü.

3 M. Kemal Halk Fırkası adında siyasi bir parti kurulması yönündeki fikrini açıklıyor. 7 Aralık 1922. (ç.n.)

4 8 Nisan 1923 Dokuz umdenin belirlenmesi ve Halk Fırkası’nın kurulması. (ç.n.)

XLVIII

Mustafa Kemal hücumu, mebusların dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin bir kanun teklifiyle başlattı. Hemen ardından, gazeteler üzerinde uygulanacak sıkı bir sansür ve toplantıların polis denetimi altına alınması yoluyla daha etkili olan ikinci darbeyi indirdi. Mebuslar kanun teklifini öfkeyle kaldırıp attılar ama sansür ya da polisiye eylemi engellemek konusunda yapabilecekleri hiçbir şey yoktu. Hâlâ savaş hali içindeydiler ve hükümet biçimi henüz kararlaştırılmamıştı; üstelik Mustafa Kemal hâlâ başkan konumundaydı. Yurt gezisinin önemini anlamışlardı; neyin peşinde olduğunu biliyorlardı; bir fırsatını bulduğu anda içlerinden ona muhalefet eden herkesten intikam alacağının farkındaydılar; onun henüz tabanından emin ve çok şiddetli bir eyleme geçmeye hazır olmadığını, fakat aynı zamanda onu durdurmayı başaramayacaklarını anladılar.

Farklı bir cepheden saldırdılar. Mustafa Kemal, Barış Konferansı konusundaki tüm düzenlemeleri kendi eliyle yapmıştı. Çok kişinin protestosuna karşın, Türk heyetinin başkanı olarak İsmet'i göndermiş ve ona kişisel olarak talimatlar vermişti. Hükümet ve meclis yok sayılmıştı.

Konferans kasımda başlamıştı. Başından itibaren işler çok kötü gitmişti. Müttefik delegasyonlarına Lord Curzon egemen durumdaydı. O ve İsmet, her noktada ters düşüyorlardı. Curzon mağrur ve kibirli, büyük bir yüksek vali, debdebeli bir bürokrat olarak, yanlarına lütfen geliyor ve Türklere şartları dikte etmek istiyordu. İsmet ise, dik başlı, sağır ve kalın kafalıydı. Her

ikisi de inatçıydı, bütün o kış, haftalar boyu birbirleriyle tartıştılar ve kavga ettiler. Bu arada diğer delegeler de bir çözüme ulaşabilmek için uğraşarak çevrelerinde dönüp duruyorlardı. Şubat'ta hiçbir sonuca ulaşmayan konferans kesintiye uğradı ve İsmet, Ankara'ya doğru yola çıktı.

Mustafa Kemal için, Konferans'ta sağlanacak başarı son derece önemliydi. Bir başarısızlık, kendi askeri zaferlerinin değerini gölgeleyebilirdi. İsmet'le buluşmak üzere alelacele Eskişehir'e gitti, ondan son haberleri aldı ve geriye birlikte döndüler. Ankara'da Başvekil Rauf ve mebusların çoğu protokol kurallarının gerektirdiği gibi, onları istasyonda karşılamadılar.

Mustafa Kemal büyük bir öfkeyle Rauf'u çağırtıp, ondan bir açıklama yapmasını istedi. Rauf, İsmet'i karşılamak istemediğini söyledi; başvekil olan İsmet değil, kendisiydi. İsmet Lozan'a kendisine hiç danışılmaksızın gönderilmişti. Dahası, Mustafa Kemal vekillere danışmadan gidip İsmet'i karşılamak hakkına sahip değildi; bu davranışı anayasaya aykırıydı; bu davranışla İsmet'in faaliyetleri hakkında Meclis'in kararını önceden etkilemiş oluyordu. Protesto etmek için başvekillikten istifa etti. O andan itibaren, İsmet'in düşmanı ve Mustafa Kemal'in muhalifi olmuştu.

Meclis saldırıya geçmek üzere Rauf'un arkasında toplamaya başladı. Dokuz gün boyunca Barış Konferansı hakkında görüşüldü. Üstü kapalı olarak Mustafa Kemal'in Mudanya'da İngilizler tarafından oyuna getirildiğini, o sırada Ateşkesi kabul etmemesinin ve İstanbul'a yürümeye devam ederek koşullarını süngü zoruyla kabul ettirmesinin, hatta gerekirse Atina'ya kadar gitmesinin daha iyi olacağını ileri sürdüler. İsmet'e gelince, zavallı sağır İsmet'in diplomasiyi tam tahmin ettikleri gibi, beceriksizce yürüttüğünü sözlerini sakınmadan söylediler; kendilerinin onayı alınmadan onun asla Lozan'a gönderilmemesi gerekiyordu. Ona ne saygıları ne de inançları vardı; bir kumandan olarak iyi olabilirdi, gerçi hayatında hiçbir muharebe kazanmamış, üstelik Eskişehir'i de Yunanlılara terk etmişti; bir diplomat olarak ise tam bir felaketti; her şeyi karmakarışık etmişti. Onun hakkında bir gensoru hazırlamışlardı ve Konferansı tamamlaması için bir başkasını göndermek niyetindeydiler.

Sahip olduğu tüm feraset ve nüfuzu kullanan Mustafa Kemal, gensoru oylamasını oyalamaya çalıştı. Akıllı da olsa aptal da olsa, İsmet onun ada-

mıydı; emirlerini harfiyen yerine getiriyordu. Lozan'a dönmesi ve bu kez başarması gerekiyordu; Lozan bir zafer, onun zaferi olmalıydı.

Mebuslardan bazılarını Rauf'un aslında Lozan'a kendisi gitmek istediği için kişisel kırgınlıklardan ötürü istifa ettiğini söyleyerek, onun aleyhine kışkırttı. Diğerlerine sözler verdi; kimilerini de tehdit etti; kişisel taraftarlarını toplamış, hazır bekliyordu.

Gensoru oylaması geri bırakıldı. İsmet bu zor işi başarmaya azmetmiş olarak Lozan'a döndü. Mutlaka başarmalıydı. Lozan'da başarısızlık demek, Mustafa Kemal'in prestijinin sonu demekti: Başarısızlık Mustafa Kemal'in yanı sıra kendisinin de sonu demekti.

Bu arada Mustafa Kemal gece gündüz demeden, Halk Fırkası'nın örgütlenmesi için uğraşıyordu. Zaman çok azdı. Bir bunalımın eşiğindeydiler. Meclis tehlikeyi anlamış durumdaydı. Elinin altında böyle bir aygıtla, Mustafa Kemal bir müstebite dönüşecekti. Ona, yeni partinin başkanlığından istifa etmesi konusunda ricacı olarak bir heyet yolladılar, heyet hiçbir siyasal partinin başı olmaması gerektiğini ileri sürdü; devlet başkanı olarak tarafsız ve partiler üstü kalmalıydı.

Mustafa Kemal heyete hücum etti. "Size katılmıyorum. Siz siyasal fırkaların birinin başkanlığından söz ediyorsunuz. Oysa devlet içinde yalnız bir tek siyasal fırka var. Birleşme esastır. Rakip fırkalar, rakip teoriler olmayacaktır. Benim için bu tek fırkanın, Halk Fırkası'nın ve Devletin Başkanı olarak kalmak bir onur meselesidir. Başka hiçbir fırka yok, sadece Halk Fırkası vardır."

Bu cevap, Meclis'e karşı açık bir meydan okuyuştu. Gerilim artmaya başladı. Mustafa Kemal'in eski yoldaşları, son dört yılın kara günlerinde onun yanında yer alan kişiler, şimdi ondan uzaklaşıyor ve Rauf'un önderliğinde ona karşı birleşiyorlardı.

Rahmi, Adnan, dört büyük askeri paşa, yani Kazım Karabekir, Refet, Ali Fuat ve Nurettin, Türkiye'deki bütün önemli isimler onun karşısındaydı. Çevresinde yalnızca İsmet ve Fevzi, kişisel taraftarları ve sofra arkadaşlarından oluşan, yeni kurulan Halk Fırkası başkanları vardı, ordu ve halk arasındaki kişisel prestiji de sahip olduğu en önemli avantajdı.

Meclis'teki yıkıcılık arttı. Mebuslar birbiri ardına Rauf'a katıldılar. Mustafa Kemal'i açıktan açığa eleştiriyorlardı. Diktatörlüğe, hele hele

Mustafa Kemal'in diktatörlüğüne kesinlikle boyun eğmeyeceklerdi. Onu çok yakından tanıyorlardı. O, yönetmeye uygun biri değildi; onları zafere götürdüğü için diktatör olma hakkına sahip olamazdı. İyi bir asker! Evet ama, bundan öte değil! Güvenilebilecek türden biri değildi -kindar, gaddar, kötü mizaçlı ve fantastik devrimci düşüncelerle dolu biriydi. Böyle birinin yönetimi altında hiç kimse güvenlikte olamazdı. Ayrıca Mustafa Kemal kimdi ki, böyle bir kudreti gasp etmek istiyordu? Zaferi kazanmak için onlar da ellerinden geleni yapmamış mıydı? Ermenileri bozguna uğratıp Rusya'yı bir antlaşma yapmaya zorlayan Kazım Karabekir değil miydi? Mustafa Kemal tehlikeden tamamen uzak, Samsun ve Sivas'ta Padişahın yaveri gibi davranıp, siyaset yaparken, İzmir civarında Yunanlılara karşı direnişi örgütleyenler Refet ve Rauf değil miydi?

Mustafa Kemal'in Mecliste sahip olduğu çoğunluk yavaş yavaş erimeye başladı. Azınlığa düşmeden önce yeni partisinin kuruluşunun yetişeceği umuduyla Meclis 'i feshetti ve yeni seçimleri yaptırdı.

Yeni Meclis, eski yıkıcılık ve düşmanlıklarla açıldı. Onun emirleri doğrultusunda oy kullanmıyordu. Meclis'te bir başöğretmenin haylaz sınıfıyla konuştuğu tarzda konuştuğu zaman, onu dinlemeyi reddediyorlardı.

Kaybedilecek hiç zamanın kalmadığı açıktı. Ajanlarından Halk Fırkası'nın hızla gelişmekte olduğuna ilişkin raporlar alıyordu. Fevzi, ordunun son askerine varıncaya değin bir bütün olarak onun yanında olduğunu garanti ediyordu; askerler maaşlarını ve tayınlarını aldıkları ve iyi muamele gördükleri sürece ne yaptığına aldırmayacaklardı. En büyük muhalifleri olan Rauf, Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Nurettin şu sırada tesadüfen Ankara dışındaydılar. İsmet, Barış Konferansı'ndaki görevini parlak bir başarıyla götürüyordu: Türkler talep ettikleri hemen her şeyi elde etmiş durumdaydılar. Son düşman birlikleri, Harrington'la birlikte, kuyruklarını toplayıp İstanbul'u boşaltmışlardı. Parıltılı başarı projektörleri, bir kez daha başarılı kumandana, Mustafa Kemal'e çevrilmişti. Muhalifleri daha da güçlenmeden önce, Yeni Türkiye'nin gelecekteki hükümet biçimine karar vermenin tam sırasıydı. Cumhuriyeti ilan edecek, kendisi de cumhurbaşkanı ve yasal önder olarak seçilecekti.

Ancak, özgür bir oylamada Meclis bunu asla kabul etmeyecekti. Meclis'i bu kararları almaya kendisinin sevk etmesi gerekiyordu. Küçük bir siyasal entrika tasarladı; bir bunalım yaratacak ve bundan yararlanacaktı.

Zaman kaybetmedi. Hükümet üyelerini Çankaya'daki evinde bir akşam yemeğine davet etti. Gelecekteki yönetim biçimi hakkında, tek tek her bakanın Meclis'e karşı sorumlu olduğu ve sürekli olarak mebusların eleştiri sağanağı ile müdahalelerine maruz bulunduğu mevcut sistemin yetersizliği hakkında uzun uzadıya tartıştılar.

"Meclis'e bir ülkenin bu şekilde yönetilemeyeceğini göstermeliyiz" dediğinde epeyce içki içmiş bulunuyordu; "Siz Heyet-i Vekile, yöneten siz olmalısınız. Mebuslar şimdi yaptıkları gibi size rahatça müdahale edememeliler."

Bakanların her biri bu görüşe katıldı. Hepsi de mebusların bitip tükenmeyen eleştirilerine ve denetimine karşıydı.

"Yarın hepinizin istifa etmenizi istiyorum" diye sözüne devam etti. "Meclis'ten yönetimi devralmasını ve hükümeti kurmasını isteyeceğim. Teklifleri ne olursa olsun, yeniden görev almayı reddetmeniz ve işleri elinizden geldiği kadar güçleştirmeniz gerekiyor. Bundan sonra Meclis'in nasıl bir karışıklık içine düşeceğini birlikte seyredeceğiz. Göreceksiniz, çok kısa zamanda, hepimizin geri gelmemizi isteyeceklerdir."

Ertesi gün hükümet istifa etti ve Meclis yeni bir hükümet kurmak için çalışmalara başladı. Rauf'un muhalefet liderlerinin olmayışı nedeniyle, mebuslar kendi aralarında anlaşamıyorlardı. Kulis yapıyorlar, tartışıyorlar ve sonuçta her biri kendisi ve arkadaşlarının çıkarları doğrultusunda oy veriyordu. Müzakereler yapılıyor, nutuklar çekiliyor ve kavgalar sürüyordu. Ortalık tam bir ana baba gününe dönmüş, ama hükümet hâlâ kurulamamıştı.

İki gün sonra Mustafa Kemal, bu kez birkaç yakın arkadaşını akşam yemeğinde sofra başına toplamıştı. Aralarında İsmet, Fevzi ve Kemalettin de vardı. Bu kargaşayı onlara anlatırken gülümsüyordu. Planı yürümüştü, hükümet hâlâ kurulamamıştı. Meclis'te entrika ve kavgadan başka bir şey yoktu. Mebuslar yumruk yumruğa gelmek üzereydiler.

Ansızın, "Buna bir son vermenin tam sırası" dedi, "Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğim. Bu, bütün güçlüklerin çaresi olacak."

Diğerlerinin gitmesinden sonra bütün gece boyunca, şafak sökünceye kadar İsmet ve Mustafa Kemal oturup, Türkiye'yi cumhuriyete dönüştürecek olan bildirgeyi hazırladılar.

Küçük entrika planladığı gibi yürümüştü. Meclis tam anlamıyla felç olmuştu. Birbirlerine dik dik bakıp sövgüler yağdıran ve her an bir diğerinin gırtlağına sarılmaya hazır hale gelen mebuslar, küçük gruplara bölünmüşlerdi. Kemalettin'in yeni kabineyi kurmak yetkisini vermek üzere Mustafa Kemal'in davet edilmesine ilişkin önergesini sevinçle karşıladılar.

Mustafa Kemal, Çankaya'daki evindeydi. İlk davete gitmedi; ta ki Meclis kendisine bir hükümet kuramadığını belirtip, genel başkan olması için ikinci bir çağrıyı gönderinceye dek yerinden bile kıpırdamadı. O zaman dahi, kararlarının tartışılmaması koşuluyla gitmeyi kabul etti.

Meclis'in giriş bölümünde, yeni kabineyi oluşturmaları için seçtiği arkadaşlarını topladı -bütün muhalifleri dışarıda bırakmıştı- ve toplantı salonuna girip, kürsüye çıktı.

Bir süre aşağısında dizilmiş mebuslara baktı, yüzü gergin, meşum ve asıktı, biraz da alaycıydı: Aşağıdaki bu küçük adamlara, kendisine dişlerini göstermiş olan bu farelere hükmeden güçlü bir kişilik. Kendi anlaşmazlıklarının şiddetinden, onunla mücadele halinde olduklarını bile unutmuşlardı. Kafalarını kaldırmış ona bakıyorlar, sessizce bekliyorlardı.

Sonunda, "Bu meseleyi halletmem için beni çağırdınız" dedi. "Meseleyi aslında kendiniz yarattınız. Bu bunalım, kesinlikle geçici bir sorundan kaynaklanmıyor. Bu, aslında hükümet biçimimizdeki temel bir hatadan kaynaklanıyor. Meclis hem yasama hem de yürütmeyi üstlenmiş durumdadır. Her biriniz, her bir mebus" diye sürdürdü sözlerini, "hükümetin her kararını oylamak, her hükümet dairesine el atmak ve her alanı etkiniz altında tutmak istiyor. Efendiler, hiçbir bakan bu koşullar altında görev almayı kabul edemez. Bu koşullar altında hükümet kurmanın imkansız olduğunu anlamalısınız: Bu hükümet değil, kaostur.

"Sistemi değiştirmeliyiz. Türkiye'nin cumhuriyet olmasına, başında bir Cumhurbaşkanı olmasına karar verdim."

Meclis bu ani bildiri karşısında şaşkına döndü. Yetkilerini Mustafa Kemal'e sadece geçici bir bunalımı çözmek üzere bir hükümet kurması için devretmişlerdi. Oysa yeni bir yönetim biçimi ilan ediyordu. Ne olursa

olsun, onun kararını kabul edeceklerine önceden rıza göstermişlerdi: Artık kabul etmekten başka çareleri kalmamıştı.

Mebusların yüzde kırkı oylamaya katılmadığı halde Türkiye'yi cumhuriyete dönüştürecek olan İsmet ve Mustafa Kemal'in hazırlamış olduğu tasarı yasalaştı ve Mustafa Kemal ilk cumhurbaşkanı seçildi.[5]

Bu oylamayla Mustafa Kemal yasal egemen olmuştu. Artık başbakanını ve bakanlarını atama yetkisine sahip olan cumhurbaşkanıydı. Ayrıca Bakanlar Kurulu'nun, Meclis'in ve Halk Fırkası'nın da başkanıydı. Bundan başka Başkumandandı ve orduyla halkı avucunda tutmaktaydı.

Hükümet yanlısı gazeteler -diğerleri sansürle susturulmuştu- bütün Türkiye'de cumhuriyetin ilanından kaynaklanan sevinç konusunda ateşli makaleler yayımladılar. Gerçekteyse, Türk köylüsü ve kasaba halkı için bu olay kahvelerde bir sohbet konusu olmaktan pek öteye geçmemişti. Neredeyse açlık sınırında yaşamaktaydılar. İlgi alanları yaşamın temel güçlükleri, tarlaları, hayvanları, küçük dükkânları, vergi memurlarının rüşvetçiliği, oğullarının askerden sağ dönüp dönmeyeceği ve yaşlılıklarında kendilerine bakıp bakmayacağı, kızlarının iyi bir kocaya varıp varmayacağı gibi konulardı. Karılarının dırdırı, onlar için Ankara'daki Meclis'in tüm müzakerelerinden çok daha gerçekti. Kahramanları, Mustafa Kemal ister padişah ister cumhurbaşkanı olsun, barış devam ettiği, yeterli yiyecekleri, yaşayacakları ve uyuyacakları bir yerleri olduğu sürece, onlar için hiç fark etmeyecekti.

5 29 Ekim 1923 (ç.n.)

XLIX

Mustafa Kemal, baştan beri hedeflediği tam yetkili konuma hemen hemen ulaşmıştı. Siyasal silahı, Halk Fırkası her kasabada, her köyde örgütleniyordu. Ordu, doğrudan onun emrindeydi. Pençesiyle devletin tüm mekanizmasını kavramıştı. Ancak, asıl mücadele henüz önündeydi.

Arkadaşlarına her zaman Türkiye'den dini söküp atacağını kesin olarak belirtmişti. Şeriat hakkında konuşurken, ses tonu kesin ve şiddetli bir hal alıyordu. Ona göre şeriat, halkın coşkun ruhunun üstünü örterek kabuklaştıran soğuk ve yapışkan bir lavdı. Kendisi bu kabuğu soyup bir kenara atacak ve halkın volkanik enerjisini serbest bırakacaktı, şeriat, siyasal yapıya nüfuz etmiş bir zehirdi! O, devleti bu zehirden temizleyecekti. Şeriat ortadan kalkmadıkça, Türkiye'yi canlı, çağdaş bir ulusa dönüştürmesi mümkün değildi.

"Beş yüz yıldır Türkiye'nin medeni ve ceza kanunlarını," diyordu, "bir Arap şeyhinin kuralları ve teorileri ile işe yaramaz hoca nesillerinin tefsirleri belirledi."

"Anayasanın biçimine, her Türkün yaşamının ayrıntılarına, yiyeceğine, kalkma ve yatma saatlerine, giysilerinin şekline, çocukları doğurtan ebenin işine, okulda ne öğreneceğine, geleneklerine, düşüncelerine, hatta en mahrem alışkanlıklarına dek her şeyi belirledi.

Şeriat, yani bu ahlak yoksunu Arapların teolojisi, kokmuş bir İslam'ın çöldeki Bedevilere uygun olması mümkündü. Ancak, çağdaş ve ilerici bir

devletin onunla hiçbir alışverişi olamazdı. “Allah’ın sözü ha!” şeriat yoktu ki. Bu, yalnızca din adamlarıyla kötü yöneticilerin halkı bağladıkları zincirlerden bir tanesiydi.

“Dinin yardımına gereksinim duyan bir yönetici zayıf iradeli demektir. Hiç bir korkak, yönetici olamaz.”

Ve hocalar! Onlardan nasıl da nefret ediyordu. Halkın nafakasını midelerine indiren tembel, aylak hocalar! Onları birer erkek gibi çalışmaları için camilerden ve tekkelerden söküp atacaktı.

Sağlam bir ağaca dolanan bir sarmaşığa benzeyen şeriatı, Türkiye’nin boğazından çekip alacaktı.

Bunlar devrimci bir tutku ve nefretle savunduğu görüşlerdi. Ama bunları ne dereceye kadar uygulamaya geçirebileceği konusunda kuşkuluydu.

Kasaba ve köylerde yaşayan Türkler, dinlerine hâlâ sıkı sıkıya bağlıydılar. Dindar ve tutucu olduklarından, her türlü değişime karşıydılar. Hocalar tarafından kışkırtılırlarsa, fanatikleşebilirlerdi. Din, onların yaşam kumaşlarının en temel örgüsüydü. O sökme, tüm dokumayı mahvedebilirdi. Dinlerine el uzatıldığı zaman sessizce kabullenecekler miydi, yoksa direnecekler miydi?

Mustafa Kemal bu konuda kuşkuluydu. İhtiyatla hareket etmesi gerekiyordu. Bir gazeteci, kendisine yeni cumhuriyetin dini olup olmayacağını sorduğunda, kesin bir cevap vermekten kaçınmıştı. Halk Fırkası’nın siyasasının genel çerçevesini hazırlarken, dinden hiç söz etmedi. Konuya ilişkin hiçbir genel tebliği yayınlamadı. Halkın bu eski bağlılığından vazgeçeceğini umarak, sırasını beklemeye karar vermişti.

L

Ne var ki, muhalifleri ona bekleyecek zamanı tanımadılar. Oyuna gelerek yarı yarıya mağlup edilmiş olduklarından, onun yerine iyiden iyiye yerleşmesine izin vermeye cesaret edemezlerdi. Onun eski dostlarıydılar ve Mustafa Kemal'i çok iyi tanıyorlardı. Bu iş artık nezaket sınırlarını aşmıştı: Ne parlamenter mücadelelerin ne de sözlü siyasal oyunların bir önemi kalmıştı. Yerine bir kere yerleşir yerleşmez, derhal aralarından birçoğunu asacağını ya da sürgün edeceğini biliyorlardı.

Mustafa Kemal'in İslam'ı yıkacağı ve halifeyi süreceğine ilişkin bir söylenti ülkeye yayılmıştı bile. Son birkaç ay boyunca, siyasal muhalifleriyle yaptığı mücadelede, elindeki kartları birden fazla kez ortaya koymuştu. Abdülmecit, Halife olarak seçildiği zaman, Mustafa Kemal törenin tam olarak yapılmasına izin vermemişti. Meclis yeni halifenin makamı ve yetkilerini görüşmeye başladığı sırada Mustafa Kemal tartışmayı kısa kesti. "Halifenin" dedi, "makam ya da yetkisi yoktur, mevkiine sadece ismen sahiptir."

Abdülmecit kendisine ayrılan tahsisatın artırılmasına ilişkin bir mektup gönderdiğinde, Mustafa Kemal ona acımasızca şu cevabı vermişti: "Makamınız, Hilafet, tarihsel bir yadigârdan başka bir şey değildir. Varlığını meşrulaştırıcı hiçbir yönü yoktur. Sizin sekreterlerinizden birine mektup yazmaya cesaret etmeniz münasebetsizlikten başka bir şey değildir."

Karısı peçesiz dolaşıyor, erkek gibi giyiniyor ve Ankara'daki kadınları erkeklerle eşit haklar talep etmeleri için kışkırtıyordu.

Ankara'daki yöneticilerin menfur ve dinsiz oldukları söylentisi dolaşmaya başladı.

Camilerde, pazaryerlerinde vaaz veren hocalar ve dervişler, halkı hükümete karşı uyarıyorlardı. Mustafa Kemal'in dinsel kurum ve kurallara karşı saygısızca hareket ettiğini, kutsal şeylere hakaret ettiğini duyuruyorlardı. Karikatürler ve broşürler okullardan derviş tekkelerine kadar yayılmıştı.

Muhalifleri, bu yöndeki propagandayı teşvik ettiler. Kente adamlarını gönderdiler. Ankara'dan ayrılıp, İstanbul'daki halifenin, Abdülmecit'in çevresinde toplandılar. Tabanlarının son derece sağlam olduğunu var sayıyorlardı. Mustafa Kemal'in halifeye dokunmaya cesaret edebileceğini hiç sanmıyorlardı.

Ne ki, Abdülmecit hilekâr biri değildi. Elli yaşlarında, resim öğrenimi almış, kitaplarını ve bahçesini çok seven, yalın, dürüst, güzel görünüşlü, sakin bir adamdı. Boğaziçi'ndeki sarayında, gençliğinden bu yana yalın bir yaşam sürmüştü. Dili uzun İstanbullular bile onun hakkında kötü bir dedikodu çıkaramamışlardı.

Fakat Vahdettin'in kaçışından sonra Meclis tarafından halife, Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi [6]seçildiğinde, bu görevi son derece ciddiye almıştı. Büyük Padişah-Halifelerin geleneklerine yeniden hayat vermişti. Halefi gibi sıradan bir araba kullanmak yerine, her cuma günü bir süvari bölüğünün eşliğinde Fatih Sultan Mehmet'inkine benzer beyaz bir ata binerek ihtişamla Haliç'i geçiyor, halkın tezahüratı arasında 'Selamlık' merasimi için Ayasofya Camii'ne gidiyordu. Üsküdar'daki büyük camiye gideceği haftalardaysa, muhteşem giysileri içinde on dört çift kürekçinin çektiği saltanat kayığında, kıyıda birikmiş büyük kalabalıkları selamlayarak, yüz milyon Müslüman'ın başkanı olduğu bilincinin yarattığı vakarla Boğaz'ı geçiyordu. Ziyaretçileri, elçileri ve diplomatik heyetleri sarayında, bir krala yakışacak debdebeyle kabul ediyordu.

Abdülmecit muhteris biri değildi; siyasal iktidar peşinde olmamasına karşın, Türkiye'deki tüm hoşnutsuz unsurları bir mıknatıs gibi kendisine çekiyordu. Can vermiş Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün döküntüleri, din adamları, hocalar ve ulema, işsiz kalmış saray erkânı, eski rejimin mazul

subayları, artık başkent olmak ayrıcalığını yitirmiş İstanbul'un gayri memnun halkı onun çevresine üşüştü.

Son olarak da, Mustafa Kemal'in siyasal muhalifleri olan Rauf, Adnan, Refet ve Kazım Karabekir geldiler. Abdülmecit'i Türkiye'nin meşruti hükümdarı yapmak istiyorlardı, kendileri de onun bakanları olacaklardı. Saygın, güvenilir ve bilgili olan bu zat, bu mevki için idealdi: Hem sivil hem dinsel yetkileri elinde tutacak, ne ki, muhteris ya da güçlü karakterli olmadığı için bakanlarıyla bir çatışmaya girmeyecekti.

Ve Abdülmecit, bütün arzularına ve eğilimlerine karşıt olmakla birlikte, kendisini bir anda Mustafa Kemal ve Ankara'ya karşı muhalefetin merkezi ve maşası olarak buluverdi. Ankara'nın öfkeyle kurtunun karşısında sakin, kültürlü, iyi terbiye almış bir beyefendi vardı.

6 Zıllullahi fı'eâlem (ç.n.)

LI

Mustafa Kemal tehlikeyi görmüştü. Halkı ondan nefret eden İstanbul'un düşmanca ortamında, halifenin çevresinde ve en güçlü muhaliflerinin öncülüğünde kendisine karşı monarşik ve dinci bir hareket biçimlenmekteydi. Ülkede ona karşı ve dinsel fanatizm yönünde propaganda gittikçe yaygınlaşıyordu; halk dinsel liderleri olarak halifeye büyük saygı duyuyordu. Bu iki olgu örgütlenir ve birleştirilecek olursa, yenilgisi kaçınılmazdı.

Bu durumla nasıl başa çıkacağını bilmiyordu. Çok erken harekete geçerse, kendisini havaya uçuracak bir barut fıçısını ateşlemesi mümkündü. Çok bekleyecek olursa da, yenilgiye uğrayabilirdi.

Nasıl harekete geçmesi gerektiği konusunda düşünürken, talih bir kez daha yardımına koştu: İngiltere onun eline bir kez daha silah vermişti. İki Hintli Müslüman olan Ağa Han ile yaşlı ve saygın Emir Ali, Hindistan Müslümanları adına halifenin saygınlığının korunmasını talep eden bir protesto mektubu göndermeye karar verdiler. Bu mektup Ankara'daki hükümete ulaşmadan önce, İstanbul basınında yayımlandı.

Bu, Mustafa Kemal'in aradığı fırsattı. Ağa Han'ın öyküsünü keşfetti; Hindistan'da tanınmış bir Müslüman'dı; İsmailiye mezhebinin lideriydi; İngiltere'de yaşıyor, İngiliz yarış atları yetiştiriyor, İngiliz giysileri giyiyor, İngiliz politikacılar ve elçileriyle yakın dostluk ediyordu; İngilizler Dünya Savaşı boyunca Hindistan Müslümanlarının lideri olarak sivrilmesi için

özenli bir propaganda çalışmasıyla onun saygınlığını yükseltmişlerdi. Onu padişaha ve Doğu'daki Türk propagandasına karşı kullanmışlardı.

"Ağa Han" dedi Mustafa Kemal, "bir İngiliz ajanıdır."

Bu propagandayı yürütmek kolay oldu. Yunanlılarla birlikte Türkiye'yi yıkmayı başaramayan hilekâr ve kurnaz düşman İngiltere, hilafeti desteklemek ve böylece Türkleri iki düşman kampa bölmek için Hintli Müslümanları ve Ağa Han'ı kullanarak, yeni entrikalara girişmişti.

Meclis büyük bir öfke kasırgasına kapıldı. Konuşmacılar hocalara, din adamlarına, muhalefet liderlerine, hilafete, halifeye lanetler yağdırdılar ve Cumhuriyete karşı her türlü muhalefetin, sürgün edilmiş padişaha gösterilecek yakınlığın vatana ihanet olarak değerlendirileceği ve ölümle cezalandırılacağına ilişkin yasayı geçirdiler.

Bazı mebusların hilafetin Türkiye için diplomatik değerinden söz etmeleri üzerine, Meclis yuhalayarak onları kürsüden indirdi. Bunu izleyen sessizlikte Mustafa Kemal onlara döndü. "Türk köylüsü yüzyıllardır hilafet uğruna, İslam uğruna, hocalar ve benzerleri uğruna savaşıp ölmedi mi?"

"Artık Türkiye'nin Hintlileri ve Arapları bir yana bırakıp kendine bakmasının, onlarla ilişkiyi kesmesinin, İslam'ın önderliği rolünden kendini kurtarmasının zamanı gelmiştir. Türkiye, kendi kendine bakabilecek durumdadır. Hilafet yüzyıllardır kanımızı emmiştir."

Bu propagandanın bütün ülke çapında yayılmasını sağladı. Söz konusu mektubu yayımlamış olan İstanbul gazetelerinin başyazarları yargılandı. Dava hakkındaki yazılar, yerel Halk Fırkası şubelerince ve hükümet yayın organlarınca yayınlandı. Başyazarlarla birlikte Abdülmecit de, kurnaz ve ahlaksız ulusal düşmanın, İngiltere'nin casusu olarak alçaklardan ve vatan hainlerinden biri olarak tanıtıldı.

Mustafa Kemal'e karşı başlatılan dinci propaganda ortadan silindi. Ülkede büyük bir öfke homurtusu yükselmişti: Mustafa Kemal ulusu kurtarmalıydı.

Mustafa Kemal güven içinde eyleme geçebileceğinden hala kuşkuluydu. Ordudan emin olmalıydı. Onsuz çaresizdi. İzmir yakınlarında yapılan yıllık tatbikatı izlemeye gitti. Günlerce İsmet ve Fevzi'yle sorunu tartıştı, ihtiyatlı soruşturmalar yaptı, alt rütbeli subaylarla erlerin duygularını öğrenmeye çalıştı. Halife'yi yurt dışına çıkardığı, dini devletten ayırdığı ve Türkiye'yi

laik bir cumhuriyete dönüştürdüğü takdirde ordu ne yapacaktı? Askerler onu desteklemeyi reddedecekler miydi?

Karar veremiyordu. Bütün gece boyunca sel gibi akan sözcüklerle, bütün olasılıkları teker teker gözden geçirerek, ikircikli, kâh bir şeye karar vermişken, kâh ötekine yönelerek, fikir değiştirerek, duraksayarak konuştuğu geceler birbirini izliyordu. Bu sırada onu gören bir yabancı, onu rahatlıkla bir geveze ve cesaret ya da iradeden yoksun, dirayetsiz bir adam olarak değerlendirebilirdi.

Ansızın kararını verdi. Harekete geçecekti. Ordu onu destekleyecekti.

Aynı hızla kelimelerden eylemlere geçiverdi. Daha önce ne kadar gevezeyse, artık o kadar suskundu; hedefi, karar veremediği zamanki kadar belirgindi; kendisi zayıf olduğu zamanki kadar zorlu ve güçlüydü. Düşmanlarını amansız bir şiddetle ezdi. Kararsızlık haftalarının onda yarattığı köşeye kıstırılmışlık duygusu, yıkıcı bir devrimci şiddette patlak vermişti.

Öncelikle muhaliflerinin gözünü korkutacaktı. Karşıtı olan bir mebus Meclis'te çok fazla konuştu; aynı gece evine dönerken yolda öldürüldü. Diyanet vekili Halife lehine bir konuşma yaptı. Mustafa Kemal, bunu tekrarladığı takdirde onu asmakla tehdit etti.

Rauf'u Halk Fırkası genel kurulu önüne çıkması için İstanbul'dan çağırttı ve onu Cumhuriyet'e ve Cumhurbaşkanı'na bağlılık göstereceğine dair yemin etmeye zorladı; aksi takdirde partiden ihraç edilecekti. İstanbul valisine gönderdiği acil talimatla Abdülmecit'in bütün o yararsız debdebesine derhal bir son verilmesini emretti; cuma namazına gitmek istiyorsa, bunu normal bir arabaya binerek yapmalıydı, muhafız birliği dağıtılacak, saltanat kayığı bir kenara bırakılacak, Halife'nin aylığı minimuma indirilecek ve taraftarlarına şehirden ayrılmaları uyarısı yapılacaktı. İstanbul'da, Ankara'daki iktidara meydan okuyacak bir dinsel lider olmamalıydı.

Ilımlılardan bazıları, kendisinin Halife olmasını Mustafa Kemal'den rica ettiler; Hindistan ve Mısır'dan gelen heyetler de aynı sırada bu dileği tekrarlıyorlardı. Bu, büyük bir mevkiiydi; arkasında gelenek, saygınlık ve uluslararası bir platform vardı. Mustafa Kemal gereken bütün özelliklere sahipti: Muzaffer bir kumandan, bağımsız bir Müslüman halkın lideri,

Müslüman dünyasında en göze çarpıcı kişilikti. Bu ricaların onu baştan çıkarması olasılığı vardı.

Sabırsızlığını gösteren bir jestle bu öneriyi reddetti. Açık görüşlü, belirlenmiş hedeflere sahip biri olarak büyüklüğü, kendisinin ve ülkesinin sınırlarını bilmesinde yatıyordu.

Heyetten birine soğuk bir ifadeyle, “Benden Halife olmamı istiyorsunuz; Halife olarak emirlerimin dinlenip dinlenmeyeceğini bilecek durumda mısınız? Çünkü eğer dinlenmezse, bir maskara durumuna düşeceğim” diyerek, onlara şiddetle arkasını döndü.

Hilafetin Türkiye’ye uluslararası bir güç verdiğine inanan mebuslara yanıtını da İsmet aracılığıyla verdi: “Eğer diğer Müslümanlar bize yardım ettiyse veya hâlâ yardım etmek istiyorlarsa bu, hiçbir gücü olmayan çürümüş bir leşe, Hilafet makamına sahip olmamızdan kaynaklanmamaktadır. Bunun tek nedeni, bizim, Türklerin güçlü olmamızdır.”

Başarısı bu açık görüşlülüğünde yatıyordu. Büyüklüğüyse, hedefinin sınırları üzerinde temellenmişti.

Sonunda hazırdı. Meclis öfkeliydi; halk ve ordu yabancı düşmanla onun müttefiki Halife’ye homurdanıyordu. Muhaliflerini şiddet yoluyla yıldırmış, hıyanet-i vataniye kanunuyla ağızlarını bağlamıştı.

3 Mart 1924’de Meclis’e, devletin laikleştirilmesi ve halifenin yurtdışına çıkarılmasına ilişkin bir yasa tasarısı sundu.

Heyecan içindeki mebuslara, “Ne pahasına olursa olsun” dedi, “Cumhuriyet korunacaktır. Şu anda tehdit altındadır. Osmanlı İmparatorluğu çökmüş temeller üzerine kurulmuş, çatlak bir yapıdır. Yeni Cumhuriyet sağlam temeller ile sağlıklı, bilimsel bir yapıya sahip olmalıdır. Halife ve diğer Osmanoğulları gitmelidir. Modası geçmiş dinsel mahkemeler ve kanunlar, çağdaş bilimsel kanun ve mahkemelerle değiştirilmelidir. Dinsel mektepler yerlerini laik resmi okullara bırakmalıdır. Devlet ve din ayrılmalıdır. Son olarak, Cumhuriyet laik bir devlet haline gelmelidir.”

Tasarı hiç tartışılmadan kabul edildi. Bir saat içinde Mustafa Kemal, eski devletin üzerine kurulmuş olduğu temellerin tümünü söküp atmıştı.

Aynı gece İstanbul valiliğine Abdülmecit’in şafak sökmeden önce Türkiye dışına çıkarılması gerektiği emri gönderildi.

Vali bir polis ve askeri birlik eşliğinde gece yarısı, protokolü hiçe sayarak, Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi'ni, Halife'yi birkaç parça eşyasının bulunduğu valiziyle birlikte, yolculuğu için birkaç lira vererek alelacele bir arabaya bindirip İsviçre'ye geçmesi için sınıra götürdü.

Türkiye'nin hiçbir yerinde ne bir gösteri ne de bir protesto ya da direniş oldu. Mustafa Kemal galip gelmişti.

LII

Mustafa Kemal artık egemendi, fakat uğruna onca çaba harcadığı iktidar eline geçince, onu elinde tutamadı. Bu, kısmen kendisinden kısmen de koşullardan kaynaklanmıştı.

Hasta ve yorgundu. Böbreklerindeki hastalık sürekli olarak nüksediyordu. Ağrıyı köreltmek için, onu hırçın ve sinirli yapan içkiye başvuruyordu. Son altı yıl boyunca, savaşmanın zihinsel uyarıcılığı onu ayakta tutmuştu. Şimdi, başarı saatindeyse gevşemiş, adeta sönmüştü. Depresyon nöbetleri onu çaresizliğin kara kuyularına atıyor, kendine, görevine ve talihine olan inancını tüketiyordu.

"Düşmanı yendim; ülkeyi fethettim; fakat halkı fethedebildim mi? Bu, en güç olanı" diyordu.

Özel yaşamı da ona hiç huzur vermiyordu. Çevresinde güvenebileceği, içindeki gizli beni açabileceği, böylece iç huzuruna kavuşmasını sağlayacak bir tek kişi bile yoktu.

Annesi ölmüştü. İki yıl Çankaya'da yaşamış ve ardından Ankara'nın şiddetli iklimi yüzünden sağlığını yitirmişti. Latife hava değişiminin iyi geleceği düşüncesiyle onu İzmir'e götürmüştü. Annesi orada ölmüştü.[7] Mustafa Kemal sonuna dek içini ona dökmüştü. Ona güvenmiş, onunla dertleşmiş, onun basit, ama hikmet dolu öğütlerini dinlemişti. Kendisini eleştirmesine izin verdiği tek kişi oydu. Onu, sadece kendisi olduğu için seven tek insanın annesi olduğunu biliyordu. Başarılı olup olmamasını

umursamıyordu. Çok kötü bir başarısızlığa uğrasaydı bile, onu aynı derecede sevmeye devam ederdi. Annesini özlüyordu.

Ya Latife? Evlilikten sonraki ilk birkaç ay boyunca adeta cennette yaşamıştı. Ona çılgınca âşıktı. Onu refikası olarak sürekli yanında bulundurmaktan büyük zevk alıyordu. Onun kendisi için hazırladığı düzenli ev yaşamından çok mutluydu.

Fakat bütün bunlar çabucak geçti. Kadınlar, ona göre sadece zevk vermeye yarardı. Latife, birçok kadından yalnızca biriydi. Mustafa Kemal'in ateşli aşkı sadece şehvetten ibaretti ve hızla soğudu.

Aşkı soğudukça, bir kez daha bekâr yaşamı sürdürmeye başladı. Yaşamında kadınlar yalnızca arızi olarak yer alıyordu. Cinsellik dışında onlara gereksinme duymuyordu. Evin düzenli yaşamı onu sinirlendiriyordu. Sürekli onunla birlikte olan kadın, onu rahatsız etmeye başlıyordu.

Bir keresinde "Özgür olmak, kendi yaşamımı yalnız başıma sürebilmek için," demişti, "daima yalnız yaşamayı istemişimdir."

Şen şakrak arkadaşlarıyla sigara dumanıyla dolu odalarda gece boyunca içmelerini, boyalı kadınları arzu ediyordu.

İnsan doğasından kaçamaz. Geçmişi onu tıpkı çiçek hastalığının bıraktığı iz gibi damgalıyordu. Mustafa Kemal eski arkadaşlarına, kadınlarına ve eğlence ortamına geri döndü.

Kuramsal olarak gelişkin özgür düşünceye sahip, çağdaş bir kadın olmakla birlikte, Latife bir harem kadını kadar da kıskançtı. Sadakatsiz olduğu için ona bağırdı, içki içmesine karşı koydu, arkadaşlarını uzaklaştırdı.

Latife'nin ailesi de Ankara'ya gelmişti. Kendileri için özel haklar ve imtiyazlar talep ettiler, sonunda dayanılmaz bir yük haline geldiklerinde, Mustafa Kemal büyük bir öfkeyle onları İzmir'e geri gönderdi. Latife bu kararına karşı çıktı.

Sürekli kavga ediyorlardı. Latife bir politikacıydı. Devlet içinde kadının konumu hakkında en belirgin ve gelişkin bağlamda özgür düşüncelere sahipti. Her iki cinsin eşit hak ve fırsatlara sahip olması gerektiğine inanıyordu. Mustafa Kemal diktatörlüğe doğru gittikçe daha çok yaklaştıkça, siyasal anlamda anayasaya aykırı edimleri nedeniyle onunla gittikçe daha çok çatışmaya başladı. Muhaliflerine yakınlık duyuyordu.

Politikada kendi çizgisini oluşturdu ve Mustafa Kemal'e yönelik muhalefete ilişkin birtakım ihtiraslar geliştirmeye başladı. Özel yaşamlarında olduğu gibi, sosyal yaşamlarında da onu eleştirmeye başladı. İşine ve kararlarına müdahale etti.

Kadınlarla yaptığı toplantılarla yetindiği sürece, Mustafa Kemal'in bir itirazı yoktu; her ikisi de güçlü, iradeli, sert ve altta kalmaz kişilerdi. O da, kendisi gibi zeki, hazır cevap ve keskin dilliydi. O da en az kendisi kadar eleştiriye tahammülsüzdü. Onları yumuşatacak ve bir arada tutabilecek bir çocukları da yoktu.

Kavgaları arttı. Ev, anlaşmazlıklarından doğan patırtıyla doldu.

Mustafa Kemal sonunda karar verdi: Latife gitmeliydi, hem de derhal!

Özel ilişkileri konusunda daima sessiz ve ketum olduğundan, bu sorunu kimseyle tartışmadı. Boşanma belgesini kendisi hazırlayıp imzaladı. Meclis'e, gazetelere ve elçiliklere bu boşanmayı duyuran kısa bir mesaj gönderdi ve Latife'ye evden, Çankaya'dan derhal ayrılmasını emretti. Ardından da, alışkın olduğu yaşama, yani sigara dumanıyla dolu odalarda, lakapları "külhanbeyleri" olan içki arkadaşlarıyla ve boyalı kadınlarıyla uzun gecelerine geri döndü bu arkadaşlıkta muhtemelen hiçbir kötü yan yoktu, ancak, insanlar nahoş şeyler söylüyorlardı

Bıkıncaya dek birlikte yaşadığı ve sonra Münih'e gönderdiği Fikriye geri döndü. Doğulu ve Türk olan Fikriye, ona her şeyini vermiş, efendisinin dilediği gibi çiğnemesi için kendisini onun ayakları altına atmıştı. Mustafa Kemalsiz yaşamın, onun için hiçbir anlamı yoktu. İki yıl boyunca Münih'te kalmıştı. Şimdi sessizce geriye, Çankaya'ya dönüyordu. Kalmasına izin vermesi için yalvardı. Oysa Fikriye'yi insafsızca kovdu. Ertesi gün genç kadın, kendini vurmuş olarak evin aşağısındaki kayalıklardan birinde bulundu. Bütün Türkiye onun ölümüne yas tuttu.

7 Zübeyde Haram'ın İzmir'de vefat ettiği doğrudur. Ancak, bu olay, Büyük Zafer'den sonra Mustafa Kemal'in İzmir'den Ankara'ya dönüşünü izleyen günlerde Zübeyde'nin hem iklimin yumuşaklığı, hem de büyük olasılıkla müstakbel gelinini tanımak arzusundan kaynaklanan İzmir yolculuğundan hemen sonra, oraya varışı izleyen birkaç gün içinde olmuştu. Annesinin ölümü üzerine İzmir'e gelen Mustafa Kemal, cenazeden birkaç gün sonra Latife Hanım'la evlendi.(ç.n.)

LIII

Mustafa Kemal'in yaşama dair bütün tavır ve hareketleri değişmişti. Artık eskiden hep yaptığı gibi ne halkın arasına karışıyor ne de elleri ceplerinde, rastladığı herkesle sohbet ederek ağır ağır geziniyordu. Artık içe dönük, kapalı ve ulaşılması zor biri olmuştu.

Biri beceriksizce hazırlanan ve başarıya ulaşamayan bombalı, ikincisi de yemeğine koyulan zehir yoluyla olmak üzere onu öldürmek için iki girişim ortaya çıkarılmıştı. Zehir onu neredeyse öldürecekti; bu yüzden şiddetli acılar çekerek, büyük bir çaba sonunda yaşama dönebilmişti.

Son derece kuşkucu biri oldu. Yanında Laz muhafızları olmadan asla dışarı çıkmıyordu. Evini baştan aşağı projektörlerle teçhiz ettirdi ve özel izni olmayan hiç kimsenin evin çevresine dahi yaklaştırılmaması talimatını verdi. Çankaya'dan Ankara'ya inecek olduğunda, altı kilometrelik yolun iki yanı süngülü askerlerle koruma altına alınıyordu. Bir lokantaya hatta bir dostunun evine gidecekse, lokanta ya da eve silahlı sivil ya da resmi elbiseli polisler önceden geliyorlardı. İsmet gibi hükümet üyeleri ya da kendisinin birkaç taraftarıyla "külhanbeyleri" dışında, pek kimseyle görüşmüyordu.

Her zaman yalnız bir adam olmuş, bir münzevi gibi, tek başına hareket etmişti. Hiç kimseye güvenmemişti. Kendisininkiyle ters olan fikirleri dinlemezdi. Tüm eylemleri, kişisel çıkarlarının en alçakça itkisiyle değerlendirirdi. Olağanüstü kıskançtı. Zeki ya da yetenekli bir adam, bertaraf edilmesi gereken bir tehlikeydi onun gözünde ren iyi ve nazik bir

şey söylerdi, o zaman bile sözlerinde hafif bir alaycılık sezilirdi. Hiç kimseye güvenmezdi. Hiçbir yakın dostu yoktu. Arkadaşları zevklerine aracılık ederek ve kibirliliğini besleyerek onunla birlikte içki içen zararlı, küçük adamlardı. Bir bekçi köpeği gibi tehlikelere karşı onu koruyan İsmet, ordunun ona bağlı kalmasını sağlayan Fevzi ve bir avuç üçüncü sınıf mebus -ki bunlar, Meclis'in değersiz ve işe yaramaz üyeleriydi- dışında, Kurtuluş Savaşı'nın kara günlerinde onu desteklemiş olan bütün değerli kişiler, artık onun karşısında yer alıyorlardı. Bunlardan biri onu desteklese bile, bir bahaneyle onu kendisinden hemen uzaklaştırıyordu.

Bir fırtına kopmak üzereydi. Mustafa Kemal'in ayağının altındaki zemin yavaş yavaş çöküyordu. Yaklaşan depremin belirsiz gümbürtüsü gibi hoşnutsuzlukla inleyen Türk halkının sesi duyulmaya başlamıştı. İsmet, Fevzi ve casusları onu bu tehlike konusunda uyardılar.

Metin, mülayim ve tembel Türk köylüsü ve kasabalısı, pek az şeye ihtiyaç duyan, yalın bir dünya görüşüne sahip, saygılı, cana yakın insanlardı. Pek çok yokluğa ve güçlüğe hiç yakınmadan katlanırlardı, ama onların bile bir dayanma sınırı vardı. Bu sınır da aşılmıştı.

Türkiye yıkıntı halindeydi. Savaşta, geniş alanlar yakılıp yıkılmıştı. Her yerde yoksulluk vardı ve halk bunun nedenini bilmek istiyordu. Savaşlar sırasında onlara düşmandan kurtulur kurtulmaz erişilecek refahın altın günlerine ilişkin güzel vaatlerde bulunulmuştu. Türkiye'yi kurtarmak için canlarını dişlerine takıp savaşmışlardı. Yunanlıları ve yabancıları ülkeden çıkarmışlar, İngiltere'ye ve kapitalistlerine, haklarında ne düşündüklerini bir güzel göstermişlerdi. Artık özgürdüler. Her şeyin çok daha iyi olması gerekiyordu; fakat her şey daha kötüydü. Onlar da Abdülhamit'in idaresindeki eski rejim günlerinde olduklarından daha kötü şartlar altında yaşıyorlardı.

O günlerde insanın karnı gayet iyi doyar, kendisine tütün ve kahve, çocuklarına tatlı, karısına yeni bir elbise alacak kadar para kazanabilirdi. Akşamları huzur içinde bir kahvehanenin önündeki meydanda bulunan ağacın altında oturabilir, akşam namazı için camiye gitme zamanı gelene kadar sakin sakin haberleri tartışabilirlerdi.

Bugünse yiyecek bulmak bile zordu. Fiyatlar inanılmayacak kadar yüksekti. Para çok kıttı ve bulunduğu zaman bile, dükkânlarda yalnız lüks mal-

lar değil, zorunlu ihtiyaç maddeleri bile bulunmadığı için satın alma gücü yoktu. Çocukları yırtık pırtık giysiler içindeydi. Karıları yemek yapacak yiyeceği bulmak için köleler gibi çalışıyordu. Vergiler daha da ağırlaşmış, vergi memurları daha da aç gözlü olmuşlardı. Savaşlar bittiği halde, bütün genç erkekler askere alınmıştı. Çiftlikler ve evler yıkılmıştı, hâlâ da onarılamıyordu. Saman bulunmadığından hayvanları ölmüştü. Kuraklık yüzünden ekinleri kurumuş ve ellerinde tohumluk bile kalmamıştı. Yaşam, hayatta kalmak için sürdürülen çok ağır, meşakkatli bir mücadeleye dönüşmüştü. Bütün Türkiye, küllerin içindeydi: Köyler yanmış, tarlalar ve bağlar mahvolmuş, yollar yıkılmıştı. Bu topraklarda daha önce kimsenin görmemiş olduğu bir yoksulluk ve ihtiyaç hüküm sürüyordu.

Aslında bunun nedeni, olağanüstü tüketici bir savaşın ardından sonra kaçınılmaz olan ekonomik gerilemeydi; ancak, Mustafa Kemal'in muhalifleri, yani politikacılar ve din adamları bunu kullandılar. Hoşnutsuzluk bayrağını yükselttiler. Halkın öfkesini kışkırttılar. "Size yardım etmek için hükümet ne yapıyor?" diye soruyorlardı. "Askerleri taşımak için demiryolu mu? Ankara'yı mamur etme çabası mı? Kendilerine her şeyin en iyisini ve bol para ayırmaları, aralarında kavga etmeleri ya da atalarından kalan eski ve güzel gelenekleri değiştirmek için bildiriler yayımlayıp yasalar çıkartmaları mı? Bunların size ne yararı var?"

"İnsanlar" diyorlardı, "eski zaferler ya da reformlar ve bildirilerle geçinemezler. Ekmeğe, tohumluk buğdaya, sığırlara, koyuna, kuraklığa karşı sulama imkanlarına, çiftliklerini işletmek ve dükkanlarını doldurmak için paraya ihtiyaçları var. Dinsiz kuramlarıyla, bu Allahsız hükümet ve her şeyi tepe taklak eden değişiklikleri, işte onların bütün istedikleri bunlardı."

Homurdanmalar ve inlemeler arttıkça, Mustafa Kemal'in Meclis içindeki muhalifleri gene yüreklenmişlerdi. Ordunun hoşnutsuz olduğu, bazı köylerde Halk Fırkası şubelerinin tahrip edildiği, birçok yerde köylülerin vergi ödemeyi reddettiği ve vergi memurlarını dövdükleri söyleniyordu.

Bir süredir politikacılar oldukça ihtiyatlı davranıyor, muhalefetlerini gizliyorlardı. Artık eleştirilerini çok daha açıkça dile getirmeye başladılar. Lozan'dan döndüğünden beri Başvekil olan İsmet'e hücum ettiler. Bu hücuma misilleme yapılmadığı görülünce, hükümetin bütün icraatına ilişkin bir gensoru önergesini gündeme aldılar. Önergenin tartışması, İsmet'e ve

dolayısıyla efendisi Mustafa Kemal'e yönelik şiddetli bir kinin tezahürüne dönüşmüştü. Konuşmacılar birbiri ardına kürsüye çıkıp "Ülkenin ekonomisi ve maliyesi cinayet derecesinde bir karmaşa içindedir" diyorlardı. "Bütün bunlar İsmet'in hatasıdır."

Türk Lirası düşüyordu; kredi kaynakları ortadan kaybolmuştu. Türkiye'de hiç sermaye kalmamıştı, İsmet de yenisinin gelmesini engelliyordu. Sermayeye sahip tek unsur olan yabancı bankerlerle görüşmeyi reddediyor, onları sövgülerle kovuyordu. İsmet hükümette kaldığı sürece hiç kimse Türkiye'ye borç vermezdi. Büyük İzmir limanı yıkıntı halindeydi ve yeniden inşa etmek için iki yıldır hiçbir şey yapılmamıştı. İstanbul, kasıtlı bir iflasın içine sürüklenmişti, nedeniyse, geçmişte Ankara'ya karşı olmasıydı; bu yapılan saçmalıktı. Yeni ticari yasalar, gümrük vergilerine getirilen ek yükler, akla ziyan yükleme-boşaltma ve liman nizamnameleri bütün ticareti durdurmuştu. Türkiye'de kalmış olan birkaç tüccarın hepsi de işlerini kapatıyordu. İsmet yaratmış olduğu ve aslında sermaye bulmak için yararlanılabilecek tekelleri armağan olarak kişisel dostlarına peşkeş çekmişti.

İsmet'in Türkiye için, sağlıklı bir kola sarılmış ve onu çürütene dek kanının akışını durduran bir turnike gibi engelleyici olduğunu belirttiler. Görevinden ayrılmalıydı, hem de derhal.

Hücumlarında büyük haklılık payı vardı. Kendilerininkine benzer savaşlardan sonra yoksulluk kaçınılmazdı, ne ki diktatör, yani Mustafa Kemal ile yardakçısı, yani İsmet, bu durumu daha da kötüleştirmişlerdi. Her ikisi de askerdiler. Ekonomi veya maliye hakkında en ufak bilgileri bile yoktu. Mustafa Kemal gençliğinde Rousseau ve John Stuart Mill okumuştu, ama mali konulara ne bir eğilim ne de yakınlık duymuştu. Bu konu onu sıkıyordu. Bu konularla uğraşmayı memnuniyetle İsmet'e bırakmıştı. Ve İsmet'in konuya ilişkin bilgi ve eğilimi, Mustafa Kemal'inkinden bile daha azdı. Konuyu bir İstanbul bankasında çalışan ortalama bir Levanten memur kadar bile bilmiyordu.

Uzaklarda, Anadolu çölünün ortasındaki Ankara'da, Türkiye'yi dünyanın tüm ekonomik yaşamından koparmış olan İsmet, kendi yeteneğinden oldukça emin bir haldeydi. Mustafa Kemal'e mali konuları kendisinin ele alacağına dair söz vermişti. Maliye Vekaleti'ndeki odasında konuya kendisi kadar

yabancı olan astlarıyla maliye ve ekonomi hakkında çok bilmişçe tartışıyordu. Bu alanda egemen olan Rumlar ve Ermeniler gitmişlerdi. Selanikli Yahudilerden olan Cavit gibi bir ikisi dışında, hepsi siyasal açıdan kuşkulu kişilerdi. Ülkeden ayrılan Hıristiyanların yerini dolduracak kapasitede tek bir Türk bile yoktu. İsmet ne yabancı uzmanları ülkeye davet ediyor ne de eğitim görmek üzere Türkleri yurtdışına gönderiyordu. Fabrikalar ve sınaî girişimlerle zenginleşmiş Türkiye hakkında konuşup duruyor, ancak hiçbir yapıcı iş üretemiyordu. Yol açacağı etkiyi anlamadan, yasaları Meclis'ten geçiriyor, üstünkörü yapılmış bu yasalar da ülkede ticaret adına geriye kalmış olan unsurları da bozuyordu. Olağanüstü boyutlardaki cehaleti içinde, bu sağır, ufak tefek kurmay subay, her şeyi bildiğini düşünüyordu. Bu arada Türkiye can çekişiyordu.

LIV

İsmet hakkındaki gensoru önergesinin reddedilmesi kıl payıyla sağlanabildi. İsmet öfkeden çılgına dönmüştü, ne ki, Mustafa Kemal Çankaya'da kalmış ve gensoru olayına hiç müdahale etmemişti. Muhalefet gittikçe cesaretini artırmıştı. Rauf'un önderliğinde İstanbul'da Selanikli Yahudi Cavit'in evinde toplanarak "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" adı altında, yeni bir parti kurdular. Sürgün edilen Halife'nin çevresinde toplanmış olan tüm muhalifler ile eski İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kalıntıları, onlara katıldı. Mustafa Kemal yandaşlarının çoğu da onların tarafına geçti: Parti programlarını yayımladılar; burada anayasal bir hükümet ve diktatörlüğün her türüne direnmeyi savundular. Ne ki, Mustafa Kemal hâlâ Çankaya'daki suskunluğunu korumaktaydı.

Siyasal partilerdeki muhalefet acılaşıyordu. Sinirler en küçük bir kışkırtmayla alevlenecek kadar gergindi.

Ankara, kıraç bozkırların ortasında yer alan virane bir köyden başka bir şey değildi. Ne eğlence ne de rahatlama imkânlarına sahipti. Ankara'da yaşam, çevredeki arazi kadar kasvetli ve konforsuzdu. Savaş sürerken, mebus ve subayların cankurtaranı yurtseverlik ateşi olmuştu. Savaş sona erince hepsi de sürdükleri yaşamın kötü koşullarını çok şiddetli hissetmişlerdi. Hepsi de İstanbul'un lüks ve tatlı yaşamına alışkındılar. Ankara'da tek yapılacak iş ve tek eğlence yolu, politikaydı. Politikacılar bütün gün burun

burunaydılar. Birbirlerinden uzak durma imkânları yoktu. Sinirler olağanüstü gerilmişti.

Mustafa Kemal'in taraftarları bir bir elden gidiyordu. Ne muhaliflerini ne de yandaşlarını denetimi altında tutamayan bir diktatör için, bu tehlikeli bir durumdu. Sokaklarda, tahtakurusu dolu otellerde, döküntü lokantalarda çekişmeler ve kavgalar oluyordu. Muhalefet, vatan hainleri ve padişah taraftarları şeklinde adlandırılıyordu. Onlar da Mustafa Kemal'in yandaşlarından, bir müstebidi destekleyen kabadayılar çetesi olarak adlandırmak yoluyla intikam alıyorlardı.

Meclis'te şiddet sahneleri boy göstermişti. Tabancalar çekiliyordu. [8]Halil adında bir albay İsmet'i itham etti. "Külhanbey"lerden biri tarafından Meclis kürsüsünün önünde vuruldu; polis "külhanbeyi"ni yakalamaya[9] cesaret edemedi.

Bir başka mebus Ali Şükrü, Mustafa Kemal'e yönelik bir hücuma öncülük etti. Gerçekten son derece güçlü ve kindar bir konuşmacıydı. Laz muhafızların reisi olan Osman Ağa, Ali Şükrü'nün icabına bakmaya karar verdi.

Osman bir çeteci ve Karadeniz kıyısındaki Giresun kasabasının belediye başkanıydı. 1920'de Hıristiyanlara karşı vahşice muamelesinden dolayı kötü bir şöhret kazanmıştı. Yunanlıların İzmir'deki mezaliminin öcünü almak için, beş yüz kişiyi soğukkanlılıkla kurşuna dizdiği söyleniyordu. Zührevi bir hastalığa yakalanmıştı. Hastalık beynine sirayet etmiş, bu yüzden öldürmekten zevk duyar olmuştu. Vahşi ve zalimdi. Cumhurbaşkanı'nın muhafızlığını yapması, Ankara'da uzun zamandır büyük bir skandal olarak değerlendirilmekteydi.

Ona bu emri Mustafa Kemal'in verip vermediği bilinmiyorsa da, Osman Ağa harekete geçmişti. Şükrü'yle dostluk kurdu, Çankaya'nın müştemilatından olan evine yemeğe davet etti, orada yardımcılarıyla birlikte Ali Şükrü'yü boğazlayıp cesedini kayalıklara attılar.

Ceset bulunduğunda, herkes ayağa kalktı. Meclis Osman'ın tutuklanmasını istedi. Kendisinin emir kulu olduğunu söyleyen Laz, Gazi'nin koruması altında olduğunu iddia etti. Mustafa Kemal sadece kısa bir süre daha onu korumayı sürdürdü. Sonra kenara çekildi.

Osman muhafızlık binasında polise karşı barikat kurdu. Laz avanesi çılgın bir halde ayaklanıp, Mustafa Kemal'i kaçırmaya kalktı. Arka kapıdan bir otomobile binerek doğru Rauf'un istasyon yakınlarındaki evine sığınan Mustafa Kemal'i birkaç dakika farkla ellerinden kaçırdılar. Aceleyle Osman'ın yardımına koştular. Çankaya'ya askeri birlikler gönderildi; büyük bir çatışma oldu: Osman, kendisini ele verdiği için Mustafa Kemal'e söverek öldü ve Laz avanesi de dağıtıldı. Haberler Karadeniz sahilinde yayıldı ve Lazlar Mustafa Kemal'den öç almaya yemin ettiler. Hikâye öğrenildikçe Ankara'da ve bütün Türkiye'de Mustafa Kemal aleyhinde bir kızgınlık baş gösterdi.

Bunun üzerine Mustafa Kemal uzlaşma yolunu bulmaya çalıştı. Kırsal kesimde yaşayan halkı memnun etmek için aşar vergisini kaldırdı, fakat bu da halkı yiyip bitiren yoksulluk içinde kısa sürede unutuldu gitti. Son olarak, İsmet'i azledip yerine Fethi'yi başbakanlığa getirdi.

İsmet'ten iyiden iyiye bıkmaya başlamıştı. Küçük adam artık kibirli ve rahatsız edici olmuştu. Davranışlarıyla herkesi kendisinden soğutmuştu. Ordudaki sert amir tavrını Meclis'te de sürdürüyordu. Meclis'e, hükümet dairelerine ve astlarına karşı son derece otoriterce hükmediyordu. Çok inatçı olmuştu. Mali konularda cahil, siyasette yetersiz olduğu anlaşıldığı halde, herhangi bir konuda öğüt almaya bile tahammül edemiyordu.

Dahası, Mustafa Kemal'in özel yaşamına karışmaya, arkadaşlarına karşı çıkmaya ve "külhanbeyler"e düşmanlığını açıkça ortaya koymaya başlamıştı. Birkaç kere de, Latife'yle bir olup ona karşı cephe almıştı.

Ülkedeki bütün dertler göz önüne alınırsa, bir değişikliğin herkesi rahatlatacağı açıktı. Mahcup, karşısındakini memnun edici tavırları ve hiçbir şeyin bozamayacağı mülayimliğiyle Fethi, herkesçe sevilen bir kişilikti. Fethi'yi Başvekil yapmaya karar verdi.

Muhalefet bu kararı bir ödün olarak değil, kendilerine ait bir zafer olarak algıladı. Bu kez bizzat Mustafa Kemal'e saldırdılar.

Onu ezmekte ve ülkenin yönetimini kendileriyle paylaşmaya zorlamakta kararlıydılar. Meclis'e Cumhurbaşkanının yetkilerini epeyce kısıtlayan bir yasa tasarısı sundular. Oturum çok hararetli geçti ve tasarı yalnızca küçük bir farkla reddedildi.

Bu, Mustafa Kemal için kritik bir dönemdi. Bütün memleket savaş sonrası tepkisi içinde ve gücenikti. Lazlar ayaklanmaya hazırlanıyorlardı. Halk Fırkası disiplinli yapısını yitirmekteydi. Devranın döndüğünü düşünen pek çok yandaşı onu terk ederek Rauf'a katılmıştı.

Bavullarını toplayıp onu terk ederek İstanbul'a dönen sevgililerinden birisi, yüzünde alaycı bir gülüşle, "O bitmiştir, foutu, tükenmiş; artık işe yaramaz" demişti.

Mustafa Kemal ve Fethi Bey eşleriyle birlikte.

Orduya güvenemezdi. Doğu bölgesinde hocalar vaazlarında ona karşı bir kampanyayı kışkırtıyorlardı; Nasturiler ayaklanmış ve İngiltere Musul hakkında bütün saygınlığını temelinden sarsmış olan bir ültimatom vermişti.

8 Deli" lakaplı Halil Paşa olmalı (ç.n.)

9 Sözü edilen kişi Kel Ali (Çetinkaya) 'dır. (ç.n.)

LV

Çankaya'daki evinde Mustafa Kemal bezgin, hasta, işrete dalmış ve sarhoş halde, suskun bekliyordu. Halkın düşmanca duygularıyla ilişkilerdeki hâkimiyeti elinden kayıp gidiyor, dostları onu terk ediyor, düşmanları devamlı ona saldırıyordu. Tümüyle tükenmiş gibi görünüyordu. Muhalifleri, işinin bittiğinden emindi.

Ansızın İran sınırındaki yüksek dağlarda yaşayan Kürt kabileler ayaklandı. Nakşibendî dervişlerinin kalıtsal reisi olan Şeyh Sait, "Kahrolsun Ankara'nın gâvur hükümeti! Yaşasın Padişah ve Halife!" çığlığıyla alışıldık ayaklanmayı başlattı.

Kürtler ilkel ve aşırı derecede dindar olan yabanıl dağlılardı. Başlarında din adamları olduğu halde peygamberin yeşil sancağını açarak İslam'ı kurtarmak ve gâvur Türkleri mahvetmek üzere ilerlemeye başladılar.

İki ay içinde Türk karargâhlarını tümüyle yerle bir ettikleri Harput ve Mamuretü'l-Aziz bölgesini ellerine geçirdiler ve büyük Diyarbekir kentini tehdit etmeye başladılar. Bütün Kürdistan ayaklanmaya katıldı. Türkiye'nin tüm Doğu vilayetleri tehlikedeydi. Yeni Türkiye, bu darbenin altında sersemlemiş ve temellerinden sarsılmış haldeydi. Devlet ve millet, hayati tehlike altındaydı.

İçki şişelerini ve kadınlarını bir kenara iten Mustafa Kemal insiyaki olarak doğruldu. Tehlike ve eylem zorunluluğu onu göreve çağıran bir

trampet gibiydi. Savaş ve idare edilmesi gereken askerler vardı. İçindeki tüm gizli enerjiyle coşmuştu.

Uyuşukluğunu silkip attı. Hemen işe girişip, egemenliğini yerleştirdi. Milletine seslendi: Türkiye tehlikedeydi, büyük dış düşman, İngiltere para ve silah sağlayarak Kürtleri desteklemekteydi.

Çağrı üzerine her Türk silaha davrandı. Genel hoşnutsuzluk, siyasal muhalefet, dinci direniş, tutuşan bu yurtseverlik ateşinin alevleri içinde yanıp kül oldu. Türkiye'nin her kesiminden, her sınıftan ve türden erkekler ve kadınlar yardım önerisi ve bağlılık bildirisi içeren telgraflar çektiler. Türkiye tehlikedeydi. Onu yalnız Gazi kurtarabilirdi.

Mustafa Kemal bir kez daha tek egemendi. Emirler veriyor, yönetiyor ve denetliyordu.

Başı çeken kırk altı asi Diyarbekir'in büyük meydanında asıldı. Asılanların sonuncusu asıl elebaşı, Şeyh Sait'ti. Kendisini ölüme mahkûm eden mahkemenin başkanına döndü:

"İçimde size karşı bir kin yok" dedi. "Siz ve efendinizi Allah lanetledi. Sizinle olan hesabımızı Kıyamet Günü'nde göreceğiz."

Mahkeme başkanı gülümsedi. Adı Ali'ydi, Kel Ali olarak tanınıyordu. Adamları darağacına yollarken yüzüne iliştirdiği tebessümüyle dikkati çekiyordu. Tipik bir Mustafa Kemal taraftarıydı: İnançsız bir adam, bir sefih, özgür düşünceli ve materyalist bir adam; ancak, bunların yanı sıra Türkiye için çalışan bir yurtseverdi de. Kürtler de memleketleri için ölüyorlardı, fakat mücadeleleri aynı zamanda din ve inanç uğrunaydı ki, bunlar yalnızca çelik gibi bir iradeyle başa çıkılabilecek, büyük ülkülerdi. Henüz yüreklerdeki duyguları tahrip edememişlerdi.

Bir baş işaretiyle cellâda görevini yapmasını emretti! "Kıyamet Günü ha?" Asılmış Kürtlerin seğiren vücutlarını seyrederken omuzlarını silkti. Ardından telgrafhaneye giderek, Mustafa Kemal'e şeyhin öldüğünü ve ayaklanmanın sona erdiğini bildiren bir telgraf çekti.

Bundan sonra Mustafa Kemal, Türklere ve siyasal düşmanlarına döndü. Ona göre büyük ya da küçük, resmi ya özel olsun, her tür muhalefet kişisel bir çekişmeydi. Ne hiçbir şeyi unutur, ne de bağışlardı. Hepsinden intikamını alacaktı.

Meclis'i toplantıya çağırdı ve mebuslara hitaben bir konuşma yaptı. Artık canlanmıştı. Gündelik konuşmasındaki o ağır ve can sıkıcı hava yok olmuştu. Genellikle boğuk, kısık olan, seçiklikten uzak sesi bir trampet kadar belirgin, çınlamaya başlamıştı. Bu adamlarla nasıl baş edebileceğini iyi biliyordu. Onlara bu yoldan ve istediği gibi nüfuz edecekti. Kâh onları iğneleyerek kızdırıyor, kâh son mebusa kadar hepsi kendisiyle birlikte bağırmaya başlayıncaya değin onların yurtseverlik duygularıyla oynuyordu.

Muhalefet liderlerini ve özellikle Rauf'la dört askeri kumandanı itham etti. Elinde hepsinin aleyhinde önemli kanıtlar vardı. İşte, Kazım Karabekir'den Şeyh Sait'e yazılmış bir mektup elindeydi. Bu, hiç kuşkusuz basit bir mektuptu, ama Türk kumandanıyla bu Kürt asi arasında başka yazışmalar olup olmadığını bilmeleri mümkün mü diye sordu, mektubu elinde tutarak. Mebusların şunu unutmaması gerekiyordu; Kazım Karabekir ve Ali Fuat ayaklanmadan sadece iki hafta önce, Kürtlerle çarpışacak olan birliklerin kumandanlığından istifa etmişlerdi. Makamlarını terk etmişler, Meclis'e dönmüşler, Rauf'un önderliği altında muhalefetin geri kalan kısmıyla birlikte hükümete karşı büyük bir kampanya başlatmışlardı. Hükümet, Kürt isyanına hazırlıksız yakalanmıştı. Bunun sorumlusu da muhalefetti.

Fakat durumu daha da kötüleştiren nokta, diye sürdürdü sözlerini, bütün bunların arkasında İngiltere'nin oluşuydu. İngiltere, Kürtleri Türkiye'yi yaralamak için daha önce de kullanmıştı. Dünya savaşında da Türkiye'yi arkasından vurmaları için kışkırtmak üzere Lawrence ve Noel'i göndermişti; Sevr Antlaşması'nda onlara bağımsız bir devlet sözü vermişti. Bu sefer de bölgede aşiretleri silahlandıran ve kışkırtan casusları ele geçirilmişti.

İngiltere Musul'u ve onun petrolünü istiyordu. Musul'un ve Irak petrolünün anahtarı da Kürtlerdi. Bu gizli faaliyetlerle İngiltere, Türkiye'nin Musul'dan vazgeçirmeye çalışıyordu. Şeyh Sait Padişah-Halife'nin, vatan haini Vahdettin'in uğruna savaşa girmemiş miydi? İngiltere'yle o yaşlı dalkavuk arasındaki bağlantıyı herkes biliyordu. Ve muhalefet liderleri cumhuriyeti parçalamak ve onların Türkiye'sini mahvetmek üzere bu çeteye katılmışlardı.

Onlar vatan hainiydiler ve ülkenin her yerinde halkı ayaklandırmak için çalışmışlardı. Kürtler yenilgiye uğratılmıştı, ama Türkiye hala ciddi bir tehlikeyle karşı karşıyaydı. Bu tehlike içerden geliyordu. Ülkenin bunlardan temizlenmesi gerekiyordu.

Bütün bunlar çoğu hayal ürünü olan zayıf kanıtlardı ve ancak o anın coşkusu içinde ve mebusları ayağa kaldıran Mustafa Kemal'in kişiliği sayesinde yeterli olmuştu. Böylece Meclis vatan haini avına başladı, muhalefet partisini dağıttı. Liderlerinden Rauf, Rahmi, Adnan ve Halide Edip gibi bazıları ülkeyi terk etmişlerdi bile.

Mustafa Kemal'in talebi üzerine Meclis, Türkiye'yi kurtarmak için Takrir-i Sükûn Kanunu ile anayasayı askıya alıp tüm iktidarı, tam yetkili olarak, ona teslim etti. Mebus dokunulmazlığı kaldırıldı. Basın sıkı bir sansüre tabi tutuldu. Hükümet aleyhinde bir hareket ya da sözlü eleştirinin vatana ihanet olacağına karar verildi. İstiklal Mahkemeleri Türkiye'yi temizleyeceklerdi, hem de derhal.

Mustafa Kemal, muhalefet liderlerinin mahkeme önünde yargılanmalarına karar verdi. Başvekil Fethi, hükümetin diğer üyeleri ile Gazi'nin taraftarlarından pek çoğu buna karşıydı. Muhaliflerin çoğu kendi dostlarıydı. Aralarından pek çoğu, örneğin Rauf, Kazım Karabekir, Türkiye'ye büyük hizmetleri dokunmuş büyük adamlardı; vatana ihanet ettiklerine dair kanıtlar çok zayıftı, siyasal bir manevra için yeterliydi belki, ama bir hukuk mahkemesi için yetersizdi. Olayları bu kadar ileriye vardırmanın hiç de akıllıca bir siyasa olmayacağını söylediler.

Mustafa Kemal, Halk Fırkası genel kurulunu bu sorunu tartışmak üzere toplantı yapmaya çağırdı. Genel kurulda karşı görüşler eşit güçteydi. Tartışma bir kavgaya dönüştü, üyeler tabancalarını çekip birbirlerine doğrulttular; Fethi iradesiz bir vatan haini olarak adlandırılıp muhalefeti çığırından çıkartacak kadar zayıf davranmakla suçladıysa da, çoğu kişi de ondan yana çıktı.

Mustafa Kemal kendi taraftarları bölünmeden, gerçek muhaliflerinin boğazını sıkmasının henüz imkânsız olduğunu görmüştü. Daha uygun bir fırsatı kollamalıydı.

Fakat artık ne tereddütle, ne serbest bırakmakla, ne de yarım yamalak önlemlerle oyalanacaktı. Fethi'yi başvekillikten azledip, katı kurmay subayı, acımasız ve sert amiri, yani İsmet'i geri çağırdı.

Liderleri bu defalığına elinden kaçırmış olabilirdi, ama taraftarları acı çekeceklerdi. Bu işle İstiklal Mahkemeleri'ni görevlendirdi. Mahkemeler kanlı hükümlerle kurdukları dehşet egemenliği altında bütün Türkiye'yi taradılar. Zamansız bir jest, üstü kapalı bir eleştiri ya da kimi önemsiz kurallara uymama gibi eylemler yüzünden bile insanları darağaçlarına gönderdiler.

Yargıçlar gevşeyecek olduklarında Mustafa Kemal onları tehditlerle uyarıyordu. O, tam yetkili diktatördü ve iktidar, içindeki yönü ortaya çıkarmıştı. Ankara'nın Bozkurt'u öfkeyle kabarmıştı Türkiye'ye damgasını basmıştı.

LVII

Uygun fırsatı beklemek zorunda kalan Mustafa Kemal, büyük muhaliflerini ele geçirmekte hala eskisi kadar kararlıydı. Kendisi içgüdüsel bir komitacıydı ve komitacıların zihniyetlerini gayet iyi biliyordu. Vatan ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki deneyimleri ona devrimlerle karşı devrimlerin araçlarını ve tekniklerini gayet iyi öğretmişti.

İşini bitirecek bir karşı devrimden kıl payı kurtulduğunun farkındaydı. Yenilmiş olsaydı, Yeni Türkiye'nin tahrip edileceğine inanıyordu. Karşılaştığı herkesten kuşku duymakla, hepsine hakaret etmekle birlikte, o tanımlanamaz kişiliğe, Türkiye Halkı'na ve ondan büyük bir ulus yaratma konusundaki görevine olan fanatik, şiddetli inancı hala korumaktaydı.

Görevi kadar egosu konusunda da tam bir fanatik kesilmişti.

"Ben Türkiye'yim" diyordu. "Beni yok etmek, Türkiye'yi yok etmek demektir." Sanki "Ben Tanrı'nın Oğlu'yum" der gibiydi.

En ufak bir karşı devrim ihtimalini yok etmek konusunda son derece kararlıydı.

Oyundaki bütün unsurları tanıyordu. Türkiye'de bu hep aynı olmuştu. Ortada eğitim görmüş bir orta sınıf yoktu. Birkaç yetenekli insan dışında, bütün Türkler cahil ve böndü. Her şeyin kötü olduğu zamanlarda bile sakin sakin otururlar, hiç yakınmadan acı çekerlerdi. İspanyollar ya da İrlandalılar gibi içgüdüsel birer devrimci değillerdi. Fakat becerikli ve vicdansız

liderlerce kolayca kandırılırlar ve gözleri kapalı onların ardına düşerlerdi. Bu yüzden dikkatini liderler üzerinde toplamalı ve onları susturmalıydı.

Ona yönelik tehlike halktan değil, yalnızca önemli muhaliflerinden geliyordu. Eğer Fethi'nin gevşekliği olmasaydı, kanıtlar yeterli de olsa yetersiz de olsa, hepsini yargılatacak ve astırmış olacaktı. Rauf ve bir ikisi kaçmayı başarmışlardı, evet; ama geri kalanların ona karşı mücadeleyi yeraltında sürdürecekleri kesindi. Son birkaç aydır büyük kentlerde ve özellikle İstanbul'da gizli cemiyetler kurulmuştu. Eski İttihat ve Terakki şubeleri yeniden örgütlenmişti. Eski çeteler iş başındaydı.

Hepsinin arkasındaki kişinin Enver ve Talat'ın arkadaşı, İttihat ve Terakki'nin eski Maliye Nazırı olan Selanikli Yahudi Cavit olduğundan emindi. Doğu Masonları'ndan dostları ve uluslararası bankerlerle olan ilişkileriyle bu ufak tefek, tombul Yahudi, en başta hesabı görülmesi gereken kişiydi. Perde arkasındaki beyin, oydu.

Onun işinin bittiğini düşünmüşlerdi. Yanıldıklarını, cellâdın ilmiğini boyunlarına geçirerek gösterecekti. Hepsini ele geçirmeliydi, en başta da Cavit'i. Eğer bunu o yapmazsa, onlar kendisini yok edeceklerdi. Onlar öldükten sonra, kendisi artık en büyük ve güven içinde olabilecekti.

Ne ki, o an için işi ağırdan almalı, vazgeçmeli ve fırsatı kollamalıydı.

Yüzündeki boz maskenin gerisinde öfkesini ve gelecekteki niyetlerini saklayarak Çankaya'ya geri döndü. Muhalefet liderlerini yargılatmak konusundaki niyetinden vazgeçmiş gibi görünüyordu.

Gerçekteyse iş başkaydı. Eskisi kadar becerikli, usta komplocu, acımasız ve inatçı nefretinin bağışlamazlığıyla kendi sırasının gelmesini bekliyor, planlarını hazırlıyordu. Türkiye'yi gizli polis, casuslar, sivil polisler, ajan provokatörlerden oluşan geniş bir sistem kapladı. Mustafa Kemal padişahtan miras kalan bu sistemi geliştirmiş ve daha da yaygınlaştırmıştı.

Polisi daha da tetikte olması konusunda uyardı. Düşmanlarına karşı daha fazla kanıta ihtiyacı vardı. Bu kanıtları onlar bulmalıydılar. Mustafa Kemal, ağının ortasında acımasızca avını bekleyen zehirli bir tür boz örümcek gibi, muhaliflerini bekliyordu.

Beklediği fırsatı çok kısa zamanda yakaladı. İzmir'e resmi bir ziyaret yapmak üzereydi. Oraya varmasından iki gün önce polis, üç şüpheli yakaladı. Mustafa Kemal'in geçmesi gereken sokağın üzerindeki bir evde

hazır durumda bombalar, suikast planları ve Meclis'teki Sait Hurşit[10] adlı muhalefete mensup mebuslardan birini suçlamaya yarayacak mektuplarla birlikte ele geçmişlerdi.

Mustafa Kemal darbesini indirmekte gecikmedi. Polis, her çeşit kötü muameleler, işkence, falaka veya başka yollara başvurarak muhalefet liderlerine, yani dört askeri kumandanı ve özellikle Enver'in çetesine mensup olan eski İttihat ve Terakki liderlerinin herhangi birine suç isnat edilmesini sağlayacak yeterli kanıtı bulmak zorundaydı.

Polis işini yaptı. Ülkedeki tüm muhalefet liderleri tutuklandı ve onları yargılamak üzere bir İstiklal Mahkemesi kuruldu.

Mustafa Kemal dişlerini sıkarak yargıçlara "Bu kez hiçbir hata istemiyorum. Bu, bir son olmalı" diyordu.

Yargılama iki aşamada yapıldı: İzmir'de yapılan ilkinde önemsiz tutuklular yargılandı. Mahkeme heyeti muhakeme usullerini ya da kanıtları hiç umursamadan hepsini astı.

İdam müzekkereleri, imzalaması için Çankaya'daki evine gönderildi. Çıplak bir tepenin üzerinde kümeleşmiş evlerden oluşan Ankara'nın görülebildiği bir masada oturuyordu. Arkasındaki duvarda Fikriye'nin onun için astığı garip işaretlerle dolu yeşil örtü duruyordu.

İdam müzekkelerinin arasında Arif'inki de vardı. Mustafa Kemal'le münakaşasından sonra muhalefete katılmıştı. Tek dostu, Bağımsızlık Savaşı'nın kara günleri boyunca, o Padişah tarafından ölüme mahkûm edilmişken Samsun'da, Amasya'da, Erzurum'da ve Sakarya'da hep yanında ve ona sadık kalan Arif; bu odada birlikte kâğıt oynadığı ve içki içtiği İçinde, iradesini yumuşatacak hiçbir anıya ya da duyguya yer yoktu.

Yargılamaların ikinci kısmı Ankara'da gerçekleştirildi. Duruşmalar Bolşeviklerden örnek alınarak büyük bir siyasal gösteri gibi hazırlanıp sahneye kondu.

Rauf ve Rahmi gibi kaçmış olanların dışında bütün muhalefet liderleri sanık sandalyelerinde oturuyordu. Kaçanlar da gıyaben yargılandılar.

Mahkeme başkanı Kel Ali'ydi. Yaşlı bir İskoçyalının yumuşak vakarına sahip, nazik bir beyefendi görünümündeydi. Gerçekteyse, en büyük övünme vesilesi olarak, yedi bin yeniçeriyi öldürten II. Mahmut'tan sonra en çok sayıda adamı kendisinin asmış olmasını gösteren bir alçak ve kana susamış,

ihtiyar bir vicdansızdı. Yardımcıları Ali adında terbiyesiz, kabadayı bir zorba ile bir savcıydı. Her üçü de Mustafa Kemal'in yakın çevresine dâhildiler ve ondan idam kararı verme emrini almışlardı.

Ali davayı adalete uymak yönünde en ufak gayret göstermeden yürüttü. Sanıklara, savunmalarında kendilerine yardım edecek bir avukat bulma izni verilmedi; acımasız bir zorbalığa maruz kaldılar; savunmadan çok önce Ali gazetelere sanıkların suçlu olduğu ve darağaçlarının hazırlandığı şeklinde demeçler verdi. Soruşturma aşamasında kanıtların incelenmesi yönünde hiçbir girişim yapılmadı.

Suçlananların, Mustafa Kemal'e karşı oldukları ve onun ölümü halinde iktidarı ele geçirmeye çalışacakları açıktı. Ama suçlandıkları suikast girişiminde hiçbir rol oynamamış oldukları da aynı derecede ortadaydı.

İddianame, Türkiye'nin son yirmi yıllık tarihinin bir özetinden oluşuyordu. Enver ve sanık sandalyesindeki dostlarının ve özellikle Cavit'in nasıl iktidarı gasp ettikleri ve onu nasıl suistimal ettikleri, Almanlarla ittifak yaparak Türkiye'yi Dünya Savaşı'na ve bu anlamda yıkıma nasıl sürükledikleri; Gazi görevinde kalıp muzaffer düşmana karşı durmayı seçerken hepsi paçalarını kurtarmak için Mütareke'de nasıl Türkiye'den kaçıp yabancı ülkelere sığındıkları ve son olarak da hepsinin Gazi'nin büyük eserine karşı nasıl inatla muhalefet ettikleri uzun uzun anlatılıyordu.

Hâkimlerin ya biri ya öteki, kâh Ali kâh diğer Ali, birdenbire Gazi'nin üstün nitelikleri -onun fevkalade ileri görüşü, derin yurtseverliği, olağanüstü dehası, tüm soylu eylemleri, hayret verici cesareti, vb.- üzerine tumturaklı söylevler vermeye başlıyorlardı. Ardından bunları, sanık sandalyesinde oturan muhaliflerinin rezil ve alçak karakterleriyle karşılaştırıyorlardı.

Mahkeme işini çok iyi yaptı; gazeteler de duruşmaları yayınladılar. Mustafa Kemal göklere çıkartıldı. Sanıklar alçak vatan hainleri olarak teşhir edildiler. Dört askeri paşanın kişilikleri alenen paramparça edildi, dünyanın gözleri önünde karalandılar; ordudaki nüfuzları tuzla buz edildi ve toplum yaşamının dışına itildiler. Ardından, Gazi'nin soylu karakterini ve müşfik yüreğini göstermek üzere, bir lütuf olarak, serbest bırakıldılar.

Yüzündeki yumuşak tebessümle Kel Ali kalanların hepsini gayet nazik bir tavırla, ölüme mahkûm etti.

Kel Ali, idam müzekkerelerini Çankaya'ya bizzat götürdü. Mustafa Kemal de onları bekliyordu. İdam mahkûmlarının tehlikeli olduğuna eskisinden de çok inanıyordu. Yargılamanın başından beri beraatları için pek çok yönden girişimler yapılmıştı. New York, Paris, Berlin'deki güçlü Yahudi örgütleri affedilmeleri için mektuplar ve telgraflar göndermişlerdi. Viyana ve Berlin'deki Rothchilds bankerlik kurumları da dâhil olmak üzere, bir dizi büyük finans kuruluşu, İngiliz ve Fransız hükümetleriyle her iki ülkedeki basın, Cavit'i kurtarmak üzere bütün nüfuzlarını kullanmaları için seferber etmişti. Fransız Sarraut, Cavit için kişisel bir ricada bulunmak üzere Ankara'ya gelmişti. Sarraut, Doğu Farmason Locası'nın tanınmış bir ismiydi. Mustafa Kemal'e meslekteki bir mason birader olarak başvurmuştu. Mustafa Kemal'in çekindiği tüm güçler bu komplocuların arkasında olduklarını göstermişlerdi. Haris pençeleriyle yabancı bankerler ve yabancı hükümetler, yabancılardan altın alarak el altından onun iktidarını parçalamaya çalışan gizli cemiyetler...

Bunları öğrenmek kararlılığını daha da güçlendirmişti. Tutuklular aşılmalıydı, hem de derhal. İdam müzekkerelerini imzaladı. Hemen Ankara'ya götürülmeli ve idamları aynı gece infaz edilmeliydi.

Her şeyin yerli yerince yapılmasını istiyordu. Aynı gece Çankaya'da bir balo verecekti. Herkes orada olmalıydı; Kel Ali, hâkimler, hükümet üyeleri, elçiler, bütün önemli kişiler, bütün güzel kadınlar gelmeliydi. Davetiyeler elden veya telefonla son hızla dağıtılmalıydı. Herkes davete icabet etmeliydi. Bütün Ankara bu olayı kutlamalıydı.

Balo sessizlik içinde başlamıştı. Davetlilerin çoğu gelmişti. Mustafa Kemal uzun boylu, zayıf ve sağlıksız görünüşlü bir adam olan Meclis Başkanı Kazım Paşa'yla birlikte balo salonuna girdi. Londralı bir terzinin onun için diktiği kusursuz akşam giysisinin içindeki Mustafa Kemal, bir köşede bir diplomatla konuşuyordu.

Davetliler ihtiyatla onu izliyorlardı. Gazi'nin ruh hali anlaşılıncaya kadar parmaklarının ucuna basarak yürümeleri, alçak sesle konuşmaları gerekiyordu; eğer çehresi asık, neşesiz olursa onların neşeli olmaları kendileri için oldukça tehlikeli olacaktı. Düzgün davranmadıkları takdirde, Ankara'nın Bozkurt'u çok tatsızlaşabilirdi.

Fakat Gazi çok keyifliydi. Bu ağırbaşlı bir resmi davet olmalıydı. Herkes keyfine bakmalıydı. Bu, büyük bir neşeyle ilerleyen eğlenceli bir gece olmalıydı.

Bir yandan "Neşelenmeliyiz. Yaşamalıyız, canlı olmalıyız" diye bağırırken bir yandan da yakaladığı bir hanımla fokstrot yaparak bütün salonu dolaşıyordu.

Davetliler teker teker onu izledi. Dans ettiler, etmeyenleri de Gazi kalkmaya zorladı. Birbirlerini sıkıca yakalayıp sallandılar ve büküldüler, döndüler, fokstrot yaptılar -bu konuda pek de usta olmadıkları için- birbirleriyle bol bol çarpıştılar. Gazi 'tout a fait civilises' dediği için, zenci müziğine ayak uydurmaya ve kendilerini göstermeye çalışırken, alışkın olmadıkları bu akşam kıyafetleri içinde terlediler ve bunaldılar.

Gece ilerledikçe herkes daha çok eğlenmeye başlamıştı. Bol içki vardı: rakı, bira ve kibar Türk sosyetesinde de 'rigueur' olan tatlı şampanya.

İsmet ve Gazi, Türk hanımlarından oluşan bir et duvarının üzerinden eğlenceli bir söz düellosuna girişmişlerdi. Orkestra dinlenmek için susmuştu. Herkes onların kadının zihin karıştırıcı çıkıntılarının boyutları hakkındaki şakalarına gülmekten yerlere yuvarlanıyordu.

Başka bir odada Kazım Paşa'yla mülayim bir tavırla poker oynayan Kel Ali'nin yanına sendeleyerek gelen bir çift "külhanbeyi" ona bir şeyler söylediler.

Partnerlerini son hızla salonda döndürerek, dans aralarında onlara içki ikram eden Gazi, performansının doruğundaydı.

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü bardaydı. Siyah, yağlı saçlarını başının gerisine yatırmaya çalışıyordu. Ara sıra kalın, zencilerinkine benzeyen dudaklarını şapırdatıyor, kocaman bağa çerçeveli gözlüğünden tecessüsle etrafı gözetliyor, bir tanıdığı gördüğünde vahşi bir nara eşliğinde elini sallıyordu.

"Dans et!" diye seslendi Gazi ona. "Dans et! Herkes dans etmeli." Sarsak bir şekilde yürüyen Rüştü, Suphi Bey'i görüp onu öpmeye çalıştı ve yine sendeleyerek bara döndü.

"Dans etmek, ha! Tabii ki, kendisi de dans edebilirdi. Paşa haklıydı. Tüm uygar çağdaş uluslar dans ederdi. Dans etmek uygar bir toplum olmanın işaretiydi. Dans! Elbette o da dans edebilirdi."

Salon coşkuyla vahşileşmiş, sigara dumanıyla bulutlanmış, sarhoş nefeslerden çıkan alkol kokusuyla ağırlaşmıştı.

Altı kilometre ötede, Ankara'da, büyük meydan bir düzine kadar park lambasının beyaz ışığıyla aydınlatılmıştı. Çevresinde ve sokaklarda büyük bir kalabalık toplanmıştı.

Lambaların ışığında, hapishanenin taş duvarlarının aşağısında tahtadan yapılmış on bir üçgen duruyordu. Her birinin altında papazların ayin cübbelerine benzer beyaz elbiseleri içinde, elleri arkadan bağlı, boğazlarının çevresinde bir ip bulunan birer adam duruyordu: Mustafa Kemal'in siyasal muhalifleri ölmek üzereydiler. Bozkurt dişlerini göstermişti.

Ağustos sıcağında gece çok ağırdı. Hiç rüzgâr yoktu ve ara sıra çıkan ölgün bir esinti açık Anadolu yaylasının sert, kuru havasını taşıyordu. Az sonra sabah olacaktı. Tepede, gökyüzünde Samanyolu muhteşem pırıltılı kavisiyle salmıyordu. Orion'un Kılıcı yeryüzünün siyahlığının hemen üzerine asılmışş gibi görünüyordu. Yukarıda antik kalenin eteklerinde bir iki cırcır böceği ve uzaklarda havlayan bir sokak köpeği dışında, büyük bir sessizlik hâkimdi.

Büyük sessizlikte her biri ölüme mahkûm bu insanlar sırayla halka hitaben konuşma yapıyorlardı. Biri ezberden bir şiir, diğeri bir dua okuyor, bir başkası sadık bir vatan evladı olduğunu haykırıyordu. Ve Cavit, yaşamı, gülmeyi ve kadınları olduğu kadar iktidarı da sevmiş olan bu Yahudi'nin yüzü asılmıştı. Muhakeme sırasında Kel Ali ile savcının tehditlerine pabuç bırakmamış ve savunmasın sırasında uzun bir konuşma yapmıştı. Sonunun iyice yaklaştığı şu anda korkmuyordu.

"Kardeşlerim beni bağışlamanızı istemek zorundayım" dedi. "Zamanında kimi hatalar yapmış olabileceğimi kabul ediyorum; şu düğümü yanlış üçgene geçirmiş olabilirim. Gerçeği söylemek gerekirse, daha önce hiç pratiğim olmadı bu konuda. Daha önce hiç böyle bir durumda bulunmamıştım" dedi ve dudaklarında hafif bir gülümsemeyle yiğitçe öldü.

Çankaya'da davetlilerin çoğu ayrılmıştı. Odalar darmadağınıktı, leş gibi kokuyordu. Yüzleri sapsarı, üstleri başları perişan durumdaki birkaç kadın hâlâ dans ediyordu. Orada burada kolları birbirlerinin omzunda, ağızları salyalı, öpüşerek oturan birkaç kişi vardı. Tevfik Rüştü çıkmıştı. Yolun biraz yukarısında arabasını bir hendeğe yuvarlamış, koltukta sızıp kalmıştı.

Sovyet Büyükelçisi onu görmüş ve şoförüne gördüklerini unutarak derhal oradan uzaklaşmasını emretmişti. Bu ülkede, bir adamı hendeğe yuvarlanıp yatarken görünce durmak tehlikeliydi. Hızla uzaklaşırlarken işleri kendi akışına bırakmanın en doğrusu olacağını düşünüyordu.

Polis Müdürü infazların tamamlandığını bildirmişti. Darağaçlarında sallanan bedenlerin seğirmesi durmuştu.

Mustafa Kemal biraz yürüdü ve bir pencereden dışarı baktı. Yüzü asık ve donuktu; açık renk gözleri ifadesizdi; hiçbir yorgunluk alameti yoktu. Akşam giysileri balonun başlangıcındaki kadar kusursuzdu.

Şafak söküyordu. Güneş, bütün gün boyunca aşağıda uzanan kavrulmuş, kahverengi ovaların üzerinde kıpkırmızı ve sıcak, öylece yerleşip kalacaktı.

Hakaret dolu bir ifadeyle balo salonuna, sapsarı kesilmiş kadınlara, tükürükler saçarak konuşan adamlara baktı.

Onları “kullanılacak köpekler ve araçlar” olarak adlandırıyordu.

Sonunda en büyüktü. Düşmanları sürülmüş, dağıtılmış ve asılmışlardı.

Teklifsiz dostlarına, yakın çevresine seslenerek içki, iskambil kâğıtları istedi. Güneş iyice yükselinceye değin kavga ederek, çekişerek onlarla poker oynadı ve kazandı. Artık çalışma odasına gidip Türkiye’sini çağdaşlaştırma ve Türkleri büyük bir ulus yapma görevine başlama zamanı gelmişti.

10 Ziya Hurşit olmalı (ç.n.)

ON BİRİNCİ BÖLÜM

LX

Mustafa Kemal artık mutlak diktatördü. Muhalifleri ve düşmanları asılmışlar ya da sürgün edilmişlerdi. Türk halkı uysal ve itaatkârdı.

Devletteki bütün iktidar onun elinde toplanmıştı. Kendisinin yarattığı ve başkanı olduğu parti, Halk Fırkası, hem hükümeti hem de hükümetin yönetim araçlarının tamamını oluşturuyordu. En küçük köydeki en önemsiz memur ve kâtipten başvekile dek Türkiye'de makam sahibi ya da elinde iktidar bulunan herkesin parti üyesi olması gerekiyordu. Şubeleri, her önemli konuda genel merkezle temasını sürdürmek ve emirlerini yerine getirmekle birlikte, temelde hükümetin yerel dairelerine karşı sorumluydular. Askeri çizgide bir disiplin ve örgütlenme içinde ve Mustafa Kemal'e karşı tereddütsüz bir itaat halindeydiler.

Mustafa Kemal bakanları fırkanın içinden seçiyordu; bir muhalefet partisi olmadığından bunlar bakandan çok daimi memurlara benziyorlardı.

Meclis'e girecek mebusları da fırka içinden seçmekteydi. Görünüşte, Meclis halkın özgür oylarıyla seçiliyordu. Gerçekteyse, muhalefet adaylarının katılmasına izin verilmiyor, böylece sadece Mustafa Kemal'in onayladığı kişiler seçilmiş oluyordu.

Mebusların maaşları yüksekti. Aylıklarından başka, soruşturma komisyonlarında ya da özel kurullarda çalışanlara ayrı bir ödenek de veriliyordu. Bir mebusun herhangi bir ticaret işine girmesine de izin veriliyordu. Her yıl

dört beş ay izin yapabiliyor, ayrıca kendisine doğrudan Mustafa Kemal'in denetimi altındaki parti fonlarından dolgun bir ödenek de bağlanıyordu.

Karşılığında mutlak bir itaat ve yağlanmış bir makinenin işlekliğiyle Mustafa Kemal'in tüm isteklerini yasalaştıracak doğrultuda oy kullanması bekleniyordu.

Buna karşın, ister mebus isterse sadece bir köy muhtarı olsun, büyük ya da küçük herhangi bir üyenin itaatsizliği, işini kaybetmesi, toplum yaşamından dışlanması ve ihtiyaca düşmesi, hatta belki açlıktan ölmesi anlamına gelecek olan, partiden ihraç edilmekle cezalandırılıyordu.

Parti, yönetimi her yönden denetleyen işgal ordusuna, Meclis'teki mebuslar becerikli, düzenli ve itaatkâr kumandanlara, bakanlar ise yalnız başkumandan olan Mustafa Kemal'e, karşı sorumlu olan kurmaylara benziyorlardı. Türkiye halkının yönetimde hiçbir söz hakkı yoktu.

Mustafa Kemal, seçimler ve parlamento prosedürüyle halk hükümeti biçimini seçmişti gerçi, ama yönetim, mutlak bir şekilde hükmettiği böylesi bir makine aracılığıyla gerçekleşiyordu.

Ayrıntılara karışmıyordu; fakat üç adamı aracılığıyla egemenliğini kurmuştu. Bu üçü, her gece Çankaya'da durumu ona rapor ediyor ve emirlerini alıyordu. Halk Fırkası genel sekreteri olan Ziya Saffet yetenekli ve zeki bir Yahudi'ydi, ona günün önemli olaylarının ve parti çalışmalarının bir özetini veriyordu. Fevzi ordunun, İsmet de hükümet dairelerinin çalışmalarını bildiriyorlardı.

Saffet bilgi ve haber topluyor, İsmet günlük işleri düzenliyordu. Fevzi ise ordunun hoşnut, sadık ve etkin olmasından sorumluydu.

Onların üzerinde büyük saygınlığıyla, uyarıcı enerjisi ve güçlü kişiliğiyle Mustafa Kemal yükseliyordu: Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Halk Fırkası ile Bakanlar Kurulu'nun başkanı ve Başkumandan'dı.

LXI

Güce inanıyordu; “Ancak kılıçlı el, hükümdar asasını tutabilir,” şeklindeki Tatar atasözünü şiar edinmişti. Acımasızdı, çünkü kendisine ve görevine, bir fanatiğin duyabileceği kadar yoğun bir inanç duyuyordu.

Görevi, Türkiye’yi gönençli, uygar ve zengin bir ülkeye dönüştürmekti.

“Bu ülkeyi adına lâyık bir hale getirmeliyiz,” diyordu. “Kendi uygarlığı içinde en iyi olanı vermeliyiz, fakat aynı zamanda tüm diğer uygarlıklardan en iyi olanı da almalıyız. ... Türkiye sözcüğün bütün anlamlarıyla uygar bir ülke olmalıdır.”

Derhal işe koyuldu. Halkı geleceğin temeli haline getirmesi gerekiyordu.

“Her büyük hareket,” diyordu, “temelini, bütün güç ve büyüklüğün asıl kaynağı olan halkın derin maneviyatında aramalıdır.”

Fakat Türkiye halkının maneviyatı büyük bir bedbinliğin altında ezilmişş ve yüzyıllardır devam eden kötü yönetimin pisliğiyle kaplanmıştı.

Türkler hemen tepki vermediler. En başta serbest kalmış ve gelişme peşinde koşan bir milletin ruh patlaması görülmedi. Kendilerini yok olmaktan kurtarmak için kalkıştıkları Bağımsızlık Savaşı’nda olağandışı bir çaba harcamışlardı. Başarmışlardı. Son derecede yorgun, cahil ve durgun haldeki bu halk, artık barış içinde yaşamak ve yönetilmek istiyordu. Kendi kendisini yönetmek ya da eğitmek çabasına girmek istemiyordu.

Mustafa Kemal görevini başarmak için, halkı eğitmesi ve güdülendirmesi gerektiğini görmüştü. İyiliksever bir yönetici olmalıydı. Bir başöğretmen

öğrencilerine nasıl davranıyorsa, o da halkına aynen öyle davranmalıydı. Onlar da öğrenciler kadar çocuksu ve saftılar. Kendisinin değerli ve kalıcı bir esere dönüştürebileceği kadar yumuşak ve biçimlendirilebilir olduklarına inanıyordu.

Öğretmekten, bilgi vermekten, açıklamaktan, öğretmen rolü oynamaktan zevk alıyordu. İkna etmeyi başaramadığı takdirde, yine öğrencilerinin iyiliğini isteyen bir öğretmen gibi, o da zor kullanıyordu.

Öncelikle, başlatmış olduğu yıkım çalışmalarını tamamlamaya girişti. Türkiye'yi çürümüş geçmişinden koparmalıydı; bütün molozları temizleme-liydi. Siyasal yapısını tamamen değiştirmişti bile; monarşiyi cumhuriyete dönüştürmüş, bir imparatorluğu küçük bir ülkeye indirmiş, dinsel bir devleti laikleştirmiş, Halife-Padişah'ı kovmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'yla bağlantıyı tümüyle reddetmişti.

Artık bir bütün olarak halkın zihniyetini -onları geçmişlerine ve doğulu terbiyelerine bağlayan eski düşüncelerini, alışkanlıklarını, giyinişlerini, tavırlarını, adetlerini, konuşma tarzlarını, yaşamlarının en mahrem ayrıntılarını-değiştirmeye girişmeliydi. Bu, siyasal yapıyı yeniden kurmaktan çok daha zor olacaktı. Kendisi de "Düşmana galip geldim, ülkeyi fethettim. Halkı fethedebilir miyim?" şeklindeki sözleriyle, bu güçlüğü dile getirmişti.

Fes kaldırılmalıydı. Çünkü fes, Osmanlı ve Müslüman olmanın resmi damgasıydı.

Mustafa Kemal'in eylem çizgisi kendine özgüydü. Şiddetli bir muhalefe-tin doğacağını biliyordu. Doğrudan doğruya her Türk için en derin anlamda kökleşmiş uyum duygusuna darbe indirmekteydi. İhtiyatla hareket etti. Mu-hafızlarına siperli kasketler giydirdi. İtiraz görmeyince bütün ordunun bunları kullanması için genelge yayımlayarak, kasketin güneş ve yağmurda eski fese göre ne kadar avantajlı olduğunu anlatacak danışmanlar gönderdi. Askerler kaskete itiraz etmediler.

Artık ordudan emin olarak, halkı da festen döndürmeye girişti. Karadeniz kıyısına bir seyahat yaptı. Kastamonu'da bir halk toplantısı düzenledi ve kendisi bu toplantıya bir şapkayla katıldı.

Halkın şaşkınlıktan soluğu kesilmişti. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı ya da İngiltere Kralı mahkûm elbisesiyle halk içine çıksaydı,

ülkelerinde aynı etkiyi yaratırlardı. Sıradan bir Türk için şapka, canavarlığın damgası, iğrenç, mel'un Hıristiyanların ve yabancıların simgesiydi.

Mustafa Kanal fiziksel anlamda olduğu kadar zihnen de korkusuzdu. Fes yerine şapka giymek ve halk toplantısına böyle katılmak, rahatlıkla maskaralık olarak değerlendirilebilirdi. Kalabalık onunla alay edebilir, ona gülebilirdi. Fiziksel şiddetle karşılaşmaktan korkmadığı gibi, alay edilmesinden de çekinmiyordu.

"Eğer uygar bir halk olacaksak," dedi, "uygar, uluslararası kabul görmüşş giysileri giymeliyiz. Fes, cehaletin simgesidir." Yolculuk ettiği her yerde, başındaki şapkasıyla aynı sözleri vaaz etti. Ama başarılı olamadı. Kamuoyu şok halindeydi. Şapka giymiş olan birkaç adam öylesine seçkin ve azametli kişilerdi ki sonunda halk, fesine geri döndü.

Halkı ikna etmekte başarılı olamayan Mustafa Kemal, zora başvurmaya karar verdi. Eğer şapkayı kendi iradeleriyle giymiyorlarsa, zorla giyeceklerdi.

Emirleri üzerinde parlamento hemen, fesi yasaklayan ve fes giymenin suç oluşturacağını bildiren bir yasa çıkardı. İki gün sonra her kentte ve her köyde polis, sokaklarda fes giymiş insanların başındaki fesleri topladı. Karşı koyan, hatta sızlananlar hapse atıldı.

Bütün ülkeden büyük bir öfke homurtusu yükseldi. Pazara gelen köylüler, fesleri kafalarından çekilip alındığında karşı koydular. Eve başı açık, bir Müslüman için utanç verici bir durumda dönmek zorunda kalmak - bu çok gurur kırıcı bir şeydi- istemiyorlarsa, korkunç fiyatlarla o nefret ettikleri şapkalardan satın almaları gerekiyordu.

Karşı koydular. O mel'un şapkaları almayacaklardı. Sivas'ta, Erzurum'da, Maraş'ta ve diğer bir düzine kentte, galeyan halindeki kalabalıklar memurları taşladılar. Hocalar da onları kışkırtıyorlardı. Bu, Ankara'nın şeytani hükümetinin mukaddes dinlerine karşı bir başka saldırışıydı; Kur'an ve Peygamber kenarlı başlığı yasaklamıştı. Mecliste ünlü kumandan Nurettin Paşa da şapkayı protesto eden bir konuşma yaptı.

Mustafa Kemal'in müşfik öğretmen rolünden acımasız despot rolüne geçmesi pek hızlı oldu.

"Devrimler dökülen kanlar üzerinde yükselmelidir," dedi. "Dökülen kanlar üzerinde temellenmeyen bir devrim, kalıcı olmayacaktır."

Nurettin Paşa'yı Meclis'ten ihraç etti. Ülkenin dört bir yanına askeri birliklerle beraber İstiklal Mahkemeleri gönderdi. Bunlar yüzlerce Türk'ü astı, kurşuna dizdi ve dayak cezasına çarptırdı.

Direniş söndü. Her Türk kendine bir şapka bulmak için sağa sola koşuşmaya başladı. Evvelce sadece Hıristiyanların kullandığı şapkayı, şimdi onlar da ülkeden çıkartılmış oldukları için, bulmak hiç kolay olmuyordu.

İzmir civarındaki bir köyün halkı, ülke dışına çıkarılmış bir Ermeni'nin kapalı duran dükkânında çok büyük miktarda kadın şapkası bulunduğunu keşfettiler. Tüyleri, kurdeleleri bütün o süsleriyle birlikte, kapıştıkları bu kadın şapkalarını kafalarına geçirdiler.

Eski melon şapkaları, eski moda hasır şapkaları, karılarının beceriksizce diktiği kumaş şapkaları, çarçabuk Avusturya'dan ithal edilen şapkaları, kısacası tüccarların siperli şapka olarak bulabildikleri, Gazi'nin emirlerine uyan, onları hapishanelere düşmekten, dayaktan ve cellâdın ilmeğinden koruyacak olan, kenarlı ne buldularsa başlarına giydiler.

Fes yok olmuştu; tehlikeli fes, ortadan kaldırılmıştı. Türkiye'deki herkes artık şapka giyiyordu.

Mustafa Kemal, bu gerçeği dünya çapında duyurmak için, yakın arkadaşı Edip Servet'i delege olarak Mekke'deki İslam Konferansı'na yolladı. Bu konferansa, Orta Asya'dan, Afrika'dan, Arabistan'dan, Hindistan'dan ve Malezya'dan temsilciler katılmıştı. Çoğu aşırı fanatik Müslüman'dı; hepsi sofu, Peygamberin takipçisi, Kur'an'ın her harfine sadık Müslümanlardı.

Edip kısa boylu, şişman ve kırmızı yüzlü bir adamdı. Uçuşan yerel giysili bu yabanıl adamların karşısına günlük bir kostüm ve melon şapkayla çıktı. Gene de, Mustafa Kemal'in büyük saygınlığı sayesinde Edip Servet'i öldürmeye kalkışan olmadığı gibi, saldırıya bile uğramadı.

Ardından Mustafa Kemal ilgisini din üzerine yoğunlaştırdı. Bu, hâlâ devlet makinesini tıkayan bir unsurdu. İslam, hâlâ devlet dini konumundaydı. "Bütün sorunlar, dinin devlet içinde kötü kullanımından kaynaklanmaktadır. ... Hükümranlığını desteklemek üzere dine gereksinim duyan biri, zayıf bir adamdır," dedi ve devletin laikleştirilmesini emretti.

"Dinsel inanç, kişisel bir konudur," diye devam etti; "Cumhuriyetin her vatandaşı kendi inancına kendi karar verir."

Bununla birlikte açıktan açığa hakaret etmekten geri durmuyordu. Onun gözünde gidip ya sahtekâr ya da saf ve her iki durumda da işe yaramaz olduğunu açıkça ortaya koyuyordu.

> Mustafa Kemal'in görüşleri Halk Fırkası'nın inançlarıydı. Böylece hakaret etmek son moda, kurallarına uymak ise akılsızlık hatta biraz da tehlikeli bir davranış olmaya başladı. Erkekler artık camiye gitmiyordu. Dinin modası geçmişti.

Bundan başka derviş tarikatları ve tekkeler vardı. Bunlar gitmeliydi. Bütün zengin mülkler ve toprak onlara aitti. Bunlar çekirgeydi; üretken bir toplumun sırtında yük olan tembel kişilerdi. Her şeyden tehlikeli olanı da herhangi bir irtica hareketinin belkemiğini oluşturma ihtimali olmasıydı; Kürt ayaklanmasıyla olan bağlantıları biliniyordu.

Meclis'ten bir gece içinde çıkartılan bir yasayla, Mustafa Kemal tekkeleri kapattı, tarikatları dağıttı, dervişleri sokaklara dökerek çalışmak, aksi halde açlıktan ölmek zorunda olan sıradan insanlara dönüştürdü ve sahip oldukları tüm zenginlikleri devlet eliyle müsadere ettirdi.

Mustafa Kemal, Türk devletinin tüm dinsel temelini yıkmış, halkının inanç çerçevesini değiştirmişti.

LXIII

Kısmen temizlediği bu zemin üzerinde, Mustafa Kemal yeni bir bina inşa etmeye başladı. İslam dinine dayanan eski yasalar ile şeriatın emirlerine uygun belirlenen toplumsal yaşamı ortadan kaldırmıştı.

Bundan sonra Avrupalı uzmanları çağırarak Alman Ticaret, İtalyan Ceza ve İsviçre medeni kanunlarını hemen hemen aynen kabul etti. Bunlar hukuki yapının tamamını değiştirdiler.

İsviçre yasası, çok eşlilik ve haremi yasaklayarak eskiden kocalarına ait bir mülk ya da köle durumundaki kadının konumunda kökten düzenlemeler yapmak yoluyla ailenin yapısında ve mülkiyet haklarında devrimci bir dönüşüm yarattı: Kadın artık özgür bir vatandaş ve birey olmuştu.

Ardından, Türkiye'nin baştan aşağı Türk olması için çalışmaya koyuldu. Manastır 'da devrimden bahsettiği günlerden beri, İstanbul'daki Harbiye Mektebi'nde Vatan'ı örgütlendiği zamandan beri, bu onun hiç vazgeçmediği amacını, düşüncelerinin temelini, yabancılara karşı direnişinin temelini oluşturmuştu: "Türkiye, Türklerindir."

Bir gazeteciyle yaptığı görüşmede, "Bizim ilkemiz Asya ve Avrupa için de aynıdır: Her ikisinin de en iyi yönlerini alacağız, fakat bağımsızlığımızı da koruyacağız. Her şeye yalnızca Türk çıkarlarını göz önüne alarak, Türk görüş açısından bakacağız," diyordu!

Birbirini izleyen bir dizi yasa ve düzenlemeler yardımıyla Türkiye'de her şeyin Türk olmasını emretti.

Dil Arapça ve Farsça, yabancı kelimelerle doluydu. Bunlar elenmeliydi. Tatarca (sic! ç.n.) dilin temeliydi. Eski kitaplardan, belgelerden ve türkülerden Tatarca sözcükler bulunmalı, canlandırılarak yabancı kelimelerin yerine geçirilmeliydi.

İsmet ve Feyzi, Türkçeciliğin Mustafa Kemal'den de ateşli savunucusu oldular. İsmet bu konuda o kadar ileri gitti ki Meclis'e sunduğu yıllık bir raporunda yazılanlardan sadece genel çizgileri çıkartabilen mebuslar, söylevinin ayrıntılarından hiçbir şey anlayamadılar.

Kur'an ve İncil Türkçeye çevrildi ve camilerdeki tüm duaların Türkçe icra edilmesi emri verildi. Eski Türklerin Bozkurt'unun resimleri yer alan pullar bastırıldı.

Yabancı okulların, özellikle misyonerlerin işlettikleri okulların cesaretlerini kırmak gerekiyordu. Bütün ilköğretim Türk okullarında yapılmalıydı. Kalan yabancı okullar da dine yönelik herhangi bir çalışma yapılmamalıydı. Belirli bir oranda Türk öğretmenleri çalıştırmalı ve Türk öğrenci alınmalıydı.

Ticarette de aynı şekilde, her firma önemli oranda Türk sermayesi, yöneticileri ve memurları bulundurmalı, Türk harflerini kullanmalı, yazışmalarını ve hesaplarını Türkçe yapmalıydı.

Doktorluk, hukukçuluktan tekerlek imalatçılığına, oyuncak yapımcılığına varıncaya dek pek çok meslek, Türkler dışındakilere kapatılmalıydı. Ağır ithalat vergileri ve kotalar yabancı malların girişini azaltacak ve Türk mamullerinin kullanımını özendirecekti. Halkı Türk malları satın almaya teşvik etmek, Manchester bezi yerine yerli çuha, yabancı çay yerine Bursa'nın papatya çayı kullanımını özendirmek için kampanyalar düzenlendi.

"Türkiye yalnız Türklerindir" sloganı, resmi siyasa haline gelmişti.

Bundan başka Mustafa Kemal, gündelik yaşam bağlamında bireylerin yaşamına bütün yapısal değişikliklerden de daha şiddetli bir etki yapan yüzlerce önemsiz değişiklik de yaptı. Cuma günü, haftanın tek yasal tatil günü yapıldı. Eskiden Müslümanlar için Cuma, Yahudiler için Cumartesi, Hıristiyanlar için de Pazar günü tatil günüydü.

Konuşma dilinde tanışma, karşılaşma, üstleri selamlama ve astlardan selam alma gibi durumlarda kullanılan ifadeler değiştirildi. "Selam" yasaklandı; dairelere gelen ziyaretçilere bir saygı işareti olarak kahve ikramı

kaldırıldı; selam vermek üzere şapkanın baştan çıkarıldıktan sonra ne kadar kaldırılacağı belirlendi; tokalaşma eski üçlü temennanın yerini aldı.

Mustafa Kemal metrik sistemle Gregoryen takvimini kabul etti. Eskiden saatler güneşin durumuna göre değişirken, bundan böyle gece yarısından itibaren başlayan değişmez saat kullanılacaktı.

Bütün bunları Avrupa'dan almış olduğu halde Avrupalılardan daha da ileri gitti. Sokaklarda dilenmeyi yasakladı; deliye, sakata ve garip insanlara gülmeyi cezai müeyyideyi gerektiren bir suç olarak belirledi; evlenecek çiftlere evlilik öncesinde sağlık raporu alma zorunluluğu getirdi. Dinsel bir tören ya da ayin olarak evliliğe hiçbir inancı yoktu, ama onun devlete karşı mukaddes bir fiziksel görev olarak işlevine inanıyordu.

LXIV

Yetenekleri açısından Mustafa Kemal bir askerdi, içgüdüsel açıdan bir eğitici, eğilimleri açısından da politikacıydı. Başarılı birer politikacı olan diğer askerler gibi, o da çok geçmeden politikayı ve yönetimin gündelik rutinini son derece sıkıcı bulmaya başlamıştı. Bitmek bilmez konuşmalar ve zayıf birtakım uzlaşmalar, onu kızdırıyordu. Uyarıcı şevk, özgürlük savaşı ve iktidar mücadelesi, başarının yavanlığına dönüşüvermişti.

Dahası, düş kırıklığına uğramıştı. Kendisinin bütün dünyada her uygarlığın en iyi yanlarını seçerek, bunları birkaç emirle ve yasayla, gelişmek ve refaha ulaşmak için hazır bekleyen dipdiri bir ulusa benimseteceğini hayal etmişti.

Yasaların birkaç zeki adamın çalışmasıyla yerleştirilemeyeceğini, bir halkın maneviyatından yüzlerce yılın birikiminden süzülen çabalarla evirilerek oluşabileceğini düşünememişti. Kültürün ihtiyaçlardan sonra geldiğini, Doğunun sefaleti ve yoksulluğu içinde yaşayan bir halkın, varlıklarını arttırana ve yaşam standardını yükseltme arzusu duyuncaya değin, Batılı düşünceleri ve yöntemleri benimsemesinin mümkün olmadığını bilmiyordu.

Türkler onun zorlayıcı gayretine, beklediği yanıtı vermemişlerdi. Onlara öncülük bile edememişti. Seçmiş olduğu gelişme yolunun her santimetresinde onları dürtüklemek zorunda kalmıştı.

Ankara'yı, Türkiye'ye yaraşır bir başkent yapmaya karar vermişti. Verilen onca öğüde karşın, başkent olarak bu darmadağınık, küçük, kırsal

kasabayı seçmişti. Doğal olgular bile ona karşı işbirliği halindeydi. Kent, kışın bir balçık yığınıydı, yazınsa kurak ovalar çölünde, kıraç bir kayalık çevresine dağılmış, tozlu ve bakımsız birkaç kulübeden ibaretti. Her yerde sıtma vardı.

Bütün bunların üstesinden gelebilirdi. Ülkeyi fethedecekti. Bir savaşa girer gibi şevkle işe koyuldu. Yabancı uzmanlar çağırttı. Berlin'den Profesör Jansen ve Viyana'dan Profesör Oerley'den, geniş ve ferah caddeleri, heybetli binalarıyla büyük bir kent planı hazırlamalarını istedi. Onlarla birlikte planlar üzerinde çalıştı. Meclis, emirleri üzerine, gereken ödeneği çıkarttı. Müteahhitleri ve inşaatçıları hızlı çalışmaları konusunda sürekli uyardı. Milyonlarca ağaç diktirdi. Yollar yaptı, bataklıkları kuruttu, sıtmayı ortadan kaldırdı. Kısa bir zaman içinde on üç milyon pound harcamıştı.

Ancak, yeni kent planlandığı gibi büyümedi. Profesör Jansen'in planladığı ultra modern evler, iklime uygun düşmedi. Bu hasis toprakta ağaçlar kurudu. Ülkeyi fethedebilseydi bile, halkı fethedebilecek miydi? Türkler de pek az gayret ve coşku gösteriyorlardı. Yerlilerin oturduğu semtler ve çevre köylerdeki insanlar, yoksul kulübelerinin içinde sıkışmış, eskiden olduğu gibi yaşamakta devam ediyorlardı.

Mustafa Kemal'in tasarlamış olduğu kent, kulübeler arasında birkaç güzel binanın bulunduğu ucuz bir sıra işine dönüşmüştü.

İnşaatı sürmekte olan bir otelin, mimarının merdivenleri unutmuş olması nedeniyle bir türlü tamamlanamamasına ilişkin bir hikâye bile anlatılıyordu. Mustafa Kemal burada da halkın iradesini göz önüne almamıştı.

Mustafa Kemal yavaş yavaş işlerin üzerindeki denetimini gevşetiyordu. Gittikçe daha fazla Çankaya'ya çekildi; kendisini dış âleme kapatıp yakın dostları ve kadınları ile birkaç hükümet görevlisi dışında kolay ulaşılmaz ve ender görülebilen biri oldu. Hükümetin gündelik işleriyle uğraşmayı İsmet'e bıraktı.

Ve İsmet, bu ufak tefek, sağır kurmay subay, büyük bir hevesle, eline geçirebildiği kadarıyla iktidarı sıkıca kavradı. Can sıkıcı ve titiz, diktatörce davranan tipik bir bürokrattı. Kırtasiyeyi ve rutini seviyor ve uzun süre görevde kalan her devlet memuru gibi, sahip olduğu yetkiler ve mevkii konusunda gittikçe daha fazla kıskançlaşıyordu.

LXV

Çankaya'da Mustafa Kemal hükümdarlığını kurmuştu. Dünya görüşü Doğuluydu, yaşamı garip ve çılgıncaydı.

Artık kırk yedi yaşına gelmişti ve fiziksel olarak orta yaşın bazı alametleri görülmeye başlamıştı. Aşırı içki içmekten şişmanlamaya başlamıştı. Neredeyse renksiz denebilecek açık renkli saçları azalmaya ve alnından geriye doğru açılmaya başlamıştı. Zaman zaman yorgunluktan yüzünün sapsarı olduğu, çekildiği ve çizgilerle dolduğu oluyordu. Gözlerinde her zaman katı, içe işleyen bir bakış vardı. Bu bakışı gözlerine yapay olarak devamlı, sabit bir bakış ve bir tehdit olarak yerleştirene kadar epey uğraşmıştı. Pek ender olarak gevşediği zamanlar, yüzünü ender rastlanan bir çekicilikle ışıldatan bir gülümseme beliriyordu. Tebessüm kurşuni bir alacakaranlıkta aniden boğulan bir lamba misali hızla kayboluyor; erkek, bir kez daha haşin, mütehakkim, mesafeli ve tehditkâr görünümüne bürünüyordu.

Sağlık durumu da çok değişkendi. Bazen geceler boyu uykusuzluk çekiyordu. Depresyon nöbetlerine tutuluyordu; eski böbrek sorunu ona şiddetli acılar veriyordu. Ama yine birdenbire canlı ve hayat dolu olabiliyordu. Bir gün ihtiyar bir adam gibiyken, ertesi gün dinç ve sağlıklı görünebiliyordu.

Bununla birlikte, sınırsız canlılığında hiçbir azalma belirtisi yoktu. Kimi zamanlar raporlar isteyerek, hükümet dairelerinin işlerine ayrıntılı müdahalelerde bulunarak, bakanları çağırtarak, Meclis toplantılarına katılarak,

emirler yağdırıp insanları işe sürerek olağanüstü bir enerjiyle, durmaksızın çalışıyordu. Bir keresinde Milli İnkılâp Tarihi'nin tamamını gözden geçirdiği bir söylev vermişti[1]. Söylevi hazırlaması, yedi gecesinin tamamını almıştı; okumasını da altı gün arka arkaya tüm mesai saatleri boyunca tamamlayabilmişti. İçinde gerilimi azaltacak bir satır bile mizah olmayan ve kendisine yardım etmiş olan herkese karşı eleştirilerle dolu bu sıkıcı, tatsız hitabe, kendi kariyerinin bir savunmasıydı. Yalnızca son birkaç saat boyunca, yorgun mebusların uyanık kalma mücadelesi verdikleri sırada, sesini o uzayıp giden yeknesaklıktan çıkarıp biraz yükseltmişti.

Ardından dört gün boyunca Çankaya'da inzivaya çekildi; kimseyle görüşmeden içki içip, kâğıt oynayarak bütün bu süre içinde geceyi ve günün büyük bölümünü mahrem dostları, yani "yakın çevresi" ve kadınlarıyla geçirdi.

Böyle gecelerin ardından ya da uykusuzluktan sapsarı ve rahatsız olduğu zamanlarda, şafak vakti bir ata atlayıp bir vadide inşa ettirmekte olduğu örnek çiftliğe giderdi.

Bu çiftlik, yaşamının tadıydı. Onun için son model makineleri, en iyi, ödüllü boğaları ve domuzları, hayvan yemlerini ve gübreyi getirtiyordu. Toprak sahibi bir soylu rolünden çok büyük tat alıyordu.

Fakat aslında örnek çiftliğin ötesinde, üzeri ekinlerle kaplı verimli bir toprak, tarımla refaha ulaşan Türkiye hayalini görüyordu. Kooperatiflerin, köylülere borç verecek tarımsal bankaların kurulması, tohumların dağıtılması için emirler verdi. Sulama projeleri, yeni yollar, yeni demiryolları ve en yeni makinelerin tanıtıldığı sergiler yapılmasını planladı.

Çok değişmişti. Daha azametli ve can sıkıcı olmuştu.

Bütün hatalarına ve egoizmine karşın, bu adam bir yurtseverdi. Söylediklerinin ve yaptıklarının çoğu mantıksız, gerçek dışı, hatta aptallığa varacak bir manasızlıktaydı, ama eserine ve bunun başarısına ihtirasla inanmaktaydı. Fakat paranın olmayışı, halkının ataleti, onların açlıktan ölme sınırından biraz yukarda sefalet içinde yaşamalarına yol açan yoksulluğu, onu durduran etkenlerdi. Örnek çiftliğinde her şeyi istediği gibi tasarlayıp yaratabiliyor ve kendisi başardığı an bütün Türkiye'nin bir gün ulaşacağı sınırı gözleyebiliyordu.

1921'de hiçbir şeye sahip olmamakla övünmüştü. Sahip olduğu her şeyi milletine vermişti; eli açık davranmıştı. Ama artık cimrileşmeye, eli sıkı olmaya başlamıştı. Para konusunda açgözlü davranıyordu. Çoğunluğu aşırı derecede çürük ve güvenilmez nitelikteki ticari işlere katılıyordu. Kötü gecelerinden sonra, kendini kötü hissettiği zamanlar hırçın ve inatçı davranıyor, fikirleri de çoğunlukla çocukça oluyordu.

Sıcak bir yaz sabahı yine çiftliğe gitmişti. O gün aşırı derecede hırçındı. Su sıkıntısı çekiliyordu. Bir rezervuara sahip olması gerektiğine karar verdi, hem de derhal. Mösyö Yencke neredeydi? Yencke, Gazi'nin inşaat işlerinin çoğunu yapmış olan Holtzman'ın ajanıydı. Yencke, İstanbul'daydı! Bir an önce buraya gelmeliydi!

Mösyö Yencke trenle yaptığı yolculuktan sonra, otuz altı saat içinde Ankara'ya ulaştığında, derhal bir rezervuar yapma emrini aldı. Ne kadara mal olacaktı?

Yencke bir hesap çıkarttı; bu çok pahalı idi; azaltması gerekiyordu. Yencke miktarda ısrar etti. Mustafa Kemal öfkelenmeye başlamıştı.

Daha önce İsviçre'de bu tür bir şey görmüş olan biri "Cenevre Gölü şeklinde bir rezervuar yaptırın," dedi.

Mustafa Kemal bu fikri çok tuttu. Hırçınlığı kayboluverdi. Kuşkusuz, fikir mükemmeldi, fakat gölet, Cenevre Gölü'nün değil, Marmara Denizi'nin bir modeli olmalıydı ve kendisi de onun karşısında, kızgın yaz güneşi altında, çevresinde bulunanlara yurtseverlik üzerine bilgece ve derin anlamlar yüklü söylevler verme fırsatını bulmalıydı.

"Marmara Denizi modelinde bir rezervuar yapın," diye, emretti "Ve ölçülerin tam olarak doğru olmasına dikkat edin."

Mösyö Yencke emri yerine getirdi. Bu, çok büyük bir paraya mal oldu. Mustafa Kemal onunla pazarlık etti. Buna rağmen, rezervuar ilk verilen maliyet fiyatının iki katına çıkmıştı.

Bu, gerçeğinin kusursuz bir modeli olmuştu. Buradan inekler ve koyunlar su içiyor, kavun karpuz tarlaları sulanıyor ve kendisi de çoğu günler büyük bir zevkle onu seyrediyordu.

1 15-20 Ekim 1927 C.H.F.'nın İkinci Kurultayı (ç.n)

LXVI

Mustafa Kemal yaşamını adeta su geçirmez bölümlere ayırmıştı. Bir tarafta İsmet, Fevzi, Maliye Vekili Abdül Haki[2] ve çalışanlar vardı. Diğerindeyse yakın çevresiyle kadınları. Bir tanesi çalışma ve devlet görevlerine aitti; diğeri eğlence ve kibrini tatmin etmeye yarıyordu.

İki tarafı birbirinden ayrı tuttuğu sürece, çevrede barış hüküm sürüyordu. Fakat kısa bir süre sonra hançerler yine çekiliyordu.

Yakın çevresi, "Gazi'yi bunalmış, uykusuz, şafağa kadar içki içtikten sonra, sapsarı bir yüzle hasta bir halde çiftliğe giderken görünce korkuyorum. Avrupa'ya gitmekten ya da yolculuktan bahsettiği zaman da korkuyorum. Onsuz bizi yaşatmazlar," diyordu.

"Uyurken onu inceliyorum, iyi olduğundan böylece emin olabiliyorum. Çünkü biliyorum ki o ölürse hepimiz öleceğiz. İsmet'le Fevzi bizi asacaklar."

Ne ki, Mustafa Kemal onları birbirlerinden uzak tutuyordu. Büyük Türkiye'ye ilişkin tutkularında ve hayallerinde mahrem dostlarının hiç yeri yoktu.

Bunlar birinci sınıf serseriler ve üçüncü sınıf asalakların sağlıksız karışımı olan, kaba ve bayağı bir çevreydi. Aralarında Ali (Darağaçcı Hâkim) ile kabadayı tavırlı Ali; eğlenceli bir şivesi olan gürültücü ve zampara bir Çerkes; tam anlamıyla bir alçak olan küfürbaz ve hilekâr bir gazeteci ile ayık olduğunda iyi bir ticaret kafasına sahip olduğu halde, sarhoşken ağzı çok bozuk,

zenciye benzeyen biri vardı. Bunlardan başka, bir dizi önemsiz asker de bulunuyordu: Örneğin, Selanik'te Emniyet Müdür Muavini olan ve Suriye'den geldiği zaman Mustafa Kemal'i Abdülhamit'in hafiyelerinden kurtaran Cemal; o sırada onunla Suriye'de bulunan Müfit Lütfı; Trablusgarp'ta ona hizmet eden Nuri'de bu çevrede yer alan kişilerdi.[3]

Kadınlarına gelince, bunlar zavallı ucuz yaratıklardı. Yalnızca onu tatmin etmek için oradaydılar. Latife gittiğinden beri hiçbir kadına bağlanmamıştı.

Mustafa Kemal kendisine iltifat edilmesinden hoşlanıyordu. Yakın dostları da yağdırdıkları övgülerle ona istediğini veriyorlardı. Onların taşkın övgülerinden, kölece hizmetlerinden, kendisine bağımlılıklarından bir tür haz duyuyordu. Karamsar olduğu zamanlar onların abartılı, tapınmaya benzer saygıları kendisine bir kuvvet ilacı gibi tesir ediyordu. İyi olduğu zamanlar da onlar kendisini göklere çıkarttıkça, her zaman hazır olan alkışlarıyla eğleniyordu.

Bir tanesi, "O, Dünyanın ve bütün Tarihin En Büyük Askeri'dir," diyordu.

Beriki de, "O, bir güneştir," diyordu geri kalmamak için, "Bir Güneş ki dünyayı doldurur ve yaşamlarımızın en ufak noktasını bile aydınlatır."

Mustafa Kemal onlardan ruh halini sürekli takip etmelerini istemişti. Eğer kendisi huzursuzsa, onlar üzgün olmalıydılar. Gülümsüyorsa, neşelenmeliydiler. Onlarla yerde izmaritler, masalarda para ve iskambil kâğıtları saçılmış, sigara dumanıyla dolu odalarda, içki içip kâğıt oynardı.

Çoğunlukla onların kanlanmış gözleri, solgun yüzleriyle şafakta sendeleyerek çıkıp gitmelerini tüyleri ürpererek seyrederdi; ardından ya işinin başına döner ya da atını isteyip sabah rüzgârında örnek çiftliğine giderdi.

Özel yaşamı herkesçe biliniyordu, ama bunun yalnızca onu biraz daha popüler yapmaktan öte bir etkisi olmuyordu. Türkler incelikten uzak şarklılardı ve Mustafa Kemal'i çok iyi anlıyorlardı. O, kendilerinin ideal lideriydi; zalim, sefih, kaba ve kinci olabilirdi, ama bütün bunlara rağmen o güçlü ve kararlıydı; o, bir asker-hükümdar ve fatihti. Temel kusuru, bütün ulusun kusuruyla aynıydı. Zamparalık, her zaman atalarının en eski iftihar vesilelerinden biri olmuştu. Onun bu gürbüz, erkekçe kusurunu, kılıbıkça erdemlere tercih ederlerdi.

Tek adama dayanan bir yönetim daima büyük ölçüde can güvenliği tehlikesini de beraberinde getirir. Yakın dostlarının tehlikeli kişiler olması nede-

niyle, Mustafa Kemal'in pek de mazbut olmayan özel yaşamı çerçevesinde bu tehlike daha da büyüyordu; yarı sarhoş adamların arasında çıkacak bir münakaşada hemen silahlar çekiliyordu; bir kaza kurşunu, ani öfkeyle ateşlenebilecek bir silah, bir gece Gazi'nin ölmesiyle sonuçlanabilirdi. O zaman Türkiye'ye ne olacağını hiç kimse tahmin bile edemiyordu.

Tehlike bir akşam açıkça kendini gösterdi.

Saat çok geçti. Akşam yemeği sona ermişti. Biri muhafızı iterek salona girdiği zaman, Mustafa Kemal, içerdeki odada yakınlarından birkaçıyla kâğıt oynamaktaydı.

Kapı açıldı. Ali [4] içeri girip, şapkasını çıkardı.

Odanın havası sigara dumanıyla ağırlaşmıştı. Alman firmasının sağladığı elektrik ışığı, titrek ve kararsızdı. Ali dikkatle odaya göz gezdirdi; en uzak köşede oturan Mustafa Kemal hala kımıldamamıştı. Bir gözünde eskisinden de belirgin hale gelen kayma, onu daha korkunç ve tehditkâr gösteriyordu. Oturması için bir sandalye gösterdi.

Oda sessizdi. Ali utanç içindeydi, İsmet'le münakaşa etmişti. Kendisi ve bir arkadaşı için hükümette bir görev istemişti. İsmet ise reddetmiş, bu külhânbeylerden hiçbirinin kendi işine karışmasına izin vermeyeceğini açık açık söylemişti.

Ali, İsmet'in konuşma tarzına içerlemişti. Mustafa Kemal'e, kendisi ortadan kalkacak olursa, İsmet'in derhal onun yerine geçeceğini ima etti.

İsmet sağırdı, ama bu sözleri açıkça duydu. Kendi başına Mustafa Kemal'in teklifsiz dostlarının icabına bakamayacağını bildiğinden, Mustafa Kemal'e şikâyet etti. O da Ali'yi sertçe kendisine gelmesi için uyardı.

Ali, cesaretini toplamak için içki içerek gelmişti. Saygısız bir tarzda bacaklarını ayırarak oturdu. Birisi ona içki verdi. Odadakilerin şerefine kadeh kaldırdı ve içkiyi bir dikişte içti. Ardından masanın karşısında oturan Mustafa Kemal'e hitap etti. İsmet'ten yakındı. İsmet'e sövüp saydı. Kendisi ve arkadaşı için kabinede birer bakanlık istedi.

Mustafa Kemal hırsla ona döndü ve kendi işine bakmasını, politikadan uzak durmasını emretti.

Ali çok sarhoştu. Eli pantolonunun arka cebine gitti, fakat hızlı bir atıcı değildi.

Tabancasını çekmesinden önce, diğerleri onun üstüne atıldılar. Sandalyesi ile birlikte arkaya devirdiler; onu dışarıya, salona sürüklediler; haykırarak, homurdanarak onu tekme tokat dövdüler.

Bütün bu hengâme içinde, bu aşağılık kavganın patırtısı içinde, Mustafa Kemal kımıldamaksızın oturdu. Sonra aniden kapıya çıktı. Sesi salonda çınladı:

"Tabancasını alın ve buradan defedin."

Yüzü asık ve vücudu sıçramaya hazırlanmış gibi gergin, ona doğru yürüdü. Ali dehşete kapılmış bir halde sürünerek kapıya kadar ulaştı ve kendini dışarı attı.

Mustafa Kemal bütün gece çok keyifliydi. Tehlike, başa çıkılması gereken adamlar ve sahnenin tam ortasında egemen bir adam: İşte, yaşam buydu!

2 İsmet İnönü hükümetlerinde çeşitli kereler Milli Müdafaa ve Maliye vekillikleri yapan Abdülhalik (Renda) Bey olmalı (ç.n.)

3 Nuri Conker (ç.n)

4 Bu olayı Salih Bozok'un anılarında izlerken, söz konusu kişinin Ali Çetinkaya, yani Kel Ali olduğunu görüyoruz. Görülüyor ki, Amstrong iki Ali'yi sık sık birbirine karıştırıyor, (ç.n.)

LXVII

Mustafa Kemal, Çankaya'daki yaşamdan, bu yaşamın usandırıcı tek düzeliğinden bıkmaya başlamıştı. Sadece kısa bir süre için bile olsa köşkün aşağısında el değmemiş halde uzayıp giden sarı ovaları gerisinde bırakarak, yolculuk etmek, yaşamı ve halkı görmek istiyordu.

Hastaydı da. Kalp kriziyle birlikte iki kez baygınlık nöbeti geçirmişti. Sürekli ve çok miktarda içtiği içkinin etkileri ortaya çıkıyordu. Doktoru onu artık içkiyi azaltması gerektiği konusunda uyarmış ve bir hava değişiminin iyi gelebileceğini söylemişti.

Hepsinden önemlisi de etkinliğini yitirmeye başladığını anlamıştı. Çankaya'da kendisini ülkeden fazlasıyla soyutlamıştı. Halkla temasını kaybetmişş durumdaydı; devlet işleri üzerindeki denetimini fazlasıyla gevşetmişti; daha önce olduğu gibi kamuoyunun gözündeki saygınlığı sönmeye başlamıştı.

Çoğu kişi onun sadece görünüşte lider, saygınlığını yitirmiş biri olduğunu; Bozkurt'a ağızlık takılarak susturulmuş olduğunu ve Çankaya'ya zincirlendiğini; asıl yönetenlerin İsmet ve bakanları olduğunu bile söylemeye başlamıştı.

Canlandı ve silkindi. Hiç kimsenin kendi yerini gasp etmesine izin vermeyecekti. O merkez, denetleyen güç ve bütün herkesin üstünde yükselen reis olmalıydı. Hiç kimse onunla yan yana durmayı bile aklına getirmemeliydi. O, en büyük olmalıydı.

Sahneye dönmeye karar verdi; tüm dikkatleri toplayacak bir dönüşle yine sahne ışıklarının altına girecekti, İstanbul'a gidecekti. Burada, Padişah'ın sarayından uzun zamandır tasarladığı köklü bir reformu başlatacaktı. Türkçede kullanılan Arap harflerini Latin alfabesiyle değiştirecek, böylece tüm Türk yazınında, Türklerin birbiri arasındaki tüm yazılı iletişimde köklü bir devrim yaratacaktı. Türkiye'deki tüm düşünceyi temelinden değiştirecekti.

Milletin yüzde onu bile okuma bilmiyordu. Karmaşık Arap yazısı, öylesine zordu ki okuma yazma din adamlarıyla birkaç entelektüelin tekelinde kalmıştı; bu, Türklerin adeta bir duvarla Batı'dan ayrılmasına, karmaşık Arap düşüncesi ve Farsçanın yapaylığıyla ellerinin kollarının bağlanmasına yol açmıştı; dil öylesine girift bir hale gelmişti ki, Türkçeyi öğrenmenin gerektirdiği büyük çabayı, pek az yabancı göze alabiliyordu; pek az Türk herhangi bir Batı dilini öğrenebiliyordu.

Mustafa Kemal'in büyük bir hayali vardı. Kolunun bir hareketiyle bütün bu sorunları yerle bir edebilirdi. Bütün halkını eğitimsizlerle eğitimlileri, din adamlarıyla hamalları yeniden okula gönderecekti; hepsinin okumayı ve yazmayı öğrenmesi gerekiyordu. Bilginin muazzam giriş kapısını önlerine açacak ve bu kapıdan başarıyla geçmeleri için onlara öncülük edecekti.

Hazırlıklara başladı. Özel ve sosyal yaşamında daha mazbut ve edepli davranmaya başladı. Yakın çevresiyle kadınlarına daha az vakit harcadı. İçkiyi ve kâğıt oynamayı azalttı ve daha fazla uyumaya başladı. Sağlığı düzeldi. Yine işbaşında ve yine mutluydu.

Büyük bir titizlikle Batı dillerinin alfabelerini inceledi: 1924'de Bakû'deki bir konferansta Sovyet Cumhuriyetleri, Orta Asya'daki tüm Tatarların kullanması için Latin alfabesini benimsemişti. Mustafa Kemal onların sistemini öğrendi. Dil uzmanı profesörleri getirtti ve onlarla birlikte Türkiye'nin ihtiyaçlarına uygun, Latin harflerinden oluşan bir alfabe hazırladı. Mustafa Kemal, bu harfler üzerinde ustalaşıncaya değin, her gün saatlerce çalıştı.

Artık hazırdı. 1928 yılının yaz tatilinde hükümet, Ankara'nın tozundan ve sıcağından ayrılıp İstanbul'a, Boğaziçi kıyısına taşınacaktı.

İstanbul halkı, Ülkenin Kurtarıcısı'nı, Gazi'yi selamlamak için kitleler halinde sokaklara aktı. 1919'dan beri kente gelmemişti. Bayrakların

dalgalandığı, topların selam atışları yaptığı ve kalabalığın sevinç gösterilerinin olduğu sokaklardan muhteşem bir törenle ağır ağır geçip, Boğaziçi'ne indi ve Dolmabahçe'deki Padişah sarayındaki ikametgâhına geldi.

Alışıldık çalışma tazını sürdürdü: Dikkatli hazırlıklar, iyi seçilmiş bir fırsat ve tiyatrovari bir başlangıç; ardından öğretmen rolünü oynayarak ikna çabaları, güzellikle yola getiremediği takdirde insafsızca zor kullanarak, dürterek harekete geçirme.

Tüm sosyeteyi sarayda verdiği bir konferansa davet etti. Balo salonunun bir köşesine bir platform ve sandalyeler koyuldu. Dinleyiciler arasında mebuslar, memurlar, üst düzey din adamları, gazeteciler, yazarlar, öğretmenler, sosyete hanımları ve varlıklı tüccarlar bulunuyordu. Platformun üzerine konulmuş sandalyelere, İsmet ve hükümet üyeleri ile Meclis Başkanı Kazım ve onun yanında da Mustafa Kemal dizilmişti. Platformun diğer ucunda, bir kara tahta ile bir kutu tebeşir duruyordu.

Mustafa Kemal ayağa kalktı. En iyi giysilerinden birini giymişti; üzerinde bir redingotla sabah kıyafeti vardı; aynı zamanda en iyi ruh hali içindeydi. Dinleyicilerine neden hepsini buraya davet ettiğini belirten kısa bir açıklama yaptı; Arap yazısının güçlükleri ve dezavantajlarıyla Latin alfabesinin avantajlarım anlattı. Sonra kara tahtanın üzerindeki yeni alfabenin noktalarını, çengellerini ve bağlantılarını açıklayarak nasıl kullanılacağını bizzat yazarak gösterdi.

Dinleyicilerden rast gele iki kişiyi çağırıp yeni alfabenin nasıl kullanacağını bir kez daha açıkladı ve tahtaya adlarını yazmalarını istedi.

Çok iyi bir öğretmendi: Açık, kesin ve öğrencileri üzerindeki hâkimiyetinden emin, onların beceriksiz çabalarına karşı şakacı ve alaycı.

Dinleyiciler bütün dikkatleriyle derse katıldılar. Her birinin güzel bir öğle uykusu çekiyor olacağı bütün o sıcak, uyku verici öğleden sonra saatleri boyunca hiçbiri ne kestirdi ne de dikkatinin dağılmasına izin verdi. Bunu yapanın başı derde girebilirdi. Gazi'nin verdiği talimatları adeta yutarcasına dinlediler; şakalarına ve alaylarına gürültülü kahkahalar attılar.

Bütün İstanbul, yeni yazıyı öğrenmeye koyuldu. Mustafa Kemal, kara tahtası ve tebeşirleriyle yolunun üstündeki kentlileri ve köylüleri çağırtıp

açık alanlarda dersler verdiği, daha önce hiç yazı yazmamış insanlara kendi adlarını yazdırdığı büyük bir ülke turuna çıktı.

Çabaları, İstanbul gibi ülkenin her yerinden ses getirdi. Bu fikir, tüm ulusun hoşuna gitmişti. Zenginliğin ve refahın altın anahtarı işte buydu. Yeni yazının öğrenilmesi her şeyin önüne geçmişti. Büyük bir heyecan çığı halinde, bütün ülke okullara aktı. Köylüler, çobanlar, hamallar, esnaf, gazeteciler, politikacılar, hepsi aynı düzeyden başlayıp öğrenme çabasına girişmişlerdi. Genci, yaşlısı camilerde, kahvelerde, meydanlarda ellerinde bir taş tahta ve kalem ya da bir parça tahta ve tebeşir, oturmuş büyük A'lar ve B'ler yazıyor, yüksek sesle heceliyor ve büyük bir ağırbaşlılıkla ayrıntıları tartışıyordu.

İsmet'in onu yarı istihzayla adlandırdığı gibi, Mustafa Kemal "Baş Öğretmen"di. Halkı teşvik ve sevk etti. En iyi sonucu aldığı kişilere ödüller verdi. Yeni yazıda ustalaşanlara memurluklar vaat etti. Başaranların önüne açılan muhteşem geleceği anlattı. Dans partnerleri, elindeki dilekçeyle bir mebus, derdini anlatan bir köy muhtarı, kısacası yanına bir vesileyle yaklaşan herkesi sınavdan geçirme fırsatını hiç kaçırmadı. Bir keresinde bir balonun ortasında dansı bırakıp bir tahta ve tebeşir istedi ve ders verdi. Ondan sonra yeni yazı konusundaki başarısızlığın cezaya, mevki kaybına hatta yurttaşlıktan çıkarılıp sürgün edilmeye yol açacağı bir tarih belirledi. Mahkûmlar cezalarını tamamlasalar bile Latin harfleriyle okuma ve yazmayı öğrenmedikleri sürece serbest bırakılmayacaklardı.

Ülkeyi bir baştan diğerine gezerek, her gün ve her gece uzun saatler boyunca şaşırtıcı enerjisiyle halkına ders vererek çalıştı. Bir kere daha toplumun odak noktası olmuştu. Her göz yine onun üzerine dikilmişti. Sahneyi ele geçirmişti.

Bu sürekli çabalama, sıradan bir insanı yıpratabilirdi, ama Mustafa Kemal kesinlikle gevşemedi. İşi biter bitmez, derhal mahrem dostlarını toplayıp eskisi kadar çılgınca olmasa bile yine içki ve oyunlu yaşamına başladı.

Sarayda resepsiyon verildiği geceydi. Dinleyicilerine üç saatlik ders fazla gelmişti, fakat Mustafa Kemal yaşam doluydu. Akşam yemeği ve oyun oynamak için iki diplomatı davet etti.

Bir masada onlarla oyun oynuyordu, mahrem dostları çevrelerini almış, içki ve sigara içerek oturuyorlardı. Ara sıra kadınlardan biri içeri giriyordu. Mustafa Kemal olanların farkına bile varmıyordu. Kendini oyuna kaptırmıştı.

Her zamanki gibi kazanıyordu. Ortaya sürülen para yüksekti; kazanç yığını hızla yükseliyordu. Siyah gece, günün ilk ışıklarında erirken hâlâ oynuyorlar ve hâlâ Mustafa Kemal kazanıyordu.

Yüzleri solgunlaşmış ve yorgun düşmüş diplomatlar gitmek üzere ayağa kalktılar. Mustafa Kemal gerindi. Kendini oyuna öylesine kaptırmıştı ki gecenin sona erdiğini bile fark etmemişti.

Eski padişah hareminin bulunduğu odaların üstündeki tirizlerle bölünmüş pencereye doğru yürüdü. Yüzünde hiçbir yorgunluk belirtisi yoktu. Gözleri her zamanki çatkın ifadesiyle bakıyordu.

Aşağıda, birkaç yıldızın ölgün ışığıyla beneklenmiş Boğaziçi, simsiyah, pırıltılı akıyordu. Karşıda, Anadolu kıyısı, şafağın aldatıcı gri ışığında siyah görünüyordu. Balıkçı filosu Karadeniz'e doğru, yoluna gidiyordu. Simsiyah suyun sessizliği içinde küreklerin ıskarmozlarda çıkardığı gıcırtıyı, adamların konuşmalarını rahatça işitebiliyordu. Bir halatı çekerken hep birlikte bağıran adamların sesini duyabiliyordu.

Masaya döndü. Bir süre kazandığı paralara baktı. Bir el hareketiyle hepsini bir araya yığıp, masanın ortasına getirdi.

"Size ait olanları ayırın" dedi, "ve geri alın."

Bu Boğaz'daki padişah sarayındaki Doğulu hükümdarın jestiydi.

Diplomatlara iyi geceler dileyip çalışma odasına geçti. Programda erkenden çıkılacak bir eğitim turu ve daha önce de tamamlaması gereken bir sürü iş vardı.

LXIX

Mustafa Kemal yarı yarıya iş başına geçerek, ülkeyi gittikçe daha fazla reformlara doğru sürüyordu. Bütün sanatlar çağdaşlaştırılmalıydı. Din adamları, insanın resmedilmesini dört yüz yıldır yasaklamışlardı. Kendi heykellerinin yapılmasını emretti. Ankara'da çıplak modellerle çalışacak karma bir sanat okulu açtı.

Batı müziğini yerleştirmek istiyordu. Türklerin Araplardan öğrendikleri genizden gelen, kedi sesine benzer yüksek sesten vazgeçilmeliydi. En son çıkan Viyana valslarını, son moda zenci cazını ve fokstrotu ülkeye getirtti.

Herkesi -bakanları, mebusları ve bürokratları- bunlarla dans etmeye mecbur etti. Dans etmek, uygarlığın ölçütüydü. Eğer genç adamlar mahcup bir halde bir kenarda duracak olurlarsa, onlara partnerler buluyor ve dansı bizzat açıyordu, iyi ailelere mensup genç adamlara nasıl iyi bir kavalye olacaklarını öğreten; ritim duygusuna sahip olan ve kekelemeyen genç kızlara da dans partneri olmayı ve sohbet etmeyi öğreten okullar açtı.

Birçok yetim kızı, manevi evlat olarak benimsedi. Kimileri dudak büküp kötü yakıştırmalar yaptılar, ama onları görmüş olan diğerleri, bunu gerçek anlamda yurtseverce bir jest olarak değerlendiriyorlardı. Bu kızlar, iyi bir Türk olmanın ilk şartı olarak usta birer dansçı olmayı öğreniyorlardı.

Türk danslarının da çağdaşlaştırılmasına karar verdi. Zeybek, balo salonlarında oynanacak şekilde uyarlanmalıydı. Fakat zeybek, yabanıl dağlıların bir kamp ateşi çevresinde, bıçakları ağızlarında olduğu halde yaptıkları

tehlikeli bir oyun olduğundan bir içki partisinden sonra balo salonunda oynanmak için pek uygun bir oyun değildi.

Dans konusunda Gazi, yalnızca bir kere tereddüde düştü.[5] Yoksa Batı uygarlığı onu yanıltmış mıydı?

Mustafa Kemal uzun zamandan beri, yalnız kadının kurtuluşunu değil, aynı zamanda onların tüm devlet işlerinde yer almalarını da sağlamaya azmetmişti.

Onları peçelerini çıkarmaları ve ortalığa çıkmaları için teşvik etti. Yerel seçimlerde oy kullanma hakkını verdi ve genel seçimler için de bu hakkı vereceğini vaat etti. Halk Fırkası'nda üye olarak, erkeklerle aynı düzeyde yer almalarını sağladı. Hukukçu ve doktor olarak yetişmelerine yardım etti. Ankara'da iki kadın, hâkim olarak atandılar. Dört kadın, İstanbul Belediye Meclisi üyesi olarak seçildiler.

Kız kardeşi Makbule ve en gözde manevi evladı Afet, ona yardımcı oldular. Onlarla birlikte, sosyal hizmet okulları açtı. Çocukların çalıştırılmalarının, meyhane, kahvehane ve denetimsiz sinemalara alınmalarının yasaklanmasına ilişkin bir Çocuk Hakları Yasası hazırladılar. Her yıl bir haftalığına her hükümet görevlisinin yerini bir çocuğun aldığı ve devletin çocuklar tarafından yönetildiği bir Çocuk Bayramı tesis ettiler.

Mustafa Kemal, bir kez daha Halk Fırkası'nın ve devletin faal başkanı olarak çalışmalarına hız verdi. Her konuda raporlar hazırlattı; bakanları, mebusları, daire başkanlarını çağırttı; tüm kontrolün kendisinde olması için bütün kararların önüne getirilmesini talep etti.

Muhalefetle karşılaştı. Çankaya'da kendisini soyutladığı aylar boyunca, İsmet devlet yönetiminde gittikçe daha fazla söz sahibi olmuştu. İşleri Mustafa Kemal'e devretmeye yanaşmadı.

İsmet, ne Mustafa Kemal'in zekâsına ne de dehasına sahipti. Çoğu bakımdan aşırı derecede aptal ve cahildi. Kafası ve deneyimi olan hiç kimsenin düşmeyeceği hatalara düşüyor, fakat hiçbir şekilde tavsiyelere kulak asmıyordu. Ona göre tavsiye, muhalefet demekti; hemen eziyordu. İktidar, kendi yeteneklerine karşı onda büyük bir inanç yaratmıştı. Eskişehir önlerindeki siperlerdeki halim selim, ödün vermez kumandan gitmiş, yerine geçimsiz ve dogmatik bir buyurgan gelmişti. Sağlığı ve onunla birlikte

tabiatı da bozulmuştu. Yabancılardan nefret eden bir aşırı milliyetçi olarak görüşlerinde iyiden iyiye katılaşmıştı. Ne var ki kesinlikle dürüsttü, aynı zamanda en az Mustafa Kemal kadar ısrarcı, dik başlı ve kararlı olmuştu. Düşündüklerini söylemekten çekinmiyordu. Mustafa Kemal'i devlet başkanı olarak kabul etmekteydi, ama ona yürütme erkini geri vermeye yanaşmıyordu. İlkeleri şöyle özetlenebilirdi:

"Gazi temsil etmekle birlikte, Devlet'i asıl yöneten hükümettir." Bu sözünü Gazi kısaca şöyle yanıtladı: "Ben yönetiyorum"

İki adam arasında sürekli bir geçimsizlik vardı. Zaman zaman kavgaya dönüşen bu anlaşmazlıkta, Fevzi aralarına girerek barışı sağlamaya çalışıyordu. Mustafa Kemal, 1930 yazında hükümetin İstanbul'a taşınmasını emretti; İsmet ise bütün bakanlarına Ankara'da makamlarında kalmalarını emretti. Mustafa Kemal dışardan dönen tüm diplomatik temsilcilerin, raporlarını doğru kendisine getirmelerini emretti; İsmet ise onlara raporlarını bağlı oldukları dairelere vermelerini emretti. Mustafa Kemal birinin Maarif Vekili olmasını istedi; İsmet ise eğitimsiz ve kaba biri olmasına rağmen bir başka adayın üzerinde ısrar etti. Mustafa Kemal, hükümete ilişkin raporların doğrudan kendisine gönderilmesini emretti; İsmet ise bu raporların ancak kendisinin aracılığıyla gönderilebileceğinde ısrarda diretti.

Yakın çevresi ve Mustafa Kemal'in mahrem dostları da siyasete ve devlet işlerine burunlarını sokarak gerilimi artırdılar, İsmet onların müdahalelerine şiddetle karşı koydu.

Mustafa Kemal, muhalefet edilmeye alışkın değildi. İsmet'siz yapamazdı, fakat İsmet'in dik başlılığı, azametli güveni, katılığı ve sağırlığı, Mustafa Kemal'i çileden çıkartacak kadar sinir bozucuydu.

5 Büyük ve uygar bir Batılı devletin ünlü bir diplomatının, zarif bir partnerin önerisine karşın dans edemediğini görmüştü.

LXX

1930 yazında, aralarındaki geçimsizlik doruğa tırmandı. Paris Büyükelçisi olan Fethi, İsmet'in yönetimi altındaki Türkiye'nin felakete doğru sürüklendiğini belirttiği bir protesto mektubu göndermişti. Hazine bomboştu; orduya haftalardır maaş ödenemiyordu; hükümet hiç sevilmiyordu. Gazi'ye yaptığı bir ziyarette konuyu tekrar açmıştı.

O yaz Mustafa Kemal tatilini İstanbul'un biraz dışında, İzmit Körfezi kıyısındaki bir köy olan Yalova'da geçiriyordu. Yalova'yı birinci sınıf bir sahil beldesi yapmak, o yılki hobisiydi. Yeni yollar yaptırmış, tren seferlerini ıslah etmiş, bir otel yaptırmış ve Roma hamamlarını onartmıştı.

İstanbul'un elit tabakasının Yalova'ya gelmesini teşvik etmek için bir balo verdi. Olağanüstü neşeli bir balo olmuştu; bol miktardaki tatlı şampanyayla rakı, baloyu daha da canlandırdı; herkes dans etti. Davetliler gittikten sonra Mustafa Kemal İsmet, Fethi ve birkaç dostunu kendisine katılmak üzere bulunduğu odaya çağırttı.

Çok keyifli bir ruh hali içinde bulunuyordu. Bütün uygar ulusların kökeni olan Turan ya da Türk soyundan geldiğine ilişkin en gözde teorisini açıklamaktaydı. Bilim adamlarının Türklerin Japonlarla ya da bazı karanlıkta kalmış Çin kabileleriyle akraba olduklarına ilişkin son bulgularını ince bir alayla çürütmüştü. Son derece ağır, ciddi bir dille, öğrencilerinin bulunduğu bir sınıfta ders veren bir dilbilim uzmanı gibi ara sıra iki parmağını şakağına dayayarak İngilizlerin Türk soyundan geldiğini açıkladı. Kent

şehrinin adı, Taşkent'le aynı kökten geliyordu. İngiltere'deki pek çok nehre verilen Ouse (uzç.) adı, Karadeniz kıyısında yaşamış olan bir Türk kabilesinin adından alınmıştı; Fransızlar, Almanlar hatta Amerikalılar Türk kökenliydi.

Dinleyicileri, onu birer öğrencisiymişçesine sessizce oturmuş dinliyorlardı. Çoğu ona tamamen inanıyordu. Aralarından bazıları onun gaipten haber verme gücüne sahip olduğuna bile inanmaktaydı. Herhangi biri onun fikirlerine ters düşmeydi çok uzun zaman olmuştu. Çevresini kendisini pohpohlayan, abartılı övgüler düzen minnettar ve hayran bir grup temelinde soyutlandığından, zaman zaman ayaklarının yere basmak zorunda olduğunu unutması çok doğaldı. Bir Kâhin haline gelmişti -ve kâhinlerin çoğu gibi sık sık en yıkıcı yavan sözleri ortaya koyuyordu- ve bazen, tıpkı o akşamki gibi en anlamsız sözleri söyleyebiliyordu. Kâhin saçma sapan konuşuyordu.

Konuşma konuları genelleşti. Siyasete ve hükümetin belirli faaliyetlerine kaydı. Hava gerginleşmiş, tartışma şiddetlenmişti; eleştiri olarak sert sözler sarf ediliyordu.

"Bu sorunları niçin Meclis'in önüne götürmüyorsunuz?" diye sordu Gazi.

"Hükümet, Meclis'in ne içinde ne de dışında tartışılmasına izin vermiyor," cevabı verildi.

Gazi, İsmet'e döndü, ancak, küçük adam bu söze karşı kendini savunmadı.

"Burası siyaset yapılacak yer değil," dedi birdenbire. "Eleştirilerinizi ya da sorularınızı doğru yerde, yani Meclis'te cevaplayacağım. Fethi ya da başkası, böyle yapacak birini bulursanız, anayasal bir muhalefet örgütleyin ve karşıma çıkarın," dedi. Bu, öfkeli bir meydan okumaydı.

O gittikten sonra Mustafa Kemal kalıp konuşmayı sürdürdü. Ülkede pek çok şeyin yolunda olmadığı ve hoşnutsuzluğun arttığı açıktı. Bir muhalefet partisi, emniyet sübabı işlevi görebilirdi. Bu İsmet'e de iyi bir ders olacaktı; artık büsbütün azametli biri olmuştu.

Dahası bu, halkının eğitimine yönelik büyük eseri için de ileri bir adım olacaktı. Bir muhalefet partisi kuracaktı. Bu partiye "Serbest Cumhuriyet Fırkası" adını verecekti.

Parlamentoda muhalefetin varlığı, katı mutlakıyeti anayasal bir hükümete dönüştürecekti.

Bu denemeyi bizzat kendisi yönetecekti.

LXXI

Mustafa Kemal deneyini özenle hazırladı. Türklerin siyasal anlayışını, halkına olan inancının doğruluğunu ilk kez gerçek anlamda sınayacaktı.

Çoğu kişi, özellikle yabancılar, halkın yalnızca kendi seçtiği adaylara oy vermek zorunda olması nedeniyle, son altı yıldır yapılan seçimlere gülüp geçiyordu.

Kendisi de bu seçimleri, seçmenlerin oy verme alışkanlığı edinebilmeleri için bir tür alıştırma olarak görüyordu. Bu seçimler, halkın kendi sorumluluklarını üstlenmesi gereken zaman geldiğinde, kendi temsilcilerini seçme ve kendi kendisini yönetme hazırlığı idi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı Meclis'teki tanınmış mebuslara kurdurdu ve başkanı olarak da Fethi'yi seçti. Halkın bu partiye katılmasını istediğinin bilinmesini sağladı. Kız kardeşi Makbule ile yakınlarından üçü bu partinin ilk üyeleri oldu.

İngiliz sistemini inceledi ve uygun buldu. Fethi ve İsmet ile birlikte partilerinin ileri gelenlerine ayrıntılar hakkında dersler verdi; Meclis'te ve bütün ülkeyi dolaşarak yapacakları siyasal toplantılarda, her iki parti birbirlerine hücum etmeliydi; mesai saatleri dışında dostluklarını sürdürmeliydiler; Meclis'te Fethi, İsmet'e istediği kadar sövüp sayabilirdi ve İsmet de ona aynı şiddetle cevap verebilirdi; dışarıda dostça birlikte yemek yemeliydiler; her ikisi de Türkiye'nin iyiliği için çalışıyorlardı.

Sonunda hazır olunca, denemenin İzmir'de başlatılmasını emretti. Fethi konuşma yapmak için oraya gitti.

Program hazırlandığı gibi yürümedi. Yerel güvenlik görevlileri, toplanmışş olan kalabalığı dağıttı, Fethi'nin yandaşlarını tutukladı ve kendisine de toplantı yapma izni vermedi.

Ertesi gün, İsmet ve durumu denetlemek üzere Gazi de İzmir'e gittiler. Gazi, Fethi'ye bütün imkânların sağlanması için emirler verdi, toplantıya dinleyicilerin katılımını sağladı, hatta alkışlanması için şakşakçılar bile tuttu.

Kent halkı ve memurlar şaşkınlık içindeydiler. Bu, onların bütün deneyimlerinden farklı bir şeydi. Hiçbir hükümet bir muhalefete izin vermemişti; muhalefetin teşvik edildiği daha önce kesinlikle görülmemişti; muhalefeti susturmak memurların göreviydi, halk hükümeti onaylamasa bile susmak zorundaydı; bu yenilik, yalnızca hükümetin sonunu hazırlamak anlamına gelebilirdi.

Bazı çirkin gösteriler oldu. Gazete idarehaneleri taşlandı ve yakıldı. Pek çok gösterici dövüldü, pek çoğu tutuklandı, bir tanesi de vuruldu. Polis ve memurlardan her iki tarafı da gözetmeleri isteniyordu. Bütün bunlar, siyasete ilişkin sahip oldukları düşüncelere kesinlikle tersti.

İkinci adım, Ankara'daki Meclis'te atıldı. Sahne yine özenle hazırlanmıştı. Bu, parlamenter bir hükümetin nasıl işleyeceğini gösteren bir derse benzemeliydi. Başkanlık kürsüsünde "Başöğretmen" olarak olayı idare eden Mustafa Kemal oturuyordu.

Serbest Fırkacılar, Fethi'nin önderliğinde hükümete şiddetle hücum ettiler. Altı yıldır ülkeyi Halk Fırkası yönetiyordu. Sonuç, ekonomik ve mali çöküntü nedeniyle tam bir felaketti; ülkenin gelirinden çok daha fazlasını işe yaramaz yollara, gereksiz demiryollarına ve belediye parkları gibi pahalı oyuncaklara harcamışlardı. Kişisel mali çıkarları için, devlet tekelleri yaratmışlardı; ihracat tamamen durmuştu; Türk Lirası piyasada değer kaybetmekteydi. Sermayeye ihtiyaç vardı, ama kimseye güven veremedikleri için, sermaye de bulamıyorlardı; yabancı karşıtı görüşleri yüzünden, bu durumun sorumlusu İsmet'ti. Katı siyasası, sürekli yaptığı hatalar nedeniyle, İsmet bütün ülke genelinde yaygınlaşan bu bunalım ve

hoşnutsuzluğun tek nedeniydi; ülkeyi batağa sürükleyen İsmet ve hükümetinin kendilerinden menkul yanılmazlığı ve cehaleti olmuştu.

İsmet aynı hararetle iddialara cevap verdi. Mecus'taki çekişme gittikçe kızışıyordu. Halk Fırkası yıllardır eleştirilmemişti. Buna karşı koydu. Hakaretler edildi. Tehditler savruldu. Kel Ali ayağa fırladı.

"Hıyanet-i Vataniye anlamına gelen bu sözleri dinleyecek miyiz?" diye haykırdı. Fethi'yi işaret ederek, "İşte Mondros Mütarekesi'ni imzalayan adam," dedi ve bu kez İsmet'i göstererek devam etti, "Ve işte Lozan Antlaşması'nı imzalayan adam. Bu iradesiz vatan haini ile bu yurtsever arasında bir seçim yapmak söz konusu olabilir mi? Fethi başvekilken Kürtler ayaklandı. Ayaklanmayı İsmet bastırdı."

Mustafa Kemal'in gözetimi altında hem İsmet hem de Fethi kendilerine düşen rolleri hayranlık uyandıracak bir başarıyla oynuyorlardı. Meclis'ten kol kola, konuşup gülüşerek çıkıyorlardı.

Fakat aldıkları talimatları, Gazi'nin titiz tembihlerini tamamen göz ardı eden taraftarları, yukarıdaki kürsüden onları izlediğini unutarak yumruk yumruğa geldiler. Tabancalar çekildi; kavgalar edildi; mebusları dostlarıyla dinleyiciler ayırmak zorunda kaldı; hâlâ öfkeli oldukları halde bağıra çağıra, münakaşalarını sürdürmek üzere kahvelere ve lokantalara koşuştular.

Aşağısındaki bu kızgın velveleyi denetleyemez ve etkileyemez bir durumda başkanlık kürsüsünden seyrederken Mustafa Kemal, bunun ne istediği ne de beklediği sonuç olmadığını fark etmişti.

Meclis'teki kargaşa dışarıda nelerin olabileceğinin bir göstergesiydi.

Genel seçimler yaklaşmıştı. Hükümet, on yıldır basın üzerinde sıkı bir sansür uygulamış, konuşma özgürlüğünü de bütünüyle kısıtlamıştı. Mustafa Kemal, yeni partiyi kurmak için her ikisini de kaldırdı ve bu seçimlerde seçmenlerin istedikleri adaylara oy vermekte özgür bırakılmalarına ilişkin emirler verdi.

İsmet İnönü

Sanki kaynayan bir kazanı devirmişti. Başlangıçta birkaç mırıltı duyuldu; bir iki gazete cesur birkaç makale yayınlama riskine girdi; bir iki konuşmacı hükümeti eleştirmeye cesaret etti. Polis hiçbir eyleme girişmeyince, mırıltılar homurtulara dönüştü, homurtularsa büyük bir yakınma kükremesine.

Boyutları ve şiddetiyle Mustafa Kemal'i şaşırtan yakınmalar, ülkenin her kesiminden ve her sınıftan adeta çağıldadı. Ağzı tıkalı olan Türk halkı, on yıldır sessiz ve itaatkâr oturmuştu. Ama artık dili çözülmüştü. Bu, sonunda hoşnutsuzluğunu dile getirebilen ulusun kükreyişiydi. Bazı yerlerde denetim altına girmeyen bir şiddetle patlak veriyordu.

Tüccarlar ve esnaf yakınmaktaydı: Hiç sermaye ve kredi yoktu ve İsmet ile onun sekter siyasası iktidarda kaldığı sürece olmayacaktı da sonuçları düşünülmeden ansızın konan vergiler kârlarını yiyip bitirerek ticareti tehlikeye sokmuştu; memurlar eskisi kadar yiyiciydi; eskiden hiç değilse kime rüşvet verileceği bilinirdi, artık bütün memurlara vermek gerekiyordu; düşüncesiz ve ahmakça hazırlanmış yasalarla ve hükümetin ticarete daha da sinir bozucu nitelikteki müdahaleleriyle nasıl başa çıkabilirlerdi ki tümüyle iflasa uğramışlardı.

Armatörlerin, ihracatçıların, yükleme-boşaltma şirketlerinin ve mavnacıların da benzer şikâyetleri vardı. Limanlar için kötü planlanmış düzenlemeler onları iflas ettiriyordu; gümrük ve pasaport memurları kırtasiyeci ve yiyiciydi; bütün bu hırsızlıklar, belirsizlikler, güçlükler ve sürekli değişen yasalar yüzünden hiçbir gemi Türk limanlarına uğramaz olmuştu. Bütün gemiler Atina'ya gidiyorlardı. İstanbul, İzmir, Trabzon gibi

bir zamanlar son derece işlek ve gelişkin olan bütün limanlar şimdi bomboştu; ticaret tamamen durgunluk içindeydi.

Bankalar ve büyük ticarethaneler de uyarı sinyalleri veriyordu. Hükümetin tutumu onları iflasa sürüklüyordu; çok müsrifti; ulusal gelir düşmekteydi; gelirin üçte birinden fazlası savunmaya harcanıyor, en çok gözetilmesi gereken şey olan ülke çapındaki yeniden teşkilatlanma zorunluluğu ihmal ediliyordu; sermaye hayati bir gereksinmeydi. Ancak dışardan sağlanabilirdi; İsmet yabancı borçlara sırt çevirdiği sürece, ticari bir canlanma için hiç şans yoktu; yabancı karşıtı duygularını göstermeye ve eski borçları ödemeyi reddetmeye devam ettiği sürece, hiçbir dış sermayedar Türkiye'ye güven duymayacaktı.

Hükümet memurları arasında da derin bir hoşnutsuzluk vardı: Maaşları az, ödemeler düzensizdi; geçim koşulları eskisine göre iki kat ağırlaşmıştı; Avrupa standartlarında yaşamaları ve giyinmelerinin yanı sıra dürüst olmaları da bekleniyordu; ancak, düşük maaşlarını destekleyebilecek ek işlerde çalışmaları yasaklanmıştı; bütün bunlar çok mantıksızdı.

Çiftçiler ve köylülerin yakınmaları daha da acıydı; kendilerine ödünç para, tohum, yol, makine ve sulama vaat edilmişti, hiçbirini alamamışlardı; üç yıllık kuraklık onları mahvetmişti, hükümet yardım etmemişti; aslında vergiler eskisinden de ağır, vergi memurları eskiden olduğundan daha aç gözlü ve hoyrattı; kuraklığa karşı hiçbir birikimleri olmadan hayvanlardan biraz daha iyi yaşayarak açlıktan ölme sınırında mücadele ederken, bütün bu yeni düşüncelerin, Cumhuriyet, yeni giysiler, yeni vakit geçirme yolları, yeni konuşma ve yazma yolları, onlara ne faydası oluyordu? Tarlaları boştu; toprakları ıssızdı; yeni fikirler değil, yiyecek istiyorlardı.

Yakınmaya her sınıftan kadınlar da katıldı. Yiyecek, giyecek, yakacak, kira, hepsi çok pahalıydı ve ellerine artık daha az para geçiyordu; Cumhuriyet onlara özgürlüklerini vermişti; özgürlük açlıktan ölmek demekse, özgürlüğün ne yararı vardı? Durumları Padişah'ın zamanında olduğundan çok daha kötüydü. Mustafa Kemal'in denemesini hayata geçiren ılımlı, halim selim, mülayim Fethi'nin ardında ticaretin durgunlaşmasından ve tarımın mahvolmasından yakınan ve Mustafa Kemal'in reformlarına şaşırıp kalarak karşı koyan binlerce hoşnutsuz unsurdan oluşan bir kitle toplandı. Bunlara eski rejime ve Padişah'a özlem duyan din adamları ve dervişler, İttihat ve

Terakki Cemiyeti'nin kalıntıları ve Mustafa Kemal'in 1926'da ezdiği muhalefetin paçayı kurtarabilmiş unsurları da katıldı.

Bütün ülke yeni ve tehlikeli bir ruhla ayağa kalkmıştı. Bütün yakınmalara karşın, o zamana değin herkeste Gazi başta olduğu sürece her şeyin düzeleceğine ilişkin genel bir inanç ve gözü kapalı bir iman egemen olmuştu.

Yakınma ve eleştiri kükreyişi, ulusun kitle psikolojisini etkilemekteydi. Gazi'ye olan bu iman, bu körü körüne yerleşik inanç, yok olmaya başlıyordu. Bu yok olursa, onunla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin istikrarı da gidecekti. Bu inanç, üzerine geleceğin inşa edildiği temeldi.

Gazeteler İsmet ve adamlarına yönelik kişisel hakaret kampanyasına başladılar. Mustafa Kemal'in adı tenis topu gibi oradan oraya fırlatılıyordu; artık kutsal bir figür olmaktan çıkmıştı. Ona karşı ihtiraslı politikacılar ya da devrimciler değil, hoşnutsuz vatandaşlar tarafından birçok suikast planları yapılmaya başlamıştı.

Pek çok yerde ciddi sorunlar baş gösterdi. İzmir'de komünistlerce örgütlenen incir işçileri grevini genel bir ayaklanma izledi. Fransız sınırında, güneyde Ermeni devrimcilerin parmağı olan ve silahlı Kürtlerin de yardım ettiği bir ayaklanma çıkmıştı. Bütün İran sınırı boyunca Kürtler yine yakıp yıkıp öldürerek başkaldırmalardı. Salih Paşa'nın kumandasındaki on beş bin kişilik Türk kuvvetleri onları köşeye sıkıştırıp ezmenin çok güç olduğu kanısındaydılar.

Birçok yerde Türk köylüleri vergilerini ödememişler, vergi memurlarını tartaklayarak köylerinden kovmuşlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti şubeleri ve eski muhalefet yeraltında örgütlenmeye başlamıştı. Din adamları ve tarikatlar eski rejime dönmek için çalışmalar yapıyorlardı. Polisler, askerler, jandarmalar ve kamu hizmeti çalışanları arasında da hoşnutsuzluk ve sadakatsizlik yaygındı.

Son olarak, tehlike Menemen kasabası çevresinde çok ciddi bir ayaklanma şeklinde uyarı sinyali verdi:

Menemen, İzmir'in gerisindeki zengin topraklardaydı. 1930 Aralık ayının sonlarında, Derviş Mehmet namında bir şeyh, kendisinin Türkiye'yi Mustafa Kemal ve cumhuriyetinin kara dinsizliğinden kurtarmak üzere yeryüzüne gelen Mehdi olduğunu ilan etti.

Menemen’in çarşısında vaaz vermeye başladı ve büyük bir kitle onu dinlemek için oraya akın etti. Kubilay adında bir subay oradan geçiyorken, konuşmaya müdahale etmeye çalıştı. Şeyh ona kendi işine bakmasını söyledi. Şeyhi üstüne çıktığı platformdan indirmeye kalkıştı. Müritlerinin yardımıyla şeyh, kendisini seyreden bütün kasaba halkının alkışları arasında onu kıskıvrak yakalayıp kör bir tırpanla ağır ağır keserek başını gövdesinden ayırdı.

Vali, polisi harekete geçirdi: Kalabalık onları kovaladı. Jandarmayı çağırttı, ama onlar da çok zayıftı. 4. Süvari alayının birliklerini çağırttı: Askerler halka ateş açmayı reddettiler.

Kuru otların tutuşmasına benzer bir hızla ayaklanma çabucak yayıldı. Dervişler aylardır her yerde taraftar toplamak için çalışmışlardı. Din adamlarıyla dervişlerin önderliğinde Konya’dan Antalya’ya, İzmir ve Bursa’ya dek yayılan geniş bir bölgede, köylüler hükümet memurlarını kovdular. Kadınlar isyancıları alkışladılar. Erzurum ve Sivas’tan isyanın oralarda da patlayacağını gösteren işaretler olduğuna dair haberler gelmekteydi.

Kürtler vahşice savaşıyorlardı; “Körebe Divân-ı Harbi” diye bir mahkeme icat etmişlerdi: Yakaladıkları bütün Türkleri bu mahkemede alelacele yargılıyor ve vahşice kesiyorlardı.

Türkiye ve Cumhuriyet tehlikedeydi.

LXXIII

Başkanlık kürsüsünden Meclis'teki kargaşayı seyrettiği gibi ülkedeki kargaşayı seyreden Mustafa Kemal, bu deneme için zamanın henüz erken olduğunu görmüştü. Halk, henüz hazır değildi.

"Başöğretmen", anlamsız öndeyişlerde bulunan Kâhin, Ankara ve Yalova'da pahalı hobilerle vakit geçiren, Boğaziçi'nde yakın dostları ve sıradan kadınlarla içki içip oyun oynayan adam ortadan kayboluverdi.

Diktatör, güçlü pençesini çıkardı ve bir kere daha tüm ülkeyi kıskıvrak yakaladı. Bozkurt dişlerini göstermişti. Vahşi, acımasız bir toprakta, vahşi, ilkel bir halkın yöneticisiydi. Güçlü ve vahşi olmalıydı.

Sıkıyönetim ilan etti, basın eserindeki sansürü yeniden yürürlüğe koydu ve konuşma özgürlüğünün bütün kapılarını kapattı. Hükümeti eleştiren tüm gazetelerin editörlerini şiddetle cezalandırdı.

Mustafa Kemal

İsmet'le arasıdaki anlaşmazlığa son verdi. Bu acımasız, sert küçük adama, katı kurmay subaya, buyurgan amire ihtiyacı vardı.

Türk birliklerine Kürtlerin zalimce ezilmesi emrini gönderdi; liderlerini asacak ve hapse atacak, geri kalanını da bölge dışına süreceklerdi. Güneydeki ayaklanmayı ezdi ve yakalanabilen bütün Ermenileri sürdü. İzmir'deki asileri cezalandırdı ve komünistleri yok etti. Ona suikast planlayan kişileri Haliç'in üzerindeki Galata Köprüsü'nde astırdı.

Menemen'e askeri birlikler gönderdi. Askerler binlerce Türk'ü yakaladılar ve alelacele kurulmuş sıkıyönetim mahkemeleri, asilerin elebaşlarından yirmi sekizini, Şeyh Mehmet'in Kubilay'ı öldürüşüne denk bir vahşilikle astı ve kalanlarını da hapse attı.

Sınırlar temizlendi, ayaklamalar bastırıldı. Şikâyet kükreyişi birdenbire kesildi. Halk, ordu, polis, jandarma, memurlar her sınıftan bütün kadınlar ve erkekler efendilerinin kim olduğunu anladılar. Sükûnet ve emniyet gibi, idareyi ele alan güçlü adam hakkındaki eski kör iman da bir kez daha kendini gösterdi.

LXXIV

Mustafa Kemal yönetimi artık bizzat ele almaya karar verdi. Öncelikle gerçek durumu iyice öğrenmeliydi. Bunlar şimdiye kadar çevresindekiler tarafından kendisinden gizlenmişti.

Bir yurt gezisine çıktı. Halkıyla kişisel ilişkiye girip, kişisel saygınlığını pekiştirdi, her sınıftan insanın dertlerini dinledi ve çarelerini arayıp buldu.

Koşulların beklediğinden de kötü olduğunu gördü ve yolculuktan kesin bazı tasarılarla birlikte döndü.

Onun diktatörlüğü, iyicil, eğitici, yol gösterici nitelikteki diktatörlüğü, şu an için mümkün olan tek hükümet biçimiydi.

Bir muhalefet partisinin varlığı söz konusu olamazdı. Partiyi kapattı. Fethi, zavallı, güler yüzlü, iradesiz Fethi istemeden kopardığı fırtınadan kaçmak için mümkün olduğu kadar sessiz bir şekilde toplum yaşamının dışına çıktı.

Mustafa Kemal bundan sonra Halk Fırkası'na döndü. Parti yalnız hükümetin bir aracı değil, aynı zamanda sorumlulukları konusunda halkı eğitme aracı da olmalıydı. Önce iyi bir temizlik gerekiyordu. Mebusların çoğunluğu fazlasıyla yaşlıydı. Şubelerin çoğu etkisiz ve laçka durumdaydı.

Mustafa Kemal partinin genel sekreteri olan Saffet'i azletti. Seçimlerin yapılmasını emretti ve yeni Meclis'te işçi, zanaatkâr ve esnaftan doksan mebus ile kendi buyruğu altında hükümeti eleştirme yetkisine sahip olacak bir düzine mebusun girmesini sağladı.

Milletine duyduğu inanç, uyarıcı iman eskisi kadar güçlüydü. Hazır oluncaya dek halkını eğitecekti. Halkını başarıya götürecekti.

1932 baharında “Fakat,” diyordu, “şimdilik bırakın da halk siyasetin dışında kalsın. Bırakın tarım ve ticaretle meşgul olsun. Ülkeyi on ya da on beş yıl daha ben yönetmeliyim. Ondan sonra belki açıkça konuşmalarına izin veririm.”

ON İKİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Mustafa Kemal hayatiyetle dopdolu ve dipdiri, Türkiye'nin tek adamıydı.

O, steplerde yaşayan Tatarların bir geri dönüşü, bir anakronizm, ilkel ve vahşi güce sahip biri, dünyaya gelmesi gerektiği çağdan çok geç doğmuş bir liderdir.

Tüm Orta Asya'nın göçü sırasında doğmuş olsaydı, Bozkurt sancağı altında ve bir bozkurtun yüreği ve içgüdüleriyle Süleyman Şah'ın yanında at koşturuyor olurdu.

Askeri dehası ile duyguların, bağlılık ve ahlâki değerlerin zayıflatamadığı acımasız kararlılığıyla, ülkeleri fetheden, kentleri yakıp yıkan ve seferleri arasındaki barış dönemlerini zevk ve safa âlemleriyle dolduran, vahşi akıncıların başında bir Timurlenk veya Cengiz Han olabilirdi.

Oysa o, ölü parçalarını budayıp, küçük ve yoksul bir tarım ülkesini indirgediği can çekişen bir imparatorluğun varisi olarak doğmuştu.

Ucuz siyaset tuzaklarına, küçük reformlara, bön ve ağırkanlı bir halkı eğitme zorunluluğu gibi rutin işlerin tuzağına düşmüş durumda.

Bir imparatorun zihniyetiyle kent dışında, küçük Çankaya köyündeki evinden hükmediyor. O, sabah giysileri içinde silah olarak bir kara tahta ile bir de tebeşir parçası taşıyan ilkel bir reistir.

Büyüklüğü bilgisinde ve imkânlarının sınırlarının farkında olmasında yatıyordu.

Her şeyden çok, o büyük inancında -bu halkın muhteşem geleceğine olan inancında- büyüktü.

"Bütün ulusları tanıyorum," diyordu, "Onları bir halkın karakterinin çırılçıplak kaldığı bir anda, savaş alanında, ateş altında, ölümün eşiğindeyken inceledim. Türk milleti, yemin ederim ki milletimizin manevi gücü, bütün dünyanınkinden üstündür... "

"Yürümeyi öğreninceye ve yolu tanıyıncaya dek, milletinin elinden tutup ben yönlendireceğim. Ancak ondan sonra kendi başına karar verebilir, kendi kendisini yönetebilir. O zaman benim eserim de tamamlanmış olacaktır."

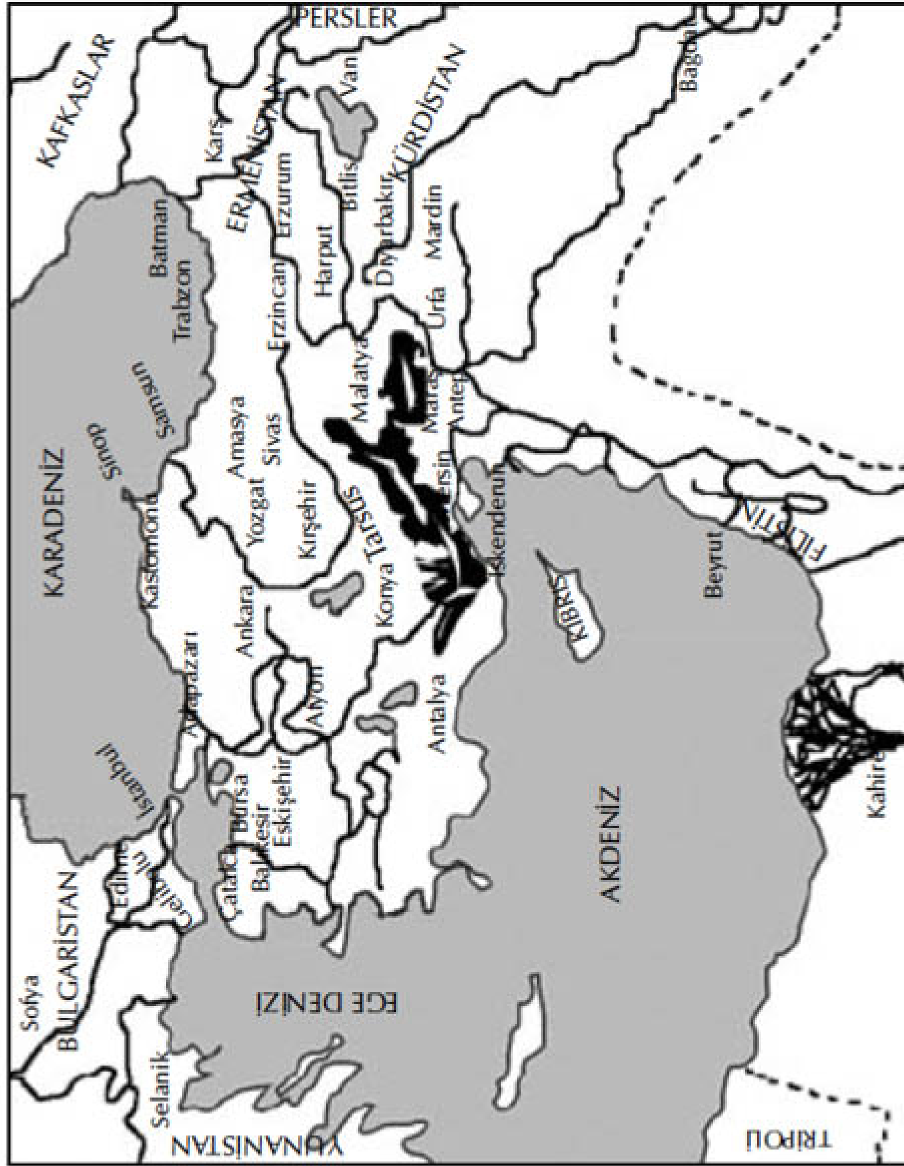
Bu belki yanılgı içindeki bir çılgının haykırışıdır. Belki de iyiyi ve doğruyu inşa etmek üzere Evrenin Büyük Mimarı'ndan esinlenmiş birinin sesidir.

O, Diktatördür. Gelecek, onun güçlü avuçları içinde uzanmaktadır. Eğer bu eller gevşer, titrer ve başaramazsa, her şeyi mahvedecek kadar güçlü olsa da eğer inşa edemezse, o zaman Türkiye ölecektir.

Ailesi, dostu olmayan yalnız bir adam olarak, Türkiye'nin halkını sahip olduğu tüm özel mülklerinin ve iktidarının varisi yapmıştır.

O, Türkiye'de bir daha kesinlikle bir diktatör ortaya çıkmasın diye diktatör olmuştur.

SON

Türkiye (1910'da Osmanlı) Haritası

EPİLOG (SONSÖZ)

I

Sahne bir Türk dağ köyünün halk odasıydı. Dağın kayalık yamacına yapışmış olan köyün toprak evleri vadinin üretken toprağına doğru bakıyordu. Köyün erkekleri Batılı konuklarla tanışmaya çok istekliydiler ve akşamın alaca karanlığının kehribar rengi ışığında, sorular birbirini kovalıyordu. Türkiye'nin dış politikası tartışılmaktaydı.

Grubun en çok konuşan üyesi olan yaşlı adam, kendi harp anıları konusunda cehalet karanlığına gömülmüş bu konuğu aydınlatmaya çalışan tipik bir Türk'tü. Yaşlı adam Moskofla -Türklerin Ruslara verdiği isim- sayısız kez savaşmıştı. Yüzyılın başında, Kuzey Afrika'daki Trablus ülkesinde çarpışmıştı. Şaşkın konuk, Türkiye'nin o günlerdeki düşmanlarının Moskoflar değil, italyanlar olduğunu söylemek için araya girdi. Hararetle itiraz etti yaşlı adam, o savaşta da Ruslara karşı savaşıyorlardı.

Ardından kuzeydeki menfur komşuyla çarpıştığı savaşları sıralamaya başladı. Onunla bu yüzyılın başında Balkanlar'da çarpıştığını söyledi. Osmanlı imparatorluğu o sırada Sırplar, Bulgarlar ve Yunanlılarla savaş halindeydi -tarih kitaplarının yazdığına göre- ama yaşlı Türk ve komşularına göre düşman Moskof'tu. Dünya Savaşı sırasında Kafkasya dağlarında ve ovalarında çarpışmış oldukları gerçekten de Ruslardı.

Anlatımının burasına geldiğinde yaşlı adam, sesinin tonunu yükseltti. Büyük Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'in kumandası altında da Ruslarla savaşmıştı. O savaştaki "Moskoflar" ise kuşkusuz, Yunanlılardı. Bununla

birlikte, onun ve okuma yazma bilmeyen köylülerin gözünde italyanların, ingilizlerin, Yunanlıların ve diğer düşmanların hepsi Moskoflardı.

Öyleyse bu, ulusal ruhun içine işlemiş bir Türk geleneğiydi. Moskoflar yeryüzünün altıda biri büyüklüğünde, anakara ölçülerinde bir ülkeye sahip olmuşlar ama gene de önemli deniz ve ticaret yollarına -güneyin sıcak denizlerine- bir çıkış noktaları olmadığı için bu toprak onlara yetmemişti. Tek çıkışş yollan olan Boğazlar, Türklerin elindeydi: Moskoflar pek çok kez bu deniz yolunu Osmanlıların titrek ellerinden çekip almaya çalışmıştı. Rusya, binlerce penceresine karşın bir tane bile kapısı olmayan bir kâbus köşkü gibiydi.

Mustafa Kemal; "Dış politika hiçbir zaman inanç nesnesi haline getirilmeyecektir," diye ilan etti. Gene de yaşlı köylünün savaşa dair tanıklığında kendini ortaya koyduğu gibi, Türkiye'nin Rusya'ya karşı tutumu, tam da böyle bir inanç nesnesine dönüşmüştü.

Büyük Savaş'tan sonra Batılıların gözünde Türk, hâlâ "tanımlanamaz" durumdadır. Mustafa Kemal, Türkiye'nin tüm enerjisini ölü imparatorluğun pisliklerini temizlemeye ve Cumhuriyet'i kurmaya hasretmişti. Bunun için yabancı sermayeye ve teknik yardıma ihtiyacı vardı. Batılıların gözünde, batı sınırları boyunca düşman ülkelerinden oluşan bir cordon sanitaire (güvenlik kuşağı) tarafından buzlu, geniş topraklarına kapatılmış olan Rusya da "tanımlanamaz" nitelikteydi: O da geçmişin çöplerinden kurtulmak ve tarım ülkesini sanayileşmiş topraklara dönüştürerek, yeni bir uygarlık kurmak zorundaydı. Uluslararası toplumdan tard edilmiş bu iki 'serseri', bu nedenlerle birbirlerinin kucağına atıldı. Rusya, o günlerde Kemal'in Türkiye'sine mali ve teknik yardım elini uzatan tek ülkeydi. Atatürk'e bir ekonomik model sağlayan da Sovyetlerin Beş Yıllık Planı oldu. Komünizmden hiç yararlanmamakla ve Türkiye'nin cenin halindeki kendi soluna çok katı davranmakla birlikte, Türkiye'nin dış politikasını değiştirdi. Yaşadığı dönemde Moskoflar, Türkiye'nin düşmanı değillerdi. Ne ki Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye geleneksel politikasından döndü. Ancak Rusya da artık zayıf ve Türkiye'nin dostluğuna muhtaç bir ülke değildi.

Kemal'in yönetimi sırasında diğer temel siyasa değişiklikleri de yapıldı. Yüzyıllardır Osmanlı imparatorluğu, o "mel'un yarımada"yı, Balkanlar'ı

kan ve gözyaşlarına boğarak yönetmişti. Türkler, nefret edilen ve kanlı tiranlardı; ancak, küçük bir azınlıktılar. Öte yandan, parya konumundaki Sırplar, Bulgarlar, Romenler ve diğer birçok millet, mazlum çoğunluğu oluşturuyordu. Osmanlı imparatorluğu varlığını sürdürmek için yüzyıllar boyunca Balkan uluslarını birbirinin üzerine salarak böl ve yönet politikasını kullanmıştı. Balkanlar'ın adını kötüye çıkaracak şekilde burada uzun yıllar devam eden kan ve ateşin sebebi buydu.

En şiddetli olanı da iki yakın komşu olan Türkler ve Yunanlılar arasındaki nefretti. Haliç'teki Rum Ortodoks Kilisesi'ndeki kutsal emanetleriyle, Helen kültürünün mirasıyla ikinci Roma olarak adlandırılan İstanbul çevresinde odaklaşmış eski Doğu Roma imparatorluğu'nu ezenler, Osmanlı Türkleriydi. Bizzat Kemal de Yunanlılarda büyük acılar veren derin yaralar açmıştı.

Bununla birlikte Kemal, artık bütün diğer saçmalıklarla beraber bunun da fırlatılıp atılması gerektiğini anlamıştı. Balkan Yarımadası'nın artık savaş ve nefretin simgesi olarak kalmaya takati yoktu. Türkiye gibi Balkanlar'daki komşularının da barışa ihtiyacı vardı. Balkanlar'ın Valhalla'sındaki[1] ölü cengâverler ruhani gözlerini dikip Türklerin bundan sonraki eylemlerini şaşkınlıkla bekliyor olmalıydılar. 9 Şubat 1934'de Kemal'in delegesi Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan'la birlikte Balkan Paktı'nı imzaladı. Antlaşmada; "Karşılıklı anlayış ve uzlaşma ruhundan hareketle..." deniyordu, "Balkanlar'da barışın sürekliliğine katkıda bulunmak arzusunda birleşen" imzacı delegeler Balkan sınırlarını koruyacaklarını karşılıklı olarak garanti ediyorlardı. Bu, Balkan Antantı'nın başlangıcıydı. Kemal, Balkanlar'ın adının artık barışla birlikte anılmasının gerektiğine karar vermişti.

Türkiye'nin aynı zamanda Asya uluslarıyla olan sınır çekişmelerinden kaynaklanan dış politika sorunları da vardı. Kemal'in temsilcisi 7 Temmuz 1937'de Afganistan, iran ve Irak'la Saadabad Paktı'nı imzaladı. "Antlaşmayı akdeden taraflar, diğerlerinin iç işlerine müdahale etmekten kesinlikle kaçınan bir siyasa izleyeceklerini kabul ederler." Taraflar ortak sınırlarının dokunulmazlığına saygı göstereceklerinde ve ortak çıkarlarını ilgilendiren bütün uluslararası anlaşmazlıklarda karşılıklı olarak danışmada bulunacaklarında anlaşmışlardı.

Kemal’in en büyük eseri, Türk Boğazları’nın statüsünde meydana getirdiği devrimci değişiklik olmuştu. Bu deniz yolu, Osmanlı yenilgisinin hemen ertesinde Türklerin elinden alınarak, uluslararası bir komisyona teslim edilmişti.

1930’ların ortasında, değişiklik için uygun zaman gelmişti. Kemal, savaşa hazır birliklere olan acil ihtiyacı anlamıştı. Aşırı milliyetçilik artık, insanın yaşamını ülkesi için feda etmesinin, kendisini en soylu biçimde ifade etme tarzı olduğunu ileri sürerek savaşı yücelten yeni bir biçim -faşizm- almıştı. Yeryüzünün en duyarlı bölgelerindeki saldırgan uluslar, anlaşmazlıkları körüklemekteydiler. Antlaşmayla bağlı oldukları yükümlülükleri korumak adına, Japonlar Çin’e ait toprakları işgal etmişlerdi. Amaçları Doğu Asya’nın denetimini ele geçirmekti. Ardından 1935’de italya, Doğu Afrika’daki son bağımsız ülke olan Etiyopya’yı işgal etti. Ertesi yıl ispanya’da mücadele halindeki iki gücün, sağ ve sol cephelerin fiziksel ve ideolojik silahlarını sınadıkları bir zemine dönüşecek olan iç savaş patladı. ispanya iç Savaşı, ikinci Dünya Savaşı’nın kostümlü provasını oluşturdu.

Kemal, güçsüz olması halinde, gidişatın Türkiye’yi kaçınılmaz olarak girdabın içine sürükleyeceğini anladı. Artık Türkiye’nin kendi cankurtaranının, Boğazlar’ın denetimini geri almasının zamanı gelmişti. O günlerde ulusların önce istediklerini kapıp, sonradan konuşmaları âdettendi. Ama Kemal, önce konuşmaya karar verdi.

Boğazlar sorununu çözmek üzere bir konferansın toplanmasını istedi. Konferans 1936’da isviçre’nin Montreux kentinde toplandı ve hâlâ yürürlükte olan yeni bir antlaşma kaleme alındı. Deniz yolunun denetimi ile birlikte, üzerinde istihkâm kurma hakkı, Türk hükümetine devredildi. Yeni antlaşma savaşta ve barışta gemilerin Boğazlardaki gidiş gelişlerini de düzenledi. Bu eski ve yeni Türkiye hakkında çok şey anlatan bir örnekti.

O günlerde, pek az ülke sahip olduklarından hoşnut görünüyordu; Türkiye’nin olağanüstü kayıplarını kabullenebilecek ülke sayısı ise daha da azdı. Buna rağmen Kemal, yalnızca Türk topraklarını istiyordu -ne daha çok, ne daha az. O, “Türklerin Babası” (Atatürk) olarak adlandırılıyordu, “Ortadoğu’nun Babası” olarak değil.

Kuşkusuz, bazen neyin Türk olduğu ve neyin olmadığı bir yorum sorunu olmuyor değildi. Örneğin Kemal, adı iskenderun Sancağı olan, aynı zamanda Hatay olarak bilinen, Anadolu'nun Doğu Akdeniz'e yarı tropik iklimli uzantısının, Türk toprağı olduğunun kabul edilmesini sağladı. Bu bölge ve çevresindeki yüzlerce kilometrelik alan Osmanlılara aitti. imparatorluğun çöküşünden sonra, bu bölge Fransız Mandası altında yeni kurulmuş bir Arap ülkesi olan Suriye'yle birleştirilmişti. Kemal, bölgede yaşayan halkın çoğunluğunun Arap değil, Türk olduğuna ve buradaki nüfusun da kendi ulusuna katılması gerektiğine inanıyordu. Araplar ve Fransızlar ise tersine inanmaktaydılar. Kim haklı, kim haksızdı? Sonuç olarak, sorun Atatürk'ün istediği biçimde çözüldü, ikinci Dünya Savaşı yaklaşıyordu ve Fransızların Türklerin dostluğuna ihtiyacı vardı. Türkiye, onlara Batı Asya'nın *I'espace fatal* [2] parçası olarak görünüyordu; öyle ki bu parçaya sahip olmak, bir savaşın sonucunun belirlenmesine yardım edebilirdi. Böylece Kemal, önemli bir liman kenti olan iskenderun'la birlikte Hatay'ı elde etti.

Kemal'in bölgesel sorunlar konusundaki tavrı akılcıydı, ancak onun da kör noktaları vardı. Ülkesinde yalnızca Türklerin bulunmasını istediği halde, halkın her ferdi Türk değildi. Anadolu'nun doğu sınırlarında yaşayan ve bir Farsça diyalekti konuşan inatçı dağlılardan oluşan bir ırk olan Kürtleri Türk olarak varsayıyordu. Onları "dağ Türkleri" olarak adlandırıyor ve sert yönetimine karşı ayaklandıkları zaman onları şiddetle bastırıyordu. Hatta Irak Krallığı'ndan, sınıra bitişik bir toprak parçasını, bu "dağ Türkleri"ne ait olduğu gerekçesiyle talep etti, ancak, almayı başaramadı. Gene de Türkiye'nin, Ortadoğu'nun en zengin petrol yataklarından birine sahip olan Irak'taki Musul bölgesinde bu dilin konuşulmasından yararlanması mümkün olduğu halde yapmadı.

Aslında, durağan bir dünyayı seyretmeye alışkın Ortadoğu güneşinin altında, Kemal'in siyasaları yepyeni bir şeydi. Daha geniş fikirleri, global bir siyasası da var mıydı? Evet, vardı ve o dönemde özellikle dünyanın o bölümünde bunun olması çok ilginçti. Yaşamının sonlarına doğru Kemal şöyle diyordu: "Tüm dünya tek bir vücut ve uluslar da onun organları olarak düşünülmelidir. Hiçbir zaman 'Dünyanın uzak köşelerindeki sorunlara aldırmam,' dememiz mümkün değildir. Tersine, bu sorunlar bizim ilgi odağımız olmalıdır. Ebedi barışı sağlamak için uluslararası önlemler alınmalıdır.

Yeryüzünün her parçasında sefaletin yerini refah almalıdır. Böyle bir dünyanın yurttaşları hasetten, nefretten ve hırstan özgür olacaklardır.”

‘Tek dünya” terimi genel bir kullanım alanı bulmadan çok önce Mustafa Kemal onun özünü tanımlamıştı.

1 Valhalla: İskandinav mitolojisinde, ölmüş savşçılar evi.(ç.n.)

2 ölümcül alan.(e.n.)

II

Ünlü bir yazar ve Atatürkçü olan Halide Edip; “Batı Anadolu’nun uzak köşelerinde komşuları ve akrabalarının cesetlerinin bulunduğu evlerinin külleri üzerinde otururken, Avrupa’nın bir ülke mi, yoksa bir insan mı olduğunu güç bela öğrenmişlerdi,” diye yazmıştı. Fakat onun, Türkiye’deki sayısız dertlerin sebebi olduğunu biliyorlar ve tekrar tekrar söylüyorlardı: “ Zavallı Türk köylüsü Avrupa denen adama ne yaptı ki bize böyle eziyet ediyor?”

Mustafa Kemal’in, ülkesinde mücadele ettiği, işte bu tür bir cehaletti. Yönetimi üzerine aldığı zaman, Türkiye’nin 40.000 köyünde yalnızca 350.000 çocuk okula gidiyordu. Osmanlıların zamanında standart okul, camilere bağlı olan medrese idi. Çamurla kaplı tepelerde oyulmuş mağaralar “okul” olarak hizmet verir ve çocuklar çıplak döşemede otururlardı. Kullanılan öğretim donanımları basit, her şeyden önemlisi de ucuzdu. Bu donanımlar lekeli, eski bir Kur’an ve açlıktan ölmek üzere bir öğretmenle değneğinden ibaretti. Öğretmen, Kutsal Kitap’tan bir cümle, bir sure okur, çocuklar da hep birlikte tekrar ederlerdi. Yeterince yüksek sesle bağıramayanlar değneği kafasına yerdi. Öğrenciler Türk, okunanlar ise anlamadıkları bir dil olan Arapça idi.

Türkiye Cumhuriyet’inin yönetiminde ikinci adam olan İsmet inönü, Atatürk’ü Profesör olarak adlandırıyorken, diğerleri ona Başöğretmen adını veriyorlardı. Kemal, “Halk eğitimi,” demişti, “devletin en verimli ve önemli

görevidir.” Ardından çok anlamlı bir şekilde şunu eklemişti: “Gerçeği, içine işleyen bakışlarla incelemeli ve deney dünyasında onu iyice kavramalıyız.”

Bilginin yalnız sağlık ve bolluğun değil, aynı zamanda ulusal yücelişin de kapılarını açarken, cehaletin hastalık ve yoksulluğa yol açtığını söylemişti. En tanınmış reformlarından olan şapka reformu bile, aslında onun halkın eğitimine yönelik derin ilgisinin bir tezahürüydü. Türkleri, feslerini bırakmaya zorlayışı, onun eğitsel şok tedavisinin bir parçasıydı. Aslında bir adamın kafasının üstüne ne giydiğiyle değil, kafasının içindekilerle ilgileniyordu.

Kemal’in Türkiye’sinde eğitim yolunu tıkayan çok sayıda engel vardı. Onun sahip olduğu ulus, öğretmen ve öğrencilerden değil, yönetici ve cengâverlerden oluşmaktaydı. Her zamanki gibi, büyük bir acele içinde, ancak ölümünden sonra tamamlanacak olan bir eğitsel reform programı hazırladı. Köy enstitüleri çevresinde odaklanan bu program benzersizdi. Başlangıçta sayıları pek azken, kısa sürede sayıca büyüdüler. Ülkenin bütün stratejik bölgelerinde kurulan bu enstitülerde küçük çocukları eğitmek üzere, daha büyük yaştaki zeki çocuklar öğrenim görüyorlardı.

Sistemin işleyişi böyleydi. Beş yıllık ilköğrenim döneminden sonra, zeki çocuklardan oluşan gruplar öğretmen eğitimine seçiliyorlardı. Seçilenler, yine beş yıl boyunca öğrenim görecekleri köy enstitülerine gönderiliyorlardı. Olağan müfredatın yanı sıra en iyi öğretim yöntemleri, hıfzısıhha ilkeleri ve çiftçilik öğreniyorlardı.

Mezuniyetlerinden sonra, çok amaçlı işlevler görmek üzere köylerine dönüyorlardı. Birinci işlevleri, çocuklara öğretmenlik yapmaktı. Aynı zamanda, yetişkinlere de örneğin, bir adam değilse, ‘Avrupa’nın ne olduğuna ilişkin ve buna benzer faydalı bilgileri veriyorlardı. Eğitmenler yine hijyen ve gelişkin çiftçilik yöntemleri konusunda bilgiler veriyorlardı.

Halkın ve devletin ortak çabalarıyla okullar da inşa edildi. Çamurdan yapılmış sarıya bakan kurşuni ve son derece kasvetli eski okulların tamamen zıttı, beyaz, hatta çekici görünümlü bu yapılar, yeni çağı temsil ediyorlardı. Bu okullar çağdaşlaşma araçları ve büyük ulusal emeğin simgeleriydiler. Okullar genellikle birkaç köye birden hizmet veriyorlardı; çevre köylerden çocukların bu okullara ulaşabilmeleri için yolların yapılması gerekiyordu. On beş yıl içinde köy enstitülerinden mezun olan 3.000 eğitmen,

inşa edilen 10.000 okulda görev yapmaya başlamıştı bile. Bu, gerçekten de tüm eski sistemi çatırdatan bir programdı.

Hem yüksek öğretim hem de yetişkinlerin eğitimi, Kemal'in dikkatini yönelttiği konulardı. Entelektüel elitin öneminin farkındaydı. Ulusal çağdaşlaşma süreci içinde eğitim görmüş kişiler, bir tür elektrik santrali olarak işlev göreceklerdi. Aradığı fırsatı ona, Orta Avrupa'daki otoriter eğilim, özellikle de Hitler Almanya'sındaki karanlık çağlara dönüş sağladı. Almanya'da Üçüncü Reich, aklın değil adalenin, 'Süpermen'in çağıydı. Hitler 1933'te iktidara gelişinden hemen sonra şunu ilan etmişti: "Alman anavatanı çok fazla bilgiye sahiptir ve bu, onun fiili sıçramalarına engel olmaktadır. Bizim asıl ihtiyaç duyduğumuz şey, irade, irade ve gene irade'dir!" Alman bilimi, ülke dışına göçe başladığında Kemal, göçmen profesörlere ülkesini açtı. Yabancı profesörlerin yardımıyla İstanbul'da bir tıp fakültesi kurdu, Ankara'da bir siyasal ve sosyal bilimler okulu oluşturdu ve mühendislik, tarım ve ticaret üzerine eğitim verecek okullar açtı. Aynı zamanda diğer ulusların yaratıcı öğretim yeteneklerini de ülkesine çekti.

Okul sıralarında oturmak için fazla yaşlı olanların eğitim sorunlarını görmezlikten gelmedi. Batı Anadolu köylüsünün, Avrupa'nın bir insan olduğunu düşünmesini istemiyordu. Kafasında bu düşüncelerle, bütün ülkede halkevleri ve daha küçük yerleşim birimlerinde de halkodalarını kurdu. Bu toplumsal merkezler çeşitli etkinliklere yönelik olarak çalışmaktaydılar. Bazılarının yetişkinlere okuma, yazma ve hesap öğretme imkânları vardı. Halk odaları ve evlerinde gazeteler ve kitaplar mevcuttu. Bu merkezlerdeki radyolar kırsal kesim halkına çok daha geniş ufuklar açtı. Daha büyükçe olan halkevlerinde dispanser ve yüzme havuzları vardı. Kemal, bunlar aracılığıyla kahvelerin aptallaştırıcı etkilerini ortadan kaldırmayı umuyordu. Nihai olarak; öğrenme, okuma ve spor yapma coşkusunun sağlayacağı doyumun, halkın geleneksel kadercilik ve uyuşukluğunu aşındıracağını umuyordu.

Genç kuşağın eğitilmesi alanında Mustafa Kemal'in hoşnutluğunun iyi bir nedeni vardı. Genç, meraklı bir kuşak, yalnız Türkiye'deki olaylarla değil, tüm dünyayla ilgilenerek yetişmeye başlamıştı. Bunların kimisi hükümet hizmetine alınabilirdi ve diğerleri de eğitme görevine başlayacaklardı. Yine bunların bazıları Rum ve Ermeni azınlıkların gitmeleriyle bıraktıkları

boşlukları doldurarak tüccar, sermayedar ve “entelektüel”ler olacaklardı. iyi eğitimli Türk profesyonelleri, ulusun entelektüel ufkunu değiştirmeye başladılar.

Bununla birlikte, daha yaşlı kuşağın, Batılı bir ateş zerk edilmiş ‘Vaat Edilmiş Yeni Türk Ülkesi’ne doğru yönlendirilmeleri kolay olmuyordu. Eski zaman adamlarının çoğu, kendilerini hiçbir sonuca ulaşmayan düşüncelerde kaybetmek üzere kasvetin zehirleyici boşluğuna atarak kahvelere gitmeyi sürdürüyordu. Kemal, yaşlı nüfusun eğitimine ilişkin çabalarının sonucu konusunda düş kırıklığına uğramış mıydı? Uğramıştı, çünkü o daima aceleciydi; sabırsız bir insandı. Daha sabırlı davranmış olsaydı, genç kuşağın içindeki canlanma, ona cesaret verebilirdi. Bu, aslında yeniden diriltilmiş Türkiye’nin en büyük umudu ve Mustafa Kemal’in de en büyük başarısıydı.

III

Kemal’e göre, Batının bir sembolü de fabrika bacalarından tüten dumandı. Kendi pamuğunu elbiseye ve kendi demir filizini çeliğe dönüştürmeyi başarıncaya dek, Türkiye müstemleke köleliğinden kurtulamayacaktı. Osmanlı imparatorluğu köylü bir imparatorluk olduğu için zayıftı ve yalnızca makine, bir ulusu zenginleştirebilirdi.

Kemal dümenin başına geçtiğinde, Türkiye resmi kayıtlara göre 65.246 “sınaî kuruluşa” sahipti. Ne var ki sınaînin tamamında yüzden fazla işçi çalıştıran kuruluş sayısı, yalnızca üçtü. Türk, hiçbir zaman makinelere hizmet etmeyecekti. Türk tüccar ve sermayedarlarının sayısı gerçekten çok azdı. Böyle aşağılık işler Ermenilere, Rumlara ve Yahudilere bırakılmıştı. Yurtdışında araştırma yapan eğitimli Türkler bile, onlara çok sıkıcı bir bilim olarak görünen ekonomiyle hemen hiç ilgilenmiyorlardı.

Bunun nedeni, geleneğin Doğulu düşünce tarzında saldığı derin köklerdi. Eski olan her şey, saygıdeğer atalar tarafından kutsallaştırılmıştı ve bu yüzden de iyiydi. Güneşin altında oturup dinlenmek bu kadar keyifliyken, çevrede koşuşturup durmanın ne yararı vardı? Kaderciliğin vakarı ve sükûneti Doğulu yaşama derinlemesine nüfuz etmişti. Aynı zamanda, her yerde hazır ve nazır vergi memurlarının özel dikkatine yol açmasından dolayı da ticaret kârsız bir uğraştı. Yeni moda düşünceler şeytan işiydi. Elektrik ışığı da şeytan işiydi, mum ise cennetin armağanıydı.

Ne var ki Kemal, yalnız aydınlanmak için değil, enerji kaynağı olarak kullanmak için de elektrik istiyordu. Bu açıdan da çılgınca bir acele içindeydi. Fakat Türkiye, bu yepyeni yolda sermayeyi, teknik yöntemleri ve bu öncülük itkisini nereden sağlayacaktı? Osmanlı imparatorluğu "sanayi", nakliye ve kamu hizmetleri için fonları temel olarak dış kaynaklardan sağlamıştı. Kuşkusuz, faizler fahiş, kazananlar da yabancı efendiler oluyordu. Kemal, Osmanlı Düyun-u Umumiye idaresi'nin işleyişine aşinaydı. Yabancı borçlar, devlete sokulan müdahale hançerleri ve yabancı denetiminin araçlarıydı. Mısır, bu yüzden bir ingiliz sömürgesine dönüşmüştü. Kemal, bu tarihi sürecin yeniden başlamasını istemiyordu. Ayrıca, iflas etmiş durumdaki Türk'ün, Batılı yabancı sermayeyi elde etmesi zaten mümkün değildi.

Yabancı sermayeye ulaşamadığına göre, Türkiye'nin sanayileşmesini başlatmak için yerli sermaye bulmak mümkün müydü? Türkiye'de bazı zengin insanlar vardı; fakat bu varlığı kendine özgü yatırım alanlarına yöneltiyorlardı. Türk varsılı parasını ya altına ve emlake yatırıyor ya da hisse senediyle çoğaltıyordu, ama çoğunlukla Batı'daki güvenilir yabancı hisse senetlerine yatırmayı tercih ediyordu. Sanayi için gerekli sermayenin elde edilmesi imkânsızdı. Bunun yanı sıra, ataları çelik fabrikalarına ya da kimyasal fabrikalara hiç yatırım yapmamışlardı ve baba için iyi olmayan, oğul için de kötüydü. Öyleyse, Türklerin Baba'sı makineleri çalıştıracak parayı nereden bulacaktı?

Bunun için bir yol ve aslında biricik yol olarak hükümet desteği görünüyordu. Bir ülke ne kadar yoksul olursa olsun, devletin kaynakları bireylerin kaynaklarının toplamından daha boldur. En yoksul ülkelerde bile vergi gelirleri vardır. Öyleyse bırakın da Türkiye üretsin, daha çok üreterek daha az tüketsin ve artı değeri yeniden üretime döndürsün. Yoksul bir ülkenin sanayileşmesinin tek yolu buydu.

işleri hükümetin başlatması gerekiyordu. Ayrıca, yeni sanayilerinin birçoğuna sahip olup, işletmesi de gerekiyordu. Bununla birlikte, bir iktisatçı olmadığı ve iktisada özel bir ilgi duymadığı halde, Kemal, işleri başlatmak için özel girişim dürtüsünden daha güçlü bir manivela olmadığını bilecek kadar bu kasvetli bilimden anlıyordu. Kemal'in gözlerini diktiği nokta olan Batı *laissezfaire,* bırakınız yapsınlar düşüncesiyle zenginleşmişti. Mali kay-

naklardan yana yoksul ama tutumdan yana varsıl olan Kemal'in Türkiye'si özel ve kamusal girişimin bir karışımı olan yeni bir tür melez ekonomi yarattı. Kemal'in *Devletçilik* adını verdiği bu sistem, ülkesinin anayasasında yerini aldı.

Türkiye'nin israfı engellemesi ve en temel projeler üzerinde yoğunlaşması gerekiyordu. Bu, önceliklerin saptaması ve planlamayı gerektirmekteydi. Son birkaç yıldır Kemal, Sovyet Rusya'nın cesur girişimini, *Piatiletka,* Beş Yıllık Plan operasyonunu dikkatle gözlemlemişti.

Sovyet Beş Yıllık Planının belirli bazı özellikleri Kemal'e çekici gelmemişti. Rusya ağır sanayi üzerinde yoğunlaşmıştı. Kemal'in, halkın giyeceğini üretecek makinelerin üretilmesini bekleyecek vakti yoktu. Paçavralar içindeki halkını giydirmek ve midelerine daha fazla yiyecek girmesini sağlamak için acele ediyordu. Böylece tüketim maddelerinin üretimine ve tekstil, pamuk, suni ipek, kâğıt, kimyasallar, gübre ve evlerle fabrika binaları için çimento üretimi yapacak hafif sanayiye öncelik verdi. Ayrıca elektrik santrallerini, demir dökümhanelerini ve maden filizi rafinerilerini de geliştirmek istiyordu.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin ekonomik gelişmesine ilişkin düşüncelerini kaleme aldı; yazdıkları şunlardı: "Türkiye, daha yüksek yaşam standardını sağlayacak sanayileri geliştirmelidir." Aynı zamanda, ileri derecede sanayileşmiş ülkelerin kusurlarından da kaçınmak istiyordu. Ulusu üstün imtiyazlı ve düşük imtiyazlı bölgelere ayrılmamalı ve bu yüzden de sanayiler tüm ülke yüzeyine yayılmalıydı. Karteller ve tröstler gibi dev oluşumların doğuşunu izlemek de istemiyordu. iş anlaşmazlıkları arabuluculuk ve hakemlik kurumları aracılığıyla çözülmeliydi, lokavt ve grevlerle değil. "Tüm ülke bir tek ekonomik birim gibi işlemeliydi."

ilk yabancı borcu, Sovyetlerden aldığı 18 milyon dolarla elde etti. Bu, Rusların da uluslararası ekonomik alandaki ilk girişimiydi. Yıllar sonra yabancı ülkelere trilyonluk borçlar ve teknik yardım önerecek duruma geleceklerdi. Kemal de Ruslardan teknik yardım aldı ve bu yine Sovyetlerin tarihinde ilk örneği oluşturdu. Kemal, ülkesinin ilk Beş Yıllık Planı'nı 1934'de yürürlüğe koydu. Ruslar tarafından tanıtılan bir aracı kullanan ilk ülke Türkiye'ydi. Fakat şurası unutulmasın ki Kemal ne bir komünist hatta ne de bir sosyalistti; bu konudaki düşüncelerini açıkça belirttiği gibi, o as-

lında bir antikomünistti. Fakat dogmatik biri değildi ve kelimelerden korkmuyordu. Devletçilik ona Türkiye'nin özel koşullarına en uygun sistem olarak görünmekteydi.

ilk Sovyet borcundan üç yıl sonra büyük ölçekli sulama projelerini içeren Dört Yıllık Tarım Planı'nı başlattı. Hükümeti de elindeki büyük ölçülerdeki ekilmemiş tarım alanlarını devlet çiftliklerine ve köylüler için küçük toprak mülklerine dönüştürdü. Türkiye'nin toprak reformu ilerlemekteydi.

Kemal'in ölümünden sonra, halefleri ikinci bir Beş Yıllık Planı başlattılar ve bir sanayi bankası kurdular. Birleşik Devletlerin ve Birleşmiş Milletler'in yardımıyla, Türkiye büyük bir ekonomik gelişme programını uygulamaya girişti.

IV

“Ve Musa Moab Ovaları’ndan Nebo Dağı’na doğru tırmandı, Jeriko’ya tepeden bakan Pisgah Tepesi’ne çıktı ve Tanrı Dan’a kadar tüm Gilead topraklarını gösterdi.”

Türklerin Musa’sı Mustafa Kemal’di. Aralık 1934’te, Türklerin kendilerine verilen isimlere ek olarak aile adları almasına ilişkin bir yasa çıktı. Halkı Kemal’e kendileri ve gelecek kuşaklar için Türklerin Baba’sı olmasını, Atatürk adını kabul etmesini istedi; çünkü o halkını Moab’a, Nebo Dağı’na ve Pisgah Tepesi’ne dek çıkarmıştı. Atatürk de şunları söylemişti: “Kendi ayakları üzerinde durabileceği ve yolu öğrendiği zamana dek, halkımı elinden tutup ben götüreceğim. Ancak ondan sonra kendileri için iyi olanı seçebilirler ve kendi kendilerini yönetebilirler. O zaman eserim tamamlanmış olacaktır.”

Halkı, 2 Mart 1935’te başkanı ve önderi olarak gene onu seçti. Böylelikle onu seçme şansını son kez kullanmış oluyorlardı. Başka seçecekleri yoktu, çünkü o ve yalnızca o, kendilerinin Büyük Önder’iydi. Bunu halkı da biliyordu, kendisi de.

Mustafa Kemal Atatürk, büyük bir heyecanla çalışıyordu ve bu ona dehşet verici bir irade gücü ile olağanüstü bir kavrayış pırıltısı sağlıyordu. Bu, onun başkalarının fark edemediği şeyleri algılama ve halkı çalışmaya sevk etme gücüne sahip olmasını da sağlıyordu. Fakat sahip olduğu bu coşku,

halkının onda olağanüstü bir güç olduğuna ilişkin inancına karşın, mucizeler yaratmasını sağlayamadı.

Örneğin, Türkiye'nin küçük köylerden ibaret olan görüntüsünü değiştirip, resimli kitaplardaki Normandiya'ya benzemesini sağlayamadı ve Anadolu yaylalarını Almanya'nın örgütlü sanayi bölgesi olan VVupperthal gibi bir yere dönüştüremedi. Ülkesinde yaşayan tüm insanlara Avrupa'nın bir adam değil, bir kıta olduğunu öğretemedi. Halkına karşı olduğu gibi, zamanın ağır akışına karşı da sabırsızdı, ama bu konuda da elinden bir şey gelmedi. Gene de kendi istediği kadar hızlı olmasa da bir başlangıç olarak gayet iyi denebilecek düzeyde Türkiye'nin yaşam standartlarını yükseltme sürecini başlattı. Kılavuz meşalelerin ateşini tutuşturdu; bugün bu sayede yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin eski kentlerinin bazılarında yeni semtler kuruldu ve bugün ülkede bu sayede sanayi oluştu. Fakat hepsinden öte, bugün bu sayede beyinleri geçmişin örümcek ağlarından temizlenmiş yepyeni bir Türk kuşağı var.

"Düşmanı yendim," demişti. "Ülkeyi fethettim, fakat halkı fethedebilecek miyim?" Kendine göre kuşkuları vardı. Milyonlarca Türk'ü sel gibi şiddetle akan enerjisinin önüne katıp harekete geçirmeyi umuyordu. Harekete geçmedikleri zaman düş kırıklığına uğradı. Türkiye, milyonlarca Kemal'den oluşan bir ülke değildi.

Böyle düş kırıklığına uğrayınca, kendisini yıllarca sosyal yaşamdan soyutlardı. Bu süre içinde ara sıra kapalı yaşamından çıkıp, sesini tüm ülkeye yayan cihaz olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde *ex cathedra* (tam yetkiyle) boy gösterdi. Çeşitli konularda konuştu, ama en ünlü mesajı, eserini sürdürme görevini Türk gençliğine devrettiği konuşması oldu. Bu hitapla, ülkesinin gençliğini reformlarının bekçisi olarak atadı ve bundan sonra, ülkeyi tepeden tırnağa dikkatle inceleyip yapacağı başka bir şey kalmadığını gördü.

Kemal yaşamını yazları Ankara'nın dışındaki bir semtte, kışları Bursa civarıyla İstanbul'da bir tür emeklilik konumunda sürdürdü. Çankaya'daki bağ evi, başkentin yaklaşık altı kilometre dışında, o günlerde kent kalabalıklarından uzak ve egzotik bir büyüye sahip, ağaçlıklı bir tepede yer alıyordu ve kuzeyin soğuk rüzgârları Anadolu yaylasını kapladığı zaman, o da ovalara, Bursa yakınlarındaki kaplıcalarıyla ünlü Yalova'ya iniyordu.

İstanbul’da, Boğaziçi üzerinde, Pera semtinin kuzeyinde bulunan eski padişah sarayına, Dolmabahçe’ye çekildiği de oluyordu. Bu saray, şahane bir lüksle donatılmış olarak 1850’lerde yapılmış ve eşsiz taht odasıyla bütün Avrupa’ya nam salmıştı.

Bu demir adam Kemal, özel yaşamında yabanıl dürtülerine karşı direnmeyi başaramayan, zayıf bir adamdı. Aşk yaşamı oldukça aykırıydı ve zorlu bir içkiciydi. “Külhanbeyleri” adını verdiği şen dostlarıyla çevrilmişti. Sevdiği alkollü içki çeşidi pek azdı. Türklerin üzümden damıtarak yaptıkları ulusal içkiyi, rakıyı severdi. Yine çilek, muz, mandalina ve kirazdan yapılan egzotik Türk likörlerini de severdi. Bununla birlikte Batı içkilerini de tümüyle reddetmezdi.

Kadınlarla ilişkilerinde kendi ahlak kurallarını uygulardı. Onları kullanır ve sonra fırlatır atardı. Onun uluslararası ünü, erkekliği, hoş görünümü, delici bakışları, uzaktan yakından bütün kadınları kendisine çekerdi. Ateşe koşan pervaneler gibi, ona doğru koşarlardı. Yalnızca bir kere evlilik bağına girdi. Karısının ismiyle daha önceki bölümlerde karşılaşmıştık. Heyecan verici, Batılılaşmış ve zengin bir kadın olan karısının adı, Latife Hanım’dı. Onu cilveyle baştan çıkarmış, sonra da kendisini ona vermemişti. Bu, büyük fatihin başına ilk kez geliyordu. Latife, onu en yüksek ücreti ödemeye mecbur etti. Kemal zorunlu olarak, onunla evlendi.

Bununla birlikte, evliliğe yatkın biri değildi. Kemal’in kaldırdığı şeriat yasasına göre, bir adamın karısını boşaması kadar kolay hiçbir şey yoktu. Erkeğin yapacağı tek şey, “Seni boşuyorum,” sözlerini tanıkların gözü önünde yüksek sesle üç kez tekrarlamaktan ibaretti ve O, Mustafa Kemal, Türkiye’nin büyük batılılaştırıcısı, Latife’yi Doğu’nun eski yasaları uyarınca boşadı. Yıllar sonra pişmanlığını dile getirdiğinde artık çok geç olmuştu.

Kendisini tümüyle içgüdülerine terk ederek pervasızca yaşadı. Yaşama karşı duyduğu başıboş hazlar ve kaderini ayartmak için duyduğu karşı konulmaz itki, onun intihara benzer yaşam tarzını açıklamaktadır. Ona göre sorun tehlikeli yaşamak, aksi halde hiç yaşamamaktı. Bu tür yaşamın çok uzun sürmeyeceği açıktı.

1938’in Cumhuriyet Bayramı, -29 Ekim- İstanbul’da donanma şenlikleriyle kutlandı. Ne Osmanlı imparatorluğu’nun eski başkentinin ne

de bütün Türkiye Cumhuriyeti'nin halkı, Türklerin Babası'nın ne kadar hasta olduğunun farkındaydı. Oysa Boğaziçi'ndeki o muhteşem sarayda, Dolmabahçe'de o, yatağa düşmüştü. Çok zayıflamış, iskelete dönmüş, yiyeceklerini sindiremez hale gelmişti. Sarılık olmuştu; tedavisi imkânsız bir hastalığın dehşet veren dedikoducu belirtileri, vücudunu sarmıştı. Doktorlar bu belirtilere vascular spider adını verirler -yani damar genişlemesi- Kemal karaciğer sirozuna yakalanmıştı.

Son ve ölümcül belirti, sonun habercisi oldu. Bu, zihinsel uyuşukluktu. Bilinçsizleşti. 10 Kasım sabahı, dokuzu beş geçe Mustafa Kemal Atatürk, öteki dünyaya göçtü.

Bu trajik olayın haberi, Türk halkının üzerinde bir bomba gibi patladı; milyonlarcası ağlayarak, kendilerini yerlere atarak sokaklara aktılar. Dolmabahçe Sarayı'nın taht odasında duran Kemal'in naaşını, başında bekleyen dört ordu kumandanı koruyordu. İstanbul kentinin dört bir yanından, halk sarayın yaldızlı kapılarından geçip, cenazenin bulunduğu taht odasına doğru akıyordu. izdiham öylesine büyük ve karşı konulmazdı ki cenazeye saygı ziyaretinde bulunmak için gelenlerden birkaç kişi ciddi bir biçimde ezildi. Artık Türklerin Babası hayatta değildi ve tüm ulus, kendisini öksüz kalmış gibi hissediyordu.

Daha sonra naaş, Kemal'in yarattığı başkente, Ankara'ya nakledildi; cenaze kortejine birçok ulusun temsilcileri katıldı. En büyük çağdaş lider olarak tanımlandı. Türk hükümetinin resmi açıklamasında, "Ulus, öğretmenini, büyük şefini ve insanlık en büyük evlatlarından birini kaybetti," deniliyordu.

Birkaç yıl sonra Cumhuriyet Türkiye'sinin başkentine hâkim bir tepede Kemal Atatürk'ün naaşı için çok büyük bir mozole inşa edildi. Türkler burayı yalnız ülkelerinin en büyük evladının kabri olarak değil, aynı zamanda ulusun yeniden doğuşunun, Atatürk'ün eserinin bir simgesi olarak görmektedirler.

V

Ardından haleflerinin çağı geldi. Atatürk'ün en yakın silah ve iktidar arkadaşı, kendisinden üç yaş küçük olan İsmet inönü'ydü. Hem bir asker hem de devlet adamı olarak, İsmet iyi bir ad yapmıştı. Osmanlılar döneminde, yirminci yüzyılın başındaki Balkan Savaşları'nda sivrilmişti. Padişahlar imparatorluğu'nun ölümcül yaraları ne o zamanki adıyla İsmet Paşa'nın[3] ne de diğer seçkin askerlerin suçuydu.

İsmet, Dünya Savaşı'nda ingilizlerle hayati önemdeki Suriye cephesinde savaşmıştı. Daha sonra tüm orduların kumandanı olarak çok daha önemli bir göreve getirildi. "Bozkurt", Padişah'ın Haliç'teki sarayındaki dalkavuklar çetesine karşı çıktığı zaman, Mustafa Kemal'e ilk katılanlardan oldu. O sırada imparatorluğun başkenti, müttefiklerin Türkiye'yi parçalama girişimlerine karşı milli bir devrim başlatabilecek olan Türklere karşı kapıları kapalı tutan muzaffer müttefiklerin denetimi altındaydı.

Müttefiklerin gözünden kaçmayı başaran İsmet, serüvenli bir yolculukla Kemal'in karargâhına ulaştı. İstanbul'da bir er giysisi içinde gizlice ayrılmıştı. Sonunda Mustafa Kemal'in -sonradan ismi Ankara'ya çevrilecek olan- Angora'daki karargâhına kadar ulaşabildi. Daha o zamanlar, İsmet Paşa'nın Türkiye'nin yeniden dirilişinde önemli bir rol oynayacağı belliydi.

Yunanlılara karşı yürütülen askeri operasyonlarda gerçekten de önemli bir rol oynadı. En tehlikeli cephe olan Batı cephesinin başkumandanıydı. Düşmanın en büyük yenilgilerinden biri olan zaferi, inönü kasabasında ka-

zanmıştı ve Türkler aile adı kullanmaya başladığında adı General İsmet inönü oldu.

Cumhurbaşkanı Kemal, İsmet Paşa'yı başvekili yaptı. iyi bir pazarlıkçı olarak ün kazandığı önemli uluslararası konferanslarda Türkiye'yi temsil etti. İsmet'in içişlerinde oynadığı rol, üzerine Kemal'in devasa gölgesi düştüğü için pek az bilinmektedir. Kemal'in, diğer birçok kişiyle olduğu gibi, İsmet'le de geçimsizliği olmuştu; Atatürk'ün son yılında İsmet inönü başbakan değildi. Makamını devralma sorunu ortaya çıktığında, inönü bu konuma en uygun aday olarak kabul edildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi onu ülkenin ikinci cumhurbaşkanı seçti.

ikinci Dünya Savaşı inönü'nün başkanlığının ikinci yılında patlak verdi. Alman Reich'ı o zamana kadar Balkanlar'a iyiden iyiye nüfuz etmiş ve etkisi Türkiye'nin sınırlarına değin uzanmıştı.

Türkiye'nin savaştaki rolü her zaman bir anlaşmazlık konusu olmuştur. Müttefik güçlerin bu konudaki görüşleri birbirinden farklıydı. ingilizler, Türkiye'yi Müttefikler'in tarafında savaşa çekmek isterken, Amerikan Hükümeti'nin bu konuda biraz tereddütlü davrandığı görülüyordu. Hemen hemen savaş süresince Almanlar, Türkiye'den çok daha güçlü ülkeleri birkaç gün içinde istila edebilmişlerdi. Acaba Türkiye'yi boyun eğmeye zorlasalardı ne olurdu? Bu durumda, bütün heybetli petrol çıktısıyla Ortadoğu Almanların ellerine düşebilirdi. Nazilerin ihtiyacı olan bir tek hammadde varsa, o da petroldü. Bu yüzden Türkiye'nin tarafsız kalmasına izin vermek ve böylelikle Almanları Ortadoğu'nun petrol kuyularından uzak tutmak daha iyi olmaz mıydı?

İsmet inönü öncelikle Türkiye'nin çıkarlarını gözetmek durumundaydı. Ülkesi, Birinci Dünya Savaşı'nda diğer uluslardan çok daha uzun süre savaşmıştı. Türkiye için bu savaş aslında 1912'deki ilk Balkan Savaşı ile başlamış ve Mustafa Kemal'in Yunanlılara karşı kazandığı nihai zafere değin on yıldan fazla devam etmişti. Ardından acılı bir süreç olan, Doğulu despotizmi Batılı bir cumhuriyete dönüştürebilmek için yeniden yapılandırma ve gelişme dönemi gelmişti. Türkiye, yenilgi nedir bilmez Üçüncü Reich'e karşı duracak kadar güçlü müydü? Bir savaş alanı haline gelmesi, onun çıkarına olur muydu? Bu, Türkiye'nin her iki tarafa da stratejik hammaddeleri satarak büyük kârlar etmesi için en iyi fırsat değil miydi?

Türkiye savaşa katılmadı. Bununla birlikte, yaralı devin dize getirilmesinden hemen önce Almanya'ya karşı savaş ilan etti. inönü'nün ülkesi böylelikle Birleşmiş Milletler'in ilk üyeleri arasına katılmaya hak kazandı.

Rusya ikinci Dünya Savaşı'nın muzafferleri arasındaydı. Zaferin gel gitsel dalgasıyla yükselen Rusya, sıcak denizlere olan daimi susuzluğunu gidermek için bir girişimde bulunmayacak ve Boğazlara açılan kapıyı zorlamayacak mıydı? Sovyetler Birliği'nin yaptığı da bu oldu. Doğu ve Batı devlerinin arasında soğuk savaş başlamıştı. Cumhurbaşkanı İsmet inönü, ülkesini büyük bir maharetle Batı kampına sevk etti.

12 Mart 1947'de Başkan Harry S.Truman, devrimci nitelikteki Amerikan siyasasını ilan etti. Totaliter rejimler, özgür halklara uluslararası barışın temellerini çökertecek ve bu anlamda Birleşik Devletler'in güvenliğini zedeleyecek şekilde baskı yapmaktaydılar. Türkiye ve Yunanistan, açgözlü Sovyetlere karşı birer ileri karakoldu. Birleşik Devletler, Ruslara karşı durmaları için bu ülkelere yardım edecekti. "Truman Doktrini" doğmuştu.

Gördüğümüz gibi Atatürk, Sovyetlerle iyi ilişkiler içindeydi. Bu dönemde hayatta olsaydı, acaba "Moskoflar"la iyi komşuluk ilişkilerini sürdürür müydü? Ya da Türkiye'nin Rusya'yla ilişkilerinde ve dünyadaki güç dengeleri içinde seçtiği yerde bir değişiklik yapar mıydı?

Türkiye artık özgür dünyanın bir siperiyken, acaba kendisi özgür müydü? Kemal'in kendi eseri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendisi, siyasal alanda bir tekeldi. Lord Acton, "iktidar yozlaşır, mutlak iktidarlarsa mutlaka yozlaşır," demişti. Cumhuriyet Halk Partisi de iktidara ve aslında mutlak iktidara yenik düşmüştü. iktidar, yalnızca sahip olduğu önem için yürütülüyordu. Parlamentodaki Türk kamuoyunu dile getiren önderler ve basın, Kemal adına, siyasal sistemde bir değişiklik yapılması için hükümeti uyarmaya başladılar. Parlamentodaki bir grup milletvekili Demokrat Parti'yi kurdu. Türkiye artık iki ana siyasal partiye sahipti.

Demokrat Parti, artık gerçek Kemalist siyasaların temsilcisinin kendisi olduğu iddiasında bulundu. Karşıtı olan Cumhuriyet Halk Partisi, buna büyük bir şiddetle karşı koydu. Sonunda, 1950'deki Büyük Millet Meclisi seçimleri özgür bir şekilde yapıldı. Türk seçmenleri kanaatlerini yanılgıya yer bırakmayacak şekilde dile getirdiler. Demokrat Parti seçimi, Cumhuriyet Halk Partisi karşısında büyük bir çoğunlukla kazandı.

Böylelikle Kemal'in ölümüyle Türk halkının elinden tutan ve büyük ulus yaratıcısının eserini sürdürmesine yardım eden inönü'nün on iki yıllık rejimi son bulmuştu. Geriye bakıldığında, İsmet inönü deneyimli bir diplomat ve yetenekli bir siyasal lider, ancak, merhum Atatürk'ün kıvılcımından ve yaratıcı insanın pırıltısından yoksun biri olarak görünmektedir.

Türk liderleri yine Atatürk adına konuşuyorlardı. Bu kez muzaffer Demokrat Parti'nin başındaydılar. "Biz Kemalist geleneğin gerçek varisleriyiz," demekteydiler, "ve Ebedi Şef'in ruhu, adımlarımızda kılavuzluk edecektir." Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı, Kemal'in Beş Yıllık Planı'nın sorumluluğunu verdiği eski bir bankacı olan Celal Bayar'dı. Başbakan, şiddetle Batı yanlısı bir toprak sahibi olan Adnan Menderes'ti. Her ikisi de Kemal'in okulunun parlak öğrencileriydiler.

Yönetimdeki yerini sağlamlaştırma sırası Demokrat Parti'ye gelmişti. Ebedi Şef'in adımlarını izlediği iddiasıyla, muhalefeti Kemal'in vasiyetine sadakatsizlik olarak değerlendirdi. Cumhuriyet Halk Partisi ve basına karşı sıkı önlemler aldı. Bunun yanı sıra, Kemalizm'in kimi temel ilkeleri bu dönemde yeniden gözden geçirildi. Ekonomik sorunlarda, özgür girişim her şeyin üstüne çıktı. Sayısız sanayi kuruluşları özelleştirildi. Kemal'in devletçiliği gölgelendi.

Bütün bu süre boyunca Türkiye, ülkenin savunmasını güçlendirmek için Birleşik Devletler'le işbirliği yaptı. On iki yıl içinde Amerika, Türkiye'ye yaklaşık üç milyar dolar akıttı. Hükümet sanayileşme sürecini hızlandırmakta Ebedi Şef'in izinden gittiğini ileri sürdü. Ne var ki ülkenin bu hızlandırılmış tempoya hazırlıklı olmadığı açıktı. Fiyatlar yükseldi, enflasyon başladı, paranın değeri düştü. Bir Amerikan iktisatçısı, "Türkiye'nin iflasına giden yol," diyordu, "dolar banknotlarıyla döşenmektedir."

Ülkenin büyük kentlerinde düş kırıklığı aldı yürüdü. Mütehakkim Demokrat yönetimine karşı en şiddetli muhalefeti gösteren, merhum Kemal'in mirasını emanet ettiği Türk gençliğiydi. Atatürk'ün vasiyeti adına Ankara'da ve İstanbul'da rejime karşı harikulade gösteriler yaptılar.

Ardından, ansızın darbe geldi. 27 Mayıs 1960'da askeri bir cunta, Cumhurbaşkanı ve Başbakan da dâhil olmak üzere önde gelen birçok üyesini tutukladığı Demokrat Parti'yi iktidardan indirdi ve yeni hükümet olarak yö-

netime geçti. Cunta'nın başkanı Türk ordusunun eski Genelkurmay Başkanı olan General Cemal Gürsel'di. Azledilen politikacıların, Kemalist geleneğe ihanet ettikleri gerekçesine dayanarak mahkemede yargılanmalarını sağladı. Gürsel, "Bizi harekete geçiren," diyordu, "Mustafa Kemal'in ruhu ve eylemleri olmuştur."

Böylece Türkiye'deki tüm siyasal grupların esin kaynaklarının Atatürk olduğunu savunmaya devam ettikleri görülüyordu. Bu C.H.P. ve D.P. için olduğu kadar, kendilerine "Milliyetçiler Birliği" adını veren şovenist grup ya da dinsel değerlerinden ilham aldığını ileri süren "Kutsal Nur" grubu da olsa, hiç değişmeksizin, ilerici, tutucu veya irtica yanlısı diğer tüm partiler için de geçerliydi.

Türkiye için, Cumhuriyet'in kurucusu tarafından kendisine emanet edilen hedeflere doğru yürümesinin büyük bir zorunluluk hâlini aldığı gittikçe daha da belirginleşmişti. Ülke, büyük bir meseleyle karşı karşıyaydı: Türklerin Babası'nın halefliğine layık kişiyi nereden bulacaklardı?

3 İsmet Bey (ç.n.)

VI

Kemal, kendi yaptıklarını nasıl değerlendirmişti? Ve çağdaş dünya, Atatürk'ün tarihsel rolünü nasıl değerlendirmektedir?

Çağımızda Ortadoğu'nun en başarılı lideri olan Mustafa Kemal, kendisini başarılı biri olarak görmemekteydi. Onu zamansız ölümüne sürükleyen pervasız yaşamı, belki de onun kendine yönelik kişisel hoşnutsuzluğunun bir ifadesiydi. Kendi tarihsel rolünün ve adının, bütün dünyada ünlenmişş olduğu gerçeğinin farkında mıydı? Bu gerçeklere tümüyle vakıftı, alçakgönüllü biri değildi. Ancak, aynı zamanda Cumhuriyet Türkiye'sinin küçük bir ülke olduğunun ve kendisinin devler çağında yaşamadığı gerçeğinin de farkındaydı. Büyük iskender, Jül Sezar ve Napolyon'un dünya imparatorlukları çağında yaşamış olsaydı, böylesine düş kırıklığına kapılmazdı. Çağdaş Türkiye'yi yarattığı ve başka hiç kimsenin Ortadoğu'da böylesine kalıcı bir büyü yaratamayacağı bir gerçek olmakla birlikte, o, gerçek görevinin büyük imparatorluklar kurmak ve dünyayı dönüşüme uğratmak olduğunu hissediyordu. Ona, başarılı olamadığını düşündüren, yine kendisinin olağanüstü yükseklikteki standartlarıydı.

Ve onun hakkında dünyanın düşüncesi nedir? Tarih, onun Türkiye'nin gizli gücünü ortaya çıkartmış olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca, onun hipnotik güce sahip ve korkusuz, olağandışı ve çok büyük bir adam, melekle şeytanın bir karışımı olduğunu da biliyordu. Dünya sahnesinde görüldüğü zaman, Ortadoğu'da yalnızca bir hanedan vardı ve o, bir ulusa

Türkiye'ye ihtiyaç duymuştu. Doğuyu incelemiş ve gördüklerinden hoşlanmamıştı: Geçmişin batağına saplanmış ülkeler, geçmişe ilişkin boş hülyalar, bedenin ve zihnin rahatsızlıklarıyla çürümüş hasta ve tembel bir dünya.

Ardından Batıyı incelemiş ve bundan da çok hoşlanmamıştı. Gene de halkın daha çok yemek yiyeceği, okula ve ilaca sahip olduğu ve daha uzun yaşadığı ve daha güçlü olduğu için, Batı daha uygun bir tercih olarak kabul edilebilirdi. Mustafa Kemal, zayıf bireylerden güçlü bir ulus yaratılamayacağını ve bir ulusun hastalık, cehalet ve yoksullukla boğuştuğu sürece güçlü olmayacağını biliyordu.

Mustafa Kemal'in Batıda özellikle sevmediği nokta, uluslararasında yarattığı vahşi rekabetti. Bu rekabet bir ulusu diğer ulusların zararına olarak, mümkün olanın sınırlarına hatta sınırın ötesine sevk ediyordu. O, Türkiye'sinin yok edici olmasını değil, yaratıcı olmasını istiyordu. Batının en büyük uluslarının bile, kendilerini diğer uluslardan Üstün -hem de çok üstün- gördükleri için, kendi açılarından daima soylu olan amaçlarla da olsa, sık sık yok ediciliğe yöneldiklerini görmüştü.

Türkiye'nin başkalarından daha iyi olmasını değil, kendi çapında -daha ötesinde değil- iyi olmasını istiyordu. Osmanlı imparatorluğu dünyayı ele geçirmek peşine düşüp, güvenliğini benimsediği son çareye bağlayarak devamlı daha ileri gitmiş ve bundan sonra yine güvenliğini güvenceye almak için ilerlemeye devam etmek zorunda kalmıştı. Padişahın egemenliğine ne olduğunu görmüştü ve o, ülkesi için, Türklerin yaşadığı Türkiye'nin güven içinde ve müreffeh olmasından başka hiçbir şey istememişti.

EK: KRONOLOJİ

1288 Osmanlı Türklerinin Sungarya yaylaları ve Gobi Çölü'nden gelişleri

1453 29 Mayıs İstanbul'un Türklerce fethedilişi

1517 Sultan Selim'in halife oluşu

1520 Muhteşem Sultan Süleyman: Osmanlı imparatorluğu'nun doruğa ulaştığı dönem

1528 Süleyman'ın Viyana kuşatması

1700-1800 Rusya'nın yükselişi

1821 Yunan ayaklanması

1876-1909 II. ABDÜLHAMiT'in saltanatı

1876 Bulgar ayaklanması

1877 Rusya'nın Türkiye'ye savaş ilanı: Edirne'nin kuşatılması ve zaptı: Ruslar Ayastefanos'ta.

1878 BERLiN KONGRESi

1881Mustafa Kemal'in Selanik'te dünyaya gelişi

1882 İngiliz birliklerinin Mısır'a çıkması

1889 ilk Ermeni olayları. Bunu 1894 1896, 1915 vel920'de Türkiye'deki Ermenilerin varlığına tümüyle son verecek olan diğerleri izleyecektir.

1889 Almanya'nın Türkiye'nin hâmisi olması. Kayzer'in Sultan Abdülhamit'i ziyareti

1897 Girit Ayaklanması. Türklerin Prens Konstantin kumandasındaki Yunanlıları yenmesi

1903 Mustafa Kemal Manastır Askeri Okulu'nda Mustafa Kemal İstanbul Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde.

1906 Selanik'te ittihat ve Terakki'nin kuruluşu

1908 Mustafa Kemal Selanik'te 3. Ordu Kurmay heyetinde 1908 ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin Devrimi

1908 Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edişi

1909 İstanbul'da i.T.Cemiyetine karşıdevrim girişimi ve ezilişi. Abdülhamit'in hal'i ve hapsedilmesi.

1910 Mustafa Kemal tatbikatı izlemek üzere resmi görevle Fransa'da.

1911 Trablusgarp'te italyan-Türk Savaşı.

1912 Ekim ilk Balkan Savaşı: Karadağ, Sırbistan Yunanistan ve Bulgaristan, Türkiye'ye karşı.

1913 Ekim ikinci Balkan Savaşı: Yunanlılara Sırplara ve Romenlere karşı Bulgarlar. Türklerin Edirne'yi geri alışı. Mustafa Kemal Sofya Askeri Ataşesi.

1914 DÜNYA SAVAŞI

1915 Şubat ingilizlerin denizden Çanakkale'ye hücumu.

1915 8 Ağustos Mustafa Kemal'in Anafartalar kumandanlığına getirilişi.

1916 Mustafa Kemal'in Kafkasya ordusuna atanması. 7. Orduya nakli ve istifası.

1917 Mustafa Kemal Veliaht ile birlikte Almanya'da.

1918 Mustafa Kemal'in Suriye'deki 7. Orduya tayini.

1918 30 Ekim Türkiye ve Müttefikler arasındaki ATEŞKES

1918 Kasım: Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönüşü

1919 15 Mayıs Yunanlıların izmir'i işgali

1919 19 Mayıs Mustafa Kemal'in Kuzey Ordusu umum müfettişi olarak Samsun'a çıkışı.

1919 23 Temmuz Erzurum Kongresi

1919 13 Eylül Sivas Kongresi

1919 Aralık Fransızların Suriye'yi ingilizlerden devralışı.

1920 28 Ocak İstanbul'da Meclis'in açılışı ve Misak-ı Milli'yi kabul edişi.

1920 16 Mart Müttefiklerin İstanbul'u işgali ve belli başlı milliyetçileri tutuklayıp Malta'ya sürgün edişi.

1920 23 Nisan Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanması.

1920 22 Haziran Yunan ordusunun hücumu.

1920 Temmuz Yunanlıların İstanbul çevresini milli kuvvetlerden temizlemesi.

1920 Sonbahar Kazım Karabekir'in Ermenileri ezmesi.

1920 Kasım Bolşeviklerin Wrangel'in Beyaz Rusya ordusunu yenmeleri.

1920 KasımVenizelos'un Yunanistan'dan sürülüp Kral Konstantin'in çağrılışı

1920 Aralık Kuvve-i Seyyare ile sorunlar. Mustafa Kemal'in onların ezilmesi emrini vermesi.

1921 11 Ocak inönü Meydan Muharebesi 1921 10 Temmuz Büyük Yunan Taarruzu

1921 19 Temmuz Yunanlıların Eskişehir'i zapt etmesi

1921 25 Temmuz Türklerin Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilişi.

1921 5 Ağustos Mustafa Kemal'in olağanüstü yetkilerle başkumandan olması.

1921 14 Ağustos Sakarya Meydan Muharebesi.

1921 20 Ekim Fransızların Türklerle yaptığı gizli Ankara Antlaşması.

1922 26 Ağustos Mustafa Kemal'in Yunanlılara Büyük Taarruzu ve Zaferi.

1922 9 Eylül Türklerin izmir'e girişi

1922 Eylül Türklerin Çanakkale'de ingilizlerle karşı karşıya gelişi.

1922 29 Eylül Mudanya Mütarekesi.

1922 1 Kasım Saltanatın ilgası

1922 17 Kasım Padişah'ın İstanbul'dan ayrılması Abdülmecit'in Halife oluşu.

1922 21 Kasım Lozan Konferansı'nın başlaması.

1923 24 Temmuz Lozan Antlaşması.

1923 2 Ekim Yabancı birliklerin Türkiye'den tamamen çıkartılmaları.

1923 13 Ekim Ankara'nın başkent olması

1923 29 Ekim Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı. Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı oluşu.

1924 3 Mart Hilafetin Kaldırılması. Türkiye'nin laikleştirilmesi.

1925 Mart Kürt ayaklanması

1926 Temmuz Mustafa Kemal'e karşı izmir suikastı. Mustafa Kemal'in muhalefeti ezmesi

1926 Yaz Şapka Reformu. Alman, italyan ve isviçre kanunlarının kabulü.

1928 3 Kasım Latin alfabesinin benimsenmesi

1929 İkinci Kürt isyanı

1930 Ağustos Fethi önderliğinde Serbest Fırka'nı muhalefet denemesi. Menemen ayaklanmaları.

1931 Mustafa Kemal'in yine yeniden yönetime dönmesi.

1932 Mustafa Kemal'in yeni siyasası

Bundan sonraki gelişmeler için:

bkz.: Epilog (Sonsöz)